

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2012

Univerzitná knižnica v Bratislave
2012

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

PhDr. Viliam ČIČAJ

PhDr. Agáta KLIMEKOVÁ, PhD.

Redakčná rada

Mgr. Petronela BULKOVÁ, PhD., PhDr. Zuzana HUDECOVÁ,
PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.,
PhDr. Lýdia SEDLÁČKOVÁ, Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia Bibliographica Posoniensia 2012 / zost. Miriam Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012. – s. 256

ISBN 978-80-89303-35-9

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Miriam PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*
- 11 Jan PIŠNA
Stručný přehled teorií a výzkumů historického čtenáře a dějin čtení raněnovověkého období / *Brief summary of theories and researches of the historical reader and the history of reading during the Early Modern Age*
- 23 Lucia LICHNEROVÁ
Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky 1. časť (vydavateľské knižné oznámenia) / *Book announcements from the 15th century as a tool of communication policy : 1. part (publishers book announcements)*
- 42 Petr VOIT
Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce / *Influence of Czech Late Gothic typography on the formation of Czech readership*
- 52 Gabriela ŽIBRITOVÁ
Čitatelia „slovenských“ textov v Uhorsku 17. storočia / *Readers of „Slovak texts“ in Hungary in the 17th century*
- 64 Jaroslava KAŠPAROVÁ
Ke čtenářské recepci španělské zábavné prózy Zlatého věku v českých zemích v 16. – 18. století / *To the reader's perception of Spanish amusing prose of the Golden Age in Czech lands during the 16th – 18th century*
- 86 Ivona KOLLÁROVÁ
Osvietenský projekt čitateľa / *The project of the reader in the Age of Enlightenment*
- 97 Eszter KOVÁCS – Judit LAUF
Maďarské rukopisy a české tlače ako čítanie Judit Ujfalusi / *Hungarian manuscripts and Czech prints as reading lecture of Judit Ujfalusi*

- 113 Helena SAKTOROVÁ
Knižnica Jána Batisa z Malého Čepčína /
The Library of Ján Batis from Malý Čepčín
- 132 Franz Stephan PELGEN
„Dedikačné pirátstvo“ ako špecifický fenomén v dejinách knihy /
*Franz Stephan Pelgen – The „Dedication piracy“ as specific phenomenon
in the history of the book*
- 145 Michaela SIBYLOVÁ
Zanietené čitateľky rodu Pálfi – Mária Lucia st. (1862 – 1958)
a jej dcéra Mária Lucia ml. (1896 – 1952) /
*Passionate readers from Pálfi family – Maria Lucia sr. (1862 – 1958)
and her daughter Maria Lucia jr. (1896 – 1952)*
- 156 Daniel HUPKO
Miesto čítania vo výchove a v živote mladej aristokratky.
Čitateľský vkus kontesy Lujzy Pálffyovej /
*The place of reading in the education and life of a young aristocrat.
Reading taste of the countess Lujza Pálffy*
- 180 Ľuboš KAČÍREK
Čitateľské zázemie Slovenských novín (1868 – 1875) na slovenskom
etnickom území / *Reading background of the Slovenské Noviny –
The Slovak News (1868 – 1875) in the Slovak ethnic territory*
- 206 Zdenka BOSÁKOVÁ
Kalendárni kolek jako způsob regulace vydávání knižních kalendářů
v 19. století / *Calendar stamp as a way to regulate the book calendars
in the 19th century*
- 215 Michal GLEVAŇÁK
„Podkarpatszkij kalendar“ - kalendár Prešovskej gréckokatolíckej
eparchie v období prvej svetovej vojny /
*„Podkarpatszkij calendar“ the calendar of the Greek Catholic Eparchy
of Prešov during the First World War*
- 228 Zita PERLECZKÁ
Čítanie a čitateľské zvyky v zrkadle vývoja literárneho kánonu /
Reading and reading habits in the mirror of literary canon's development

Správy / Reports

- 244 Manuel SCHULZ: „Staronový archív“ Sprístupnenie fondu pozostalosti vydavateľstva Gebauer – Schwetschke v Halle/Saale (Nemecko)

Recenzie / Reviews

- 249 Lívia KURUCOVÁ
Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest :
Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen
Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte,
Kulturkontakten und Identitäten / Herausgegeben von Wynfrid Kriegleder,
Andrea Seidler und Jozef Tancer. – Bremen : Ed. Lumière, 2012. – 288 s. –
ISBN 978-3-934686-96-0
- 251 Petronela BULKOVÁ
Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert.
Herausgegeben von Christine Haug, Franziska Mayer und Winfried
Schröder. – Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2011. – 300 s. – (Wolfenbütteler
Schriften zur Geschichte des Buchwesens). – ISBN 978-3-447-06478-1.
- 253 Zoznam autorov

ÚVOD

Miriam Poriezzová

Po siedmy raz zborník *Studia Bibliographica Posoniensia* prináša na svojich stránkach štúdie z dejín knižnej kultúry a príbuzných disciplín. V predchádzajúcich zväzkoch zborníka rezonovala problematika spojená s výskumom tlačiarensko-vydavateľských aspektov, sféry knižného obchodu a propagácie tlačenej produkcie. Zároveň bádatelia venovali pozornosť i odkrývaniu okolností, ktoré tieto aktivity sprevádzali. Hoci tieto okruhy tém neboli v zborníku ani zďaleka vyčerpané, v tohtoročnom čísle sme sa rozhodli upriamiť pozornosť na ďalšiu zo subtém systému dejín knižnej kultúry – a to problematiku čítania a čitateľa. Kým zahraničné výskumy disponujú pomerne rozsiahlou bázou výsledkov k otázkam čítania, domáca odborná literatúra je v tomto smere výrazne skromnejšia a torzovitá.

V rámci stanovenej orientácie nás zaujímali súčasné postoje k výskumu čítania a čitateľstva, jeho teoretické východiská v odbornej literatúre, ako aj konkrétne výsledky čiastkových výskumov súvisiacich s historickým čitateľom a jeho svetom. Potešil nás záujem kolegov zo Slovenska i zahraničia o túto tému, ktorej spracovanie je neľahké a kladie značné nároky na pramenný výskum. Zborník prináša súbor 15 štúdií, ktoré stanovenú tému spracúvajú z rôznych uhlov pohľadu. Po teoretickom úvode k dejinám čítania v období raného novoveku nasledujú príspevky venované vplyvom na formovanie čitateľských okruhov v období 15. – 16. storočia a skupinu uzatvára príspevok zameraný na význam prenumeračných oznamov v komunikácii medzi vydavateľom a potenciálnym recipientom. Ďalší tematický okruh tvoria štúdie orientované na odkrývanie čitateľského vkusu spoločenských skupín a vybraných osobností. Autori odhaľujú postoje majiteľov k svojim knižniciam, ich akvizícii a približujú i špecifiká, akým je napr. tzv. „dedikačné pirátstvo“. Záverečný blok príspevkov je orientovaný na význam a postavenie periodík a kalendárov vo vydavateľskom programe, ich recepciu a vplyv na recipientov.

V rubrike Správy uverejňujeme informáciu o projekte digitalizácie archívnej pozostalosti významného vydavateľského domu Gebauer – Schwetschke (1728 až 1930) v Halle/Saale. Projekt prináša možnosti i pre slovenských bádateľov rozšíriť výskum smerom k lepšiemu poznaniu vydavateľsko-kníhkupeckej komunikácie i recipientskeho zázemia v Uhorsku.

Záver zborníka už tradične patrí recenziám zaujímavých titulov z oblasti výskumu dejín knižnej kultúry. Prvá – prináša informácie o nemeckej publikácii *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert* orientovanej na výskumy európskych distribučných sietí zakázanej literatúry v 18. storočí. Zborník *Deutsche Sprache und Kultur in Pest, Ofen und Budapest* je zameraný na skúmanie nemeckého jazyka a kultúry, recepcie literatúry, náboženských, literárno-historických

vzťahov, kultúrnych kontaktov a otázok národnej identity v uvedenom mestskom prostredí.

Ako sme už avizovali, pri prepise mien v štúdiách dodržiavame ich formy uvádzané Slovenským biografickým slovníkom. Do úvahy však berieme i názory autorov a rešpektujeme ich výslovné želania.

Stručný přehled teorií a výzkumů historického čtenáře a dějin čtení raněnovověkého období

Jan Pišna

Náčrtnout vývoj na poli teoretického poznávání historického čtenáře je značně nelehké. Proto je důležité si uvědomit, že výzkum čtenářství z retrospektivního hlediska je soubor několika směrů vzešlých a odvozených od různých teoretických škol vzniklých převážně v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, zvláště *Konstanzer Schule* (Kostnická škola), *cultural studies*, *book studies*, výzkum dějin knižní kultury, kulturní a literární sociologie, kulturní antropologie, různé výzkumy masové a mediální komunikace a literární komunikace a řada dalších a dalších škol, směrů a teorií. Příznačným charakterem u všech zmíněných teorií je vysoká míra interdisciplinarity a multidisciplinarity, snaha absorbovat poznatky z různých vědních oborů tak, aby přispěly k co nejširšímu pohledu na problematiku historického čtenáře, potažmo vývoje čtení vůbec.

Téměř každý obor, teorie a škola sleduje výzkumem čtenáře jiné cíle. Zájmy se soustředily převážně u literární teorie a historie na jedné straně a u výzkumu knižní kultury a knihovnědy na straně druhé. Výchozím tématem pro *literární teorii a historii* je text a čtenář zakomponovaný do textu, dále hledání styčných bodů mezi autorem a čtenářem, recepcí textu, kdežto pro *book studies* a výzkum knižní kultury hraje roli čtenář skutečný, fyzický, majitel knih, dále je zájem směřován otázkami po principu vzniku a spotřeby knihy, stimulech knižního trhu, dějin knihoven a to vše v historických souvislostech. Oba proudy se postupně přibližují, vzájemně sdílejí poznatky a vyvozují z nich další úvahy a směry zkoumání.

Zdá se nesnadné jasně a definitivně stanovit, komu by mělo náležet ono pomyslné prvenství ve výzkumu čtení a čtenáře z retrospektivního hlediska. Jak se lze dočíst v předmluvě Rolfa Engelsinga, kterou napsal ke své průkopnické knize *Der Bürger als Leser* (1974), zájem o čtenáře a dějiny čtení probíhal od konce padesátých let 20. století souběžně na několika různých místech Evropy a ze zcela jiných úhlů pohledu.¹ Spojovalo je jen jedno jediné, tedy čtenář v různých formách a dějinném postavení od prvopočátku až po bezprostřední současnost. Tento étos doby a vědeckého bádání lze vysvětlit odmítnutím a nespokojeností s dosavadním literárně-vědným zájmem, rozděleným jen mezi text a autora. Obdobně tomu bylo i u kni-

¹ ENGELSING, R. *Der Bürger als Leser*, s. 3 – 4.

hovědy nastolením nové otázky tážající se po publiku a jeho roli při vzniku a spotřebě knihy.

V letech 1951 a 1952 vyšlo dlouhé roky připravované dvousvazkové dílo *Bücher bewegte die Welt* německého knihovědce Karla Schottenlohera (1878 – 1954), jež poskytlo svým vědeckým současníkům tolik potřebný kulturně-historický rámec vývoje knihy od starověku po současnost, do něhož mohli zasadit své teoretické úvahy. Právě Schottenloher svými výzkumy a dlouholetou publikační činností zaměřenou na dějiny knižní kultury (vývoj knihy, novin a letáků, vývoj rámcových knižních částí apod.) umožnil poznání vývoje knihy (nejen) německým badatelům směřujícím svůj zájem na historického čtenáře. Vně Schottenloherova zájmu nezůstal ani čtenář, zvláště v úvodní kapitole, v níž se zaměřil na zodpovězení nelehké otázky, čím vším může být kniha, jak se proměňovala její forma i účel využití. Je proto pochopitelné, že k druhému vydání obou svazků došlo v roce 1968, tedy v době, kdy již započal zájem o čtenáře i v literárně-teoretických kruzích.

Určitou iniciační roli v uvažování jak literárněvědném, tak knihovědném sehrály literárně-sociologické práce Roberta Escarpita (1918 – 2000). Na základě výzkumu pro UNESCO, projektu z konce čtyřicátých a začátku padesátých let 20. století, vznikla studie *Sociologie de la littérature* (1958), v níž byl položen nástin sociální stratifikace čtenářstva ve Francii, jak z hlediska historického vývoje, tak i z hlediska lokálního rozmístění. Následně pak v publikaci *La révolution du livre* (1965) se soustředil na mezníky a proměny knihy a jejího významu ve společnosti, od prvního šíření textu opisem až po její masovou produkci tiskem, konkurenci s televizí, kinem a rozhlasem, interpretaci statistických údajů vydaných knih.² To vše vedlo Escarpita v dalším období k tomu, aby se zaměřil na obecný výzkum informací a komunikace jako takové.³

Vykročit z kruhu čistě knihovědně motivovaného výzkumu historického čtenáře se pokusil Karol Głombiowski monografií *Problemy historii czytelnictwa* (1966). I přesto, že sám autor náležel do knihovědně orientovaného vědeckého celku, byl velice dobře informován o probíhající diskusi v německé (ovšem před vystoupením Kostnické školy) a zprostředkované i francouzské literární vědě (Escarpit). Literárně-teoretické ukotvení jeho práce lze hledat hlavně v Ingardenově díle *O poznawaniu dzela literackego*, a pak v operování s pojmem tzv. nedourčenosti díla. Další kroky vedly Głombiowského k širšímu zájmu o knihu jako medium a její roli v komunikaci.⁴ Vedle výzkumu Głombiowského nelze pominout články a publikace Krzysztofa Mi-gońe, Antonia Knota a Bronisława Kacowskiego, kteří společně s Głombiowskim působili ve slezské Vratislavi na tehdy nově vytvořené katedře knihovědy (dnes *Insty-*

² Podrobnější informace lze také získat v syntetizující práci Jiřiny Šmejkalové – Kniha : k teorii a praxi knižní kultury. Brno : Host, 2000.

³ ESCARPIT, R. *L'Information et la communication*; ŠMEJKALOVÁ, J. *Kniha : k teorii a praxi knižní kultury*.

⁴ GŁOMBIOWSKI, K. *Książka w procesie komunikacji społecznej*.

tutu *Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa we Wrocławiu*)⁵ a často se věnovali z různých úhlů pohledu historické recepci a dějinám historických knihoven. Na tyto výsledky následně navázala Maria Barbara Topolska v roce 1984 svou knihou *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*.

Zatímco bychom u knihovědně orientované literatury našli v polovině šedesátých let již výsledky a příklady konkrétních výzkumů na poli čtenářství, včetně toho retrospektivně pojatého, literární věda dlouhou dobu ponechávala roli čtenáře takřka bez povšimnutí, byť fenomenologie, strukturalismus a také marxistická literární věda s pojmem čtenář / publikum / příjemce operují.⁶ Teprve vystoupení tzv. *Kostnické školy* v roce 1967 inaugurační přednáškou Hanse Roberta Jausse (1921 – 1997), později vydanou pod názvem *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft* (1970),⁷ jež tvořila jakýsi hlavní manifest celého proudu následně pojmenovaného jako recepční estetika,⁸ můžeme bez pochyb označit za skutečný bod obratu. Podle Jausse dějiny literatury, jež se snaží resuscitovat a rehabilitovat zároveň, jsou nejen dějinami produkce, ale zvláště recepce (tedy zkušeností, které s knihami a texty učinili samotní čtenáři a která se generaci od generace obohacuje, nebo proměňuje).⁹ Jako ústřední pojem své teorie klade Jauss tzv. *horizont očekávání* (*Erwartungshorizont*), v němž se slučují dvě sumární hlediska. Jednak je to samotná kulturní a vzdělanostní vyspělost příjemce (čtenáře, posluchače, diváka), tedy hledisko individuální, jednak hledisko kulturních proměn a estetických preferencí (a norm) určité doby, dále lokální ohraničení vlivu jednotlivých změn, tedy hledisko obecně-historické. „Rekonstrukce horizontu očekávání, na němž by bylo dílo v minulosti vytvořeno a přijímáno, na druhé straně umožňuje klást otázky, na které text dával odpovědi, a tak zjistit, jak tehdejší čtenář dílo viděl a jak je mohl chápat.“¹⁰ Právě tyto okolnosti mohou sehrát podstatnou roli při interpretaci literárních děl starší literatury, takových děl, o jejichž vzniku a autorovi máme málo, nebo vůbec žádné informace.¹¹

Jauss jako romanista a literární historik osvědčil své teoretické závěry analýzami děl středověkých francouzských autorů (např. v *Alterität und Modernität der*

⁵ NIEMIEC, H. Twórcy wrocławskiej bibliologii.

⁶ Lexikon teorie literatury a kultury, s. 224; ENGELSING, ref. 1.; HIRSCH, R. Printing, selling and reading.; BENNETT, H.S. English books and readers.

⁷ JAUSS, H.R. Literaturgeschichte als Provokation, s. 144 – 206.; Čtenář jako výzva, s. 7 – 38.

⁸ Ve své podstatě Kostnická škola není ucelenou teoretickou školou, jelikož každá z hlavních osobností směru jako Jauss, Iser, Fuhrmann, Lachmannová a Preisendanz svým způsobem vytvářela autonomní systém přístupu k poznání recepce a jejího vývoje. Za jediný smelující prvek pro různě pojaté teorie můžeme označit čtenáře, jenž je postavený do centra zájmu. ISER, W. Jak se dělá teorie, s. 73 – 74.; MIKULÁŠ, R. Předpoklady a formy literární recepce.; Lexikon teorie literatury a kultury, ref. 6., s. 411.

⁹ Čtenář jako výzva, ref. 7, s. 10.

¹⁰ Čtenář jako výzva, ref. 7, s. 19.

¹¹ Čtenář jako výzva, ref. 7, s. 19.

mittelalterlichen Literatur, 1977), francouzské a německé literatury 18. a 19. století a následně také i moderní literaturou (např. v *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, 1991). Význam Jaussovy koncepce tkví nejen v tom, že aktualizovala otázku recepce v životě literárního díla, nýbrž i prokázala svou životaschopnost v praktických studiích. Ovšem plán vytvořit dějiny literatury z pohledu čtenáře zůstaly jen hrozenou rukavicí a dosud neuskutečněnou výzvou.

Přístup ke čtenáři v pracích anglisty Wolfganga Isera (1926 – 2007) je sice odlišný, přesto stojící pevně na půdě recepční estetiky a estetiky působení (*Wirkungsästhetik*). Podobně jako Jauss, tak i Iser ve své nástupní přednášce s názvem *Appellstruktur der Texte* (vydána r. 1970) vytyčil několik základních myšlenek své teorie, které později rozvedl v souboru případových studií z anglické literatury 17. a hlavně 18. století *Der implizite Leser* (1972), teoreticky více propracovaný model působení estetického textu na příjemce představil v práci *Akt des Lesens* (1976).

Pojem konceptu implicitního čtenáře lze, byť zjednodušeně, shrnout jako konstrukt, jenž se nachází v textu v místech, kde dochází k pnutí mezi perspektivou textu a dispozicemi vnímání/přijímání čtenáře.¹² Nelze jej slučovat ani se čtenářem reálným, ale ani s vizí čtenáře zabudované do textu autorem, jelikož sám koncept implicitního čtenáře paralelně odpovídá konceptu implicitního autora. V knize *Akt des Lesens* Iser rozvinul modely strategií budování textu (např. nedourčená prázdná místa), jež jsou později konkretizovány (doplňovány) samotným čtenářem.¹³

V této souvislosti je dobré se krátce zmínit o inspirativních předchůdcích a ideových kořenech Kostnické školy, které později shrnul a v úvodní stati *Rezeptionsästhetik als Literaturwissenschaftliche Pragmatik* antologie *Rezeptionsästhetik* (1975) okomentoval Rainer Warning.¹⁴ Řadu podnětů kostnickí čerpali z fenomenologie (zvláště pozdní díla R. Ingardena), od ruských formalistů, představitelů pražské strukturalistické školy (zvláště literárněhistorickými úvahami F. Vodičky a se zřetelem k pojmu estetické hodnoty J. Mukařovského) a hermeneutiky v pojetí H. G. Gadamera.¹⁵

Symptomatickým znakem pro většinu prací Kostnické školy je tíhnutí k literatuře 18. století, tedy pro klasiky jednotlivých národních literatur (francouzské, německé, anglické, italské, ruské atd.). Takové teoretické uvažování již umožňovalo

¹² ISER, W. *Akt des Lesens*, s. 50 – 67.; MIKULÁŠ, ref. 8, s. 56 – 57.; *Lexikon der Literatur- und Kulturtheorie*, ref. 6, s. 111 – 112, s. 355 – 356.

¹³ ISER, ref. 12, s. 143 – 174.

¹⁴ WARNING, R. *Rezeptionsästhetik*, s. 10 – 39.

¹⁵ Pouze okrajově je nutné zmínit také autory, popřípadě proudy, s nimiž Jauss i Iser vedli spor a proti nimž obhajovali svou teorii. Jaussovo odmítnutí Adornovy estetické negativity a řady postulatů zvl. Frankfurtské školy vyneslo kritickou odezvu i od německé marxistické literární vědy, např. polemický příspěvek – WARNEKEN, J.B. Zu Hans Robert Jauss' Programm einer Rezeptionsästhetik. In *Sozialgeschichte und Wirkungsästhetik*. Hohendahl (ed.). Frankfurt am Main, 1974, s. 290 – 296. Obdobné polemiky panovaly také mezi zastánci různých proudů recepční estetiky, např. polemika W. Isera se S. Fishem.

knihovědné poznání materiálu a dále k tomu sváděl i sám fakt, že literatura 18. století stála u kořenů čtenáře v moderním slova smyslu, byla dobou „čtenářské revoluce“, kdy vznikala čtenářská kultura, jejímiž následovníky (tradicí, zvyky a návyky) jsme my. Tento svět čtení nám je sice vzdálený, ale je ještě zachytitelný v dokumentech a pro nás i převážně srozumitelný, což o dějinách čtení z hlediska dřívějších dějinných epoch (starověk, středověk, raný novověk) nelze vždy tvrdit.

Již shora zmíněný nestor a průkopník výzkumu historického čtenáře Rolf Engelsing, autor knihy *Bürger als Leser* (1974), opřel většinu své práce právě o výzkumy čtenáře a čtení v 18. století. Koncepti výzkumu vytvořil na základě ucelené teritoriální jednotky, kterou bylo severoněmecké hanzovní město Brémy v letech 1500 až 1800, strukturovanou jednotlivými epochami (např. nástup reformace, doba pietismu, nástup nového způsobu čtení v 18. století) a sociálními skupinami (např. učenci, kupci, ženy). Důkladným studiem městských archivů, dochované korespondence, soupisů pozůstalostí, popřípadě inventářů knižních sbírek složil Engelsing zajímavou mozaiku dějin čtení jednoho města, popřípadě na základě analogie komparoval situaci v jiných německých městech.

Stratifikace četby podle funkce, tedy na pracovní, vzdělávací a volnočasovou, umožnilo Engelsingovi ještě jednu podstatnou úvahu nad procesem nového způsobu přijímání literatury hlavně v 18. století, v jehož průběhu dochází k přechodu od intenzivní četby k extenzivní konzumaci literatury.¹⁶ Na tyto myšlenky pak navázala celá řada dalších prací, které si již nekladly za cíl popsat tak velký časový úsek jako Engelsing, pouze se specializovaly na jedno půlstoletí až století, popřípadě se zaměřily na určitou sociální skupinu (učenci, kupci, ženy, dělníci). Z Engelsingovy teze vyšel i Günter Erning ve studii *Das Lesen und die Lesewut* (1974) o dějinách čtení v jihoněmeckém Švábsku.¹⁷ Naskytla se tedy příležitost jednotlivé výsledky výzkumu porovnat a říci, v čem se liší, popřípadě sblížíjí čtenáři a obsah četby v severní a jižní části Německa, v inkriminované době stále ještě dva samostatné státní celky.

V sedmdesátých letech kulminuje první fáze výzkumu historického čtenáře, jež bychom mohli nazvat fází přípravnou, protože v následujících letech se směr začal ubírat k analytickému zkoumání jednotlivých etap, a dále pak k hlubšímu zkoumání národních literatur, popřípadě určitého kulturně-geografického ohraničení jako je např. čtení na západě apod. Paradigma výzkumu se tedy nezměnilo, pouze se jen prohlubovaly znalosti k určitému období, sociální skupině či teritoriu.

Od první poloviny osmdesátých let začíná publikovat francouzský kulturní historik Roger Chartier (*1945), žák slavné *l'ecole des Annales* a některými považován za představitele čtvrté generace tohoto směru. Chartier se zaměřil na předrevoluční (tj. před Velkou francouzskou revolucí) knižní kulturu v nejšířím slova smyslu. Komparace různých vědeckých přístupů a hledisek je pro Chartierovy práce přímo

¹⁶ ENGELSING, ref. 1, s. 182.; GRIMM, G. E. Rezeptionsgeschichte, s. 120.; Lexikon theorie literatury a kultury, ref. 6., s. 113.

¹⁷ GRIMM, ref. 16, s. s. 120.

příznačná, podobně jako pro celou školu Annales, dostává se tak přímo k souvislostem, které dosud unikaly a které lépe vystihují jednotlivé dějinné procesy.

V roce 1985 uveřejnil ve speciálním čísle *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* věnovanému čtení (Lesen – historisch) článek „Ist eine Geschichte des Lesens möglich?“ s podtitulem „Vom Buch zum Lesen: einige Hypothesen“.¹⁸ V něm shrnul kritické podněty vůči současnému stavu poznání a naznačil možné výzkumné cesty v různých odvětvích (např. výuka čtení, typologie čtení, vztahu mezi typografií a textem, vztahem mezi čtenářem a jeho knihovnou atd.).

K vytvoření velkých a ucelených dějin čtení se Chartier společně s mezinárodním týmem kolegů dostal až v polovině devadesátých let. V roce 1997 uspořádal a vydal společně s Guglielmem Cavallem *Storia della lettura nel mondo occidentale*,¹⁹ soubor statí mapující dějiny čtení podle vývojových a dějinných etap společnosti. Chartier a Cavallo v úvodu ke knize, sloužící coby obsírně pojaté uvedení do problematiky následujících kapitol, formulují pojem dějiny čtení jako sled proměn textu, formy knihy a přístupu ke čtení od starověku po novověk, tedy v co nejširším rámci.

Od devadesátých let můžeme sledovat ve výzkumu historického čtení příklon k vytváření kompendiálních prací, mezi něž bychom mohli zařadit esejisticky pojatou knihu Alberta Manguela *A History of Reading* (1996), stať Ericha Schöna o dějinách čtení v příručce *Handbuch des Lesens* (1999), monografii Stevena Rogera Fischera *A History of Reading* (2003), výzkum kultury čtení před vynálezem knihtisku od Hanse-Joachima Griepa *Geschichte des Lesens: von den Anfängen bis Gutenberg* (2005). Jak bylo již výše poznamenáno, výzkum dějin čtení a historického čtenáře byl a je víceborovou vědeckou disciplínou, proto není divu, že dochází k daleko hlubším ponorům v konfrontaci dvou fenoménů jako vydávání a čtení, psaní a čtení, struktura společnosti a čtení.²⁰ Popřípadě se specializuje buď na konkrétní období (starověk, středověk, novověk a nová doba), nebo na epochu vztahující se k období hmotného užití knihy rukopisné, inkunábule, postinkunábule, starého tisku, nových tištěných knih, brožovaných publikací, dnes bychom k tomu všemu mohli připočítat také knihu elektronickou a dokonce i vytváření digitalizovaných kopií starých a vzácných tisků.

Interpretací získaných statistických dat vztahujících se ke knižní kultuře a čtenáři v 15. a 16. století vytvořil Uwe Neddermeyer ve dvousvazkovém díle *Von der Handschrift zum gedruckten Buch* (1996) propracovaný rozbor fáze přechodu od rukopisu k tištěné knize. Z našeho hlediska je právě tato práce cenná, jelikož se jak

¹⁸ V tomto speciálním čísle časopisu se etablovala celá nová vědecká generace na poli bádání (nejen) o čtení a čtenáři, např. Aleida Assmann, Robert Darnton, Jacques Leenhardt.

¹⁹ Text knihy byl brzy přeložen do dalších jazyků: němčiny a angličtiny 1999, španělštiny 2001 atd.

²⁰ Historia de la edición y de la lectura en España. Infantes, Lopez, Botrel (eds.), 2003; STEIN, P. *Schriftkultur* 2010; SCHNEIDER, J. *Sozialgeschichte des Lesens*, 2004.

svým tématem, tak i důležitými daty a informacemi se může stát zdrojem i pro četné české a slovenské badatele.

Až dosud jsme se zabírali hlavně zahraniční literaturou, ale také v české a slovenské literární vědě, knihovědě a historiografii nalezneme celou řadu projektů, které se věnovaly čtenáři a čtení (nejen z historické perspektivy). I tyto projekty a studie se mohou stát základem pro metodologická východiska výzkumu historického čtenáře.²¹

Na samém počátku bližšího poznání kulturního obzoru raného novověku a života českých měst v předbělohorském období bezesporu stojí Zikmund Winter (1846 – 1912). Svými pracemi, podloženými dokonalou heuristikou a archiváliemi, se řadí mezi nejlepší sekundární zdroje pro dané období, ale nejen to, častokrát nám bezděky zanechal důležitá svědectví, která použil pro zcela jiné souvislosti. Velmi patrné je to v knize *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století* (1901), kde čtení a čtenáře, včetně výzkumu dochovaných knih z pozůstalostních seznamů, popsal jako „výsledek školské práce“, tedy činnosti městských škol a pedagogických institucí té doby.²²

S ohledem na recepci a proměnu vnímání literárního textu čtenářem v toku času psal své práce ve čtyřicátých letech 20. století i Felix Vodička (1909 – 1974), ostatně upozornili jsme na to již v souvislosti s Kostnickou školou. Vodička v roce 1941 uveřejnil studii *Problematika ohlasu Nerudova díla*, v níž se pokusil připravit „půdu literárněhistorickému studiu ohlasu literárních děl“,²³ což následně zúročí v oddílu „Dějiny ohlasu literárních děl“ teoretické stati „Literární historie, její problémy a úkoly“ ze sborníku *Čtení o jazyce a poesii* (1942).²⁴ V centru Vodičkových úvah stojí restituce literární normy v historickém vývoji, stanovuje proto úkoly, mezi nimiž se klade i požadavek hlubšího poznání čtenářského publika, jeho struktury a literárního vkusu jednotlivých vrstev.²⁵

V roce 1966 (oficiálně až 1967) se vytvořila tzv. *Nitranská škola* v západoslovenské Nitře na Pedagogické fakultě, jejímiž hlavními osobnostmi byli jazykovědec a literární teoretik František Míko (1920 – 2010) a translatolog a literární historik Anton Popovič (1933 – 1984). Koncepte Nitranské školy stojí na modelu literární komunikace a metakomunikace, v níž je dialekticky zohledněna jak strana autora a předmětného díla, tak i příjemce (čtenáře, diváka). V této souvislosti nemůžeme opomenout ani dílo Petra Liby, jelikož právě to se věnuje především čtenáři. V díle *Čitateľ a literárny proces* (1987) se zaměřil na celou řadu aspektů přijímání literárního

²¹ Vztahu čtenáře, čtení a literatury se věnovaly již takové osobnosti jako Jiří Mahen (Knížka o čtení praktickém, 1924), Bohuslav Koutník (Čtenář a kniha, 1926), Aleš Haman (Literatura z pohledu čtenářů, 1991) a řada dalších.

²² WINTER, Z. Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století, s. 759 – 780.

²³ VODIČKA, F. Struktura vývoje, s. 193.

²⁴ Čtení o jazyce a poesii, s. 307 – 400.

²⁵ Čtení o jazyce a poesii, ref. 24, s. 374 – 375.

díla, úvahy nad čtenářem umělecké literatury a jeho typologií, jednotou vnitřního a vnějšího čtenáře apod., a to vše včetně praktických interpretačních ukázek ze slovenské literatury. Jisté náznaky a prvky diachronního uvažování nalezneme právě v druhé interpretační části knihy (např. v kapitole *Básník a čtenář v romantické poézii*).

Ze slovenských badatelů musíme ještě zmínit Rudolfa Lesňáka (1928 – 2006), jehož práce *Literatura mezi lidmi* (1977) o komunikační roli literatury a jejích sociálních dimenzích posloužila jako výchozí podklad pro knihu *Literárne dielo a čtenář* (1982). V této monografii se Lesňák zaměřil na výzkum přijímání novely Margity Fíguli *Tri gaštanové kone* na sociálním půdorysu a vztahu k dílu v toku času.

O jakýsi pokus charakteristiky čtenáře raného novověku v českých zemích lze považovat stať Marie Ryantové v publikaci *Člověk českého raného novověku* (2007) shrnující a interpretující dostupné informace spíše z pohledu historika než literárního vědce či knihovědce.

V poslední době se výzkumu čtení a čtenáře věnuje Jiří Trávníček, který svým doslovem *Koncept čtenáře a čtení – nejkratší možné dějiny* v českém vydání Manguelovy knihy *Dějiny čtení* (2007) komentoval a shrnul řadu teoretických škol a přístupů.²⁶ I když Trávníček se svými pracemi věnuje převážně výzkumu současného čtenáře, terminologické kategorie a některé teoretické rámce lze využít i pro práci s historickým čtenářem.²⁷

I když jsme se pokusili jednotlivé školy a výzkumné projekty řadit chronologicky, aby se tím stala více zřetelná vývojová návaznost jednotlivých přístupů, není naším cílem a ani v možnostech tohoto deskriptivně pojatého příspěvku, ke každé podat vyčerpávající výklad. A proto na samotný závěr místo shrnutí bychom rádi položili otázku: je možné zkoumat historického čtenáře a čtení? Jak jsme se již výše zmínili, tutéž otázku si položil Roger Chartier, ale nejen on. Po legitimitě takového výzkumu a teoretických úvah se tázal Bernhard Zimmermann v knize *Literaturrezeption im historischen Prozeß* (1977),²⁸ podobně o (ne)možnosti plného poznání uvažovala Naděžda Ševčenko v rozsáhlé studii *Eine historische Anthropologie des Buches* (2007) o knihách a čtení v pruské vévodské rodině v dobách německé reformace.²⁹ Jak je patrné, tato otázka provází sama o sobě výzkum od dob svého začátku a je více než na místě si ji stále klást, jelikož nám naznačuje možné hranice, k nímž se ještě můžeme při zkoumání dostat. Oproti výzkumům současných čtenářů nemůžeme disponovat fakty výsledků dotazníkových metod, ale to neznamená, že je výzkum historického čtenáře méně cenný. Naopak, máme ku příkladu pro výzkum v raném novověku značné množství dosud neprobádaného materiálu (sic!). Ať už je to čekající podrobný výzkum skladby produkce našich tiskáren a nakladatelských strategií (produkci myslíme v úplnosti bez jakéhokoliv jazykové separace na národní a la-

²⁶ MANGUEL, A. Dějiny čtení, s. 403 – 438.

²⁷ TRÁVNÍČEK, J. Čtenáři a internauti, s. 42 – 43.

²⁸ ZIMMERMANN, B. Literaturrezeption im historischen Prozeß, s. 12 – 17.

²⁹ SHEVCHENKO, N. Eine historische Anthropologie des Buches, s. 12 – 19, s. 203 – 211.

tinskou, popřípadě ještě další jinojazyčnou skupinu) v konfrontaci se zápisy městských knihovníků či soupisů šlechtických knihoven. Zde si dovolueme poukázat na stále chybějící takovou retrogradní bibliografii, jež by dokázala celkovou produkci (nebo alespoň tu část, o níž nyní víme) shrnout a poskytnout nám rámcová statistická data. Nelze také zapomínat na podrobný výzkum fungování knižního obchodu (zvláště mechanismu obstarávání knih) a dovozu knih ze zahraničí. Výzkum způsobu čtení v jednotlivých dějinných etapách (předčítání, hlasité čtení, tiché čtení, extenzivní čtení apod.), stimuly knižního chování atd.

Jistě bychom našli mnoho dalších inspirativních témat, která by nám pomohla k hlubšímu poznání historického čtenáře. Jedno je však jisté již nyní. Cesta vede skrze co nejužší spolupráci literárněvědné a knihovědné linie a stojí velkou měrou na dílčích výsledcích každé z těchto věd. Je tedy čas se po takové cestě vydat.

Seznam bibliografických odkazů

BENETT, Henry Stanley. *English books and readers*. I. – III. sv. 2. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1989.

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel. *Člověk českého raného novověku*. Praha : Argo, 2007. 486 s. ISBN 978-80-7203-694-3.

ENGELSING, Rolf. *Der Bürger als Leser : Lesergeschichte in Deutschland 1500 – 1800*. Stuttgart : J. B. Metzler, 1974. 375 s.

ERNING, Günther. *Das Lesen und die Lesewut*. Bad Heilbronn : Klinkhardt, 1974. 167 s. ISBN 3-7815-0230-9.

ESCARPIT, Robert. *L'Information et la communication : théorie générale*. Hachette: Hachette, 1991. 222 s. ISBN 2-0-016819-4.

ESCARPIT, Robert. *La révolution du livre*. Paris : UNESCO, 1965. 163 s.

ESCARPIT, Robert. *Sociologie de la littérature*. Paris : UNESCO, 1958. 128 s.

FISCHER, Steven Roger. *A History of Reading*. London : Reaktion Book, 2005. 384 s. ISBN 1-861869-209-8.

GŁOMBIOWSKI, Karol. *Książka w procesie komunikacji społecznej*. Wrocław : Ossolineum, 1980. 181 s.

GŁOMBIOWSKI, Karol. *Problemy historii czytelnictwa*. Wrocław : [s. n.], 1966. 149 s.

GRIEP, Hans-Joachim. *Geschichte des Lesens : von den Anfängen bis Gutenberg*. Darmstadt : Wiss. Buchges., 2005. 239 s. ISBN 3-534-16616-7.

GRIMM, Gunter E. *Rezeptionsgeschichte : Grundlegung einer Theorie mit Analysen und Bibliographie*. München : Fink, 1977. 446 s. ISBN 3-7705-1531-5.

Čtení o jazyce a poesii. Havránek, Bohuslav – Mukařovský, Jan (eds.). Praha : Družstevní práce, 1942. 504 s.

HIRSCH, Rudolf. *Printing, selling and reading : 1450 – 1550*. Wiesbaden : Harrasowitz, 1967.

CHARTIER, Roger. Ist eine Geschichte des Lesens möglich? : Vom Buch zum Lesen: einige Hypothesen. In *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. ISSN 0049-8653, 1985, Heft 57/88, s. 250 – 273.

Die Welt des Lesens : von der Schriftrolle zum Bildschirm. Chartier, Roger – Cavallo, Guglielmo (eds.). Frankfurt a. M. : Campus – Verl., 1999. 688 s. ISBN 3-593-36079-9.

INFANTES, Victor – LOPEZ, Francois – BOTREL, Jean-François. *Historia de la edición y de la lectura en España, 1472 – 1914*. Madrid : Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003. 860 s. ISBN 84-8938-440-1.

ISER, Wolfgang. *Akt des Lesens : Theorie ästhetischer Wirkung*. München : Fink, 1976. 357 s. ISBN 3-7705-1390-8.

ISER, Wolfgang. *Der implize Leser : Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett*. München : Fink, 1972. 420 s.

ISER, Wolfgang. *Jak se dělá teorie*. Praha : Karolinum, 2009. 242 s. ISBN 978-80-246-1672-8.

JAUSS, Hans Robert. *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1970. 250 s.

LESŇÁK, Rudolf. *Literárne dielo a čitateľ*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1982. 269 s.

LIBA, Peter. *Čitateľ a literárny proces*. Bratislava : Tatran, 1987. 390 s.

MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno : Host, 2007. 480 s. ISBN 978-80-7294-231-2.

MIKO, František – POPOVIČ, Anton. *Tvorba a recepcia : estetická komunikácia a metakomunikácia*. Bratislava : Tatran, 1978. 385 s.

MIKULÁŠ, Roman. *Predpoklady a formy literárnej recepcie : znázornené na príklade poviedky Petra Handkeho Strach brankára pri jedenástke*. Bratislava : Veda, 2007. 210 s. ISBN 978-80-224-0973-5.

NIEMIEC, Honorata. Twórcy wrocławskiej bibliologii. In *Biuletyn BIB* [online]. 2002, 75, Nr. 5. [cit. 2012-01-11]. Dostupné na internetu: <<http://www.ebib.info/2006/75/niemiec.php>>.

NEDDERMEYER, Uwe. *Von der Handschrift zum gedruckten Buch : Schriftlichkeit und Leseinteresse im Mittelalter und in der frühen Neuzeit ; quantitative und qualitative Aspekte*. 2. Sv. Wiesbaden : Harrassowitz, 1996. 973 s. ISBN 3-447-04068-8.

Lexikon teorie literatury a kultury : koncepce – osobnosti – základní pojmy. Nünning, Ansar (ed.). Brno : Host, 2006. 912 s. ISBN 80-7294-170-4.

Čtenář jako výzva. Sedmidubský, Miloš (ed.). Brno : Host, 2001. 340 s. ISBN 80-86055-92-2.

SHEVCHENKO, Nadezda. *Eine historische Anthropologie des Buches : Bücher in der preußischen Herzogsfamilie zur Zeit der Reformation*. Göttingen : Vanderhoeck und Ruprecht, 2007. 392 s. ISBN 978-3-525-35883-2.

SCHNEIDER, Jost. *Sozialgeschichte des Lesens : zur historischen Entwicklung und sozialen Differenzierung der literarischen Kommunikation in Deutschland*. Berlin : de Gruyter, 2004. 483 s. ISBN 3-11-017816-8.

SCHOTTENLOHER, Karl. *Bücher bewegten die Welt : eine Kulturgeschichte des Buches*. 1. u. 2. Bd. Stuttgart : Hiersemann, 1951, 1952. 612 s.

STEIN, Peter. *Schriftkultur : eine Geschichte des Schreibens und Lesens*. 2. vyd. Darmstadt : Wiss. Buchges., 2010. 352 s. ISBN 978-3-534-23635-0.

ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Knihy : k teorii a praxi knižní kultury*. Brno : Host, 2000. 240 s. ISBN 80-7294-005-8.

TOPOLSKA, Maria Barbara. *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław : Ossolineum, 1984. 337 s.

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme? : obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize*.
Brno : Host, 2008. 207 s. ISBN 978-80-7294-270-1.

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a internauti : obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení*. Brno : Host, 2011. 191 s. ISBN 978-80-7294-515-3.

VODIČKA, Felix. *Struktura vývoje*. Praha : Odeon, 1969. 360 s.

WARNING, Rainer. *Rezeptionsästhetik*. München : Fink, 1994. 504 s.
ISBN 3-8252-0303-4

WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*. Praha : Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901. 821 s.

ZIMMERMANN, Bernhard. *Literaturrezeption im historischen Prozeß : zur Theorie einer Rezeptionsgeschichte der Literatur*.
München : C. H. Beck, 1977. 167 s. ISBN 3-406-06662-3.

Brief summary of theories and researches of the historical reader and the history of reading during the Early Modern Age

Jan Pišna

The author brings summarizing overview of various European schools, conceptions and trends connected with research of the historical reader and reading in the second half of the 20th century. The platform of readership research is inspired and influenced by many theories within cultural studies, the history of book culture, sociology cultural anthropology, or media communication and by many other branches of social science disciplines. In the study author provides summary of main reading conceptions, theorist and relevant works in a well arranged way. He concludes that interdisciplinary cooperation between literary and book science is necessary in order to create the complex attitude to the problematic of readership and reading in its historical context.

Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky

1. časť (vydavateľské knižné oznámenia)

Lucia Lichnerová

Úvod alebo „Vytláčiť predajné a predat' vytlačené“

Pätnáste storočie je pre výskum dejín knižnej kultúry pozoruhodné nielen pre vynájdenie kníhtlače. Na pomedzí často skloňovaných nespochybniteľných pozitív, ktoré táto mediálna revolúcia so sebou priniesla, stojí aj ďalší fenomén: kniha sa stáva tovarom. Nárast počtu kníh a ich potenciál tkvejúci v zárobku, v oveľa väčšej miere posúva prvých tlačiarov-vydavateľov do úlohy podnikateľov. Komerčné prostredie donútilo prvotlačiarov strategicky premyslieť svoju knižnú ponuku, ako aj zaistiť odbyt vydaných kníh. Pokiaľ vychádzame z predpokladu, že realizácia kníhtlače bola spojená s typicky marketingovými prejavmi, akými boli náklady na prácu, materiál a čas, ku ktorým sa pridáva skutočnosť, že kniha už nebola vyrábaná len na objednávku (ako to bolo v prípade jej rukopisného predchodcu), ale bola vydávaná aj na základe odhadu potenciálnych zákazníkov a záujmu, je možné konštatovať, že „kníhtlač bolo typické ranokapitalistické remeslo“.¹ Vložené investície tlačiara-vydavateľa do tlačenej knihy a následné riziko návratnosti celkom logicky smerujú k hľadaniu odpovedí na otázku o zrode marketingových nástrojov, ktoré tieto riziká mohli minimalizovať, prípadne eliminovať. V tejto atmosfére sa postupne konštruovala nielen produktová, ale aj distribučná a komunikačná politika raných vydavateľstiev. V rámci **produktovej politiky** zohrávali výber textov do tlače a zostavenie vydavateľského plánu podstatnú úlohu. Analýza produkcie tlačiarov inkunábulí potvrdzuje, že výber bol koncentrovaný na určitých autorov a určité tituly – na „staré dobré a osvedčené“ a až postupne sa rozširoval o nové diela (napr. tituly od súčasníkov, ktoré sa vydávali len veľmi opatrne). Rozhodnutie o vydaní diela a odhad kapacity trhu boli preto jednou z najdôležitejších fáz produktovej politiky. Z platformy existujúcich rukopisov sa kreovala ponuka kníh, ktorá nebola náhodným, ale naopak, dobre premysleným krokom. Analýzy vydavateľského repertoáru inkunábulí jednoznačne dokazujú, že pri výbere rukopisu do vydavateľského plánu zohrával podstatnú úlohu akt zvažovania vydania, ktorého výsledok závisel od potenciálu knihy stať sa predajnou. Z týchto dôvodov sa medzi prvé tlačené knihy zaraďujú lukratívne tituly, ako napr. biblie, žaltáre, učebnice, odpustky, diela antických autorov, kroniky, almanachy, kalendáre a iné. K selekcii obsahu kníh sa v rámci pro-

¹ CORSTEN, S. Die Erfindung der Buchkunst im 15. Jahrhundert, s. 130.

duktovej politiky pridali aj ďalšie piliere zvyšovania predajnosti, ako napr. unikátny dizajn, nákladná väzba, modernizácia sadzby (trojfarebná tlač), atď.

Po aplikácii nástrojov produktovej politiky tkvejúcej v snahe „vytlačiť predajné“ nastupovala druhá fáza: **komunikačná politika** tlačiarne s cieľom „predať vytlačené“. Tu treba brať do úvahy, že povolania súvisiace so vznikom prvých tlačných kníh boli kumulované a tlačiar bol zároveň aj vydavateľom diela, ktorého úloha tkvela vo financovaní a zabezpečení návratnosti vložených investícií prostredníctvom odbytu. Spočiatku tlačiar knihy predával sám vo svojom vydavateľstve-kníhkupectve a neskôr sa začína od distribučných aktivít diferencovať a spolupracovať s osobami na túto úlohu určenými. Tlačiar a kníhkupci inkunábuli v snahe zvýšiť šance vydaných kníh na predajný úspech siahli v rámci ovplyvnenia distribučnej politiky po jedinečnom nástroji podpory predaja – **knížnom oznámení**. Vhodný priestor pre jeho vznik sa etabluje v čase, keď pôvodná, priama distribúcia, sústredovaná najmä v bohatých, univerzitných a obchodných mestách pred kostolmi, radnicami, na trhu alebo pred univerzitami už nebola postačujúca na to, aby sa rozpredal celý náklad. Prostredníctvom knižného oznámenia tak existuje celkom autentický doklad o komunikačnej politike vtedajších tlačiarňí. Informácie o zachovaných knižných oznámeniach, tzv. „Bücheranzeigen“ sa objavujú pomerne nenápadne v spleti významných titulov registrovaných v Gesamtkatalog der Wiegendrucke.² Ide o unikátny dôkaz etablovania marketingových stratégií a prezentácie marketingových schopností vtedajších vydavateľov a kníhkupcov, hoci sa im tieto vlastnosti často prisudzujú so zbytočnou zdržanlivosťou.

Charakteristika a typológia knižných oznámení

Knižné oznámenie možno charakterizovať ako reklamnú správu (reklamu), ktorá je upozornením na už publikovanú knihu (knihy) alebo na plánované publikovanie knihy (kníh) s cieľom presvedčiť adresáta o kúpe. Má výraznú presvedčovaciu a ovplyvňujúcu funkciu.

Identifikácia a analýza 47 zachovaných knižných oznámení³ ponúka bohatý priestor aj na ďalšie konštatovania. Je evidentné, že spomedzi uvedeného počtu sa vyníma niekoľko skupín s rovnakými príznačnými vlastnosťami. V závislosti od predmetu oznámenia, jeho tvorcu, adresáta a záznamu knihy môžeme vyvodiť nasledujúcu typológiu knižných oznámení 15. storočia:

1. Vydavateľské oznámenia publikoval kníhtlačiar s cieľom propagovať už vydanú alebo plánovanú knihu (knihy). Distribuoval ich sám alebo s pomocou spolupracujúcich kníhkupcov. Vydavateľské knižné oznámenia boli buď **jednotlivé**, alebo **súborné**.

---

² Gesamtkatalog der Wiegendrucke [online].

³ Údaj o počte knižných oznámení získaný z: Gesamtkatalog, ref. 2.

■ **Jednotlivé knižné oznámenie** bolo reklamou na jeden konkrétny titul. Použitie tohto reklamného nástroja podliehalo istým konvenciám – tlačiarich využívali len v prípade, že išlo o:

- prvé vydanie knihy,
- ďalšie vydanie veľmi významného a rozsiahleho diela,
- vydanie v pozoruhodnej forme alebo úprave (nákladné iluminácie, väzba a pod.),
- vydanie, ktoré súbežne vydal aj iný, konkurujúci kníhtlačiar.

Vzhľadom na zameranie obsahovali jednotlivé vydavateľské oznámenia väčšie množstvo presvedčajúcich argumentov ku kúpe knihy. V prípade, že išlo o oznámenie na **ešte nevydanú, plánovanú knihu**, môžeme hovoriť aj o tzv. **informatívnom jednotlivom oznámení**, ktorého cieľom bolo vytvoriť primárny dopyt (informovať potenciálnych čitateľov o pripravovanej knihe).

■ **Súborné knižné oznámenia** vychádzali s cieľom propagovať skupinu už vydaných (zriedkavejšie aj plánovaných) titulov pochádzajúcich spravidla z vlastnej kníhtlačiarne (s výnimkou prípadov, keď sa tlačiar intenzívnejšie venoval aj kníhkupeckej či kníhviazačskej činnosti a medzi vlastné zaradil aj niekoľko titulov z inej kníhtlačiarne). Ich štruktúra podliehala nepísanej štandardizácii.

2. Kníhkupecké oznámenia sú unikátnym dokladom o diferenciacii kníhkupeckej činnosti od vydavateľskej a o profesionalizácii kníhkupeckého povolania v 15. storočí. Boli určené (vydané) pre potreby kníhkupca. Obsahovali tituly z produkcie viacerých tlačiarňí. Spočiatku vznikali ako prázdne („blanko“) tlačené formuláre, do ktorých kníhkupci ponúkané tituly vpisovali rukopisne.⁴ Údaje o vydavateľoch ponúkaných kníh stáli v úzadí, a preto sa uvádzali len zriedka.

V rámci týchto dvoch skupín je možné oznámeniam priradiť ďalšie charakteristiky:

Adresné oznámenia obsahovali údaj o adresátovi, ktorému boli zasielané (doručované). Tento údaj nebol tlačný, ale v prípade konkrétneho adresáta dopisovaný rukou.

Neadresné oznámenia patrili medzi častejšie a boli šírené prostredníctvom kníhkupcov alebo vyvesované na plotoch, radniciach, múroch, domoch.

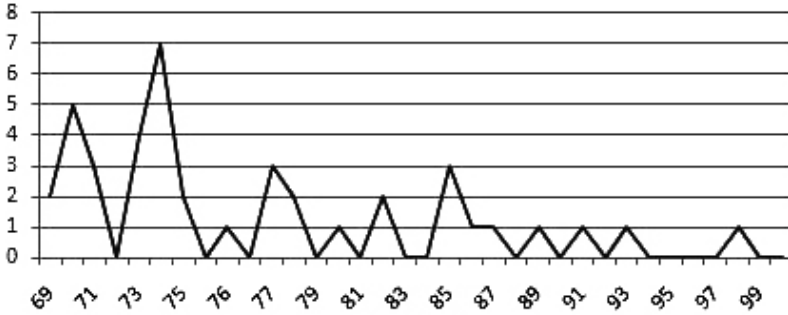
Anotované (komentované) oznámenia obsahovali aj pozitívny komentár k ponúkaným titulom s cieľom presvedčiť o kúpe a zdôrazniť kvalitu. Komentár nebol len anotáciou (údajom o obsahu), ale obsahoval aj hodnotenie väzby, písma či iných exogénnych zložiek knihy.

Nekomentované oznámenia len vymenúvali zoznam titulov.

---

⁴ HAUKE, M. K. Buchwerbung in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert.

Chronológia vydávania *vydavateľských* knižných oznámení vzhľadom na kvantitu v rokoch 1469 – 1500

Obr. 1 Chronológia vydávania *vydavateľských* knižných oznámení vzhľadom na kvantitu v rokoch 1469 – 1500

Vydavateľské oznámenia

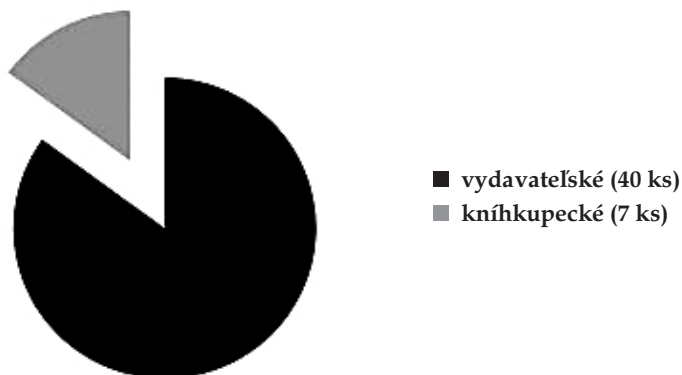
Z celkového počtu 47 knižných oznámení tvoria **vydavateľské oznámenia** až 85 % (40 ks). Preferencia vydavateľských oznámení pred kníhkupeckými súvisí najmä so skutočnosťou, že aj samotní kníhkupci používali s obľubou tento nástroj reklamy, ktorým distribuovali informácie o vydaných knihách od viacerých vydavateľov. Popritom využili aj vlastné tlačené **kníhkupecké oznámenia**, avšak v oveľa menšej miere,⁵ kým ich začiatkom 16. storočia nenahradili ponukové kníhkupecké katalógy. Je očividné, že tlačiari inkunábulí využívali rovnako radi reklamu na nové, resp. unikátne dielo (*jednotlivé* vydavateľské oznámenie – 55 %), ako aj reklamu na skupinu diel (*súborné* vydavateľské oznámenie – 45 %). Chronológia vydávania vydavateľských oznámení začína v roku 1469 a najväčší rozmach dosahuje v 70. rokoch 15. storočia, kým postupná klesajúca tendencia ich vydávania končí úplným zánikom koncom 15. storočia.

Dizajn, obsah a štruktúra *vydavateľských* knižných oznámení

Funkcii a spôsobu šírenia vydavateľských knižných oznámení bol prispôsobený aj ich dizajn. Vychádzali v plagátovej, jednostranne potlačenej forme, najmä v latinčine alebo nemčine (ojedinele v angličtine a holandčine). Zoznam kníh bol

⁵ Tento pomer je však relatívny. Vysoký zachovaný počet vydavateľských oznámení môže súvisieť aj s tým, že jedným zo spôsobov ich distribúcie bolo vlepovanie do kníh, vďaka čomu sa zachovali v tak hojnom počte. Naopak, kníhkupecké oznámenia, distribuované formou vyvesovania, boli vo väčšine prípadov bezpochyby zničené vplyvom počasia, a preto je ich počet v podobe 7 vydaní len orientačný.

Knižné oznámenia 15. storočia (47 ks)

Obr. 2 Pomer medzi zachovanými *vydavateľskými* a *kníhkupeckými* oznámeniami 15. storočia

uvedený spravidla v jednom, zriedkavejšie v dvoch stĺpcoch. Informácie o vydavateľovi sa dozvedáme len na základe adresy, kde sa knihy dajú kúpiť, na základe rozboru písma, prípadne ponúkaného knižného repertoáru. Z hľadiska výzdoby boli oznámenia tlačené čierno-červenou farbou, rubrikované červenou, zriedkavejšie modrou. Veľkosť plagátu kolísala od 39×30 cm, 24×17 cm, 25×14 cm až po malý lístok vo veľkosti 5×12 cm (Caxtonove oznámenie).

Štruktúra vydavateľského knižného oznámenia

Tlačené údaje:

- **Oslovenie klientely a stručná výzva ku kúpe.** Úvodná formulácia oznámení prejavovala známky nepísanej štandardizácie, prebratej pravdepodobne na základe vzoru zo Schöfferoého *súborného* knižného oznámenia z roku 1469, v ktorom nasledovne oslovuje potenciálnych čitateľov: „*Tí, ktorí majú záujem, nech si prídu zadovážiť dole spísané, dôkladne opravené a na spôsob mohučského písma vytlačené knihy...do miesta bydliska...*“⁶. Na oslovenie klientely sa používali aj formulácie „*tí, ktorí chcú čítať*“, „*tí, ktorí chcú kúpiť*“ a pod. Súčasťou oslovenia bola zároveň všeobecná a stručná výzva ku kúpe knihy / kníh (napr. formou „*nech príde*“, „*nech si nenechá ujsť*“ a pod.). V prípade *jednotlivých* oznámení sa na oslovení klientely nešetřilo a bol mu ponechaný veľkorysejší priestor, ako v prípade oznámení *súborných*. Potenciálni čitatelia boli oslovení buď všeobecne, príp. ako konkrétnejšia

⁶ „*Volentes sibi comparare infrascriptos libros magna cum diligentia correctos ac in huiusmodi littera (moguntie) impressos bene continuatos, veniant ad locum habitationis*“.

skupina (napr. „milovníci práva“ a pod.). Podporiť kúpychtivosť malo aj naznačenie **cenovej politiky** vydavateľa, ktorá zdôrazňovala, že ponúkané kvalitné a starostlivo spracované knihy možno u nich zakúpiť za nízku (štedrú) cenu. Preto sa napr. Johann Mentelin (Štrasburg), Günther Zainer (Augsburg) alebo Berthold Ruppel (Bazilej) nezabudli označiť ako najštedrejší predajcovia („*largus*“, „*largissimus venditor*“) a Wiliam Caxton (Westminster) ako „dobre lacný“ „*good chepe*“.⁷

- **Kniha / zoznam kníh a presvedčovacia taktika.** Schematizmus sa manifestoval aj v tej časti štruktúry oznámení, ktorá obsahovala presvedčovaciu taktiku a zoznam kníh. V prípade *jednotlivého* oznámenia nasledovala propagácia konkrétnej vydanej knihy (autorské a názvové údaje) so zdôraznením jej pozoruhodného spracovania a kvality. V prípade *súborných* oznámení nasledoval zoznam ponúkaných kníh zúžený na údaje o autorovi a názve, v ojedinelých prípadoch bol rozšírený aj o pozitívne hodnotenie knihy (komentár). Niekedy bola v zozname uvedená aj skutočnosť, či je kniha zviazaná alebo nie. Štandardizácii však nepodliehali formy a nástroje propagácie, ktoré boli výsledkom vlastnej kreativity tvorcu oznámenia. Spravidla išlo o zdôraznenie kvality obsahu knihy, jej jedinečnosti, unikátnosti výzdoby, písma, resp. väzby. Jednotlivé oznámenia disponovali bohatšími reklamnými formuláciami, rozšírenými aj o poďakovanie (Bohu) za ukončenie tlače.
- **Vzorkovník písma** bol ojedinelým údajom oznámenia. V niektorých prípadoch vydavateľ upozorňuje na skutočnosť, že ponúkané tituly sú vytlačené rovnakým typom písma ako knižné oznámenie. Keď boli v ponuke tituly sádzané rôznym typom písma, vydavateľ uviedol vzorku písma len pre určitú (často významnú) knihu (napr. Schöffer, ktorý propagoval vzorkovník písma pre Mohučský žaltár). Jednotlivé oznámenie bolo vo väčšine prípadov zároveň aj vzorkou písma reklamovaného diela; v prípade súborných oznámení sa vzorka písma pre jednotlivé diela uvádzala osobitne.

⁷ Knižné oznámenia neudávali na rozdiel od neskorších kníhkupeckých ponukových katalógov ceny. Obsahovali len naznačenie cenovej politiky odkazovaním na „lacného predajcu“, „nízke ceny“ a pod. Dôvodom neuvádzania cien bola pravdepodobne ich dohodnutá fixná výška pre určitý druh tlače, ako to konštatuje aj Altmann (ALTMANN, U. Die Leistungen der Drucker mit Namen Brandis im Rahmen der Buchgeschichte des 15. Jahrhunderts, s. 14 – 15): „V posledných dvoch desaťročiach 15. storočia existovali pevné ceny rozhodne pre liturgické knihy a v obchodnej výmene medzi tlačiarňami, vydavateľmi a kníhkupcami boli dohodnuté pevné ceny, ako je to zrejme z účtovnej knihy Petra Dracha...“. Napríklad cena za latinskú Schedelovu kroniku vo veľkom fóliovom formáte bola za nezviazaný a nekolorovaný exemplár stanovená na 2 zlaté. Napriek uvedenému však Altmann pripúšťa, „že sa nedá odhadnúť, do akej miery kníhkupci túto cenu dodržiavali“.

Rukopisné údaje:

Vydavateľské knižné oznámenie ponúkalo priestor aj pre rukopisné zásahy, ktoré sa osvedčili v prípade potreby variability údajov. Rukopisná komunikácia sa sústredila na nasledovné údaje:

- **Adresát** sa vpisoval vtedy, keď bolo oznámenie zasielané konkrétnej osobe, napr. „*Dno Mathiae*“ – „pre p. Matiaša“ v oznámení Johanna Zainera z roku 1474. Ak sa uvádzal aj adresát, bolo jeho meno prvým údajom oznámenia.
- **Predajné miesto** je unikátnym údajom identifikácie vydavateľa oznámenia (napr. „*do domu pri kríži ku Güntherovi nazývanému Zainer*“ – 1471), ale nie vo všetkých prípadoch to bolo tak. V mnohých oznámeniach je údaj o predajnom mieste oznámený len všeobecne, napr. „*Hostinec u divoča*“ (Schöffrove oznámenie). Tieto údaje boli dopisované rukopisne podľa aktuálneho miesta pobytu vydavateľa-kníhkupca, resp. spolupracujúceho putujúceho kníhkupca.
- **Prosby** sa vpisovali len ojedinele a súviseli najmä so žiadosťou vydavateľa oznámenia o rešpektovanie miesta vyvesenia plagátu, napr. v prípade W. Caxtona v roku 1477 bola použitá prosba o nezvesenie plagátu: „*Supplico stet cedula*“.

Prvé knižné oznámenie v Európe

Tlačené vydavateľské knižné oznámenia nepatrili medzi prvý reklamný nástroj svojho druhu. Motívom pre ich vznik sa stal pravdepodobne ich *rukopisný* predchodca z roku 1447 – 1450. V tomto období nemecký učiteľ, majiteľ jednej z najvýznamnejších a najproduktívnejších skriptorských dielní a kníhkupectva v Hagenau **Diebold Lauber** (1427 – 1471), ktorý sám seba označoval ako „*dijpold la(u)ber schreyber, lert die kinder*“, použil ako prvý *rukopisné* knižné oznámenie, ktoré vložil do jedného zo svojich rukopisov.⁸ Podľa viacerých zdrojov mu uvedená reklama priniesla žiadaný úspech, ktorej dôkazom je skutočnosť, že jeho kódexy si našli odbyt aj vo Švajčiarsku a Francúzsku. Prvé Lauberove oznámenie obsahovalo typické znaky dobre orientovanej propagácie zameranej na informovanie a presvedčanie: v úvode Lauber vyzýva budúceho čitateľa na nákup a v ponuke pre čitateľa vymenúva široký záber ním ponúkaných kníh a zdôrazňuje ich kvalitu. Dôležitou súčasťou reklamy bol aj konkrétny zoznam ponúkaných kódexov a adresa kníhkupectva: „*Kto by rád získal veľké alebo malé knihy, svetské alebo duchovné, krásne maľované, ten ich všetky nájde*“

⁸ Počet Lauberových oznámení ostáva otáznym. HAUKE, ref. 4 konštatuje len 1 zachované knižné oznámenie, ktoré sa našlo v rukopise diela Heiligen drige kunige a je uložené vo fondoch Britského múzea; Viehhauser-Mery uvádza 5 zachovaných oznámení vo forme záznamov v Lauberových rukopisoch (VIEHHAUSER-MERY, G. Die Parzival Überlieferung am Anfang des Manuskriptzeitalters: Handschriften der Lauberwerkstatt und der Straßburger Druck).

u Diebolta Laubera, pisára na hrade Hagenau“.⁹ Nasledoval zoznam ponúkaných titulov orientovaných najmä na náučnú a zábavnú literatúru, ako aj na medicínske a právnické spisy.

Možno predpokladať, že obsah Lauberovho oznámenia sa stal vzorom aj pre neskoršie tlačené verzie, pretože ich štruktúra je veľmi podobná. Tento fakt potvrdzuje aj skutočnosť, že štrasburský tlačiar **Johann Mentelin** prevzal do svojej vydavateľskej stratégie viacero Lauberových odskúšaných tipov,¹⁰ najmä čo sa týka obsahu vydávaných titulov (preto napr. podľa jeho vzoru vydáva Eschenbachovho Parzivala a pod.). Nie je vylúčené, že prebral aj overený nástroj jeho komunikačnej politiky, pretože sa stáva prvým tlačiarom inkunábulového obdobia, ktorý používa knižné oznámenie ako nástroj propagácie. Prvé tlačené vydavateľské knižné oznámenie vydal v roku 1469.¹¹ Bolo to latinské *jednotlivé* oznámenie, ktorým propagoval nový titul zo svojej tlačiarne, dielo Astesana de Asta *Summa de casibus*. Išlo o knihu „prípados svedomia“ zostavenú minoritom Astesanom de Astom z roku 1317, ktorá slúžila ako príručka na riešenie konfliktov a výčitiek svedomia. Oznámenie na toto dielo sa zachovalo v troch exemplároch. Londýnsky exemplár začína výzvou „*Tí, ktorí chcú kúpiť naozaj zaujímavú [knihu]*“... a končí záznamom o predajnom mieste a výhodnej cene; vľavo je umiestnený odkaz na predajné miesto: „*Podte do domu (hostinca)*“ – *Veniant ad hospicium*“ a vpravo zdôraznenie výhodnej ceny: „*A budú mať štedrého (lacného) predavača*“ – „*Et habebunt largum venditorem*“. V ďalších dvoch exemplároch uložených v Štrasburgu a Mníchove bolo slovo „*emere*“ (kúpiť) z úvodu rukopisne nahradené slovom „*legere*“ (čítať). Odkaz na predajné miesto a výhodnú cenu chýba, ale na konci oznámenia sa nachádza rukopisná poznámka rubrikátora – odkaz na obsah diela. Mentelin v oznámení zdôrazňuje nevyhnutnosť zaobstarania knihy pre chudobných, ktorí nemajú žiadne, alebo len málo kníh, ako aj pre bohatých, ktorí majú veľa kníh.

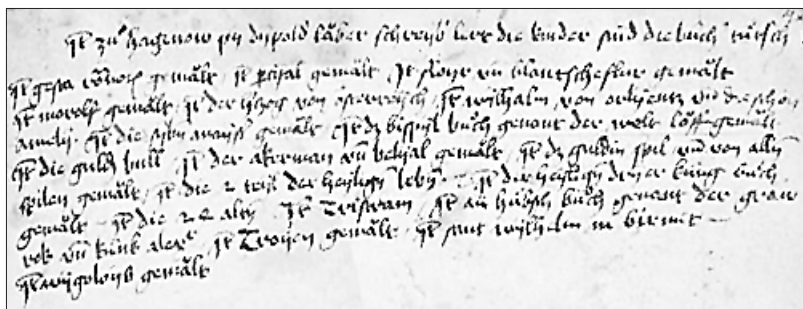
Mentelin nevyužil tento spôsob propagácie svojich vydaných titulov len raz. Okrem jednotlivého oznámenia na dielo Astesana vydal neskôr ďalšie dve jednotlivé a jedno súborné knižné oznámenie. Typickým znakom jeho reklamnej taktiky bola zdôraznená chvála obsahu ponúkaných kníh. Distribúciu reklamovaných diel realizoval sám alebo spolu so zaťom Ruschom. V celom Nemecku boli tzv. „Mentelinovi paholci“, ktorí pracovali ako jeho potulní služobníci („*Buchführeri*“) a rozširovali okrem kníh aj jeho knižné oznámenia, medzi nimi napr. aj augsburský kníhkupec a neskôr tlačiar Johannes Schüssler.¹² Mentelinom vydané knižné oznámenia ne-

⁹ „Item welcher hande buecher man gerne hat groß oder clein geistlich oder weltlich hübsch gemolt die findet man alle by diebolt louber schriber In der burge zue hagenow“.

¹⁰ FÜSSEL, S. Gutenberg and the impact of printing.

¹¹ Gesamtkatalog, ref. 2 uvádza rok vydania 1470, ISTC (Incunabula Short Title Catalogue) začiatok roku 1469.

¹² AMELUNG, P. Mentelin, Johannes, s. 89 – 91.

Obr. 3 Rukopisné knižné oznámenie D. Laubera z roku 1447 – 1450

slúžili len na prilákanie záujemcov o kúpu kníh, ale aj potenciálnych kníhkupcov, ktorých Mentelin pozýva do svojho domu.

V čase Mentelinovho oznámenia vzniklo aj **prvé súborné vydavateľské oznámenie**. Jeho vydavateľom bol okolo roku 1469 mohučský tlačiar **Peter Schöffer**. Úvod jeho oznámenia sa neskôr v pozmenenej podobe vyskytoval pri všetkých ďalších oznámeniach: „*Ti, ktorí majú záujem, nech si prídu zadovážiť dole spísané, dôkladne opravené a na spôsob mohučského písma vytlačené knihy...do miesta bydliska...*“ („*Volentes sibi comparare infrascriptos libros magna cum diligentia correctos ac in huiusmodi littera (moguntie) impressos bene continuatos, veniant ad locum habitationis*“). Po úvode nasledoval zoznam titulov: prvý je uvedený názvom, každý ďalší návestím „item“ (tiež) a údajom o autorovi. V prípade biblie Schöffer uvádza aj materiál – pergamen. Keďže v zozname kníh Schöffer plánuje propagovať aj známy mohučský žaltár, posledným tlačným údajom demonštruje písmo žaltára (ktoré je odlišné od toho, ktoré použil na tlač oznámenia): „*hec est littera psalterij*“. Rukopisná poznámka v dolnej časti odkazuje na predajcu kníh, ktorého je možné nájsť „*im willden mann*“ – v hostinci „U divoča“. Duntze¹³ lokalizuje miesto hostinca v Norimbergu. Oznámenie P. Schöffera registruje 21 titulov, najmä vlastné vydania – bibliu, vydanie *Catholiconu*, *Canon missae* a dve vydania Ulricha Zella z Kolína. Z neskoršieho obdobia poznáme už len Schöfferove *jednotlivé* vydavateľské oznámenia na *Listy sv. Hiernonyma* (1470) a na Gratianovo dielo *Decretum* a *Decretales Gregora IX.* (obe z r. 1473).

Formy reklamnej taktiky vo vydavateľských knižných oznámeniach

Hoci na prvý pohľad disponovali knižné oznámenia formálnou a obsahovou štandardizáciou, reklamná taktika závisela od marketingových schopností konkrétneho vydavateľa. Vo väčšine prípadov sa vydavatelia oznámení uspokojili so struč-

¹³ DUNTZE, O. *Verlagsbuchhandel und verbreitender Buchhandel von der Erfindung des Buchdrucks bis 1700*, s. 212.

- zintenzívnenú presvedčovaciu taktiku,
- hodnotenie (pozitívny komentár) ku knihám,
- lákavý drevorez a ukážku textu,
- upozornenie na pozoruhodný formát a rozsah knihy.

Anton Koberger (zintenzívnená presvedčovacia taktika)

Z roku 1493 pochádza jednotlivé knižné oznámenie vydané **Antonom Kobergerom** v Norimbergu. Predmet oznámenia potvrdzuje motív vzniku jednotlivých oznámení v prípade významných diel: išlo o oznámenie na kroniku *Liber chronicarum* Hartmanna Schedela, patriacu medzi jednu z najbohatšie ilustrovaných inkunábulí, obsahujúcu viac ako 1800 drevorezov. Knižné oznámenie malo ako nástroj propagácie informovať o existencii kroniky a zabezpečiť návrat investícií, ktoré Koberger získal od svojich finančných partnerov – nakladateľov diela Sebald Schreyera a Sebastiana Kammermeistera.

Vzhľadom na to, že išlo o oznámenie na jedno dielo, vydavateľ mal na zvýdihnutie jeho pozitív oveľa väčší priestor, ako to bolo v prípade súborných oznámení. Zdá sa, že Koberger tento potenciál využil celkom dostatočne intenzívnym presvedčaním o kúpe: upozorňuje potenciálneho čitateľa, nech si nenechá knihu „uniknúť pomedzi prsty, vyklznuť z rúk“ („vale et hunc librum e manibus tuis elabi non sine“), pretože „doteraz nič neuzrelo svetlo sveta, čo by zábavu vzdelaných a menej vzdelaných ľudí mohlo vyvolať viac, ako jedna z najnovších, na náklady známych Norimberčanov vytlačená *Liber chronicarum* s obrázkami všetkých známych mužov a miest“.

Johann Zainer (pozitívny komentár ku knihám ako reklamná taktika)

Unikátnym typom zachovaného knižného oznámenia je aj reklama **Johanna Zainera** z Ulmu z roku 1474. Jej špecifickosť spočíva v tom, že Zainer propaguje 15 kníh vydaných v jeho tlačiarni od januára 1473 do 9. apríla 1474, čím sa tento druh reklamy stáva aj dobovou vydavateľskou bibliografiou. Hoci väčšina súborných oznámení neprejavovala v zoznamoch kníh znaky triedenia, Zainerove oznámenie separuje vydané knihy na základe jazykového aspektu – v osobitnej skupine uvádza latinské a nemecké knihy. Zainer sa vzdal rubrikácie a červenej tlače, pretože väčší dôraz vložil do *pozitívneho* hodnotenia nemeckých vydaných titulov a stručnej anotácie, napr. „potrebná kniha o chvályhodnej láske, vernosti a poslušnosti“ („ein nuczliches büchlin von der loblichen liebe, trüwe vnd gehorsamkeit“), „pekne vytlačená s obrázkami“ („mit Figuren schön ingedrucket“) alebo „tiež jedna nemecká sekvencia na chválu a počesť našich milých žien, chvályhodne obsiahnutá rýmami“ („ein tütscher Sequenz, czu lob vnd ere unser lieben frouwen, löblich mit rymen wol begriffen“).

Gerard Leeu, Erhard Ratdolt (drevorez a úryvok ako nástroj reklamnej stratégie)

Reklamné nástroje celkom iného rázu sa objavujú v oznámeniach **Gerarda Leeua** (Antverpy) a **Erharda Ratdolta** (Benátky). Hoci vo väčšine prípadov vydavateľia použili ako spôsob presvedčania *slovné* pozitívne hodnotenia obsahu alebo formy knihy, Leeu používa v jeho jednotlivom oznámení k holandskému prekladu *Peknej Meluzíny* ako ukážku svojich schopností drevorez. V holandskom oznámení z roku 1491 ponúka ako pútač drevorez Meluzíny v kúpeli – ide o ukážku ilustrácie z ponúkanej knihy.

Hoci mnohé oznámenia obsahovali ukážky písma, ktorým sú ponúkané tituly či titul vytlačené, nápad zvoliť ako kúpne lákadlo ukážku **celého textu** použil len **Erhard Ratdolt**, kníhtlačiar v Benátkach. V roku 1482 vyhotovil knižné oznámenie na Euklidove *Elementa* (Prvky). Zvolenie jednotlivého oznámenia súviselo s unikátnosťou vydania – v diele boli prvýkrát použité tlačené geometrické obrazce, ktoré sú ako ukážka aj súčasťou marginálnej časti oznámenia. Keďže sa Ratdolt rozhodol ponúknuť ukážku textu Euklidovho diela, zabezpečil neúmyselne aj ďalšiu unikátnosť oznámenia – na rozdiel od ostatných jednostranne potlačených plagátov bol obsah jeho knižného oznámenia vytlačený na dvoch stranách. Ratdoltove oznámenie slúžilo ako **reklama na plánované vydanie** (ohlásené knihy), čoho dôkazom je záverečná formulácia: „*Toto bude v Benátkach u majstra Erharda Ratdolta vytlačené*“.

Použitie Leeuovho drevorezu a Ratdoltovej ilustrácie tlačených geometrických tvarov bolo jedinečným spôsobom ilustrovaného reklamného prostriedku, nakoľko ani v neskorších obdobiach sa v reklamách na knihy nestretávame s preferovaním ilustrácií. Aj marketingové nástroje kníhkupcov dokazujú, že radšej siahali po textovej, než po ilustrovanej reklame¹⁴.

Günther Zainer (formát a rozsah knihy ako reklamný ťah)

Z pôsobenia **Günthera Zainera** v Augsburgu sú zachované celkom štyri knižné oznámenia (1471 – 1476). Hoci v prvých troch Zainer ostáva verný zaužívanej reklamnej taktike, v poslednom oznámení (1476) ponúka starostlivo zváženy výber kníh. V oznámení radiacom knihy do dvoch skupín na nemecké a latinské je pozoruhodná najmä latinská skupina. Selekcia ponúkaných latinských titulov bola založená na princípe formátu a rozsahu: z ponuky latinských titulov Zainer vybral 14, pričom prvých 7 tvoria latinské vydania vo veľkom fóliovom formáte. Tu delenie ponúkaných kníh nekončí: v rámci uvedenej skupiny sú knihy bezpochyby nie náhodou radené podľa ich rozsahu od najrozsiahlejšej.¹⁵ Zainer tak dokazuje význam formátu a rozsahu knihy pre jej dobovú hodnotu. Išlo totiž o tlače, ktoré bo-

¹⁴ HAUKE, ref. 4.

¹⁵ FUJII, A. Günther Zainers druckersprachliche Leistung.

li vzhľadom na ich formát reprezentantmi Zainerovej oficíny, čoho si bol Zainer dobre vedomý.

Unikátne vydavateľské oznámenia

Kombinované jednotlivo – súborné oznámenie
a vecné triedenie ponúkaných kníh

Od zaužívanej tradície obsahu knižných oznámení sa výrazne odklonil spôsob propagácie kníh norimberského tlačiara **Antona Kobergera** z roku 1480. Priestor vydaného plagátu nevyužil len na ponúknuť konkrétneho titulu *Summa theologiae, sive moralis* od Antonia Florentina, ale pridal aj dvojstĺpcový zoznam ďalších 21 kníh so zdôraznením „najštedrejšej“ ceny a „dole uvedeného predajného miesta“. Ponúkané tituly ako jediný vydavateľ radí do 3 tematických skupín: teológia, medicína a slovníky. Kobergerova kníhtlačiarska dielňa, známa ako veľkovýrobná kníh s 24 tlačiarskymi lisami a s viac ako 100 učňami disponovala širokou paletou vydaných kníh. Podnikateľský duch Kobergera sa preto prejavil aj vo vydaní ponukových oznámení, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou šírili jeho učni – putovní kníhkupci, ktorých mal okolo 50.¹⁶

Prvé oznámenie v nemčine
a stále miesto predaja

Günther Zainer, tlačiari v Augsburgu vydal 4 knižné oznámenia v rokoch 1471 – 1476. S výnimkou jedného jednotlivého oznámenia ide o súborné reklamné ponuky, z ktorých pozoruhodná je najmä jeho prvá (1471) knižná ponuka. Zainerove oznámenie z roku 1471 je okrem toho, že ide o vôbec prvé *nemecké* oznámenie, pozoruhodné tým, že miesto predaja uvádza v tlačenej podobe. Odkláňa sa od bežnej praxe, v ktorej bolo miesto predaja, vzhľadom na putujúceho kníhkupca, vpisované rukou. Nemecké knihy, ktoré Zainer ponúkal tým, ktorí by „po nich túžili“, mal na predaj vo svojom stálom kníhkupectve, uvedenom v tlačenej (a nemennej) podobe na oznámení ako „dom pri kríži ku Güntherovi nazývanému Zainer“, v ktorom záujemca knihy získa „za dosť obstojnú (slušnú) cenu“.¹⁷

O hlásené knihy

Väčšina vydavateľských oznámení sa zameriavala na propagovanie *už vydaných* titulov. Osobitným typom sú oznámenia, ktoré prezentujú *ešte nevydané knihy*.

¹⁶ WITTMANN, R. Geschichte des deutschen Buchhandels.

¹⁷ „Were yemant hye, der zu kouffen begerte etlich teusch und gedruckte bücher, der[en] nam hernach geschriben stat der kom in der schmidlins huss uf dem crucz zu dem Ginthero genant Zainer von reutlingen da findet er die und werdent im gegeben umb ain gleich zimlich gelt...“ - „Ak by tu niekto bol, kto by túžil po nemeckých tlačných knihách, ktorých mená sú tu napísané, ... nech príde do domu pri kríži ku Güntherovi nazývanému Zainer a tu ich nájde, budú mu dané za dosť obstojnú (slušnú) cenu“.
Text oznámenia získaný z: WITTMANN, ref. 16.

Tieto sú dôkazom o skutočne vycibrenej marketingovej stratégii tlačiarov inkunábulí, hoci sa s oznámeniami vo forme ohlásených kníh nestretávame pravidelne. Informatívno-presvedčujúci typ reklamy použil **mohučský tlačiar Peter Schöffler, Erhard Ratdolt v Benátkach**,¹⁸ **Johannes Regiomontanus, Johann Sensenschmidt a Andreas Frisner v Norimbergu**.

Schöffler vydal svoje latinské jednotlivé oznámenie na *Listy sv. Hieronyma* v roku 1470, v ktorom rozsiahlym textom oznamuje, že vydá *Listy Hieronyma*, ktoré „budú kompletnejšie, prehľadnejšie a hodnovernejšie ako všetky predtým vydané“. Prosi svojich zákazníkov, „aby vyčkali vydanie jeho tlače a nekúpili si medzičasom žiadne iné“. Výnimočne uvádza aj dátum tlače oznámenia (Mohuč 1470) pravdepodobne z dôvodu, aby upozornil, že *Listy* vyjdú po tomto termíne.

Po informatívno-presvedčovacom type reklamy siahli aj tlačiar v Norimbergu. Prvým bol **Johannes Regiomontanus**, známy nielen ako tlačiar, ale aj ako vydavateľ a kníhkupec. Práve v kumulácii viacerých činností tkvie aj unikátnosť jeho knižného oznámenia. V roku 1474 publikuje oznámenie, ktorého obsah zahŕňal propagáciu plánovaných titulov: „*Táto práca (tlač) sa bude konať v nemeckom meste Norimberg pod vedením Johanna Monteregeo (Regiomontana)*“.

V roku 1475 používa tento typ oznámenia aj **Johann Sensenschmidt a Andreas Frisner** v Norimbergu. Na rozdiel od Schöfflerovho konkrétneho oznámenia na plánované dielo je ich reklama ešte pokrokovejšia: okrem toho, že reklamujú plánované vydanie justiniánskeho kódexu (*Corpus iuris civilis*), ponúkajú aj potenciálne vydanie celej panorámy ďalších zákonov „*v prípade postačujúceho odbytu*“.

Záver

O marketingových kompetenciách prvotlačiarov – vydavateľov, ktorí vydávaním tlačených kníh riskovali návratnosť svojich investícií, niet pochyb. V snahe zvýšiť šance na predaj knihy, ako aj úspešne zabezpečiť vyhladky na zisk, využili vo svojej distribučno-komunikačnej politike typický nástroj moderného typu. Konkrétanou manifestáciou týchto snáh je vznik vydavateľských knižných oznámení, ktoré v plagátovej podobe rozličnej veľkosti vyšli z viacerých oficií inkunábulového obdobia. Štruktúra zachovaných 40 vydavateľských oznámení dokumentuje existenciu určitých nepísaných pravidiel pri ich zostavovaní inšpirovaných prvým vydavateľským oznámením rukopisného typu od Diebolda Laubera z r. 1447 – 1450. Na rozdiel od nepochybnej unifikácie zasahovali do zostavenia oznámení aj individuálne presvedčovacie metódy, vlastné a príznačné pre každého ich vydavateľa. Väčšina zachovaných vydavateľských knižných oznámení vychádzala z aktivity nemeckých kníhtlačiarov, pričom najviac zastúpené sú oznámenia z dielne Johanna Mentelina v Štrasburgu, ktorý je zároveň aj autorom prvého jednotlivého vydavateľského oznámenia.

¹⁸ Charakteristiku Ratdoltovho oznámenia z hľadiska ohlásených kníh pozri stať Gerard Leeu, Erhard Ratdolt (drevorez a úryvok ako nástroj reklamnej stratégie).

Tendencia vydávania vydavateľských knižných oznámení bola výrazne klesajúca, kým koncom 15. storočia dosiahla svoj úplný zánik. Prvou príčinou je *rozvoj dekoratívosti titulného listu*, ktorý sa z nosiča pôvodne skromných informácií vyvíja až smerom k rovnocennému reklamnému nástroju. Druhým dôvodom je *rozvoj existujúcich kníhkupeckých knižných oznámení na kníhkupecké ponukové katalógy*, ktoré sa stávajú ich skutočným následníkom. Dejiny kníhkupeckých ponukových katalógov začínajú práve v čase úpadku pôvodných marketingových nástrojov podpory predaja – približne v roku 1500 vydaním troch katalógov benátskeho tlačiara Alda Manutia. Pokiaľ jeho prvý katalóg vydaný v roku 1498 ešte ostáva lojálny pôvodnej plagátovej tradícii knižných oznámení, jeho druhý katalóg je už vytlačený obojstranne a tretí z roku 1513 obsahuje štyri fóliá a môže byť považovaný za prvý samostatný viacstranový katalóg.¹⁹

Zoznam bibliografických odkazov

- ALTMANN, U. *Die Leistungen der Drucker mit Namen Brandis im Rahmen der Buchgeschichte des 15. Jahrhunderts* [online]. Berlin : Staatsbibliothek zu Berlin SPK, 2005 [cit. 2012-01-15]. Dostupné na: <<http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/altmann-ursula-1974-12-18/PDF/Altmann.pdf>>.
- AMELUNG, P. Mentelin, Johannes. In *Neue Deutsche Biographie* [online]. München : Bayerische Staatsbibliothek, 1994 [cit. 2012-01-05], s. 89 – 91. Dostupné na: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd118783319.html>>.
- CORSTEN, S. Die Erfindung der Buchkunst im 15. Jahrhundert. In *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert*. Halbband 1. Tiemann, Barbara (zost.). Hamburg : Maximilian-Gesellschaft, 1995, s. 125 – 202. ISBN 3-921743-41-9.
- DUNTZE, O. Verlagsbuchhandel und verbreitender Buchhandel von der Erfindung des Buchdrucks bis 1700. In *Buchwissenschaft ind Deutschland*. Rautenberg, U. (zost.). Berlin : de Gruyter, 2010, s. 203 – 256. ISBN 978-3-11-020036-2.
- FUJII, A. *Günther Zainers druckersprachliche Leistung*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2007. ISBN 978-3-484-16515-1.
- FÜSSEL, S. *Gutenberg and the impact of printing*. English ed. Hampshire : Scholar Press, 2003. ISBN 0-7546-3537-6.

---

¹⁹ HAUKE, ref. 4.

Gesamtkatalog der Wiegendrucke [online]. Berlin : Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, 2009. Letzte Änderung: 23. Februar 2012 [cit. 2012-03-14]. Dostupné na: <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>.

HAUKE, M.K. *Buchwerbung in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert* [Inaugural-Dissertation]. Nürnberg, 1999.

VIEHHAUSER-MERY, G. *Die Parzival Überlieferung am Anfagn des Manuskriptzeitalters : Handschriften der Lauberwerkstatt und der Straßburger Druck*. Berlin : de Gruyter. ISBN 978-3-11-020714-9.

WITTMANN, R. *Geschichte des deutschen Buchhandels*. 3. Auflage. [München] : Beck, 2011. ISBN 978-3-406-61760-7.

BIBLIOGRAFIA ZACHOVANÝCH
VYDAVATELSKÝCH KNIŽNÝCH OZNÁMENÍ
ANTVERPY

Leeu, Gerard: [Knižné oznámenie na: Meluzína]. – [Antverpy : Gerard Leeu, okolo 1491]. – Ref. GW M17425

AUGSBURG

Zainer, Günther: [Knižné oznámenie]. – [Augsburg : Günther Zainer, okolo 1471]. – Ref. GW M52025

Bämmler, Johann: [Knižné oznámenie]. – [Augsburg : Johann Bämmler, po 9.VIII.1473]. – Ref. GW 03161

Knižné oznámenie: [Knižné oznámenie na: Vincentius Bellocensis: Speculum vitae] – [Augsburg : Sv. Ulrich a Afra, nie po 1474]. – Ref. GW 05673

Knižné oznámenie: [Knižné oznámenie na: Vincentius Bellocensis: Speculum vitae]. – [Augsburg : Sv. Ulrich a Afra, okolo 1474]. – Ref. GW 0567310N

Zainer, Günther: [Knižné oznámenie na: Rainerus de Pisis: Pantheologia]. – [Augsburg : Günther Zainer, okolo 1474]. – Ref. GW M52026

Zainer, Günther: [Knižné oznámenie]. – [Augsburg : Günther Zainer, po 1474]. – Ref. GW M52027

Zainer, Günther: [Knižné oznámenie]. – [Augsburg : Günther Zainer, 1476]. – Ref. GW M52028

Sorg, Anton: [Knižné oznámenie]. – [Augsburg : Anton Sorg]. – Ref. GW M42860

Sorg, Anton: [Knižné oznámenie] [35 titulov]. – [Augsburg : Anton Sorg, okolo 1485]. – Ref. GW M42861

- Sorg**, Anton: [Knižné oznámenie] [34 titulov]. – [Augsburg : Anton Sorg, okolo 1485]. – Ref. GW M4286110
- Bämle**r, Johann: [Knižné oznámenie]. – [Augsburg : Johann Bämle, nie po 1486]. – Ref. GW 03162
- Bämle**r, Johann: [Knižné oznámenie]. – [Augsburg : Johann Bämle, nie pred 1487]. – Ref. GW 0316210N

BAZILEJ

- Richel**, Bernhard: [Knižné oznámenie na: Hugo de S. Caro: Postilla]. – [Bazilej : Bernhard Richel, 1482]. – Ref. GW M38149
- Ruppel**, Berthold: [Knižné oznámenie na: Rainerus de Pisis: Pantheologia]. – [Bazilej : Berthold Ruppel, nie po 1477]. – Ref. GW M39214
- Ruppel**, Berthold: [Knižné oznámenie na: Rainerus de Pisis: Pantheologia]. – [Bazilej : Berthold Ruppel, okolo 1477]. – Ref. GW M3921420

BENÁTKY

- Ratdolt**, Erhard: [Knižné oznámenie na: Eukildus]. – Benátky : Erhard Ratdolt, [pred 25.V.1482]. – Ref. GW M37127
- Blavis**, Thomas de: [Knižné oznámenie na: Bonifác VIII.: Liber sextus Decretalium]. – [Benátky : Thomas de Blavis, 1489]. – Ref. GW 0441820N

LÜBECK

- Brandis**, Lukas: [Knižné oznámenie na: Rudimentum novitiorum]. – [Lübeck : Lukas Brandis, okolo 1475]. – Ref. GW 0501210N
- Brandis**, Lukas: [Knižné oznámenie]. – [Lübeck : Lukas Brandis, okolo 1478/79]. – Ref. GW 05013
- Brandis**, Lukas: [Knižné oznámenie]. – [Lübeck : Lukas Brandis, okolo 1478/79]. – Ref. GW 05014

MOHUČ

- Schöff**er, Peter: [Knižné oznámenie]. – [Mohuč : Peter Schöffer, okolo 1469]. – Ref. GW M40875
- Schöff**er, Peter: [Knižné oznámenie na: Hieronymus: Listy]. – [Mohuč : Peter Schöffer, 1470]. – Ref. GW M40876
- Schöff**er, Peter: [Knižné oznámenie na: Gratianus: Decretum; Gregor IX.: Decretales]. – [Mohuč : Peter Schöffer, okolo 1473]. – Ref. GW M40877

NORIMBERG

- Sensenschmidt**, Johann: [Knižné oznámenie na: Rainerus de Pisis: Pantheologia]. – [Norimberg : Johann Sensenschmidt und Heinrich Kefer, 1473]. – Ref. GW M41554

- Regiomontanus**, Johannes: [Knižné oznámenie]. – [Norimberg : Johannes Regiomontanus, 1474]. – Ref. GW M37443
- Sensenschmidt**, Johann: [Knižné oznámenie]. – [Norimberg : Johann Sensenschmidt und Andreas Frisner, 1475]. – Ref. GW M41555
- Koberger**, Anton: [Knižné oznámenie na: Antonius Florentinus: Summa theologiae, sive moralis]. – [Norimberg : Anton Koberger, okolo 1480]. – Ref. GW M16361
- Koberger**, Anton: [Knižné oznámenie na: Schedel: Liber chronicarum]. – [Norimberg : Anton Koberger, okolo 1493]. – Ref. GW M16360

PARÍŽ

- Brüder** de Marnef: [Knižné oznámenie na: Aristoteles: Ethica]. – [Paríž : Thielmann Kerver, okolo 1498]. – Ref. GW M21080

ŠTRASBURG

- Eggestein**, Heinrich: [Knižné oznámenie na: 41-riadková Biblia]. – [Štrasburg : Heinrich Eggestein, okolo 1468/70]. – Ref. GW 09245
- Mentelin**, Johann: [Knižné oznámenie na: Astesanus: Summa de casibus conscientiae]. – [Štrasburg : Johann Mentelin, začiatkom 1469]. – Ref. GW M22836
- Mentelin**, Johann: [Knižné oznámenie na: Astesanus: Summa de casibus conscientiae]. – [Štrasburg : Johann Mentelin, okolo 1470]. – Ref. GW M22835
- Mentelin**, Johann: [Knižné oznámenie na: Paulus de S. Maria: Scrutinium scripturarum]. – [Štrasburg : Johann Mentelin, okolo 1470, nie po 1471]. – Ref. GW M2283610
- Mentelin**, Johann: [Knižné oznámenie na: Augustinus: Epistolae]. – [Štrasburg : Johann Mentelin, okolo 1471]. – Ref. GW M22833
- Mentelin**, Johann: [Knižné oznámenie]. – [Štrasburg : Johann Mentelin, po 1473]. – Ref. GW M22834
- Knižné oznámenie**: [Knižné oznámenie na: Johannes Nider: De morali lepra; Manuale confessorum]. – [Štrasburg : C.W., nie po 1471]. – Ref. GW 0567320N
- Knižné oznámenie**: [Knižné oznámenie na: Berchorius: Liber bibliae moralis]. – [Štrasburg : C.W., okolo 1474]. – Ref. GW 05674

ULM

- Zainer**, Johann: [Knižné oznámenie]. – [Ulm : Johann Zainer st., pred 9.IV.1474]. Ref. GW M52029

WESTMINSTER

Caxton, William: [Knížné oznámenie na: Directorium Saresberienese]. – [Westminster : William Caxton, okolo 1477]. – Ref. GW 06440

Book announcements from the 15th century as a tool of communication policy : 1. part (publishers book announcements)

Lucia Lichnerová

Our study works on the assumption that marketing policy of printers-publishers of incunables existed in the past and it was manifested by various tools in order to support sales of printed books. On this basis our study focuses on unique communication tool of publishers' and printers' marketing policy during incunables period – book announcements. This tool sustained philosophy „to sell what was printed“. On analysis of preserved book announcements, registered in Gesamtkatalog der Wiegendrucke, we bring typology of 47 book announcements. Our analysis is created with regard to several aspects. Especially, it is aimed at publishers' book announcements, their structure and content. It provides closer look at oldest preserved book announcements and unique publishers announcements and characterizes those with notable advertising tactic. The ways of book announcements distribution and book-sellers' announcements will be the next topic in the second part of this study.

Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce¹

Petr Voit

Následující řádky úzce navazují na naši dřívější studii o počátcích domácí čtenářské obce v době raného novověku, kdy do procesu jejího nesnadného konstituování vstupoval knihtisk.² Zatímco tehdy jsme se pokusili nahlédnout problém prizmatem editorského zpracování textů, nyní připojujeme pohled druhý, orientovaný typograficky. Inspiraci tu přináší k psychologii připoutané dějiny knižní kultury, zkoumané zejména anglo-americkou školou.³ Poněvadž u nás na rozdíl od ciziny listinné prameny k nakladatelskému a čtenářskému procesu raného novověku chybějí, průzkum typografie se stává legitimním východiskem jak zrod masové četby alespoň hypoteticky rekonstruovat. Středem pozornosti není vzdělaný a bohatý patriciát, klérus nebo aristokracie, nýbrž ta část živnostensky zakotveného nižšího měšťanstva, která se kvůli povrchní či dokonce nulové znalosti němčiny a latiny musela orientovat k četbě v národním jazyku.

Navzdory starší odborné literatuře už delší dobu upozorňujeme na to, že čeští prvotiskaři během posledních dvou dekad 15. století nezachytili zahraniční trend zintenzivnění řemesla.⁴ Tištěné zboží se v cizině už tehdy emancipovalo od rukopisně šířených textů a čtenářům umožňovalo mnohem pohodlnější recepci. Tak vznik-

¹ Stať vznikla v rámci projektu Program rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P 12 Historie v interdisciplinární perspektivě (podprogram Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách), (doba řešení 2012 – 2016). Abychom stať příliš nezatížili, citace historicko-bibliografického charakteru do poznámkového aparátu nezařazujeme.

² VOIT, P. Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století. [V tlači]

³ LEWIS, C., WALKER, P. Typographic influences on reading. In *British Journal of Psychology*, 1989, 80, May s. 241 – 257; JANSSEN, F. A. Technique and design in the history of printing. ,t Goy-Houten : Hes & De Graf, 2004. 380 s.

⁴ VOIT, P. Nový pohled na dějiny renesančního knihtisku v Čechách a na Moravě. In *Knihy a dějiny*, 2004 – 2008, roč. 11/15, s. 33 – 43.; VOIT, P. Limity knihtisku v Čechách a na Moravě 15. a 16. století. In *Bibliotheca Strahoviensis*, 2007, č. 8 – 9, s. 113 – 140.; VOIT, P. Počátky renesanční typografie v Čechách a na Moravě. In *Listy filologické*, 2009, roč. 132, č. 1 – 2, s. 125 – 135.; VOIT, P. Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století. In *Documenta Pragensia*, 2012, roč. 29, s. 389 – 457; VOIT, P. Plzeňsko – norimberský vliv na český knihtisk počátku 16. století. In *Mínulostí Západočeského kraje* 2012. In *Mínulostí Západočeského kraje* 47, 2012, s. 7– 21.; VOIT, P. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí (severinsko – kosořská dynastie 1488 až 1557). Praha, 2012. [V tlači]. O formulace této monografie se na následujících řádcích opíráme nejčastěji.

kaly předpoklady k budování plošného trhu a přeměně sporadické četby nižšího měšťanstva v masovou. U nás i po prosazení a rozšíření knihtisku zůstával literární kánon antiky, raného křesťanství, středověku či humanismu naopak přístupný jen vzdělanějším vrstvám orientovaným buď ke čtení rukopisů, nebo spíše na dovoz cizojazyčné knihy z ciziny. Ačkoli je to při předpokládané síle importu zarážející, českým konzervativně naladěným prvotiskařům evidentně chyběla ctižádost tyto soudobé cizí trendy akceptovat. Z nich je třeba pro potřebu našeho tématu vyzdvihnout snahu po vizualizaci sazby.

K optickému vnímání textu si knihtisk vyhradil především rovinu **tiskového písma**. Většina německých a švýcarských prvotiskáren disponovala zhruba deseti sazečskými kasami, výjimečně byl po ruce i dvojnásobek. Kupříkladu Heinrich Quentell (†1501) pracoval s patnácti písmi, Johann Amerbach (†1513) s jedenácti, Anton Koberger (†1513) s pětadvaceti, Johann Knobloch (†1528) s dvaadvaceti, Hieronymus Hölzel (†1532) s patnácti anebo Melchior Lotter st. (řemeslo opustil 1537) s osmnácti.⁵ Florian Ungler začínal ve Vídni 1510 – 1518 skromně s osmi abecedami, ale později svou krakovskou tiskárnu zásobil během let 1521 – 1536 dvaceti osmi písmovými komplety (18 gotickými, 6 antikvovými, 2 řeckými a 2 hebrejskými).⁶ Různé druhy, řezy a stupně tiskového písma dokázaly vizualizovat textovou strukturu lépe, než zmohl i nejobratnější písař. Dobře to vidíme už na účelně sázeném komentáři k *Bibli* nebo k *justiniánskému korpusu* 60. let 15. století z dílny Petera Schöffera. U nás jsme se s texty, jejichž komplikovaná sazba reflektovala několik významových úrovní, vypořádávat až do dob Kralické šestidílky 1579 – 1594 vlastně vůbec nemuseli. To ovšem nebyla chyba tiskáren, nýbrž literární sféry, která podobný typ rukopisu (buť překladového) nevyprodukovala. Těžko by ovšem bylo českým dílnám nabízet kupříkladu domácí verzi Rolewinckovy známé historicko-chronologické příručky *Fasciculus temporum*, když žádný tuzemský tiskař nebyl schopen dodržet pro ni obvyklý sazebný obrazec. Potenciál domácího knihtisku nestačil však ani na drobné meziřádkové glosy mluvnických příruček, které byly zahraničními prvotiskaři vydávány dle osvědčené rukopisné tradice téměř nepřetržitě. Na Moravě s tímto pracným, ale nadmíru návodným simultánním způsobem sazby vystoupil sice roku 1501 Konrad Baumgarten, ale v Čechách se ho poprvé odvážila užít až dynastie Hadů 1537 a 1564. Meziřádkové glosy v tištěných překladech bajkové literatury nenalezneme vůbec.

V Čechách od počátků knihtisku 1476 až do roku 1506 totiž postačovalo vlastnit pouze jedno tiskové písmo. Jak jsme ukázali při jiné příležitosti,⁷ byla to buď domácí bastarda (1476 – 1522), tzv. střední švabach (poprvé 1492), anebo tzv. velký švabach (poprvé 1498). Původem česká bastarda žádný vyznačovací pandán neměla,

⁵ PROCTOR, R. An index to the early printed books in the British museum; HAEBLER, K. Typenrepertorium der Wiegendrucke.

⁶ BULHAK, H. Wiedeňska oficyna Hieronima Wietora, s. 297 – 431; BULHAK, H. Druga drukarnia Floriana Unglera 1521 – 1536, s. 21.

⁷ VOIT, P. Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století, s. 105 – 202.

neboť se v našich tiskárnách podomácku duplikovala v jediném písmovém stupni. Nesnáz s monopolem bastardy prolomil až standardně školený a dobře zásobený benátský tiskař Peter Liechtenstein tím, že všechna záhlaví a explicit české *Bible benátské*, sázené jinak pražskou bastardou, vyznačil roku 1506 rotundou italského typu. V tuzemsku pak roli novátora sehrál Pavel Olivetský, když se touž dobou oprostil od jednoduché formy svého učitele Mikuláše Bakaláře. Roku 1506 Olivetský zakoupil dva písmové stupně německého šwabachu a počal je být krátce a nárazově užívat souběžně (1506, 1509). Už tento fundus umožnil úspornému střednímu šwabachu přičknout funkce textové a velkému šwabachu funkce vyznačovací (nadpisy).

Později z jednoho písma přešel na dvě různé sady také Bakalář, užívající během 1510 – 1511 vedle středního šwabachu i vyznačovací rotundu. Se stejnou dvojicí tiskových písem započal 1513/14 samostatnou dráhu Mikuláš Konáč. Tiskař Pražské bible bastardu Nového zákona 1513 doplnil o záhlaví sázená vyznačovací texturou a na třech místech zřejmě pokusně sáhl po vyznačovacím šwabachu sumarií. Textový šwabach obohatil příkoupeným písmem také Jan Moravus (vyznačovací textura 1512), Mikuláš Kladyán (rotunda 1518 – 1519) a Jan Šmerhovský (antikva 1519). Ostatní tiskaři vlastníci nikoli jen jedno, ale už dvě tisková písma pracovali zřejmě jen občas a lze se domnívat, že vývoj řemesla příliš neovlivnili (Tiskař I Žateckého minuce 1516, Tiskař II Žateckého minuce 1516).

Odhlédneme-li od několika literek vyznačovací antikvy, šwabachu a textury, které tiskaři Pražské bible sloužily během dlouhých let 1488 – 1515 k občasnému vyznačování textové bastardy, prvním českým řemeslníkem pracujícím se třemi úplnými písmovými sadami byl opět Olivetský. Jeho dva stupně šwabachu byly 1514 rozšířeny o vyznačovací texturu. Se třemi sadami pracoval později 1519 – 1521 ještě Oldřich Velenský. Tím je kvantitativní stránka písmových mobiliářů českých tiskáren počátečních dvou dekád 16. století vyčerpána. Když roku 1520 přistoupil k řemeslu Pavel Severin, pod tlakem vzrůstající konkurence nastaly změny. Konáč urychleně přešel 1520 ze dvou písem na čtyři (později přikoupil ještě dvě další, takže nakonec disponoval celkem šesti druhy) a Olivetský obstaral vzápětí 1521 čtvrté písmo a ve 30. letech přikoupil ještě tři, takže dílna měla nakonec sedm různých písmových kas. Jiřík Štyrsa živnost započal 1521 hned se dvěma písmy, jež o rok později mohutně rozšířil o čtyři další na celkové množství šest.

Poněvadž Pavel Severin navazoval na řemeslné zvyklosti a estetický názor svého předchůdce Tiskaře Pražské bible, jeho dílna nabízela zprvu jen texty sázené bastardou a doplněné vyznačovacím šwabachem (1520 – 1522). Už během 20. let však Severin přikoupil dalších osm různých písem a ve 30. letech ještě tři další. Roku 1541, kdy dílna ukončila činnost, vlastnil Severin na české poměry rekordních třináct písmových kas. V nich se postupně nalézaly všechny tehdy dostupné druhy: stará bastarda (vyřazená 1522), progresivní šwabach (včetně stupně zvaného malý) a vyznačovací stupně a řezy textury, rotundy a antikvy. Stejným počtem písem během 30. let Severinovi konkuroval v Praze jedině Jan Had příšlý z Norimberka.

Jiný vývoj řemesla stopujeme na Moravě, kde si národnostně odlišný profil tiskáren nevyžádal zprvu ani domácí bastardu či německý švabach, ale rotundu. Již brněnští prvotiskaři vlastnili od 1486 dva její kompletní písmové stupně. Konrad Baumgarten měl v Olomouci 1500 – 1502 dokonce již pět různých písem (tři rotundy, texturu a bastardu) a Libor Fürstenhain ještě dříve než Olivetský dvě (1504 užíval dva řezy rotundy). Další cizinec Simprecht Froschauer přivezl do Mikulova 1526 čtyři písma, mezi nimiž byly kromě rotundy a bastardy na svou dobu moderní dvě vyznačovací fraktury. Pokud dnes víme, moravské řemeslo přežívalo až do roku 1538 jen díky provozovatelům rozeným v cizině a podnikajícím postupně a poučeně na různých místech střední Evropy. Přestože jejich písmové fundy byly povšechně lepší než v Čechách, ani Morava na zahraniční standard své doby příliš nedosáhla. Vzpomeňme kupříkladu Kaspara Hochfedera, který se kvůli řemeslu stěhoval čtyřikrát a přesto v Norimberku (1491 – 1499) sázel čtrnácti písma, v Metách (1499 – 1501, 1508 – 1517) s deseti a v Krakově (1503 – 1505) s jedenácti.⁸

Vizuální stránku tuzemských prvotisků a paleotypů nepoznamenávala jen morfologická a kvantitativní chudost písma. Patrné jsou rovněž problémy s distribucí **iniciál**, které se od druhé poloviny 80. let 15. století uplatňovaly řidce, a to pouze jako solitérní písma. Tvarem i výzdobou se opírala o rukopisné předlohy, anebo šlo o nápodoby zahraničních iniciál (brněnská dílna užívala standardní repertoár Ratdoltova typu, české tiskárny se naopak vybavily neobratnými kopii cizích štočeků). Nebylo rozhodující, zda se do sazby montoval iniciálový štoček či zástupná minuskulní reprezentanta. Oba postupy byly stejně pracné, a proto čeští sazeči ponechávali signální prostor mnohem častěji nezaplňený, aby ho na zákazníkovo přání mohl později vykryt až rubrikátor. Po reprezentantě, která od 15. století nahrazovala chybějící iniciálu, se pak sahalo omezeně, zato však neuvěřitelně dlouho – zástupná písma najdeme ještě 1534 u Kašpara Aorga. Některé dílny, jako kupříkladu Bakalářova, pracovaly úsporně a neopatřily si ani solitérní iniciály. Obdivuhodně rozsáhlá tvorba Tiskaře Pražské bible skýtá dnes pouhých šest individuálních písmen a dvě dvojice. V cizině přicházejí patrně nejstarší kompletní sady iniciál už roku 1457. Německé prvotiskárny disponovaly v průměru pěti až deseti sadami, vedle nichž byly při ruce i četné jednotliviny: kupříkladu Heinrich Knoblochter (†1501) vlastnil pět úplných sad, Heinrich Quentell (†1501) šest, Georg Stuchs (†1520) osm, Michael Furter (†1517) devět, Johann Zainer († po 1493) deset, Erhard Ratdolt (†1527/28) dvacet.⁹ U nás si první sady iniciál pořídili Pavel Olivetský (1507) a Mikuláš Konáč (1515), aby mohli rozrůžňovat švabachový text. Také Pavel Severin početnější iniciálový repertoár shromáždil až po likvidaci bastardy s přechodem ke švabachu (1525).

---

⁸ VEKENE, E. van der. Kaspar Hochfeder, s. 95.

⁹ HAEBLER, ref. 5.

Důležitá role připadla rovněž organizaci **sazby**. Vyřazování sazby do sloupců naše prvotiskárny znaly, ale jen u minucí a rozsáhlejších tisků, zejména biblických. Jiné důvody pro její volbu nenastaly ani později, kdy se zásoba delších původních či přeložených textů značně ztenčila. Vyznačování grafické stavby souvětí se dělo zprvu velmi chatrně, a to zčásti díky úrovni rukopisné předlohy a převahou kvůli nedostatečné znakové výbavě bastardy, která měla pro interpunkci pouze rombicovou tečku (dvojtečku), malou stojící vlnovku nebo kulaté závorcky. Počátky odstavců se nesázely na nový řádek způsobem zvaným *aline*a, nýbrž byly značeny nápadnou mezerou v sazbě. K optickému zvýraznění začátku a konce myšlenkově uzavřených částí textu byla u nás už roku 1476 užita rubrika. Pak opět vymizela a po pauze si na ni roku 1513 vzpomněl Tiskař Pražské bible. Teprve od této doby jí byla po celou první polovinu 16. století přiznána funkce standardního optického signálu. Pronikavější vizualizace sazby nastala až s rekonstrukcí písmového fondu, v níž tuzemskou bastardu vystřídal německý švabach. Až díky němu bylo možno větnou stavbu uspokojivě členit na sémanticko-rétorickém principu standardní šikmicí a před polovinou 20. let 16. století texty odvážně rozvolňovat do rubrikou předznamenovaných samostatných odstavců. Od roku 1522 přichází další vizualizační novinka, totiž podtrhávání.

Složkové **signatury** listů přinesl do Čech zřejmě Johann Alacraw, vandrovní tiskař působící 1484 ve Vimperku. Od té doby se užívaly běžně. Neprorazil k nám však souhrnný přehled signatur zvaný *Tabula chartarum*, usnadňující snášení knižního bloku u knihvazače. Také **kustod**, knihvazače zabezpečující o správném snešení knižního bloku a čtenáři umožňující kontinuálně napojovat text na rozhraní stránek, byl zřejmě chápán jako sazečská nadpráce. Poprvé jej s půlstoletým zpožděním totiž začal používat až roku 1536 Jan Had. Pokud jde o číslování listů, dlouho jsme si vystačili s takřčenými **aperturami**. Tento komplikovaný a snad jen pro Čechy typický způsob však neevidoval samostatné listy, ale otevřené dvoulisty značené abecedním písmenem kombinovaným s římskou číslicí. Koncem 80. let 15. století se vyskytl už v nedatovaném a neilustrovaném *Pasionálu* a roku 1495 u jeho reedice uspořádané Tiskařem Pražské bible. Do kancionálu, pro něhož se toto značení stalo až po počátek 17. století typické, apertury zavedl 1522 Konáč. Pokud byly u *pasionálu* a kancionálu motivovány skupinovým vnímáním textu, jak se obvykle uvádí, pak stejný typ recepce musíme překvapivě očekávat ještě u severinského *Zřízení zemského 1530*, kam byly apertury také natištěny.

Moderní římské **číslování** listů bylo v cizině zavedeno během 70. let 15. století a k nám se dostalo roku 1491 díky dvojici brněnských prvotiskařů, školených v Německu. Pro domácí sazeče však foliace neznamena další možnost jak zlepšit uživatelský přístup ke knize. Spíše tu šlo o úkon, který opět obtěžoval. Běžný čtenář 15. století mohl s foliací počítat pouze tehdy, když ji zavedl sám, anebo zaplatil-li ji jako rubrikátorův doplněk. Po brněnských liturgikách s ní v Čechách poprvé vystoupil totiž jen Bakalář roku 1504, ale to neznamena, že se aspoň poté foliování vžilo masově. Nereflektovaly ho ještě ani některé mladší dílny (Mikuláš Klaudyán, Pavel

Olivetský). Nepominutelnou součástí výrobního procesu se stalo od 1521 až u Pavla Severina, jemuž náleží prvenství – byť opět opožděné – v zavedení arabské foliace roku 1538. Pátráme-li po čtenářsky pohodlnějším číslování stránek, narazíme na ještě svízelnější obraz. Paginace nemohla být totiž sázena z antikvy, protože tak velký rozsah a množství odlišných liter žádný tiskař do druhé poloviny 30. let u nás neměl. Arabská čísla byla ve švabachových sazečských kasách zastoupena uspokojivěji, avšak řemeslníci se i zde lekali pracnosti dodatečných úkonů. Dobře to vidíme na Pavlu Severinovi, který jako vůbec první český tiskař arabskou paginaci (arci s chybami) zavedl, avšak pouze do své prvotiny 1520, a později se k ní již nevrátil. Paginace proto do domácí knihy pronikla nastálo až díky Janu Kantoru Hadovi a Janu Güntherovi v neuvěřitelně pokročilých 50. letech 16. století.

S číslováním listů prakticky souvisel způsob, jakým tiskárny opravovaly **chyby** zjištěné až po ukončení výrobního procesu. Dlužno však poznamenat, že nekvalitní sazečská práce české či moravské prvotiskaře nezajímala, neboť errata zařazena nebyla ani jednou. Z toho, že erraty se nezabývaly rovněž dvě třetiny tiskařů první poloviny 16. století, můžeme soudit, že i závěrečné opravy omylů placeným korektorem patřily k nadstandardu, který si český řemeslník nepřipouštěl. Tento nešvar odstranil až roku 1510 Konáč, ovšem dosti jednoduše, poněvadž namísto konkrétních oprav nabídl čtenáři pouze obecnou veršovanou omluvu. Jinde se však ani tento způsob neujal. Teprve roku 1533 nabídl náměšťský Nový zákon evropsky standardní uspořádání chybné i správné sazby formou citace konkrétního místa s odkazem na list, stranu a dokonce řádek.

Záhlaví jakožto krátký titulek, sázený pro rychlejší orientaci čtenáře vyznačovací písmem do vizuálně exponované horní části strany, se v cizích tiskárnách vžil už během 60. let 15. století, ačkoli i poté býval čas od času ještě postaru doplňován rubrikátorem. Čeští a moravští prvotiskaři 80. a 90. let záhlaví zaváděli výhradně jen k Bibli a biblickým knihám. Do světské knihy tento orientační prostředek pronikl roku 1505 zásluhou Mikuláše Bakaláře. Ostatní řemeslníci se k sazbě záhlaví uvolili až po několika letech od zahájení činnosti (Konáč 1516, Štyrsa 1525). Programový přístup je znát však u Pavla Severina, který počínaje rokem 1521 záhlavím opatroval všechny foliové a některé kvartové tisky, byť zpočátku dle praxe svého předchůdce Tiskaře Pražské bible (1513) i on k tomu postaru využil razítkového tisku.

V téže době, kdy se zahraniční sazečské postupy obohacovaly o záhlavové titulky, čtenář při vnímání myšlenkově komplikovaného textu získal ještě další oporu, totiž **marginálie**. Ať byl tento signál složen z pouhého písmene, číslice nebo celého slova, s ohledem na úsporu sazby a papíru byl standardně tištěn menším stupněm než vlastní text, ba i titulky. Naši sazeči tuto podmínku dlouho splnit nemohli, a proto byl vstup marginálií do české knihy velmi klopotný. Nelze tu nezmínit pracovní metodu nadaného literáta Řehoře Hrubého z Jelení, který své překlady antických a humanistických děl doprovázel množstvím vlastních výkladů a komentářů, včleňovaných na okraj textu. Roku 1501 vydal Tiskař Pražské bible Hrubého překlad Petřarkova díla *Kniehy dvoje*, a ovšemže bez marginálií. Použijeme-li per analogiam od-

mítavý postoj našich latinizujících humanistů k tuzemským gotickým a novogotickým písmům, která je vlastně z nouze o antikvu přivedla do náruče zahraničních tiskařů, pak můžeme i zde konstruovat, že rovněž Hrubý si vlastní tvůrčí princip hájil a další texty už tiskem zveřejnit odmítl, aby jejich humanistický charakter nepotlačila domácí pozdně gotická typografie. Hrubého obrovský přínos pro vstup humanismu do české společnosti tak zůstal omezen jen na několik rukopisných sborníků, čtených úředníky z řad staroměstského patriciátu.

Technologickou obtíž plynoucí z nedostatku menších písmových stupňů se značně opožděně a nesoustavně pokusil překonat až Mikuláš Klaudyán. Roku 1518 asi nerad zůžil zrcadlo sazby a na vyšetřené místo vysadil marginálie z písma textového (tento neúsporný způsob opětovali jen Oldřich Velenský 1519 a Mikuláš Konáč 1520). Příznivější postoj k margináliím se mohl proto ustálit až souběžným použitím dvou nebo tří písmových stupňů švabachu. Poprvé tak zareagoval roku 1520 Pavel Olivetský, který text vysadil velkým švabachem a marginálie středním. Takřečený malý švabach užil pro marginálie poprvé buď Konáč v blíže neurčitelném období 1526 – 1528, nebo Jan Pekk roku 1527.

Za situace, kdy ke čtenáři přicházel takřka nečleněný text, mohla opticky pomoci alespoň **ukazovací ručička**. Ta se u nás kupodivu neprosadila díky minučním jednolistům, jak tomu bylo koncem 15. století v Německu, nýbrž až roku 1509 u Konáče jakožto optický signál nahrazující rukopisnou marginální zkratku N[ota] B[ene]. Čtenář alespoň takto získal zřetelnou oporu v orientaci po důležitých úsecích textu. Jen pro úplnost dodejme, že na minučních jednolístech ručička symbolizovala noc. V tomto smyslu ji do praxe u nás zavedl zřejmě univerzitní mistr Václav Žatecký, jak dnes poprvé dokládají jeho minuce na rok 1517.

Závěrem znovu připomeňme, že předchozí řádky zkoumaly jiné náležitosti knižní kultury, než tomu bylo ve stati *Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí*. Závěry jsou však opět totožné. Během 15. století a na počátku 16. století k našim tiskárnám doléhaly pouze občasná inspirace jednotlivců, nikoli však četnější plody tuzemské literární sféry a už vůbec ne průběžné tlaky čtenářské obce. Za této situace, posilované cizojazyčným exportem německých tiskáren, postačovalo řemeslu fungovat přerušovaně. Dílny se většinou otvíraly dle množství zakázek nebo jiných provozních limitů. Lze proto soudit, že takto provozovanému řemeslu nestálo zato investovat do výroby přehnané finanční prostředky, čas ani energii.

Pokud tiskárny investovaly nad míru, cílem byla už od 80. let 15. století obrazová složka. Ta potenciální zákazníky bezpochyby oslovovala rychleji než užitá písma či jiné sazečské prostředky. Některé ještě nezkušené čtenáře mohla dokonce fascinovat. Existovaly-li cesty jak zvýšit prodejnost tištěného zboží, nebyly to investice do sazečského procesu, ale do ilustračních cyklů. Přesvědčuje nás o tom strategie brněnských prvotiskařů (*Thuróczoza Kronika* 1488) i Tiskař Pražské bible (*Ezopovy Bajky* 1488, *Pasionál* 1495, *Pán rady* 1501), Martin z Tišnova (*Kutnohorská bible* 1489), Mikuláš Konáč (*Silviova Česká kronika* 1510, *Burleighovy Životové* 1514, *Cyrilovo Zrcadlo múdrosti* 1516) nebo Jan Šmerhovský (*Boccacciova Velmi pěkná nová kronika* 1519). Tyto

edice vznikly buď pouze jedním písmem (bastarda), nebo maximálně dvěma (rotunda – rotunda, švabach – rotunda, švabach – antikva), nicméně obsahovaly atraktivní ilustrace. O vědomém úsilí po estetické syntéze písma, dekoru a ilustrace tak můžeme uvažovat až se založením takřčeného Severinského ateliéru roku 1527.

Monopol tiskové bastardy notně přispíval k nízké estetické úrovni domácích prvotisků. Tak jako všude jinde i v počátcích českého řemesla jistě panovala důvěra v tradici a úzkostlivá snaha napodobit tuzemské rukopisy, opisované zběžně bastardou. Později, kdy už bychom v tiskárnách mohli předpokládat rozvinutější písmařské citění, lze důvod typografické jednoduchosti hledat v přílišném dekorativním prolamování bastardy, která standardně klidnější tahy jiných písem či signálních iniciál prostě nesnesla. Navzdory tomu se však domníváme, že chudost sazečského materiálu pramenila jednak ze slabého ekonomického zajištění živností a jednak z toho, že český řemeslník pouze trpně rozmnožoval text a zdaleka se ještě nesžil s rolí tiskaře jakožto kultivátora společnosti. Tato filozofie totiž v praxi ústila do mnoha sazečsky nevíтанých úkonů, které měly charakter jisté nadpráce a výrobu zřejmě prodražovaly. Hovoříme-li o jednoduchosti, která byla základním typografickým principem českých výrobků z doby před 20. lety 16. století, pak ovšem musíme vysvětlit poměrně vysokou frekvenci manuálně náročného soutisku černé a červené barvy. Tato knihtiskařská technologie, známá u nás už od roku 1476, však postupně mizela a stávala se ryze doplňkovou. Z toho lze soudit, že prvotiskaři ji neaplikovali hojněji proto, aby vizuální kontrast dvou barev napomohl čtenářské recepci, nýbrž z toho důvodu, aby bylo tištěné zboží připodobněno rukopisům.

Lze si dokonce položit otázku, nakolik zjednodušeně reprodukováný text stimuloval k tichému čtení dospívající jedince a tu část gramotných zákazníků, kteří si četbu ještě neosvojili jako každodenní záležitost. Nečleněné a příliš černé zrcadlo sazby mohlo málo zdatného recipienta od volnočasové (zábavné) četby dokonce odrazovat, takže jedinou formu recepce slovesného umění mu pořád představovalo vnímání poslechem (to ostatně nevymizelo ani později během 40. a 50. let 16. století, jak poukazují dedikace a předmluvy Alexandra Oujezdeckého, Bartoloměje Netolického nebo Jana Günthera). Růst zájemců o tiché čtení nebyl však závislý pouze na domácí či školské výchově nebo rodinné tradici. Nezastupitelná role připadla rovněž těm tiskařům, kteří pochopili přednost řemesla v jeho unifikacním charakteru a postupně vypracovali takovou architekturu sazby, v níž s pomocí střídajících se písmových řezů a stupňů mohly být vizuálně odlišeny různé úrovně textu a čtenářův zrak byl naváděn na opěrná místa, zejména k iniciálám, záhlavím, nadpisům kapitol a margináliím.

Tento povinný zřetel k technice četby a k výchově čtenáře jinými než slovesnými prostředky se počal u nás pozvolna a opožděně uplatňovat od 20. let 16. století. Až sem dosáhl vliv pozdně gotické, avšak úzkostlivě zjednodušené typografie českých prvotisků ustrnulé na problematicky nepevném základu bastardou šířených rukopisů. Mezník přichází v podobě trojstupňové škály švabachu, která mohla uspokojivě reflektovat různé významové úrovně hlavního textu. Teprve tehdy se typo-

grafický potenciál tuzemských výrobků počal blížit úrovni zahraničních prvotisků 80. a 90. let 15. století. Pohodlnost a konzervativnost tiskáren přetrvávala žel i po nástupu všech tří švabachů až do 40. let 16. století, kdy opět se zpožděním počala být na milost brána též vizualizace dedikací, předmluv, errat a rejstříků, podtrhující odlišným písmovým materiálem kontrapunkt rámcových částí a hlavního textu. Antikva, užívaná prozatím jen k vyznačování římské foliace, si na reprodukci delších či dokonce souvislých latinských textů počkala až do let 1539 a 1541.

Tuzemský knihtisk s nevýraznou podporou domácích literátů potřeboval mezi 20. a 40. lety 16. století ještě přechodový čas, aby pozdně gotické řemeslné zvyklosti trvale proměnil a ediční příštípkaření přiblížil polyfunkčně renesančnímu pojetí, v němž vizualizovaný text a unifikovaná knižní architektura spolu s látkovou a žánrovou pestrostí působily při výchově k čtenářství již účinněji. Výchova nižšího měšťanstva k tiché četbě českojazyčných tisků se tudíž prodlužovala a jak dokládá drtivá převaha studovaných exemplářů, také čtenářova komunikace s textem se zatím obešla bez jakýchkoli konfrontačních vpisků. Přechodové období uzavírá rok 1547 jakožto politický mezník v podobě krátkodobé likvidace českého řemesla. Nedlouho před ním také k nám vstoupila německá fraktura. Vstup nelze označit za nijak masový, spíše ostýchavý (1540 Praha, 1545 Prostějov), neboť některé tiskárny frakturu ještě dlouho ignorovaly (Jan Kosořský až do konce svých aktivit 1557). Přesto však byla splněna nutná podmínka dokončení vleklé rekonstrukce písmové základny, po níž se na několik století dopředu našim tiskárnám dostalo konečně srovnatelných východisek s cizinou a s německy mluvícími zeměmi zvláště.

Seznam bibliografických odkazů

BUŁHAK, H. Druga drukarnia Floriana Unglera 1521 – 1536.

In *Polonia typographica saeculi sedecimi*. Red. A. Kawecka-Gryczowa. Fasc. 7. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970. 89 s.

BUŁHAK, H. Wiedeńska oficyna Hieronima Wietora : Materiały do dziejów zasobu typograficznego oraz bibliografii druków z lat 1510 – 1518.

In *Z badań nad dawną księżką 2*. Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1993, s. 297 – 431.

HAEBLER, K. Typenrepertorium der Wiegendrucke. Abt. I. : Deutschland und seine Nachbarländer. Halle a. S. : Verlag von Rudolf Haupt, 1905.

PROCTOR, R. An index to the early printed books in the British museum. Part II. MDI-MDXX. Section I. Germany. London, 1903.

VEKENE, E. van der. Kaspar Hochfeder : Ein europäischer Drucker des 15. und 16. Jahrhunderts : Eine druckgeschichtliche Untersuchung. Baden-Baden : Koerner, 1974. 323 s.

VOIT, P. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí (severinsko-kosořská dynastie 1488 až 1557). Praha, 2012. [V tlači].

VOIT, P. Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století. In *Knihy a dějiny*, 2012, roč. 18. [V tlači].

VOIT, P. Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století. In *Bibliotheca Strahoviensis*, 2011, č. 10, s. 105 – 202.

Influence of Czech Late Gothic typography on the formation of Czech readership

Petr Voit

Presented article is continuation of author's previous study named – „Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století“ (Hesitation in the case of Czech literary community and readership at the turn of the 15th and 16th century). In that author investigates the formation of Czech readership per editorial process. This line applies the next view oriented towards typography. Using plentiful comparison with foreign countries we provide qualitative, quantitative and chronological analysis of printing type, setting and typesetter's tasks, which affect readers' perception and help to strengthen so called silent reading. We discover that process of diversification of printing type and entering of the initial letter, heading or margin to the Czech book was slow. We level up this status to foreign incunables of 80's and 90's during 20's of the 16th century, when our printers began to take into account reading technique and reader's education using other than verbal tools.

Čitatelia „slovenských“ textov v Uhorsku 17. storočia

Gabriela Žibritová

Úvod

Čítanie a s ním spojené procesy možno skúmať a analyzovať z mnohých aspektov. Výskumy čítania sú podmienené aj existenciou pramenných materiálov a ich dostupnosťou. Možno si stanoviť ideálne ciele výskumu, ale ich naplnenie môže byť zložité. Sedemnásťte storočie z mnohých dôvodov nie je ideálne na výskum čítania. V Uhorsku sa používali latinčina, nemčina, maďarčina, slovenčina zrejme ako jazyk ľudu, a čeština ako jazyk písomných a tlačných textov. Rôzne vrstvy obyvateľov čítali v rôznych, prípadne vo viacerých jazykoch. Pre potreby Slovákov sa knihy v češtine jednak dovážali, jednak na území dnešného Slovenska tlačili. Špecifickom skúmaného obdobia je aj to, že až na malé výnimky sú tieto tlače 17. storočia náboženského obsahu, prípadne s náboženstvom súvisia.

V štúdiu sa pokúšame skúmať, ako tvorcovia – autori, vydavatelia, tlačiarne a distribútori – *charakterom textu a formou jeho prezentácie reagovali na potreby potenciálneho čitateľa*, resp. recipienta, čítajúceho po česky. Kladieme si otázku, akým spôsobom tvorcovia „produktu“ reflektovali predstavu a poznatky o čitateľovi, o jeho schopnosti a pripravenosti predkladaný (vytlačný) text čítať, resp. recipovať a v neposlednom rade si ho aj kúpiť. Uvažujeme len o knihách vytlačných na území dnešného Slovenska.

Vychádzame z predpokladu, že charakter textu môže ovplyvniť jeho čítanie, ťažko sa však odpovedá na otázku – ako. Napriek tomu sa o takýto prístup pokúsime na niekoľkých príkladoch. Čítanie nie je autonómna aktivita, je podmienená aj inými činiteľmi a patrí do širšieho rámca komunikačných aktivít.

Čítanie ako komunikácia

Komunikačné aspekty čítania

Čítanie ako autonómna aktivita je súčasne procesom, v rámci ktorého sa vytvára spojenie medzi komunikátorom (napr. autorom) a recipientom. Človek sa zmocňuje istého intelektuálneho obsahu, pričom čítanie je jednou z možných ciest. Na vytváranie komunikačného vzťahu neslúži vždy iba text (písaný, tlačný), spojenie sa môže realizovať aj prostredníctvom mnohých iných prostriedkov. V súčasnosti si proces čítania spájame najmä s textom, prezentovaným v rôznych podobách. V priebehu historického vývoja, v etape, keď gramotnosť nebola všeobecne dostupná, bolo možné „čítať“ aj mnohé netextové, resp. v iných znakových systémoch pre-

zentované obsahy (napr. obrázky), ktoré mohli zastupovať čítanie. Platí to aj v súčasnosti, avšak formy prezentácie obsahov a procesy ich dekodovania sú odlišné najmä svojou mnohorakosťou.

Komunikačný akt realizovaný prostredníctvom textu možno rozdeliť na dve časti – produkčnú a distribučnú. Do produkčnej časti zahrnieme proces tvorby textu a jeho fixácie, zjednodušene – vytvorenie napr. knihy. Podstatnú úlohu v komunikácii, aj v jej súčasti – čítaní – má teda materializovaný nosič. Druhá časť komunikačného oblúka je distribučná, odpovedá na otázku, akými cestami sa kniha, dokument dostane k používateľovi, resp. ku konkrétnemu čitateľovi. Obe časti komunikačného procesu, i jeho zložky, vieme skúmať. Na jednej strane sú to vydavateľské a typografické procesy, na druhej strane ide o etapy na ceste knihy k čitateľovi – knižný obchod a jeho zložky, propagácia, obmedzenia, cenzúra, dejiny knižníc. Môžeme analyzovať kníhkupecké zoznamy, zisťovať, čo bolo v danej etape na trhu k dispozícii, môžeme skúmať, ktoré vrstvy spoločnosti mali knižnice a aké bolo ich zloženie. Stále sú to však iba cesty knihy – teda vytváranie potenciálnych možností pre čítanie. Kniha sa dostala k používateľovi, prekročili sme distribučnú fázu. V tomto bode sa dostávame k samotnej recepcii ako potenciálnemu výsledku, pričom zisťujeme, že tu nám pramene z oblasti dejín knižnej kultúry nestačia a vlastne ich ani nemáme. V historickom pohľade často zostáva mimo našich možností aj skúmanie neformálnych ciest, napríklad nadobúdanie kníh, budovanie súkromných knižníc, požičiavanie v súkromí. Čiže môžeme skúmať *p r e d p o k l a d y* čítania. Minimálne možnosti „nazrieť do čitateľa“ nám poskytujú pramene vyskytujúce sa už na hrane, resp. mimo sféry dejín knižnej kultúry – marginálie v knihách, poznámky, korešpondencia, denníky. Veľkú výpovednú hodnotu má literárna a vedecká tvorba čitateľa, ktorá reflektuje prečítané. U veľkej väčšiny čitateľov však takáto tvorba neexistovala.

Dejiny knižnej kultúry na základe svojich prameňov a metód môžu skúmať, čo mal čitateľ k dispozícii, na základe prameňov nachádzajúcich sa na hranici s inými disciplínami prípadne aj to, čo prečítal, ale proces recepcie, t. j. čo si naozaj aj osvojil, zostáva mimo našich možností. Možnosti skúmať *proces zmeny stavu vedomia* u recipienta je komplikované aj v súčasnosti.

Na ceste medzi obrazom a textom

Steny chrámov v západnej Európe zdobili nástenné malby od raného stredoveku. Aj na území dnešného Slovenska sú početné kostoly s nástennými malbami zobrazujúcimi rozsiahle cykly. Historici umenia vysoko hodnotia tieto fresky, k dispozícii máme aj početné publikované práce s ich analýzami z aspektu dejín umenia. Možno predpokladať, že pre negramotných veriacich slúžili počas cirkevných obradov namiesto textu. Zaujímavé je, že historici umenia sa o tejto funkcii, resp. poslaní nástenných malieb, vyjadrujú opatrne a rezervovane.¹

¹ GERÁT, I. Naratívne nástenné cykly vo vidieckom prostredí, s. 149 – 159.

Hneď na začiatku používania kníhtlače sa objavili jednolistové tlače, dosko-tlače (napr. s témou *Ars moriendi*) a spájané jednolistové tlače, tvoriace tzv. „bibliu chudobných“ (*Biblia pauperum*). Hlavnou časťou boli obrázky, text mal doplnkovú funkciu. Čítanie textu už bolo viazané na znalosť príslušného jazyka. Boli akýmiśi digestmi 15. storočia. Ich popisy nájdeme v každej rozsiahlejšej práci o dejinách knihy, resp. kníhtlače. Historici knihy váhajú, či ide o obrázky so stručným textom pre chudobných, a teda predpokladane aj málo vzdelaných, resp. negramotných, alebo o chudobných duchom, teda nižší klérus, ktorého vzdelanostná úroveň bola v tej dobe nízka. Vznikali v ranom období kníhtlačiarstva a kým sa tlačiarstvo udomácnilo v Uhorsku, už ich prestali tlačiť. Pamiatky tohto druhu sú známe len zo západnej Európy a patria k mimoriadne vzácnym. Názorne dokumentujú, ako už prví tlačári reflektovali úroveň čitateľa, resp. recipienta s obmedzenou schopnosťou čítať.

Tlače 17. storočia a ich (predpokladaný) čitateľ

V ý c h o d i s k á

Tlače v češtine, ktoré boli určené – pravdepodobne – aj čitateľom na Slovensku, vznikali na území Čiech a Moravy a dovážali sa na územie dnešného Slovenska. Druhú skupinu tvoria tlače, ktoré vyšli na Slovensku, ale ich autorské zázemie netvorili vždy Slováci. Sú v češtine, ale kvôli zjednodušeniu sa používa termín slovenské tlače. Zachovali sa nám veľmi medzerovito. Je veľa správ o tlačiach, ktorých vydanie predpokladáme, ale nie sú k dispozícii. Z tlačí popísaných v bibliografiách približne 40 % nie je na území Slovenska. Pri dnešnej úrovni technológií by tento fakt nemal hrať väčšiu úlohu, ale stav dostupnosti tlačí má ďaleko k optimálnosti. Slovenské tlače, najmä z prvej polovice storočia, boli minimálne uchovávané v knižniciach. Z toho dôvodu sa niektoré typy prameňov pri spracovaní témy nedajú použiť, napr. v katalógoch historických knižníc sú zapísané iba veľmi výnimočne, čiže nedá sa zistiť, či ich mal dobový potenciálny čitateľ k dispozícii prostredníctvom osobných aj inštitucionálnych knižníc. V samotných tlačiach nájdeme minimálne zmienky, ktoré – s istou dávkou fantázie – možno považovať za pokyny na ich používanie.

Texty nereflektovali iba čitateľské určenie, resp. potreby a úroveň predpokladaného čitateľa. Ich charakter výrazne ovplyvňoval aj fakt, že väčšinou boli determinované potrebami a cieľmi jednotlivých cirkví. Exulantské tlačiarne tlačili knihy, ktoré sa exportovali aj na územie Čiech a Moravy, niekedy pretláčali staršie české tlače.

Tlačené knihy na území dnešného Slovenska úplne rukopisy nenahradili. Na jednej strane mnohé diela zostali v rukopisnej podobe, na druhej strane sa stretávame aj s prípadmi, keď sa celé tlačené knihy prepisovali ručne. Dôvody tohto javu sú iste zaujímavé v iných súvislostiach.

Vplyvy na čítanie, resp. recepciu

- Spoločenské podmienky, vzdelanie, gramotnosť

Sedemnásťte storočie sa v dejinách Uhorska nepovažuje za príliš šťastné a pokojné obdobie.

Miera vzdelanosti bola kolísavá v závislosti od teritória a spoločenskej vrstvy, ktorú berieme do úvahy. Znalosť písania bola v chudobných vrstvách výnimočná, čítanie bolo bežnejšie.

Texty boli často uspořobené tak, aby sa dali recipovať aj bez znalosti čítania. Čiže v období, keď aspoň základná gramotnosť nepatrila k samozrejmosti, sa tieto obmedzenia prekonávali prispôbením textu (napr. jednoduché modlitby). Mnohé obsahy sa komunikovali ústne, napr. povesti, rozprávky, poverové rozprávania a pod.

- Možnosti typografie pri uľahčení čítania

Formát knihy zdanlivo súvisel s čítaním iba veľmi voľne. Má však svoju funkciu – malé formáty umožnili prenosnosť a tým aj lepšiu dostupnosť kníh, čím sa stali prístupnými pre širší okruh čitateľov na väčšom teritórii. V európskych dejinách knihy sa veľký význam pripisuje tlačiarom a vydavateľom ako Aldus Pius Manutius a Elsevierovci, ktorí zaviedli malé formáty kníh. Im prispôbili aj ostatné prvky v knihe – písmo, ilustrácie, väzbu. V celoeurópskych reláciách boli tieto zmeny iste významné, tlač v slovenčine sa dotkli minimálne. Veľké formáty sa v slovenských tlačiach 17. storočia nevyskytujú, nebolo teda čo reformovať.

Členenie textu, marginálie a ilustrácie mali sprehľadniť text a napomôcť jeho čítaniu, resp. vnímaniu. Slovenské knihy 17. storočia sú prevažne veľmi jednoduché, ilustrácií je minimálne a nevykazujú – až na malé výnimky – výraznejšie znaky typografického majstrovstva.

- Fyziologické predpoklady

Čítanie bolo a je podmienené aj fyziologicky. Niektorí čitatelia mohli potrebovať okuliare. V literatúre nájdeme údaje o používaní okuliarov v západnej Európe už v stredoveku, stretneme sa aj so zobrazeniami čítacích skiel, ktoré si pridržávajú postavy v rôznych sakrálnych dielach. O okuliaroch, najmä o ich používaní v Uhorsku, však vieme málo. Na detaile rezbárskej výzdoby na oltári Smrť Panny Márie v rímskokatolíckom kostole v Očovej (z rokov 1514 – 1515) vidíme postavu evanjelistu (?) stojaceho pri pulte s knihou, ktorý si pridržiaava na jednom oku čítacie sklíčko. Oltár je dielom žiaka Majstra Pavla z Levoče.²

Nakoľko čitateľov 17. storočia obmedzovali ich fyziologické dispozície však zatiaľ môžeme iba predpokladať.

---

² Očová – kostol Všetkých Svätých.

Jednotlivé typy textov vo vzťahu k čitateľom

Vytlačený text vypovedá aj o čitateľovi, najmä o potenciálnom. Tlačiarenská činnosť mala svoje úskalia – tlačiar sa ňou musel zapáčiť mecénovi, cenzorom, vrchnosti, ale mala aj komerčné aspekty, tlačiar musel knihu predať, teda istým spôsobom „projektoval“ čitateľa. Pri domácich vydaniach poznal prostredie – hospodárske, intelektuálne, konfesiónálne – vedel, čo môže byť pre ľudí natoľko príťažlivé, aby časť zo svojich často biednych finančných prostriedkov boli ochotní vydať na kúpu knihy.

Použitie takého kritéria pri posudzovaní čitateľského záujmu má svoje limity, predovšetkým, pokiaľ ide o slovenské tlače. Typografická produkcia totiž nebola nijako pestrá a mala hlavne konfesiónálny charakter. Bola istým spôsobom jednotvárna a nedávala čitateľovi veľké možnosti výberu. Aj v takomto prípade však podľa charakteru sprístupnených textov možno vyvodiť isté závery o tom, ako tlačiar a vydavateľ videli potenciálneho čitateľa, resp. jeho intelektuálne možnosti. Z vydávanej produkcie vidíme, z čoho si čitateľ schopný čítať v češtine mohol vybrať.

Administratívne pomôcky

Medzi vysoko formalizovanými textami vyniká *Rituale Strigoniense*, vytlačené v Bratislave po prvýkrát v roku 1625,³ druhé vydanie je z roku 1656 a vyšlo v Trnave.⁴ Z druhej polovice 17. storočia sú známe aj ďalšie vydania. Ide o administratívny dokument. Jedna jeho časť obsahuje krstné a sobášne formule – okrem latinčiny, nemčiny a maďarčiny – aj v slovenčine. Pri ich používaní stačilo porozumenie a odpoveď opýtaného, nevyžadovala sa gramotnosť. Potvrdzujú, že v 17. storočí bola v Uhorsku vrstva obyvateľstva, ktorá rozumela zrejme len po slovensky, čiže príručka administratívneho charakteru musela byť k dispozícii v slovenčine. *Rituale Strigoniense* si viacnásobne všimli jazykovedci a konštatovali, že formulky sú v stredoslovenčine.⁵

Katechizmy

Katechizmy tvorili v 17. storočí organickú súčasť vydavateľského repertoáru v Uhorsku. Vychádzali v rôznych jazykoch, boli spojené s rôznymi vierovyznaniami. Prvý katechizmus v preklade do češtiny pre potreby slovenských veriacich vyšiel v Bardejove roku 1581; je to prvá kniha vytlačená na území dnešného Slovenska pre Slovákov. Ide o Lutherov katechizmus, ktorý sa stal na dlhé roky základnou náboženskou knihou evanjelikov. Katechizmus mal pevnú štruktúru a tá sa počas stáročí nemenila.

³ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 1, z. č. 299.

⁴ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 2, z. č. 1976.

⁵ SKLADANÁ, J. Kultivovanie predpisovnej slovenčiny od 16. storočia, s. 83 – 102.

⁶ ŠMATLÁK, S. Dejiny slovenskej literatúry.

V prípade katechizmov je adekvátne použiť termín používateľ. Katechizmy sa samozrejme mohli čítať, ale bolo možné ich aj „použiť“. Boli zostavené formou otázok a odpovedí, umožňovali predčítavanie, odpovede si osvojili aj negramotní.

Významným počinom bol nový preklad Lutherovho katechizmu a jeho vydanie roku 1612. V jeho úvode sa píše, že treba, „...aby Katechysmus ...od Doktora Martina Luthera sepsaný, do Cyrkwí nassých přijali a jej wúbec tisknutý vydavše k obecnímu užívání a cwičení přitvedli.“ Ďalej sa v úvode uvádza, že boli pripojené spovedné otázky a niekoľko starodávnych a ľudu všeobecne známych piesní, ktoré sa môžu spievať na cirkevných zhromaždeniach, ale aj doma, ráno, večer, pred jedlom, po jedle, ako aj pri vyprevádzaní a na pohrebe. Podľa úvodu má dielo prispievať k vyučovaniu kresťanskej mládeže, pričom sa nemá používať žiadny iný katechizmus. Katechizmus je určený aj „obecnímu ľudu“ („*My Starssi a Superattendeti, jakožto své milé Bratry..prosime y napomináme, aby tento Katechysmus skrze nás na swětlo wydany, neyprwe sobě poručena měli potom také mládeži Křestianské a všemu obecnímu Lidu, bedliwě a ustawičně jej předkládati sobě nestižili a zádným jiným wíce Katechysmem sprostná Srdce Lidská neobtežowali*“). Katechizmus sa vydáva v jazyku českom.

Ďalšiu časť katechizmu tvoria spovedné otázky M. Luthera, na D1b však nájdeme „*Jiné Spowědní Otázky kteréž w některých nassich Cyrkwích posawád zachowáwány byli...*“. Je to veľmi pozoruhodná časť, svedčí o tom, že sa do katechizmu inkorporovali texty existujúce v rukopisnej podobe, prípadne tradované ústne. Dúfajme, že výskum v budúcnosti objasní viac. Je zrejmé, že v takýchto jednoduchých textoch prechod medzi ústne tradovanými, ústne komunikovanými obsahmi a ich prestupom do publikovanej podoby bol plynulý, podobne aj opačným smerom, z publikovaných textov sa stávali ústne komunikované obsahy.

Spevníky

V prípade spevníkov *Cithara sanctorum* a *Cantus catholici* ide tiež o istý formalizovaný text: *Cithara sanctorum* je najvydávanejšou knihou v slovenských dejinách, v 17. storočí vyšlo deväť vydaní a dve vydania *Cantus catholici*.

„Veď kancionál aj u nás bol súborom veršovaných textov, ktoré nemali výlučne iba vieroučné poslanie, ale ktoré zároveň mali pôsobiť aj emocionálne, didakticky a mravnovýchove, čo sa muselo prejavíť na tematickej škále takéhoto súboru. Jedna črta tu však bola spoločná alebo dokonca záväzná: prevládajúci zreteľ na všeobecne určeného adresáta kancionálového textu, ktorý prikazoval štrukturovať text tak, aby si ho mohol bez ťažkostí „prisvojiť“ práve tento predpokladaný adresát a použiť ho ako primeraný výraz svojej vlastnej religiozity.

Z toho, prirodzene, vyplývalo, že kancionálová pieseň nemohla ponechať veľa priestoru na rozvinutie a priame exponovanie autorskej subjektivity, naopak, musela siahať po témach, ktoré objektivnosťou svojho obsahu smerovali k významovej všeobecnosti, alebo, že musela subjektívny aspekt lyrického prejavu schematicky zredukovať na niekoľko objektivizovateľných, a preto všeobecne prijateľných ľudských situácií.“⁶

Cithara sanctorum sa predávala, napr. v pozostalostnom súpise knihárky Alžbety Oberlandovej z roku 1666 z Banskej Bystrice je zapísaných niekoľko exemplárov, bohužiaľ, bez uvedenia roku vydania.⁷ Exempláre Cithary sa nachádzali v knižniciach mešťanov banských miest do konca 17. storočia.⁸ V katalógu knižnice jezuitov v Žiline z roku 1712 je zapísané vydanie Cithary z roku 1696 v skupine Heretici.⁹

Modlitby

Tvorila najpočetnejšiu skupinu tlačí v slovenčine v 17. storočí. Sprevádzali človeka od narodenia po hrob v najrozličnejších životných situáciách. Komunikačné možnosti v 17. storočí neumožňovali všetkým veriacim bezprostrednú účasť na náboženských obradoch a modlitby boli organickou súčasťou domácej zbožnosti. Prechádzali z generácie na generáciu v ústnej forme, máme ich zachované v rukopisnej podobe. Tlačili sa v celom 17. storočí, už ku Katechizmu z roku 1612 sú pripojené modlitby. Vychádzali vo veľmi rozmanitých podobách: ako časti iných tlačí, prídavky alebo samostatné knihy. Práve preto ich kvantifikácia nie je dosť dobre možná. Vychádzali preklady zahraničných vydání modlitieb, ale tvorili sa aj na Slovensku. Často poznáme ich autorov, aj keď autorstvo v pravom slova zmysle môže byť pri modlitbách otázne. Nešlo vždy o originálnu tvorbu, autori čerpali z rôznych prameňov.

Modlitby 17. storočia možno s istou toleranciou rozdeliť na dve skupiny. Do prvej kategórie môžeme zaradiť: Modlitby Kresťanske, Modlitby na každý deň v týždni, Každodenné modlitby horlivé, Modlitby nábožné – tlačili ich najmä v Trenčíne a Levoči. Autori predpokladali, že si niektoré z takto publikovaných modlitieb bude možné ľahko osvojiť. Jedna časť modlitieb sa nutne musela odriekať späť – pri vstávaní od stola, pri ceste cez pole atď. Nie je pravdepodobné, že by v takýchto situáciách používali text.

Avšak v 17. storočí vyšli aj rozsiahle modlitby vyžadujúce si nielen gramotného, ale aj pocity pripraveneho čitateľa s analytickými schopnosťami, ktoré predstavujú druhú skupinu. K takýmto dielam patrí *Praxis pietatis* Lewisa Baylyho, vytlačený v Trenčíne roku 1637,¹⁰ ktoré je aj meditatívne, aj úvahové. Komenského preklad vyšiel pôvodne v Lešne roku 1631 a je dosť pravdepodobné, že rozsiahle, intelektuálne a typograficky náročné takmer päťstostranové dielo nebolo určené výlučne na slovenský knižný trh a pre slovenského čitateľa.

V druhej polovici 17. storočia sa už objavili požiadavky na vydanie ďalších náročných diel. Patrí k nim *Dwanáctero přemýšlování duchovních* nemeckého autora

⁷ ČIČAJ, V., KEVEHÁZI, K. et al. A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Selmecbánya) 1533 – 1750, s. 61 – 68.

⁸ Viac v: ČIČAJ, V., KEVEHÁZI, K. et al. A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Selmecbánya) 1533 – 1750.

⁹ Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1523 – 1726, s. 424.

¹⁰ ČAPLOVIČ, ref. 4, z. č. 1702, exemplár Országos Széchényi Könyvtár (ďalej OSzK), sign. RMK II 562a).

Filipa Kegelia. Dielo bolo v Uhorsku populárne a známe z mnohých vydaní v maďarčine. V preklade do češtiny zrejme pre slovenských čitateľov vyšlo niekoľkokrát (1669, 1677 dokonca dvakrát, 1686, 1693, striedavo v Žiline a Levoči), od niekoľkých prekladateľov. Obsahovo aj typograficky je náročné aj kvôli svojmu rozsahu. Jeho vydávanie dokumentuje, že v tomto čase už boli na území dnešného Slovenska vyspelí čitatelia, zaujímajúci sa o náročnú duchovnú spisbu a čítali ju v češtine, v domácich vydaniach.

Pohrebné kázne

Pohrebné kázne vychádzali v rôznych jazykoch, v prípade šľachticov a zemanov v latinčine. V češtine sa tlačili – až na malé výnimky – v Trenčíne. Osoby, ktorým boli venované, patrili prevažne k exulantskej komunite.

Nešlo o rozsiahle tlače a mali ustálenú formu. V prvej časti bol teologický text, v druhej časti životopis zosnulej osoby. Boli to jednoduché životopisy väčšinou jednoduchých ľudí. Nešlo o opisy hrdinských skutkov, ako to bolo pri pohrebných kázňach šľachticov a zemanov; kázne sa väčšinou zmieňujú o ich podpore cirkvi a vydávania kníh. Častou témou je smútok za opustenou vlasťou.

Špecifické sú v tom, že vznikli v istom relatívne uzavretom okruhu, sú spojené s českými exulantmi a vyžadujú si dobrú schopnosť čítať. Zrejme pre vzdelanú a gramotnú komunitu českých exulantov predstavovali určitú dokumentárnu hodnotu. Majú v sebe náznaky príbehov – s istou dávkou zveličenia by sme mohli povedať, že boli náhradou beletristickej literatúry. Vyznačovali sa aj istou poetickosťou, najmä v prípade kázni pri pohreboch detí.

Prispôsobovanie textu úrovni čitateľov

Už sme spomínali, že v roku 1637 Vokálova tlačiareň v Trenčíne vytlačila prvý diel knihy Lewisa Baylyho *Praxis pietatis, to jest o cvičení se v pobožnosti pravé...* v preklade J. A. Komenského. Dielo bolo pre protestantské cirkvi dôležité z mnohých dôvodov. Malo 435 strán, predhovor a registre. Nielenže nepatrilo k najlacnejším, ale ani obsahovo to nebolo jednoduché čítanie. Na jednej strane mohli byť distribučné dôvody, na druhej strane potreba prispôbiť nie ľahký text Baylyho diela jednoduchším čitateľom, ktoré viedli Adama Trajana Benešovského k vytvoreniu „výťahov“ z Baylyho diela.

Adam Trajan (1586 Benešov) bol kňazom a cirkevným hodnostárom. V búrlivej dobe prvej polovice 17. storočia pôsobil na rôznych miestach v Čechách, bol vo vyhnanstve, v roku 1642 bol farárom v Drahovciach na Slovensku. Doteraz je známy najmä ako autor latinskej elégie na liečivé pramene v Piešťanoch. Výpočet miest, kde sa A. Trajan pohyboval medzi Čechami, Sliezsokom a Uhorskom je dlhý.¹¹ Ne-

¹¹ PUMPRLA, V. Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16. – 18. století, s. 137 – 138. Heslo Trajan, Adam.

pochybne poznal rôzne, pravdepodobne aj veľmi chudobné vrstvy obyvateľstva na týchto územiach. Pohyboval sa aj v blízkosti trenčianskej tlačiarne. Mohlo ho to viesť k nápadu vytvoriť jednoduchý kratší text na tému príprava k smrti, svätenie nedeľného dňa, potrebné na každodenné cvičenie sa v pobožnosti a na užitočné rozjímanie.¹² A. Trajan uvádza, že je to „... Z knižky welmi vtessené Praxis pietatis řečené.“

V maďarčine vyšlo Baylyho dielo v Uhorsku mnohokrát, ale takýto „digest“ vyšiel až na konci 17. storočia.

Slováci zoči-voči textom v češtine

Používanie češtiny ako bohoslužobného a literárneho jazyka v Uhorsku bolo dostatočne zdokumentované i vysvetlené. Zaoberali sa tým literárni vedci i jazykovedci trpezlivo a detailne mapujúc vývinové zmeny v jazyku pamiatok z územia dnešného Slovenska. Dejiny kníhtlačiarstva prijímajú tieto fakty bez väčšej reflexie. V rámci nich sa konštatuje, že exulantská tlačiareň pracovala od roku 1637 v Trenčíne. Jej majiteľmi boli českí exulanti, treba však zdôrazniť, že títo väčšinou tvorili aj autorské zázemie. Vydavateľský repertoár často determinovali potreby exulantov, aj export vytlačených kníh na územie Moravy a Čiech je potvrdený. V žilinskej tlačiarňi takýto trend pokračoval. Druhou tlačiarňou, v ktorej sa v 17. storočí tlačilo v češtine, bola levočská. V 80. rokoch sa tu objavila zaujímavá tendencia – zdôrazňovanie, že tlače sú v našom jazyku, v našom slovenskom jazyku.

Roku 1683 v Levoči vyšla *Perlička ... Z pěti částek S. Katechyzmusa složena...*, rozsiahla 590 stránová kniha, ktorej autorom bol Sixt Palma Močidlanský.¹³ Upravovateľ Daniel Sinapius-Horčíčka sám seba označuje za kazateľa slovenskej cirkvi levočskej a konštatuje, že slovenská cirkev nemá mnoho kníh. Bol – povedané dnešným termínom – redaktorom diela a v úvode nám zanechal cenné informácie o svojej práci, aj o vydavateľských problémoch. Píše o tom, ako je vydávanie ťažké a nákladné, ako robil zmeny v ortografii a upravoval text, pretože: „Obzwlášte ponewadž se mnohé slová w čistě češtine tak nám Slovákum jako chodník na Tátry neznáme nacházení...“ Možno trochu neobvyklá formulácia, ale vyplýva z nej, že nie všetkému slovenský čitateľ rozumel. D. Sinapius ďalej vysvetľuje, ako upravoval text.

Krátko na to, v roku 1687, vyšlo v Levoči *Jádro všech modliteb* Caspara Neumanna, opäť v redakcii D. Sinapia-Horčíčku. Régi magyar könyvtár II¹⁴ tlač uvádza pod týmto rokom, J. Čaplovič¹⁵ ju zaradil do roku 1701. Podstatné je, že dielo je „*Do Suhně Slowenské oblečene...*“. V Komenského *Orbis pictus* z roku 1685 vydanom v Levoči¹⁶ je viditeľný svet predstavený v štyroch jazykoch a jeden z nich je slovenský, čo je na titulnom liste aj uvedené.

¹² ČAPLOVIČ, ref. 3, z. č. 1731 – 1734.

¹³ ČAPLOVIČ, ref. 3, z. č. 1419 (exemplár. v OSzK, sign. RMK II 1528).

¹⁴ SZABÓ, K. Régi magyar könyvtár II, z. č. 1616.

¹⁵ ČAPLOVIČ, ref. 3, z. č. 1485.

¹⁶ ČAPLOVIČ, ref. 3, z. č. 1441.

Otázkou zostáva, či pre dobového slovenského čitateľa v Uhorsku bol gotickým písmom tlačený, miestami nezrozumiteľnými výrazmi prešpikovaný český text, ktorému možno celkom nerozumel, príťažlivý. A to nielen pre čitateľa, ale aj pre potenciálneho kupujúceho. Nebola snaha levočskej tlačiarne a jej spolupracovníkov podmienená aj snahou presvedčiť, že text je – napriek jazyku – určený pre nich, slovenských čitateľov? Texty boli totiž v češtine... Ďalšou otázkou je, či bolo používanie bibličtiny pri vydávaní a tlači kníh na území dnešného Slovenska naozaj takým prínosom, ako sa často zdôrazňuje.

Postupné odkrývanie zákonitostí vydávania kníh v spojitosti s ich čítaním nám hádam umožní prekonať aj niektoré tradované klíše.

Záver

Uvedené skupiny kníh nepokrývajú celú vydavateľskú produkciu v Uhorsku 17. storočia v češtine. Storočie je dlhé obdobie a nie je homogénne ani v oblasti vydávania a tlače kníh. Na konci storočia vyšli v češtine rozsiahle diela z oblasti katolíckej literatúry. V uvedenom storočí však absentovali knihy „ľudového“ čítania, ktoré by napovedali o literárnom vkuse čitateľov. V štvorjazyčnom Uhorsku možno uvažovať o čitateľoch, ktorí zvládali predovšetkým texty v češtine, ale nemožno strácať zo zreteľa, že dobový čitateľ bol schopný čítať texty aj v ďalších jazykoch.

Istú podmienenosť záujmom čitateľov pri vydávaní a tlače kníh nájdeme teda už v 17. storočí. Reflektovanie dopytu a požiadaviek čitateľov tlačiarom nebolo nutne evidentné, ani absolútne, ale často existovalo. Na vydávanie vplývali aj ideové, spoločenské, mocenské, náboženské podmienky, keď sa vydávali a tlačili diela s presne stanoveným zámerom, väčšinou ideovo podmieneným. Sú to zložité otázky tesne spojené so životom spoločnosti.

Rôzne teórie akcentujú potrebu skúmania čitateľa v historických dimenziách, čo je iste správne. Stále ostáva otvorená otázka, ako to možno robiť a kam siahajú možnosti dejín knižnej kultúry v tomto prípade.

Zoznam bibliografických odkazov

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.*

Diel 1. Martin : Matica slovenská, 1972. 555 s.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.*

Diel 2. Martin : Matica slovenská, 1984. 1410 s.

ČIČAJ, Viliam – KEVEHÁZI, Katalin et al. *A bányavárosok olvasmányai*

(*Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya*) 1533 – 1750. Budapest – Szeged :

OSZK – Scriptorum RT, 2003. 570 s. ISBN 963-200-468-X.

GERÁT, Ivan. Naratívne nástenné cykly vo vidieckom prostredí.

In BURAN, D. a kol. *Gotika*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2004,

s. 148 – 159.

Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1523 – 1726. Jegyzékszerű források.

(Adattár 19/1). Szerk. MONOK István. Szeged : Scriptorum RT, 2001. 499 s.

Očová – Rim. kat. farský kostol Všetkých Svätých [online]. [cit. 2012-03-22].

Dostupné na internete: <http://www.hispam.tym.sk/pamiatky_sakralne_pamiatky_ocova.htm>.

PUMPRLA, Václav. *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů*

16. – 18. století. Praha : Filozofický ústav AV ČR, 2010.

Heslo Trajan, Adam, s. 137 – 138.

SKLADANÁ, Jana. Kultivovanie predpisovnej slovenčiny od 16. storočia.

In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Philologica. 45.

Red. P. ŽIGO et al. Bratislava : Univerzita Komenského, 1997, s. 83 – 102.

SZABÓ, Károly. *Régi magyar könyvtár : Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar*

nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. 2. köt. Budapest :

M. Tud. Akadémia, 1885. 754 s.

ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry* [online]. 2. vyd.

Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002 [cit. 2012-0512].

4. Kapitola : Literatúra v období baroka. Dostupné na internete:

< <http://www.litcentrum.sk/30012> >.

Literatúra

BÁLENT, Boris. *Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612.*

Turčiansky Svätý Martin : KÚS, 1947. 139 s.

ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Najstaršie slovenské katechizmy : Vydavateľsko – tlačiarenská problematika. In *Kniha 2001 – 2002 : Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 371 – 381.

ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Vzťah češtiny a slovenčiny v dejinách knižnej kultúry na Slovensku. In *Kniha 2001 – 2002 : Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 27 – 37.

Readers of „Slovak texts“ in Hungary in the 17th century

Gabriela Žibritová

In the 17th century, several languages were being used at the territory of Slovakia – Latin, German, Hungarian and Slovak as the languages of the people and Czech as the language of written and printed texts.

The study deals with the possibilities of reading books published in Czech language at the territory of Slovakia. The author is interested in the relationship between the text and its reader, the ways how the authors, publishers, printers, distributors responded to the needs of potential readers.

The possibilities of reading are affected by the social and physiological conditions.

The author analyses the administrative aids, song books, prayers and funeral sermons in the relation to a potential reader, the problems of Slovak readers to read Czech texts.

Reading is a part of the communication process in the society; it's an assumption of the text perception. The research of reading can't define reading affects reader's consciousness. Reading can be seen only as an assumption of perception.

Ke čtenářské recepci španělské zábavné prózy Zlatého věku v českých zemích v 16. – 18. století (Příspěvek k problematice dějin četby a čtení importované cizojazyčné knižní produkce v českých zemích raného novověku)

Jaroslava Kašparová

Výzkum dějin četby, čtenářské recepce v románských a českých zemích

Dějiny četby a čtení je disciplína, která se profilovala badatelsky v evropském a světovém měřítku před více jak šedesáti lety, a to v souvislosti s rozvojem nových přístupů v historiografii – s nástupem nového historického myšlení, která se zrodilo v první polovině 20. století jako reakce na tradiční historiografii 19. století, známé jako „*la nouvelle histoire*“ nebo „*Annales*“.¹ Revoluční význam tohoto novátorského směru, který zásadním způsobem ovlivnil všechny společenskovední obory, rozšířil nebývalým způsobem doménu historického bádání a podnítil široce pojatou interdisciplinární spolupráci (zejm. se sociologií, psychologií, kulturní antropologií, etnografií, literaturou, literární komparatistikou a lingvistikou, dějinami umění, ale i s některými exaktními obory – geografií, statistikou, demografií či klimatologií) je již dostatečně uznáván i v České republice. To se projevuje odklonem od politických a diplomatických dějin ke komplexnímu pohledu na vývoj společenských struktur v horizontu „*la longue durée*“, samozřejmostí tzv. problémového uvažování, systematicky a všestranně pojatým výzkumem tzv. „dějin každodennosti“ i „dějin mentalit“, rozvojem netradičně pojatých mezioborových projektů, novými badatelskými tématy (jako např. dějiny smrti, dějiny cestování, dějiny festivit apod.), pozorností věnovanou dříve opomíjeným či nedoceňovaným druhům dokumentů, jako jsou paměti,

---

¹ Podle nově založeného časopisu *Annales d'histoire économique et sociale* (1929), později přejmenovaného na *Annales. Économies, sociétés, civilisations* (1946 – 1994), který dodnes vychází pod názvem *Annales. Histoire. Sciences Sociales*. Více viz BURKÉ, P. *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929 – 89*. Cambridge, 1990. (Český překlad Pavla Koláře – *Francouzská revoluce v dějepisectví: Škola Annales 1929 – 1989*. Praha: Lidové noviny, 2004. 136 s.).

cestopisy, korespondence, testamenty, pozůstalostní inventáře, soupisy knižních i uměleckých sbírek apod.).²

Změna v pojetí studia dějin knihy („histoire du livre“) jako samostatného a zároveň silně interdisciplinárního vědního oboru, v němž má bádání o dějinách četby, způsobech čtení („histoire de lecture“, „histoire du lire“, „histoire des pratiques de la lecture“) a čtenářské recepcce svoje důležité místo, mění podstatným způsobem náš pohled nejen na dějiny psaní, dějiny literatury, ale vůbec na celé kulturní dějiny. V minulosti se zkoumala kniha v historickém kontextu především vzhledem k autorovi – dějiny knihy („l'histoire du livre“) byly pojímány jako dějiny literatury, knižní produkce a byly ztotožňovány s dějinami knihtisku či dějinami tiskařů (nakladatelů); případně byla kniha zkoumána jako zvláštní druh řemeslného výrobku, jako objekt sám o sobě, představující složitou strukturu vazeb mezi obsahem a formou. Fakt, že je kniha také prostředkem komunikace, sice zpochybňován nebyl, ale dějiny knihy byly chápány především jako prostý sled událostí či množina údajů, badatelé dějin knihy v klasickém pojetí se nezaobírali tím, v čem spočívá specifická tohoto komunikačního prostředku. Mezník v knihovědném bádání představuje vydání dnes již slavné publikace *L'apparition du livre (Příchod knihy)*,³ jejímiž autory byli Lucien Febvre a Henri-Jean Martin. V ní je poprvé vznik knihy a její šíření studováno ve všech jejích dimenzích – intelektuální, kulturní, ekonomické, sociální i estetické. Dílo svým hlubokým ponorem do dějin knihy, které líčí jako vývojový proces plný dynamiky a napětí, podnítilo odborný i laický zájem o tuto oblast historického bádání a vytyčilo výzkumné okruhy a badatelské projekty. Mělo pro rozvoj bádání v oblasti dějin četby a čtení rozhodující vliv; zcela změnilo badatelské přístupy a metody, a to jak v celé Evropě, tak i v zámoří. Dnes je dějinám knihy, historii

---

² Ke vztahu české historiografie ke škole Annales viz např.: MAREK, J., ŠMAHEL, F. Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví. In Český časopis historický, 1999, roč. 97, č. 1, s. 1 – 17.; Srov. též Pracovní seminář dějin mentalit a jejich recepcce v českém prostředí. Praha 30. října 2003. In Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003. Praha, 2003, s. 213 – 336; nebo NODL, M. Otázky recepcce francouzské historiografie v českém prostředí : totální dějiny, dlouhé trvání a mentality. In Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích [online]. Cahiers du CEFRES, No. 29, s. 95 – 132. Dostupné na internetu: <http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nodl_2003_francouzska_historiografie_ceske_prostredi.pdf>.

³ *L'apparition du livre*. Srov. poslední vydání díla ve Francii roku 1999 v kolekci „Bibliothèque de L'Évolution de l'Humanité“ s předmluvou Frédéric BARBIERA (Paris, Albin Michel). Anglicky vyšlo dílo pod názvem *The Coming of the Book*. London, 1976 (naposledy 1997), španělsky *La aparición del libro* (poprvé 1962; třetí poslední vydání v roce 2005). Italsky *La nascita del libro* naposledy péčí A. PETRUCCIHO v roce 2005 (8. vydání). Polsky vyšla kniha pod názvem *Książka, ten zaczął* (przeł. A. MENCEL), srov. recenzi v *Przegląd Humanistyczny*, 1989, No. 8/9, s. 163 – 190. Do polštiny byly převedeny i některé další studie H. – J. Martina z knihy *Histoire et pouvoir de l'écrit*. Český bohužel nevyšel ani „Příchod knihy“, stejně jako žádná jiná Martinova práce.

psaní a čtenářských praktik v Evropě (především ve Francii,⁴ Španělsku,⁵ Anglii,⁶ ale i v dalších evropských zemích) věnovaná soustavná a zasloužená pozornost. V Evropě se dějiny čtení, čtenářská recepce a různé praktiky čtení staly předmětem řady klasických humanitních oborů, které na problematiku nahlízejí z různých aspektů a výzkum dějin čtení a čtenářských praktik tak přináší zajímavé a nečekané výsledky.

Evropští kulturní historikové na čele s Rogerem Chartierem (*1945), ředitelem Vysoké školy sociálních studií a profesorem na pařížské Collège de France,⁷ zaměřili svoji pozornost na zkoumání psaných textů vzhledem k jejich sociální praxi – k jejich společenské cirkulaci a oběhu a také k jejich uživatelům, konzumentům, nebo lépe řečeno, k jejich možným způsobům osvojování uživateli, konzumenty. Jinými slovy, studovat se začaly různé typy dokumentů, v nichž mohla být zjištěna jistá vazba čtenáře k nim, v nichž bylo možné najít to, co čtenáři o svých četbách napsali, materiály vypovídající o různých čtenářských postojích, způsobech, praktikách, o tom, co bylo z hlediska četby oficiálně zakazováno nebo naopak předepisováno apod. Knižní historikové zkoumají prameny v intencích hledání čtenářských stop („traces“), které jednotliví čtenáři do textů vložili jako určitou informaci důležitou z hlediska významu těchto textů, a snaží se vytvořit hypotézy o možné četbě jednoho a téhož textu v určité době, na určitém místě a v určitém prostředí. Rámec tradičního bádání v duchu školy *Annales*, značně ovlivněné v té době ekonomickými vědami a sociologií, překračuje svým široce pojatým badatelským záběrem, vědeckou erudicí i schopností zkoumat vývoj kulturních dějin jako události a jevy v jejich vzájemných složitých příčinných vazbách a strukturách podmíněných fungujícími nikoli izolovaně, ale v konkrétních časových a prostorových podmínkách společně s dalšími obdobnými strukturami patřícími do oblasti zkoumání jiných společenských věd (knihovědy, literatury, textologie, jazykovědy, sociologie, antropologie, psychologie i dějin umění). Roger Chartier, jehož odborná aktivita vyšla z idejí sko-

⁴ Vůdčí postavení francouzské historiografie a knihovědy je více než zřejmé. Blíže KAŠPAROVÁ, J. Lire pour vivre : French Cultural History of Reading and Its Reception in Recent Czech Historiography. In *Acta Comeniana*, 2007, XLIV-XLV, č. 20-21, s. 209 – 235.

⁵ Prudký rozvoj bádání v oblasti dějin četby a psaní se projevuje jak v publikování i překládání řady prací týkajících se dějin knihy a četby ve Španělsku i ve světě, pořádání odborných konferencí i v založení specializovaných vědeckých center – (Instituto de Historia del libro y de la lectura, 2002) a s tím spojený vznik nových časopisů a edičních řad (*Litterae*, *Syntagma* aj.). Základní poučení – viz *Historia de la edición y de la lectura en España, 1472 – 1914*. Bajo la dirección de Víctor Infantes, François Lopez, Jean-François Botel. Madrid : Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003. 860 s.

⁶ Srov. např. ALTICK, R.D. *The English Common Reader : A Social History of the Mass Reading Public 1800 – 1900* z roku 1957 a databázi *The Reading Experience Database (RED), 1450 – 1945*. [online]. Dostupné na internetu: <<http://www.open.ac.uk/Arts/reading/UK/>>.

⁷ K osobě Chartiera a jeho aktivitám viz *Centre de Recherches Historiques de l'École des hautes études en sciences sociales*. [online]. Dostupné na internetu: <<http://crh.ehess.fr/index.php?/membres/314>> a též KAŠPAROVÁ, J. *Lire pour vivre*, s. 215 – 220, s. 229 – 231.

ly *Annales* a byla ovlivněna dalšími historickými, filozofickými a sociologickými směry a proudy,⁸ orientoval další kulturněhistorická bádání směrem ke zkoumání dějin způsobů čtení a historii čtenářských praktik. Jeho aplikace termínu „osvojení“ („appropriation“) na oblast historie čtení a čtenářských úzů se stala rozhodující a určující pro celý další vývoj této disciplíny. Chartier zaujímá vzhledem ke svému hluboce syntetizujícímu ale zároveň interdisciplinárnímu přístupu ke zkoumané problematice i schopností uvažovat „problémově“ v současné francouzské a evropské historii knižní kultury nesporné první místo. Jeho názorový a myšlenkový potenciál je stále otevřen přijímat nové podněty měnící se reality, je v neustálém pohybu směrem dopředu, což z něho činí skutečně výraznou vědeckou autoritu mající prestiž i mimo kruhy ryze odborné, uznávanou osobnost.⁹ V Česku je Roger Chartier uznáván především jako historik. Přednášel několikrát ve Francouzském centru sociálních studií v Praze (*Centre français de recherche en sciences sociales*) a české historiografii jsou Chartierova historická či historicko-sociologická díla dobře známa. Koncem devadesátých let vyšly v českém odborném tisku např. recenze na Chartierův historický spis *Na okraji útesu*.¹⁰ Toto dílo je také jediné, které vyšlo česky. V roce 2010 jej vydalo nakladatelství Pavla Mervarta v Červeném Kostelci.¹¹

V České republice bohužel neexistuje univerzitní pracoviště ani žádná jiná instituce, která by se otázkami dějin četby a čtení zabývala v širokém interdisciplinárním záběru a programově. *Ústav informačních studií a knihovnictví a Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty UK v Praze, Slezská univerzita v Opavě (Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav bohemistiky a knihovnictví)* nebo

⁸ Vliv Roberta Darntona, Norberta Eliase, Pierra Bourdieuho, Michela Foucaulta či Michela de Certeaua aj.

⁹ Např. Chartierova kniha *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime* z roku 1987 byla přeložena do angličtiny, italštiny, němčiny, španělštiny, japonštiny a rumunštiny. Chartier se také v rámci evropské kooperace významně podílel na vydání klasické knihovědné příručky *Storia della lettura nel mondo Occidentale* (italsky roku 1995). Srov. též francouzskou edici – *Histoire de la lecture dans le monde occidental* z roku 1997. Viz též překlad do španělštiny, portugalštiny, němčiny, angličtiny a dokonce do maďarštiny (*Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapešť : Balassi Kiadó, 2000.). Vzhledem ke svému charakteru plní kniha úspěšně funkci vysokoškolské příručky (čeští historikové knižní kultury tak práci buď čtou v originále či překladu do jiného jazyka, nebo ji neznají vůbec; český překlad by byl však dle mého žádoucí z hlediska univerzitní výuky knihovědy).

¹⁰ Např. recenze na zmíněnou Chartierovu práci *Au bord de la falaise* (recenze Ivany Holzbachové ve *Filozofickém časopise*, 2004, 52, č. 3, s. 499 – 503, Milana Řepy v *Českém časopise historickém*, 2001, 99, č. 4, s. 869 – 870). Pro dějiny knižní kultury byla podnětná recenze Martiny Grečkové na knihu Rogera Chartiera *Culture écrite et société – Folia historica bohemia*, 1998, 19, s. 203 – 205. Autorka recenze vyšla z hlubší znalosti Chartierova díla a poukázala na to, že Chartierova „sociologie“ knihy je „nejen dějinami forem šíření textu, ale též dějinami sociální, kulturní a politické praxe, která ji doprovází“. Bohužel v českých knihovědných kruzích nenašla tato recenze větší ohlas a nevedla k systematictějšímu studiu či vydání Chartierových prací.

¹¹ CHARTIER, R. *Na okraji útesu*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010. 280 s.

Kabinet knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně věnují vedle hlavního zaměření na informatiku větší či menší pozornost pouze některým otázkám knižní kultury a tradiční knihovně (dějinám knihtisku, dějinám písma a paleografii, dějinám knihovnictví či pomocným vědám historickým, vybraným otázkám knižního výtvarného umění, výchově ke čtení apod.). Univerzitní pracoviště zaměřená na dějiny literatur se dějinami četby zabývají rovněž pouze výjimečně či okrajově, a to buď z hlediska teorie literatury (vztah autor-dílo, struktura díla sama o sobě) nebo z hlediska sociologických přístupů se zaměřením na současnost. Neexistence českých překladů významných zahraničních děl z oblasti knižní kultury či dějin četby a malý zájem odborných nakladatelství vydávat tuto odbornou literaturu vyplývá nepochybně ze stavu, v jakém se bádání v této společenskovední disciplíně u nás nacházejí. Je pravdou, že od roku 2005, kdy jsem se zamýšlela nad stavem českého knihovnědného výzkumu v oblasti dějin čtenářských recepcí a četby,¹² se situace v dostupnosti zahraniční literatury poněkud změnila. Před pár lety měla česká odborná i laická veřejnost možnost seznámit se s dílem spisovatele a nadšeného milovníka knih a čtení Alberta Manguela (*1948), evropského světoběžníka žijícího momentálně ve Francii. Jeho knihy stojící na pomezí odborné historické literatury a osobního vyprávění autora získaly řadu mezinárodních uznání a staly se evropskými bestsellery. Brněnské vydavatelství Host vydalo tři jeho knihy. V roce 2007 to byl český překlad jeho nejznámější knihy *A History of Reading*,¹³ který vyšel společně se studii Jiřího Trávnička „Koncept čtenáře a čtení – nejkratší možné dějiny (doslov).“ Trávničkova fundovaná stať je cenná tím, že v kontextu české knihovědné literatury může sloužit jako „úvod“ do problematiky dějin četby, čtenářské recepce i výzkumných metod. Přináší základní informace o stavu zahraničního bádání a seznam děl daného oboru, čímž případné zájemce motivuje k hlubšímu studiu problematiky dějin četby.¹⁴ Totéž nakladatelství pak vydalo v rychlém sledu další Manguelovy čtenářsky úspěšné práce – *Čtení obrazů* (2008)¹⁵ a *Knihovnu v noci* (2009).¹⁶ Chartierovy základní práce z oblasti dějin knižní kultury, známé po celé Evropě a přeložené do řady evropských jazyků, však čeští historikové knižní kultury stále přehlížejí – do dnes není v českém k dispozici žádná z jeho knihovědných prací či studií (souvisí to bohužel s aktuálním stavem a přetrvávajícím poněkud nedůstojným postavením knihovnědy v rámci humanitních věd).¹⁷

¹² Viz KAŠPAROVÁ, J. Lire pour vivre (studie vznikla v roce 2005, tiskem vyšla až za dva roky).

¹³ MANGUEL, A. *A History of Reading*. New York : Viking, 1996. 372 s.

¹⁴ MANGUEL, A. *Dějiny čtení*. Brno : Host, 2007. 480 s. Český čtenář se mohl s knihou seznámit poměrně pozdě (srov. např. se situací v Polsku – viz překlad *Moja historia czytania*, Warszawa : Muza, 2003).

¹⁵ MANGUEL, A. *Čtení obrazů : O čem přemýšlíme, když se díváme na umění?*. Brno : Host, 2008. 348 s.

¹⁶ MANGUEL, A. *Knihovna v noci*. Brno : Host, 2009. 302 s.

Povědomost o nových metodologických přístupech školy *Annales* v oblasti knižní kultury byla šířena díky zájmu historiků z univerzitního i archivářského prostředí a některých knihovědců mezi českou badatelskou veřejností už od poloviny osmdesátých let minulého století. Ti zahájili intenzivní výzkum pramenů všeho druhu uložených v archivních a knihovních institucích (korespondence, deníkové zápisy, memoáry, pozůstalostní inventáře, knižní katalogy a soupisy), a to nejen za účelem jejich základního zpracování, ale také z důvodu dalšího knihovědného a kulturněhistorického studia. Interdisciplinární bádání zahrnovalo do výzkumných záměrů týkajících se jak historie, tak obecných kulturních dějin a dějin mentalit rovněž oblast dějin knihy, knihoven i historie četby.¹⁷ K postupnému obratu v metodologii knihovědných bádání došlo v devadesátých letech minulého století; nepochybně i díky existenci Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách v Praze, který podporuje v České republice šíření nových historiografických metod školy *Annales* i dalších směrů a proudů francouzské historiografie.¹⁸ Vstřícností Historického ústavu v Českých Budějovicích a za podpory Francouzského ústavu byla ve spolupráci katedry romanistiky Jihočeské univerzity a oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR roku 1999 založena tradice pořádání interdisciplinárních tematicky profilovaných konferencí věnovaných problematice šlechtických, církevních a měšťanských knihoven středověku a raného novověku. Poslední, již páté mezinárodní setkání na téma *Európske cesty románských kníh v 16. – 18. storočí* se konalo v roce 2011, tentokrát ve spolupráci se Slovenskou národnou knižnicou v Oponicích.²⁰ Přínosem těchto konferencí je dle mého názoru nejen interdisciplinární cha-

¹⁷ Oficiální akademická knihověda se léta tvářila jako by tato díla neexistovala, otázky četby a její recepce stály až donedávna stranou zájmu odborných univerzitních i akademických pracovišť. S potěšením konstatuji, že se pracovníci Ústavu informačních studií a knihovnictví FFUK v Praze (doc. Petr Voit, Mgr. Alena Petruželková, dr. Richard Šípek) snaží v poslední době tuto neutěšenou situaci změnit a jako zastánci komplexního knihovědného bádání usilují o koncepční začlenění dějin četby a čtenářské recepce do knihovědné výuky.

¹⁸ Významným historickým pracovištěm, který se věnuje problematice kulturní historie v nejširším slova smyslu, je vedle Historického ústavu AV v Praze a Brně také Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, který se ve spolupráci s pražským Historickým ústavem zaměřuje na výzkum dějin společnosti raného novověku, kritické ediční zpřístupňování pramenů i na problematiku sociálních a kulturních dějin aristokratických elit, dějin každodenní kultury od středověku do počátku 20. století. Tématikou kulturních dějin měšťanstva se v rámci svých pravidelných konferencí i pracovních setkávání zabývá dlouhodobě Archiv hlavního města Prahy (výzkumné záměry týkající se dějin vzdělání či dějin měšťanských knihoven).

¹⁹ KAŠPAROVÁ, J. *Lire pour vivre*, s. 227 – 228.

²⁰ Konferenční příspěvky vycházejí tiskem (ve sborníku *Opera romanica – edice K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles*). Sborník z konference na téma *Európske cesty románských kníh v 16. – 18. storočí*. V. ročník medzinárodnej konferencie k výskumom historických knižníc a romanistiky, ktorá sa konala v Oponicích 25. – 27. října 2011, vydá Slovenská národná knižnica v Martine v roce 2012 (v tisku).

rakter příspěvků a systematické začleňování středoevropské knižní kultury do kontextu evropských kulturních dějin, ale také to, že se organizátoři již od samého počátku snaží dějiny knižní kultury vidět v plné šíři a různorodosti pohledů a přístupů bádání. V rámci výzkumu týkajícího se dějin knižních sbírek a knihoven, bibliofilských a sběratelských aktivit je otázkám spojeným se čtenářskou, literární a kulturní recepcí knih, dějinami četby a čtenářských praktik věnována zvýšená pozornost.

Na půdě Jihočeské univerzity vznikl rovněž grantový projekt *Eggenberská knižní sbírka a její čtenáři*, jehož prvotním cílem bylo sice bibliografické a knihovnické zpracování knižních exemplářů nejstarší části fondu zámecké knihovny v Českém Krumlově, tj. rodové eggenberské knižní sbírky, ale který si jako svůj druhý úkol vytyčil analýzu knižního celku z hlediska dějin četby, čtenářských zájmů členů rodiny Eggenbergů, a to v kontextu jiných novověkých šlechtických knižních sbírek střední Evropy. V edici *Bibliotheca viva* byly vydány v roce 2007 a 2011 dvě publikace „eggenberského cyklu“ – *Knihovna šlechtičny : Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*²¹ a *Ve znamení havranů : Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*.²²

Prameny a metody výzkumu čtenářské recepce a dějin četby

Koncept dějin četby spočívá v tom, že výzkum čtenářské recepce a čtení není a nemůže být postaven na tom, že si badatel vytyčí hranice oboru a stanoví jednoznačně metodiku zkoumání. Je to možná jeden z důvodů, proč výzkum dějin čtení, čtenářských praktik v českých zemích tak dlouho přešlapuje na místě. I když jasně cítíme, že čtení a četba je ve svém základu proces trojvztahový – autor-dílo-čtenář – čtenářskými praktikami a způsoby čtení se v oblasti současné četby začala jako první zabývat didaktika české literatury, popř. psychologie. Literární věda se o problematiku zajímala z pohledu literární historie, literární teorie (vazba autor-dílo, vztahy a vazby mezi jednotlivými literárními žánry) i literární komparatistiky. Lingvistika jí věnuje pozornost z hlediska specifiky jazykového vyjadřování a stylistiky a dějiny překladu zkoumají trojčlenné schéma v komplikovanější situaci, neboť do hry vstupuje přeložené dílo a osoba překladatele. Svoje pole bádání si najde samozřejmě sociologie, kulturní historie, dějiny umění a obecná teorie komunikace. A konečně knihověda, s níž tato interdisciplína úzce souvisí hned v několika knihovědných okruzích bádání: jsou to dějiny knihy jako komunikačního média (její obsahové a formální proměny), dějiny knihtisku, historie knižního obchodu a nakla-

²¹ RADIMSKÁ, J. *Knihovna šlechtičny : Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice : Jihočeská univerzita České Budějovice, 2007. 416 s.

²² RADIMSKÁ, J. a kol. *Ve znamení havranů : Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice : Jihočeská univerzita České Budějovice, 2011. 1023 s.

datelství, dějiny a formování knižních sbírek a knihoven. Dějiny čtení lze chápat jako problémové interdisciplinární bádání nad dějinami čtenářských praktik jako historicky podmíněných složitých sociostruktur pohybujících se v prostoru a čase. Problémové bádání v oblasti dějin četby a čtení zasazené do interdisciplinárního kontextu, kdy se hranice jednotlivých věd rozrušují a historikův pohled se obohacuje o přístupy a metody vlastní jiným společenskovědním oborům, má svůj specifický předmět zkoumání i svoje specifické metody. Je jím na jedné straně historie čtených textů – („lectures“) a na druhé straně historie způsobů čtení („manières de lire“). I když je francouzský a evropský výzkum v oblasti dějin četby soustředěn primárně na chování a jednání čtenáře, nechápe čtenářské praktiky jen jako pouhé „antropologické“ dějiny způsobů čtení, čtenářských postojů a gest, čtenářských míst. Na produkci textu, jeho oběhu a interpretaci se totiž podílí celá řada lidských faktorů (od autora v tom nejširším slova smyslu, přes editora, mecenáše, tiskaře, nakladatele a knihkupce či kolportéra až po čtenáře), jež jsou zasazeny do konkrétní historické situace, politicky, sociálně, kulturně dané, i do přediva složitých mezilidských vztahů. Dnes je zcela evidentní, že bez studia široké problematiky dějin knihy nazírané z pozic čtenáře, tedy toho, jemuž je knižní produkce určena, nemůže tradiční, ani „moderní“ knihovněda překročit svůj stín. Chartierova aplikace termínu „osvojení“ („appropriation“) na oblast historie čtení a čtenářských úzů se stala rozhodující a určující pro celý další vývoj této disciplíny.²³ Výchozím pramenným materiálem výzkumu v oblasti dějin četby a čtenářské recepce jsou především samotná knižní literární produkce, rukopisná nebo tištěná, a další sekundární dokumenty vážící se ke genezi literárního díla, k jeho původci (autorovi, překladateli, editorovi či výrobci, ilustrátorovi (korespondence, deníková a memoárová literatura, literární svědectví v předmluvách a dedikacích, reference v jiných literárních dílech, převod díla do jiného žánru, knižní ilustrace a jiné žánrové a umělecké realizace díla, výtvarné, dramatické či hudební) a pochopitelně čtenáři. Zejména u domácí literární produkce, původní i překladové, jsou tištěné dedikace, předmluvy čtenářům důležitým zdrojem poznatků týkajících se původců, literárních mecenášů, překladatelů, editorů a samozřejmě potenciálních čtenářů. U překladové produkce se pak nabízí jejich srovnání těchto s texty v originálních dílech. Tady všude se často skrývají cenné informace spojené se čtenářskou recepcí a čtením. Vypovídající hodnotu mají rovněž další doprovodné texty (privilegia k tisku a imprimatur), stejně jako dobové dokumenty spjaté se šířením děl (bibliografické soupisy a přehledy literárních děl, cenzurní nařízení, indexy zakázaných knih, nebo materiály týkajících obchodní distribuce a prodeje díla (nabídkové katalogy, nakladatelské seznamy atd.).

---

²³ Termín přejal Chartier přejal od sociologů, stejně jako zkoumání kulturních dějin jako sled událostí a jevů v jejich vzájemných složitých příčinných vazbách a strukturách podmíněných fungujícími nikoli izolovaně, ale v konkrétních časových a prostorových podmínkách.

Popis a analýza dochovaných knižních exemplářů a knižních sbírek je jedním ze základních postupů, jak získávat poznatky o čtenářské recepci knižní literární produkce, o četbě a čtenářských praktikách. Z hlediska individuální čtenářské praxe mají vypovídající hodnotu samotné dochované knihy a s nimi spojené dokumenty – provenienční záznamy a vlastnické přípisky všeho druhu, vlepovaná a tištěná exlibris, poznámky k četbě a další stopy po četbě, sdružování tisků do konvolutů, bibliofilská výzdoba knižních vazeb, dokumenty související s akvizicí (záznamy o nákupu a darech, materiály týkající se místa, času, způsobu, ceny a okolností knižních akvizic, účty za akvizici a vazbu). Informačně cenná je rovněž knižní sbírka jako celek (počet knih, obsahová skladba sbírky, formální úprava vazeb a způsob signování knih, umístění sbírky, její stěhování, pozůstalostní inventáře, knihovní katalogy fondu). Rozlišit lze informace vztahující se ke konkrétnímu čtenáři (životní postoje majitele, jeho způsob života a chování, které může být inspirováno oblíbenou literární postavou, osobní korespondence, deníky, výpisky z četby, vlastní literární a umělecká tvorba, výpovědi o četbě apod.) a informace týkající se společenského čtenářského konzumu té či oné doby (počet vydání díla, výše nákladu díla, překlady do dalších jazyků, zpřístupnění knihovny veřejnosti apod.)

Získávání poznatků o tom, jak probíhalo čtení, jakou mělo podobu a kterých společenských vrstev se týkalo (orální memorování textů, poslech textů, hlasité a tiché čtení, otázky gramotnosti, znalosti cizích jazyků, kulturních transferů) i to, co bylo předmětem četby a v jaké podobě (problematika jazykových, žánrových i stylistických metamorfóz literárního díla, původní a překladová tvorba), je proces zdoluhavý a pracný. Jednotlivé informace se skládají k sobě jako puzzle a úspěch sestavení celého obrazu vyžaduje nejen čas a trpělivost, ale především dostatek jednotlivých stavebních prvků, tj. informací. Počet i kvalita informací je pak přímo úměrná stavu našeho poznání dobové literární produkce a její pramenné základny, které závisí na zpracovanosti a badatelské přístupnosti těchto textů a dokumentů.²⁴

Španělský rytířský román, jeho expanze do Evropy a český čtenář 16. – 18. století

V následující části příspěvku se pokusíme na příkladu jednoho komerčně a čtenářsky úspěšného literárního a edičního žánru španělské zábavné literatury Zlatého věku shrnout výsledky dosavadního výzkumu v oblasti čtenářské recepce a čtenářských aktivit střeoevropských čtenářů tak, jak vyplynuly ze studia románské importované literatury, jejíž výskyt doložen máme v reálně dochovaných knihovních fondech, nebo o němž máme zprávy a svědectví pouze nepřímé v podobě pozůstalostních inventářů či rukopisných katalogů a jiných dokumentů. K výsled-

²⁴ Srov. též KAŠPAROVÁ, J. Řekni mi, co čteš, a já ti povím, kdo jsi. In *Miscellanea* oddělení rukopisů a starých tisků 16, 1999 – 2000, s. 230 – 238.

kům toho výzkumu, který byl již částečně zpracován nebo publikován,²⁵ autorka chystá zveřejnění další podrobnější studie.²⁶

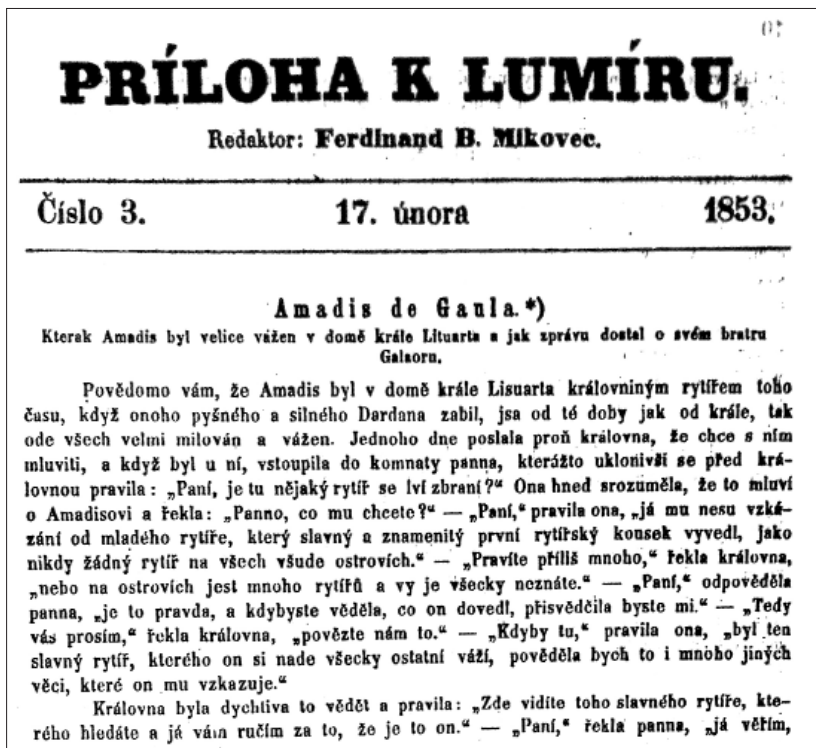
Španělská renesanční zábavná próza byla od samého počátku knihtisku významným edičním žánrem, který byl spjat s rozvojem narativních postupů, převážně fiktivní povahy, který vedl čtenáře nenásilnou formou ke stále víc a víc se uplatňující praxi tichého čtení. Rytířský román i román pikareskní stál u zrodu moderního románu, k němuž přispěly i další žánrové prozaické formy, jež byly součástí španělského dobového kontextu a jejichž sepětí s oběma jmenovaným typy románu i vzájemné ovlivňování bylo evidentní. Rozvoj renesančních prozaických literárních útvarů přesáhl rámec španělské literatury, která především díky dvěma zmíněným typům fiktivní prózy vstoupila počátkem 17. století do literatury světové.

Rytířský román, hlavní literární a ediční žánr španělské literatury prvního období španělského Zlatého věku, se stal velkým vydavatelským i konzumním „trhákem“ španělské tiskařské produkce 16. a počátku 17. století.²⁷ Zrod žánru klademe do období přelomu 15. a 16. století, obrovské evropské obliby dosáhl ve století 16. a počátkem 17. století lze hovořit již o jeho úpadku. Prototypem a prvním tištěným dílem je rytířský román *Amadís de Gaula* vzniklý patrně na konci 13. století v portugalském prostředí a šířený ústním podáním, který sepsal ve čtyřech knihách Španěl Garcí Rodríguez de Montalvo v letech 1480 – 1492. První dochovanou edicí je zaragozské vydání z roku 1508 (dílo však vyšlo pravděpodobně již dříve). Román představoval oblíbené rekreační čtení, jemuž propadli nejen císař Karel V. a francouzský král Fran-

²⁵ Srov. KAŠPAROVÁ, J. Rabelais, Cervantes et la Bohème : A propos de la réception de leur oeuvre par les lecteurs tchèques du XVIe au début du XXe siècle, s. 229 – 230, KAŠPAROVÁ, J., ŠTĚPÁNEK, P. Rytíř smutné postavy v Čechách. Praha, 2005. KAŠPAROVÁ, J. Hispanika ve šlechtických knihovnách konce 16. a první poloviny 17. století : K možnostem virtuální rekonstrukce neexistujících či rozptýlených knižních sbírek na základě dochovaných knihovních katalogů a inventářů. In Problematika historických a vzácných knižních fondů 2009. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, 2010. s. 129 – 144. RADIMSKÁ, J. a kol. Ve znamení havranů : Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově (zde zejm. kapitoly týkající se hispanik a bibliofilské činnosti prvních Eggenbergů). Srov. též KAŠPAROVÁ, J. Jazykově románské tisky v knihovně Václava Jana Michny z Vacínova (v tisku) a L'aristocratie centre-européenne des XVIe et XVIIe siècles et ses goûts de lecture (v tisku).

²⁶ Tématem se autorka zabývá i ve své zatím rozpracované dizertační práci „Putování španělské zábavné prózy Zlatého věku literaturami románského a středoevropského světa 16. – 18. století. Její jazykové a literární metamorfózy a čtenářské recepce“.

²⁷ Blíže k žánru rytířské literatury viz EISENBERG, D., MARÍN PINA, M. del Carmen. Bibliografía de los libros de caballerías castellanos. Zaragoza, 2000.; AGUILAR PERDOMO, M. del Rosario. La recepción de los libros de caballerías en el siglo XVI., 2005. s. 45 – 67.; PARRILLA GARCÍA, M. del Carmen, Libros de caballerías en el Quijote, 2005, s. 329 – 362.; Srov. též *Amadís de Gaula 1508 : Quinientos años de libros de caballerías*. Madrid, 2008 (katalog výstavy v Biblioteca Nacional de España pořádané 9. října 2008 – 19. ledna 2009 v Národní knihovně v Madridu a jednotlivé příspěvky týkající se španělské rytířské literatury a její editorské, překladatelské a čtenářské recepce v Evropě; tam též další bibliografická literatura).

Obr. 1 Začátek překladu Josefa Bojislava Pichla *Amadise de Gaula*
(Příloha Lumíru 17. února 1853)

tišek I., sv. Tereza stejně jako zakladatel jezuitského řádu sv. Ignác z Loyoly anebo prostí venkované, kteří znali nazpaměť i dlouhé pasáže z příběhů, kterým tak rádi naslouchali. Četbu rytířských románů propagoval i anglický humanista Fynes Morison (1566 – 1630), autor cestopisu nazvaného *Itinerář*, který vyšel anglicky roku 1617. Ve svých radách a praktických informacích pro cestovatele doporučuje číst také *Amadise de Gaula*.²⁸ Popularitě nejen u čtenářů šlechtických, ale patrně u všech sociálních vrstev, se kromě příběhů z okruhu *Amadís de Gaula* těšily také romány z cyklu *Palmerín de Oliva*, prozaické vyprávění *Historie Oliviera Kastilského*, *Don Cristalián*

²⁸ „... Pročež chceš-li psát, vyhledej k tomu oučelu nejlepší známé epistoly, a co do rozhovorů se týče, není myslím, lepší knihy než 'Amadis de Gaula', neb bludní rytíři a dvorní dámy si v něm své názory vyměňují ušlechtilým jazykem, a přitom je tato kniha přeložena do všech řečí, a to od skutečných mistrů rétoriky“). Srov. MORYSON, F., TAYLOR, J. Cesta do Čech, s. 114.

Obr. 2 *Primalione*. Druhá kniha z cyklu *Palmerin de Oliva* v italském překladu Mambrina Rosea da Fabriano (Benátky, Giovanni Francesco Bonfadino 1598). Z osobní knihovny Otty ml. z Nostic. Nostická majorátní knihovna, sign.gg 436

španělský. Pro svoje působivé ilustrace byl čtenáři často vyhledáván rovněž španělský překlad veršovaného rytířského eposu *Osvobozený rytíř*.²⁹

²⁹ K žánrově širší rytířské literatury viz Amadís de Gaula 1508 : *Quinientos años de libros de caballerías* (kapitola *La materia caballeresca*), s. 243 – 286.

Obrovské množství titulů rytířské literatury, jež bylo ještě počátkem 17. století ve čtenářském oběhu, přestože byl tento žánr oficiální literaturou vnímán již jako poněkud vyčpělý a pokleslý, jasně potvrzuje nejen obrovskou oblibu tohoto druhu literatury, z níž známe možná jen malý zlomek, protože řada titulů se buď nedochovala, nebo se dochovala unikátně, přežívající v podobě „seriálových“ pokračování v originále a překladech a také v různých adaptacích ještě v 18. a na počátku 19. století, tak také její rozšířenost mezi širokými čtenářskými vrstvami a jeho neuvěřitelnou životaschopnost. Působení této fiktivní literatury spočívalo nejen v jejím fantastičnu nebo napětí, které posouvalo složité dějové peripetie rytířských dobrodružství, či naopak v důvěrné intimnosti, s níž byly líčeny milostné scény, ale v tom, že čtenáře vtáhlo natolik do vyprávění, že jejich čtenářský prožitek byl tak silný, že přestali rozlišovat skutečnost a fikci a vyprávění vnímali či prožívali jako historicky pravdivá („crónicas verdaderas“) a smyšlené hrdiny považovali za historické osoby. To, že byly tyto příběhy ve své době chápány jako reálné, dokazuje mimo jiné i to, že v knihovních katalozích či inventářích figurovaly v oddíle historické, nikoliv zábavné literatury.

Literatura i čtenáři 16. a 17. století pokládali za rytířský román rovněž Cervantesova *Dona Quijota*, přestože toto slavné dílo svojí parodií na rytířskou literaturu přispělo k její ediční pauze, byť ne trvalé. Odsunulo tento druh literatury z vysoké literatury na její periferii, ačkoliv definitivní smrt tohoto žánru nenastala – přesunul se do oblasti literatury nižšího typu, došlo k jeho formální, obsahové i žánrové změně. Jeho obliba mezi evropskými i mimoevropskými čtenáři přetrvávala hluboko do 17. století. I když ve Španělsku po roce 1602 nevycházela nová vydání a nové tituly, knihkupectví a antikvariáty měly na skladě tuto literaturu, často za laciný peníz ještě hodně dlouho, a to též z toho důvodu, že to bylo žádané „zboží“. Navíc rozličné příhody a epizody pronikaly do jiných literárních žánrů (poezie, divadelních her, různých šlechtických festivit), rovněž tak do hudebních děl nebo knižních ilustrací, takže povědomí o hrdinech a jejich dobrodružstvích přežívalo i tímto způsobem.³⁰

Podobně jako dříve ve Španělsku, tak později i ve Francii a Itálii byla tato čtenářsky žádaná literatura tištěna znovu a znovu v řadě reedicií a pokračování. V Paříži vyšel překlad prvního dílu *Amadise de Gaula* roku 1540 v překladu Nicolase d'Herberay des Essarts (zemř. 1552), který v rychlém sledu přeložil další díly románu (8 dílů vydaných v letech 1540 – 1548). Úspěch u publika byl impozantní a násle-

---

³⁰ Jean Baptiste Lully napsal v roce 1684 na libreto Philippe Quinault (vycházel z francouzské verze románu od Nicolase Herberay des Essarts) lyrickou tragédii nazvanou *Amadis de Gaule*. Premiéra se konala 18. června 1684 v Paříži v l'Académie royale de musique a druhé představení se hrálo roku 1685 ve Versailles. Georg Friedrich Händel napsal na motivy románu roku 1715 *Amadigi di Gaula*, operu o 3 jednáních (libreto Giacomo Rossi nebo de Nicola Francesco Haym, uvedena byla poprvé roku 1715 v Londýně).

dovaly překlady dalších španělských titulů.³¹ V Benátkách, zejména u Michela Tramezzina, vycházel tento literární žánr ještě ve dvacátých a třicátých letech 17. století a knihkupci jej měli na skladu dlouho poté, co oficiálně zmizel z vysoké literatury. Tiskaři i nakladatelé dokázali pružně reagovat na čtenářskou poptávku a čtenářský zájem. Strategie tiskařů byla pochopitelná – snažili se využít popularitu rytířských románů i pro vydávání jiných žánrů zábavné literatury, které se jim blížily nejen obsahem, ale i typografickou a výtvarnou výzdobou a v neposlední řadě rozsahem a formátem. Původní španělské originály tištěné gotickými typy v Burgos, Valencii a Seville, nezděděné významným osobnostem z řad aristokracie, nákladné a objemné folianty, k jejichž výzdobě tiskaři používali stereotypně omezený počet ilustrací (které navíc použili i pro výzdobu jiné zábavné literatury masově vydávané, např. románů či děl kronikářského charakteru),³² vydávané tak, aby uspokojili sběratelskou a čtenářskou vášeň vybrané vrstvy šlechtických konzumentů, jejichž akvizice nebyla nijak levnou záležitostí,³³ se v italských překladech a pokračováních vycházejících převážně z benátských oficín měnily koncem 16. století jak obsahově, tak formálně. Zastaralé gotické písmo nahradila antikva a osmerkové knížky tištěné na méně kvalitním papíře, s méně obrázky a s menším počtem stran, „seriálová“ pokračování udržující čtenáře v napětí, vydávána v masovějším nákladu a k masovější konzumaci, byla k mání za velmi přijatelnou cenu. Rytířské látky se chopili zruční spisovatelé a překladatelé, kteří si rytířskou látku upravovali podle svých představ i podle přání konzumentů.

Kulturní prostředí střední Evropy 16. a 17. století³⁴ mělo poměrně dobré povědomí o španělských rytířských románech, ať už se s nimi čtenáři setkali prostřednictvím četby či poslechu děl originálních či překladů a adaptací, nebo o nich slyšeli zprostředkovaně z doslechu a z narážek. Recepce tohoto žánru byla však spíše v oblasti čtenářského konzumu, než v domácí tvorbě literární či překladové. Společensko-politická, kulturní i literární scéna střední Evropy i její geograficko-politická pozice poznamenaná nábožensko-politickým vyostřováním poměrů směřujících k přímé konfrontaci obou táborů na počátku 20. let 17. století (české stavovské po-

³¹ ROUABAUD, S. Libros de caballerías en Francia. In Amadís de Gaula 1508 : Quinientos años de libros de caballerías, s. 319 – 332.

³² Jako ikonografické motivy převládá jezdec na koni, boj několika rytířů rámovaný scénérií středověkého hradu, popř. dvorské scény s postavami šlechtice a jeho ženského protějšku.

³³ LUCÍA MEGÍAS, J. M. Los libros de caballerías y la imprenta. In Amadís de Gaula 1508 : Quinientos años de libros de caballerías s. 95 – 120). Velké folianty čítající více než 200 listů zdobené dřevorezovými ilustracemi stály od 68 po 442 maravedí, tj. 13 realů; pro srovnání – např. cena jednoho kuřete byla 20 – 30 maravedí (mrs), libra telecího stála 7 – 15 mrs, chleba ca 3 mrs a návštěva ranhojiče za účelem vytržení zubu 34 mrs apod.

³⁴ Středoevropským prostorem rozumíme české země a knižní sbírky patřící středoevropské aristokracii, která byla nějakým způsobem spjata s českými zeměmi a jejichž sbírky se dochovaly na území bývalého království českého.

vstání, třicetiletá válka) přes veškeré kulturní otevírání se Evropě v době rudolfínské však výrazně poznamenala charakter domácího literárního dění, které mělo silně polemický či didaktický ráz. Pokud jde o sociální profil čtenářstva, je nutno konstatovat, že recepce byla omezena na vzdělanější vrstvy čtenářů, kteří byli schopni tuto literaturu přijímat v originále nebo v překladech do italštiny, francouzštiny či němčiny, tedy na vrstvy šlechtické, církevní a výjimečně i na měšťanskou inteligenci. Importovaná rytířská španělská literatura, jež se ve středoevropském prostředí šířila v originále a překladech a byla pojímaná jako historická četba, pronikala do českého prostředí jen pozvolna a s jistým zpožděním, i když vkus české šlechty 16. a 17. století se nikterak nelišil od čtenářských zájmů šlechty evropské, která byla tímto typem zábavné četby nejvíce okouzlena. Sběratelský a čtenářský boom četby tohoto typu literatury se v aristokratickém prostředí českých zemích příliš nekryje s vrcholem evropské obliby (1530 – 1580 – 1590), nastal spíše později, takže přechod k adaptovaným reedicím 18. století a počátku 19. století, kdy zájem o tuto literaturu opět stoupá, byl patrně pozvolnější a plynulejší.

Volba jazykových verzí četby zcela jistě ovlivnila i čtenářskou recepci rytířských románů. Obsahové a formální posuny, k nimž docházelo při překladu, však nesusvisely jen s jazykovým a literárním kontextem díla, ale svoji roli hrál též kontext dobový a společenskopolitický a také ediční politika vydavatelů vycházející z potřeb ekonomicko-tržních a čtenářského konzumu zaměřeného na určité sociální vrstvy. Španělsky byl tento žánr rekreační literatury šířen v kruhu aristokratických elit, které byly hispanofilsky zaměřeny – Eggenbergové, Dietrichsteinové a měli ve svých sbírkách značný počet děl jazykově španělských. Sbírká rytířské literatury Hanse Ulricha z Eggenbergu je přímo ukázková a nemá obdoby ve střední Evropě. Italské edice jsou ve středoevropském kontextu rozšířenější, a to již od konce 16. století (Hohenembsové, Hoffmanové z Grünpüchlu, Eggenbergové, Nosticové aj.). Francouzské adaptace nejlépe vyhovovaly vkusu čtenářů vyhledávajících nenáročnou „lehkou“ zábavnou četbu (Lobkowiczové, Kinští). Konzumenti se rekrutovali nejen z řad aristokracie, ale od konce 17. století také stále více z řad měšťanské inteligence.³⁵ V 18. století pak dochází ve středoevropském kontextu k tomu, že mezi čtenáři začínají dominovat ženy (fenomén, který se ve Španělsku či Francii existoval od samotného vzniku tohoto renesančního literárního žánru a silně určoval jak jeho distribuci, tak jeho obsahové či formální proměny). V českém prostředí nemáme doloženy ženské čtenářky pro 16. a 17. století (romány nefigurují v knihovnách šlechticů či knihovnách, na jejichž vzniku a akvizicích se podílely ženské majitelky – Polyxena z Lobkowicz, Marie Ernestina z Eggenbergu, Maria Josefa Harrachová). Rodové šlechtické knihovny jsou totiž majetkem rodu a pokud si majitelka nepořizovala svoje osobní

---

³⁵ Např. staroměstský radní písař Jan Jindřich Klein z Rozenštoku měl ve svém libráři zapsán román *Amadis de Gaula* ve francouzštině – Čtyry knihy v francouzské řeči *Amadis* intitulované (in quarto) – k tomu viz HOJDA, Z., KAŠPAROVÁ, J. Románská literatura v knihovnách staroměstských měšťanů v 17. století, s. 94.

exlibris či supralibros, nebo pokud nenajdeme jiný konkrétní osobní provenienční zápis (např. věnování), je těžké určit, které knihy patřily do osobní knihovny té či oné osoby. Koncem 18. a na počátku 19. století zaznamenáváme větší zájem ze strany ženských čtenářek o románovou četbu z tzv. francouzské „Modré knihovny“, která přinášela mimo jiné celou řadu dobových adaptací rytířské literatury, mnohdy i španělské. Sérii těchto románů z „Bibliothèque bleue“ lze nalézt např. v palácové knihovně Kinských v Praze (patřila hraběnce Marii Anně Des Fours provdané Mitrovské, sňaze Marie Anny Františky Terezie Kinské z Vchynic a Tetova).³⁶

Domácí literární produkce, původní i překladová, konce 16. století a první třetiny 17. století zábavnou literaturu kromě knížek lidového čtení a kratších próz inspirovaných spíše literaturou exemplotovou než boccacciovsko-renesanční neprodukovala. Rytířská tematika, fantaskní fabulace byla českému kulturnímu prostředí dosti vzdálená, její potřeba na rozdíl od literatury konfesijně polemické či didakticko-náboženské nebyla nikterak naléhavá. V jazykově české produkci určené pro nižší a střední sociální vrstvy ji suplovaly úspěšně knížky lidového čtení.³⁷ Informaci o existenci českého překladu *Amadise de Gaula* koncem 16. a na počátku 17. století nemáme podloženu žádným dochovaným exemplářem. Na základě nepřímých svědectví lze usuzovat na to, že mezi čtenáři kolovalo na počátku 17. století vydání českého překladu *Amadise de Gaula*. Dokládají to slova Václava Budovce z Budova (1551 – 1621), který se ve svém Anti-alkoránu z roku 1614 zmiňuje o českých knihách, které jsou mezi lidem čteny a oblíbeny a uvádí mezi nimi i *Amadise de Gaula* („... Jako ať českých básniček dotknu, Kronika o Biancafoře, o Štilfridovi a jiné, též *Amadis francouzský*, a třebaš přidejme i *Markolta* i *Eigenšpígla*, též i o *Satranské zemi*, do níž se lidé skrze klobásy projíždají. Též *Utopia*, kteréžto země se nenachází, a však všudy nějaké posvíceníčko a něco pro kratochvíli a k zasmání slouží. ...“).³⁸

Českého čtenáře rytířská tematika v podobě smyšlených rytířských příběhů zasáhla silněji až v druhé vlně obliby tohoto literárního žánru – tedy nikoliv v době renesanční, ale v době romantismu. Ale ani knihy Krameriovy České expedice šířící koncem 18. století zábavné příběhy s romantickými hrdiny a zápletkami, exotickým

³⁶ Marie Anna Des Fours (1740 – 1816), která byla od roku 1762 provdána za Františka Karla II. Vratislava z Mitrovic (1731 – 1793), který byl synem Františka Karla I. (1696 – 1759) a Marie Anny Františky Terezie Kinské z Vchynic a Tetova (1699 – 1737).

³⁷ Národní bibliografie Knihopis eviduje sice několik titulů kratochvilných rytířských vyprávění, ale vesměs se jedná o středověké náměty francouzské provenience překládané přes němčinu (Historie o Meluzíně, Historie o krásné kněžně Mageloně a udatném rytíři Petrovi, Kronika kratochvilná o ctné a šlechetné panně Meluzíně apod.), nikoliv o náměty španělského typu.

³⁸ Viz BUDOVEC Z BUDOVA, Václav. Anti=Alkorán : To gest: Mocnj a nepřemoženj důwodowé toho, že Alkorán Turecký z dábla possej, a to půwodem Aryánů s wědomým proti Duchu Swatému rauhánjm. ... Wytisštěno w Starém Městě Pražském w Impressý Ssumanské, 1614, s. 99. Národní knihovna ČR, sign. 54 B 126.; Srov. též JIREČEK, J. Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku, s. 12 („*Amadis francouzský* (A. de Gaule) podle Budovcovy zprávy tištěn v překladu českém“).

prostředím se španělským rytířským románem příliš neinspirovaly. To, že v polovině 19. století roste zájem obrozeneckých a post-obrozeneckých spisovatelů o evropské literatury a objevují se první překlady z této literatury (ze španělské literatury to byla kromě románů právě zábavná próza), souvisí dle mého názoru nejen „s otevíráním oken do Evropy“ a testováním vyjadřovacích schopností českého jazyka, ale také s tím, že to byla doba, kdy se do pohybu daly knižní fondy – měnily svoje majitele, přemísťovány z církevního a šlechtického prostředí do veřejných knihovnických institucí, kde k nim vzdělaní zájemci měli přístup (zveřejnění karolinské a klementinské knihovny, otevření Strahovské knihovny veřejnosti, vznik knihovny Národního muzea apod.).³⁹ Aristokratické knihovny, budované po staletí, jejichž knihovní fond byl přístupný jen úzké vybrané vrstvě čtenářů, se otevírají pro české obrozenecké vzdělance i nově vzniklou českou inteligenci, která se tak seznamuje s evropskou literaturou starší doby. Šlechtické a často i církevní knižní sbírky uchovaly velké bohatství cizojazyčné importované zábavné literatury, z nichž mohli první překladatelé čerpat pro svoje překlady do mateřského jazyka, kde našli originály beletristických děl, které se chystali přeložit a kde se mohli poučit o historii, geografii a kulturních reáliích té či oné geografické oblasti. Je samozřejmě škoda, že tato cizojazyčná literatura nebyla k překladům využita o dvě stě padesát nebo tři sta let dříve. To jsou však zákonitosti literárního dění, které je ovlivněno specifickou politicko-ekonomickou a náboženskou situací a kulturně vzdělanostní úrovní společnosti té či dané země.

---

³⁹ Překladatelský pokus Josefa Bojislava Pichla (1813 – 1888), znalce španělské literatury, z roku 1853, kdy časopis Lumír otiskl jeho překlad několik úryvků z Amadise de Gaula (Kterak Amadis byl velice vážen v domě krále Lituarta a jak zprávu dostal o svém bratru Galaoru), zůstal jen torzem; k překladu celého románu už nedošlo. Pichl, který měl za sebou vydání českého překladu Cervantesových Příkladných novel (vyšly roku 1838) a pracoval na překladu prvního dílu Cervantesova Dona Quijota, na překlad slavného Amadise de Gaula určitě pomýšlel, ale neměl na něj již zjevně dostatek tvůrčích sil. První díl Dona Quijota vyšel postupně v letech 1864 – 1866; časopisecký úryvek jeho překladu románu otiskl časopis Květy roku 1840. Druhý díl v překladu Kristiána Stefana (1819 – 1892) vyšel o dva roky později – roku 1868. Toto vydání s obrázky Josefa Mánesa (1828 – 1880) a Karla Purkyněho (1834 – 1868) bylo velice oblíbeno jak obrozeneckou, tak i pozdější generací českých intelektuálů; potvrzují to dochované exempláře v českých knihovnách.

Seznam bibliografických odkazů

- AGUILAR PERDOMO, María del Rosario. La recepción de los libros de caballerías en el siglo XVI a propósito de los lectores en el Quijote. In *Revista Literatura* : teoría, historia, crítica, 2005, No. 7, s. 45 – 67.
- ALTICK, Richard Daniel. *The English Common Reader : A Social History of the Mass Reading Public 1800 – 1900*. Chicago : University of Chicago Press, 1957. 430 s.
- Amadís de Gaula 1508* : Quinientos años de libros de caballerías. Editor literario José Manuel Lucía Megías. Madrid : Biblioteca Nacional de España; Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2008. 431 s.
- BURKE, Peter. *The French Historical Revolution : The Annales School 1929 – 89*. Cambridge : Polity Press, 1990.
- BURKE, Peter. *Francoúzká revoluce v dějepisectví* : Škola Annales 1929 – 1989. [Přel. Pavel Kolář]. Praha: Lidové noviny, 2004. 136 s.
- Centre de Recherches Historiques de l'École des hautes études en sciences sociales [online]. Dostupné na internetu: <<http://crh.ehess.fr/index.php?/membres/314>> .
- EISENBERG, Daniel – MARÍN PINA, María Carmen. *Bibliografía de los libros de caballerías castellanos*. Zaragoza : Prensas Univ. de Zaragoza, 2000. 516 s.
- FEBVRE, Lucien – MARTIN, Henri-Jean. *L'apparition du livre*. Avec le concours de Anne Basanoff ... [et al.]. Paris : Albin Michel, 1958. 360 s.
- Francoúzká inspirace pro společenskú vědu v českých zemích*. [online]. Ed. Pavla HORSKÁ, Martin NODL. Praha: CEFRES, 2003. Cahiers du CEFRES, No 29. 238 s. Dostupné na internetu: <<http://www.cefres.cz/No-29-Francoúzska-inspirace-ve>> .
- Histoire de la lecture dans le monde occidental*. Sous la direction de Guglielmo Cavallo et Roger Chartier. Paris : Editions du Seuil, 1997. 522 s.
- Historia de la edición y de la lectura en España 1472 – 1914*. Bajo la dirección de Víctor Infantes, François Lopez, Jean-François Botrel, Madrid : Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003. 860 s.

- HOJDA, Zdeněk – KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Románská literatura v knihovnách staroměstských měšťanů v 17. století. In *Documenta Pragensia* 19. Sest. Olga Fejtová, Václav Ledvinka a Jiří Pešek. Praha : Scriptorium, 2001, s. 85 – 100.
- CHARTIER, Roger. *Au bord de la falaise : L'histoire entre certitudes et inquiétude*. Paris : Albin Michel, 1998. 293 s.
- CHARTIER, Roger. *Culture écrite et société : L'ordre des livres (XIVe-XVIIIe siècle)*. Paris : Albin Michel, 1996. 240 s.
- CHARTIER, Roger. *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime*. Paris : Seuil, 1987. 369 s.
- CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Přel. Čestmír Pelikán. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010. 276 s.
- JIREČEK, Josef. *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*. Sv. 1. A-L. Praha : Nákladem B. Tempského, 1875. 489 s.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Hispanika ve šlechtických knihovnách konce 16. a první poloviny 17. století : K možnostem virtuální rekonstrukce neexistujících či rozptýlených knižních sbírek na základě dochovaných knihovních katalogů a inventářů. In *Problematika historických a vzácných knižních fondů : Sborník z 18. odborné konference Olomouc, 14. – 15. října 2009*. Ed. Rostislav Krušínský. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci – Sdružení knihoven České republiky, 2010, s. 129 – 144.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava. *Jazykově románské tisky v knihovně Václava Jana Michny z Vacínova († 1667), syna významného katolického šlechtice Pavla Michny z Vacínova*. (V tisku).
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava. L'aristocratie centre-européenne des XVIe et XVIIe siècles et ses goûts de lecture des romans de chevalerie publiés en espagnol, italien et français. In *Bibliothèque métropolitaine de Bucarest. Actes du symposium international Le livre, la Roumanie, l'Europe, 4e édition : 20-23 septembre 2011*. Tome I: Histoire et civilisation du livre, textes réunis et édités par Frédéric Barbier, Bucarest: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Lire pour vivre : French Cultural History of Reading and Its Reception in Recent Czech Historiography. In *Acta Comeniana*, 2007, XLIV-XLV, č. 20 – 21, s. 209 – 235.

- KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Rabelais, Cervantes et la Bohème : A propos de la réception de leur oeuvre par les lecteurs tchèques du XVIe au début du XXe siècle. In *L'EST-OUEST : Transferts et réceptions dans le monde du livre en Europe (XVIIe-XXe siècles)*. Ed. par Frédéric Barbier. Leipzig : Leipziger Universitätsverlag, 2005, s. 221 – 233.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Řekni mi, co čteš, a já ti povím, kdo jsi. In *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 16, 1999 – 2000*. Praha : Národní knihovna ČR, 2002, s. 230 – 238.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava – ŠTĚPÁNEK, Pavel. *Rytíř smutné postavy v Čechách : U příležitosti 400. výročí vydání prvního dílu Dona Quijota : El caballero de la Triste Figura en las tierras de Bohemia : Con motivo del IV Centenario de la aparición de la primera parte del Quijote*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2005. 159 s. (Česko-španělsky).
- MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Překlad Olga Trávníčková. Brno: Host, 2007. 480 s.
- MANGUEL, Alberto. *A History of Reading*. London: Harper Collins, 1996. 372 s.
- MANGUEL, Alberto. *Čtení obrazů : O čem přemýšlíme, když se díváme na umění?* Přel. Marek Sečkař. Brno: Host, 2008. 348 s.
- MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. Přel. Olga Trávníčková. Brno: Host, 2009. 302 s.
- MAREK, Jaroslav – ŠMAHEL, František. Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví. In *Český časopis historický*, 1999, roč. 97, č. 1, s. 1 – 17.
- MARTIN, Henri-Jean. *Histoire et pouvoir de l'écrit*. Avec la collaboration de Bruno Delmas. Préface de Pierre Chaunu. Paris : Perrin, 1988. 518 s.
- MORYSON, Fynes – TAYLOR, John. *Cesta do Čech*. Z angl. originálů vybral a přel. [a pozn. naps.] Alois Bejblík. Praha : Mladá fronta, 1977. 216 s.
- PARRILLA GARCÍA, María del Carmen. Libros de caballerías en el Quijote : Lecturas y lectores: ¿el texto espejo? In *Boletín de la Biblioteca de Menéndez Pelayo*, 2005, Año 81, s. 329 – 362.

Pracovní seminář dějin mentalit a jejich recepce v českém prostředí. Praha 30. října 2003. In *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*. K vyd. přípr. Antonín Kostlán. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. ISBN 80-7285-025-3, s. 213 – 336.

RADIMSKÁ, Jitka. *Knihovna šlechtičny : Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích; Nová tiskárna Pelhřimov, 2007. 414 s. (Bibliotheca viva 1).

RADIMSKÁ, Jitka a kol. *Ve znamení havranů : Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích; Nová tiskárna Pelhřimov, 2011. 1023 s. (Bibliotheca viva 2).

Storia della lettura nel mondo Occidentale. A cura di Guglielmo Cavallo e Roger Chartier. Roma-Bari : Editori Laterza, 1995. 471 s.

The Reading Experience Database (RED), 1450 – 1945. [online]. Dostupné na internetu: <<http://www.open.ac.uk/Arts/reading/UK/>>.

To the reader's perception of Spanish amusing prose of the Golden Age in Czech lands during the 16th – 18th

Jaroslava Kašparová

In the first part of this article author deals with methodological aspects of historical reading research and research of reading perception in general. In this study author concerns with interdisciplinary character of this social science, compares development of scientific research in Romance and Czech countries and describes historical sources and methods relevant to research.

In the second part author demonstrates concisely, on the basis of her own and long-time research, the process of perception of specific kind of amusing literature in mentioned countries in the original language and also its translations into French and Italian in the Middle-European context. She exemplifies this topic by the Spanish Renaissance chivalric novel that was very successful literary and publishing genre and bestseller in European dimensions during the 16th and at the beginning of the 17th century. Czech literature and culture in the Early Modern Age wasn't isolated from inspiring influence of Spanish amusing literature of the Golden Age, but its reader's reception was more in the sphere of reader's consumption, which means more passive form of reception. It was limited to educated persons, who were able this literature to perceive in original or in Italian, French, German translations, what means social classes as nobility, clerics or burgher intellectuals. Translations or adaptations to Czech appeared in the middle of the 19th century.

Osvietenský projekt čitateľa

Ivona Kollárová

Prekladáme ctenému publiku, a obzvlášť milovníkom literatúry plán, ktorý má významne prispieť k všeobecnému osvietenstvu, k veľkým zámerom nášho ľudomilného monarchu...¹

Čítaním a čitateľstvom som sa v minulosti zaoberala v súvislosti s podmienkami vydavateľskej sféry a preukázateľným „strachom“ z nekontrolovaného čítania v tereziánskom období.² Postupne som si uvedomovala, že josefínske reformy nevedli len k zmene stavu cenzúrneho systému, merkanilizácii kníhtlačiarstva, k zlacneniu a širšej dostupnosti typografického média, ale v konečnom dôsledku vytvorili kvalitatívne aj kvantitatívne nové podmienky pre rozvoj čítania. Do hry vstupujú nové pojmy, ako sloboda tlače, propaganda a formovanie verejnej mienky. Už Leslie Bodi tvrdí, že tieto zmeny prebehli na začiatku 80. rokov veľmi rýchlo, strmhlav, akoby z večera do rána bolo všetko inak.³ Osvietenec videl v knihe nástroj vzdelávania más, kníhtlačiar a kníhkupec zárobok, prípadne objekt dotlače. Pre čoraz viac autorov sa písanie stávalo spôsobom obživy. Všetci mali víziu čitateľa. Bol to objekt osvietenských úsilí alebo marketingový konštrukt. Nielen oni. Ešte stále a ešte na dlhú dobu, hoci sa toto obdobie nazývalo aj obdobím slobody tlače alebo rozšírenej slobody tlače, tu bol aj cenzor a jeho svet vhodného a nevhodného čítania. Aj on mal svoj projekt čitateľa založený najmä na kategórii vhodnej a nevhodnej lektúry, postavený na pilieroch pochádzajúcich z dôb, keď bola cenzúra doménou jezuitov. Cenzúra je jedna z možných ciest nepriamo vedúcich k pochopeniu pojmu recipienta v tomto období. Možno začať Jozefovými *Grundregeln*. Cisár v nich okrem iného osvetľuje princípy nového systému takto:

... keď sa postupuje prísne voči všetkému, čo obsahuje nezmyselné oplzlosti, z ktorých nikdy nevznikne učenosť a osvietenie, ale o to tolerantnejšie voči všetkému ostatnému, v čom možno natrafiť na vzdelanie, poznatky a usporiadané tézy, keď prvé uvedené čítajú veľké davы i labilnejšie mysle, druhé iba už pripravené mysle ...⁴

¹ TRATTNER, J. T. Plan zur allgemeinen Verbreitung der Lektüre, in den k.k. Staaten, durch wohlfeile Lieferung der Bücher für alle Fächer des Wissenschaften. Reprint: Buchmarkt in Goethezeit : Eine Dokumentation. Band I. Hrsg. E. Fischer. Hildesheim : Gerstenberg, 1986, 454 s. (Texte zum literarischen Leben um 1800, Bd. 15), s. 169.

² KOLLÁROVÁ, I. Vydavatelja v 18. storočí : Trilógia k dejinám typografického média, s. 124 – 128.

³ BODI, L. Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung, s. 530.

⁴ Preklad Grund-Regeln zur Bestimmung einer ordentlichen künftigen Bücherzensur podľa: GNAU, H. Die Zensur unter Joseph II., s. 253 – 268.

Hoci si cisár uvedomoval, že „nemožno nájsť jednotu v rozpoznávaní škodlivého a neškodného“, od tejto kategorizácie nielenže neupúšťa, ale akoby stále v intenciách Tridentských regulí kategorizuje čitateľov, resp. ich mysle na pripravené a nepripravené. Vidí na jednej strane dav nevzdelaných, labilných. Nekontrolované čítanie ich ohrozuje. Na druhej strane vidí vzdelanú elitu. Jej vyhranené morálne a svetonázorové kategórie nemôže podľa neho problematická kniha podkopať. Toto delenie spája jozefínsku slobodu s predchádzajúcim obdobím, hoci mnohé bolo inak. Strach z nekontrolovaného čítania, hoci je stále preukázateľný, ustupuje formovaniu konštruktu premýšľajúceho čitateľa, ktorý číta preto, aby, citujúc cisára, získal či natrafil na „učenosť a osvietenie“, skvalitnil svoj psychický, duchovný, profesionálny či praktický život.

Hoci výskyt slovných spojení „der denkende Leser“, „das lesende Publikum“ a pod. je v textoch tohto obdobia častý, existenciu konštruktu „čítajúceho publika“, ideálu pripraveného, selektujúceho a premýšľajúceho čitateľa som si po prvýkrát uvedomila pri analýze kníhkupeckej inzercie a literárnych správ v *Pressburger Zeitung*. Predstava čitateľa mala mnohé podoby. Tu, v kníhkupeckej inzercii a prenumeračných oznamoch, vystupuje najviac do popredia jej aspekt trhový, odberateľský. Posledné stránky *Pressburger Zeitung* boli vyhradené pre rôzne triviálne správy. S titulkami *Nachrichten* alebo *Gelehrte Nachrichten*, *Gelehrte Anzeige* a pod. sa tu viac-menej pravidelne objavovala aj kníhkupecká inzercia, informácie o dražbách, prenumeračných a aj analytickejšie, hoci tiež propagačne ladené správy o knihách vydaných doma, ale i v zahraničí. Niečo podobné môžeme nakoniec sledovať v *Prešpurských novinách*. Redaktori oboch periodík sa v správach sústredili nielen na vnútorné, ale i na vonkajšie atribúty propagovaných alebo subskribovaných kníh. Píšu o tom, že „Druk a papjr se k tomu pěkný wzal, a na předku knihy gest, gako y we francauzském Originálu, pěkně wyrytý obraz Woltarů“. Čím viac bola kvalita tlače samozrejme, tým viac sa mohlo koncentrovať na obsah, užitočnosť, prospešnosť, potešenie alebo zábavu plynúcu z knihy. Prenumeráčnne oznámenia spravidla niesli označenie *Ankündigung an das lesende Publikum* a opakovali sa vo viacerých číslach. V texte prenumeračnej výzvy na vydanie nemeckého prekladu Lenfantovho diela o dejinách husitských vojen⁵ sa vydavatelia dovolávajú „čítajúceho“ a „premýšľajúceho“ publika, keď vysvetľujú, aké kvalitné dielo sa k nemu práve dostáva.⁶

Ešte výraznejšie možno tento persuzívny a reklamný koncept pozorovať pri získavaní odberateľov periodík. Opäť práve *Pressburger Zeitung*, teda najúspešnejší novinový titul nám pomáha pochopiť, čo sa u nás dialo v tejto sfére. V nemecky hovoriacich krajinách sa hovorí o všeobecnom záujme o periodiká, hraničiacom s vášňou (*Zeitung-Sucht*). Výskumy poukazujú aj na formy kolektívnej recepcie toh-

⁵ Lenfant, J. *Geschichte des Hussitenkriegs und des Konziliums zu Basel*. 1. – 2. Theil : Pressburg : Landerer, 1783. 3. – 4. Theil: Wien : Ghelen, 1783 – 1784.

⁶ *Pressburger Zeitung*, 18. sept. 1782. Dostupné na internete: <<http://www.difmoe.eu/archiv/periodika?content=Periodika>>.

to médiá.⁷ Čítanie tzv. učených časopisov, almanachov a zábavných novín v osvietenstve je vo vzdelaných a stredných vrstvách spoločnosti výrazný a skúmateľný jav. Počty vydávaných titulov to jasne ukazujú.⁸ Na Slovensku v tomto období môžeme pozorovať a preukázať len akési príznaky tohto trendu. Nevieme presne, aké periodiká sa dovážali, už vôbec nie pre koho a v koľkých exemplároch. Zväčša len predpokladáme, že to tak bolo. V zriedkavo zachovaných súpisoch verejných čítární sa vždy vyskytuje niekoľko titulov. V roku 1784 sa v prenumeračných zoznamoch periodika *Damen Journal* objavujú informácie o bratislavských odberateľoch. Kníhkupec Mahler predplatil 24 kusov a niekoľko kusov objednali bratislavské čitateľky.⁹ O dovoze *Damen Journal* vieme aj vďaka cenzorským záznamom, vďaka „štipľavým vyjadreniam na adresu viedenského dvora“, ktoré v ňom cenzor objavil.¹⁰

Možno konštatovať, že čitateľské zázemie periodík sa v tomto období len veľmi postupne vytváralo. Nakoniec samotné analyzované *Pressburger Zeitung* boli asi jedinými novinami v tomto období s naozajstnou dlhodobou kontinuitou. O ich odberateľoch veľa nevieme a veľa o nich nevedeli ani samotní redaktori a zostavovatelia novín. Domnievali sa, že by sa v ich prostredí mohla vyformovať aj skupina „mysliacich čitateľov“ – predplatiteľov a odberateľov iných periodík. V roku 1782 pomáhali brnenskému vydavateľovi Svobodovi získať predplatiteľov periodika *Magazin nützlicher und angenehmer Lektüre aus verschiedenen Fächern für denkende Leser aus allen Ständen*. Bol to zrejme komplex rôznych príčin, pre ktoré sa magazín určený mysliacim čitateľom dožil len niekoľkých častí.¹¹ O rok neskôr sa vydavatelia *Pressburger Zeitung* pokúsili o vydávanie prílohy, týždenníka *Historisch-kritisch-moralisch und politische Beyträge, zur Beförderung der deutschen Literatur, der schönen Wissenschaften, Kenntnisse, Künste und Sitten*. Prenumeračné oznámenie predstavuje víziu čitateľa, odberateľa prílohy. Bola určená čítajúcemu publiku, mládeži, zvlášť zdôrazňujú, že aj mladým ženám.¹² Vydavateľ sľubuje poučnú zábavu. Sľubuje, že aj menej zaujímavý obsah zaujme „durch die Lebhaftigkeit des Vortrags“. Zostavovatelia sa označili za „spoločnosť najlepších hláv“. Z pripravovanej prílohy sa nám nezachovalo ani jediné číslo a okrem tejto prenumeračnej správy nemáme o nej žiadne ďalšie zmienky. Nemôžeme teda vylúčiť, že jej dejiny sa začali i skončili týmto, hoci veľmi podrob-

⁷ WITTMANN, R. *Geschichte des deutschen Buchhandels*, s. 120.

⁸ O tom napríklad: HABEL, Th. *Gelehrte Journale und Zeitungen der Aufklärung: Zur Entstehung, Entwicklung und Erschließung deutschsprachiger Rezensionsschriften des 18. Jahrhunderts*. Bremen : Lumière, 2007. 534 s.; BÖNNIG, H. *Periodische Presse: Kommunikation und Aufklärung. Hamburg und Altona als Beispiel*. Bremen : Lumière, 2002. 525 s.

⁹ *Damen Journal, Von einer Damen-Gesellschaft, Erster Jahrgang, II. Band, April, May, Junius 1784*, s. 119 – 120. O predplatiteľoch periodík aj: BULKOVÁ, P. Kníhkupec, vydavateľ a kníhtlačiar Anton Löwe v kontexte uhorského knižného trhu, s. 50.

¹⁰ *Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL) C 60, csomó 66, 2582, f. 42.*

¹¹ *Pressburger Zeitung*, 21. september 1782.

¹² POTE MRA, M. *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*, s. 462, záznam č. 273 eviduje týždenník ako prílohu *Pressburger Zeitung*.

ným, oznamom. Príloha mala obsahovať „moralische Abhandlungen“ slúžiace pestovaniu mravov, ušľachtilej výchovy a vzdelania mládeže, ale aj dojemné „Erzählungen“, und „Geschichten“, ale aj výjavy zo života osobností, opisy zvláštnych charakterov, politické a etnologické články a aj básne.¹³ Nešlo pritom o experiment, ale o pokus nadviazať na vydávanie príloh *Der Freund der Tugend* (1767 – 1769), *Der Vernünftige Zeitvertreiber* (1770) a *Pressburgisches Wochenblatt* (1771 – 1773), teda týždenníkov typu „moralische Wochenschriften“.¹⁴ Pri ich vzniku stál Karol Gottlieb Windisch a obsah vznikal preberaním textov z podobných francúzskych a nemeckých týždenníkov. Podľa textu prenumeračného oznámenia opakujúceho sa v ďalších číslach *Pressburger Zeitung*, mali byť *Beyträge* originálnym produktom bratislavských a externých autorov. Napriek všetkému, napriek premyslenému konceptu, napriek všeobecnému trendu, móde čítania periodík v zahraničí, snahe a zrejme aj skúsenostiam vydavateľov, prísľubu nielen vzdelávania, ale aj zábavy, musíme konštatovať, že vyšlo len niekoľko čísel týždenníka, v horšom prípade žiadne. Príčin mohlo byť viac, ale musíme pripustiť, že to bol práve nezáujem, nedostatok odberateľov. Odradiť ich mohol už samotný dlhý a nie veľmi zrozumiteľný názov.

V prenumeračných oznamoch môžeme nájsť zmienky o ďalších literárnych a zábavných periodikách, ktoré zrejme nikdy nevyšli. Je zřejmé, že ich vydavatelia sa inšpirovali vzormi nemecky hovoriacej časti Európy a očakávali aspoň porovnateľný úspech. Uhorské čítajúce publikum malo však zrejme iné parametre, priority, záujmy. Je tu však zastúpená aj vyššia kategória – kategória odbornovo-vedeckých almanachov. Už spomenutý Karol Gottlieb Windisch bol zostavovateľom encyklopedického časopisu *Ungrisches Magazin* vychádzajúceho v rokoch 1781 – 1787. Jeho korešpondencia je plná zmienok o zostavovaní a autoroch časopisu, ale o jeho odberateľskom zázemí sa nedozvedáme takmer nič. Vzhľadom na obsah to bola vzdelaná uhorská elita.¹⁵ Nevieme presne, čo spôsobilo, že po niekoľkých rokoch prestal vychádzať.¹⁶ Len v roku 1785 sa Windisch otvorene žaluje Cornidesovi, že „unser Magazin kommt ins Stocken“ a že vydavateľ Löwe sa sťažuje na škody. Podľa Windischa však môže za slabý odber vydavateľ Löwe, presnejšie jeho lenivosť rozposlať výtlačky do kníhkupectiev. Löwe môže podľa neho aj za to, že na Morave nie je žiaden exemplár. Viac sa o problémoch nedozvedáme. Výroba *Ungrisches Magazin* mohla byť

¹³ *Pressburger Zeitung*, 23. apríl 1783. Prvý hárok novín mal byť vydaný 22. mája a potom každý štvrtok v týždni malo vyjsť nové číslo. Dostupný mal byť v Landererovej redakcii novín a tiež u Löweho. Na osem mesiacov mali predplatitelia zaplatiť 2 rýnske zlaté. Cenu podstatne navýšilo poštovné pre vzdialených odberateľov: 3 zlaté a 30 grajciarov. Prenumerácia bola stále otvorená a týždenník sa dal kupovať po kusoch, alebo ako celý ročník.

¹⁴ POTEMRA, ref. 12, s. 44 – 45; TANCER, J. Im Schatten Wiens : Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts, s. 69 – 77.

¹⁵ O vydávaní *Ungrisches Magazin*: BULKOVÁ, P. Kníhkupec, vydavateľ a kníhľtačiar Anton Löwe v kontexte uhorského knižného trhu, s. 82 – 84.

¹⁶ V roku 1791 sa Windisch pustil opäť do vydávania, teraz s titulom *Neues Ungrisches Magazin*. POTEMRA, ref. 12, s. 47, s. 562, záznam č. 541.

drahá aj vzhľadom na kvalitné vyhotovenie a početné rytiny a mierne lepší odber by asi ekonomickú bilanciu periodika úplne nenapravil.¹⁷

Z nášho pohľadu bol Windisch veľmi úspešný. Mnohé vydavateľské projekty nemali ani takú životaschopnosť, aká sa prejavila v *Ungrisches Magazin*. *Pressburger Musenalmanach* zostavovaný Jánom Michalom Tekušom a vydávaný korporáciou Weber a Korabinský mal preukázateľne iba jeden ročník. Napriek tomu je opäť zaujímavé pozrieť sa na prenumeračné oznámenie a vidieť odberateľa – čitateľa očami vydavateľov: dovolávajú sa už nielen čitateľa, alebo mysliaceho čitateľa, ale s výkričníkmi vyzývajú patriotov a občanov, aby ich upozornili, že Uhorsko zaostáva vo všeobecnom napredovaní osvietenstva v Európe. Chcú to napraviť prostredníctvom almanachu, opory takéhoto napredovania. Upozorňujú aj na to, že v zahraničí sú almanachy veľmi obľúbené. Údajne ich čítajú všetci, od vzdelancov až po bežných občanov. Vydavatelia sľubujú delikátnosť pri zostavovaní podľa zásady radšej menej a kvalitné ako „viele und geschimert sammeln“.¹⁸ Ani toto osvietenstvo za desať zlatých ročne sa nepodarilo uskutočniť podľa predstáv. Hoci vydavatelia podsúvajú, že almanach je vlastne pre všetkých, nebolo to celkom tak, nielen vzhľadom na stav alfabetizmu a podmienok na čítanie. Ročný plat učiteľa na elementárnej škole nepresahoval v tomto období sumu 130 zlatých a príjem ľudí s nižším vzdelaním bol ešte nižší. Desať zlatých za almanach nebolo málo.¹⁹

Zostavovatelia sa však nepochybne inšpirovali nemeckými literárnymi almanachmi. V 70. – 90. rokoch 18. storočia predstavovali v nemecky hovoriacich krajinách neprehliadnuteľný vydavateľský trend.²⁰ Ich funkcia bola, podobne ako avizujú Weber a Korabinský, nielen osvietenská a vzdelávacia,²¹ ale aj zábavná. Cena nebola nízka, aj vzhľadom na kvalitu formy a množstvo ilustrácií. Dnes sa im pripisuje aj snaha povzbudiť publikum k literárnej tvorbe.²² Inšpirácia z krajín, kde periodiká tvorili v tomto období pevnú súčasť lektúry vzdelanejších vrstiev obyvateľstva, bola silnejšia, ako poznanie prameniace z neúspešných pokusov. Weber a Korabin-

¹⁷ SEIDLER, A. Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch, s. 202 – 204, list č. 150. List je zaujímavý aj preto, lebo Windisch pokračuje výpočtom vydavateľských zámerov v oblasti periodických spisov. Profesor na bratislavskej akadémii a cenzor Tadeáš Manigay chcel údajne vydávať *Ungrisches Journal der Wissenschaften* v maďarčine. Iný profesor práva chcel tlačiť vlastenecké noviny.

¹⁸ MOL, C 60, csomó 64, 1942, f. 118. Prispievatelia mohli dostať za tri texty (brauchbare Stücke) jeden exemplár almanachu zadarmo, teda žiaden honorár. Cena almanachu bola na lacnejšom papieri (Schreibpapier) 10 zlatých, na kvalitnejšom papieri (Postpapier) 12 zlatých.

¹⁹ Bratislavským vydavateľom sa pravdepodobne podarilo zostaviť a vydať iba jeden ročník – 1785.

²⁰ O vydávaní a čitateľskom zázemí periodík typu „Musenalmanach“: Almanach- und Taschenbuchkultur des 18. und 19. Jahrhunderts. Hrsg. von Mix York-Gotthart. Wiesbaden : Harrassowitz, 1996. 210 s. (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 69).

²¹ HAEFS, W. Aufklärung und populäre Almanache in Oberdeutschland, s. 21 – 45.

²² MIX, Y.-G. Lektüre für Gebildete und Ungebildete, s. 15.

ský sa úplne nevzdali a v roku 1788 pripravili iný projekt. Keď nevyšiel pokus učeneho almanachu, pokúsili sa zachytiť sa o trend zábavných týždenníkov. Výsledkom bolo niekoľko čísel týždenníka *Wochentliche Bogen zum Nutzen und Vergnügen*.²³

V tomto období existoval aj trend pretláčania v zahraničí vydaných novín²⁴ a môžeme zaznamenať mnohé iné pokusy naštartovať extenzívne čítanie širších vrstiev v Uhorsku. Zrejme sa to čiastočne aj podarilo, a to najmä v prípade mestského obyvateľstva, ktoré si však získavalo noviny a časopisy spoza hraníc Uhorska alebo začalo navštevovať verejné čítarne. Ale bola tu aj niekoľkonásobne početnejšia skupina vidieckeho obyvateľstva. Jedným z neprehliadnuteľných nutkaní osvietencov boli pokusy získať pre knihu významnejšiu pozíciu práve na vidieku. Vidiečania, spravidla roľníci, sú „na chvoste“ všetkých štatistík o čítateľstve a platí to pre všetky regióny Európy. Osvietenský vzdelanci prišli s tézou vzdelávania obyvateľstva vydávaním kníh a novín na mieru tejto vrstve. Tieto pokusy boli neúspešné a kontraproduktívne. Wittmann hovorí o afektívnej blokade proti čítaniu niečoho iného ako tradičného náboženského textu. Čítanie pre vidiečana predstavovalo spôsob zaháľania mestských ľudí, kratochvíľu nezlučiteľnú so spôsobom života na vidieku.²⁵ Bez úspechu zostal napríklad pokus grófa Hoyma vnútiť v Sliezske vidiečanom *Volkszeitung*. Presadiť sa mal najskôr nízkou cenou, neskôr ho dokonca zadarmo distribuovali v každej dedine. Jeho ročný náklad bol impozantný: 33 000 nemeckých a 10 000 poľských exemplárov. Čítaný však nebol.²⁶ Averziu vidiečanov voči čítaniu prelomil až záujem o verejné dianie po francúzskej revolúcii a čítanie politických správ.²⁷

Podobné tendencie možno zachytiť aj na našom území. V roku 1787 požiadal Alexander Szabó o privilégium vydávať hospodárske noviny v maďarčine. Žiadosť odôvodňoval tým, že takto priblíži uhorské hospodárstvo a uhorského vidiečana zahraničnej úrovni. Práve zahraničné noviny ho inšpirovali. Zdôrazňoval prospech a úžitok, ktorý uhorský roľník z takého informačného zdroja získa a ktorý bude prospešný pre celú krajinu. Nezabudol, ako mnohí iní, vyzdvihnúť, že ide o nástroj rozširovania osvietenstva. Noviny pomôžu prekonať ťažkopádnosť a nevedomosť roľníkov, budú viesť k nárastu usilovnosti v domácom hospodárstve a poľnohospodárstve. Uhorský roľník podľa neho porozumie iba novinám v materinskom jazyku.²⁸ Dnes nevieme, kto bol Alexander Szabó a o čo mu v skutočnosti išlo. V *Magyar Kurir* o ňom písali ako o bratislavskom bohémovi. Obsah novín mali tvoriť preklady článkov z viedenských novín *Oeconomía*. Vychádzať mali u Webera, ale nezískali do-

²³ POTE MRA, ref. 12, s. 692, záznam č. 873.; Weber poslal v novembri 1787 čísla 2 – 5 na cenzúru: MOL, C 60, cs. 72, 45363, f. 261.

²⁴ MOL, C 60, cs. 69, 20930, f. 104. Carl Grandmenil dostal desaťročné povolenie na preťah *Nouvelles extraordinaires de divers Endroits. a Leyde par Etienne Luzac*.

²⁵ WITTMANN, R. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert : Beiträge zum literarischen Leben 1750 – 1880*, s. 30 – 31.

²⁶ Wittmann, ref. 25, s. 21.

²⁷ Wittmann, ref. 25, s. 38.

²⁸ MOL C 60, cs. 72, 12907, f. 35 – 38.

statok čitateľov, zrejme predplatiteľov.²⁹ Pre Alexandra Szabóa sa možno mal tento projekt s vývesným štítom osvietenstvo stať prostriedkom obživy. Nebol jediný. Posledné stránky ponúkajúce informácie z vydavateľského sveta umožňujú vnímať nielen dobový konštrukt čitateľa, ale aj na ňom založený autorský a vydavateľský marketing. Neraz sa tento marketing alebo reklama formuluje ako osvietenské úsilie rozširovať čítanie a pod módnym slovom osvietenstvo je ukrytá snaha predať čo najviac kníh. V marci 1785 uverejnili Weber a Korabinský v *Pressburger Zeitung* okrem svojej ponuky kníh správu, že v ich kníhkupectve sa bude zadarmo rozdávať *Plán všeobecného rozšírenia lektúry v cisársko-kráľovských krajinách prostredníctvom lacného zasielania kníh, pre všetky odbory vied*.³⁰ Tento plán všeobecného rozšírenia lektúry bol zverejnený aj vo *Wiener Diarium* a nestál za ním nikto iný, ako viedenský vydavateľ Johann Thomas Trattner. Bratislavské kníhkupectvo bolo iba miestom výberu subskripčných poplatkov. Pod rúškom rozširovania poznania, „všeobecného osvietenstva“, vzdelania a patriotizmu pomáhali na svet Trattnerovmu veľkolepému plánu dotlače.³¹

Trattnerov spôsob podnikania vyvolával nevôľu u konkurentov. Môžeme to vnímať aj ako signál, že sa mu darilo. Jeho prenumeračné plány mali zasiahnuť celú škálu čitateľov v strednej vrstve obyvateľstva ponukou odborných a aj zábavných kníh. Trattnerov *Plan* ukazuje, že prenumerácia nemusela plniť len rolu jednoduchého oznámenia s cieľom získať prostriedky na tlač jedného titulu. Mohla sa stať reklamným, marketingovým plánom, presviedčaním. Toto postupne pochopili nielen obchodníci, ale aj vzdelanci. V máji 1787 vyšiel iný obsiahly a detailne prepracovaný prenumeračný oznam, ktorého cieľom nebolo predplatiť vydanie jedného textu, ale vytvoriť autorsko-odberateľské zázemie pre dlhodobé kontinuálne vydávanie série krátkych odborných textov.³² To, čo podľa názvu môže vyzeráť ako plán na zostavenie osobnej knižnice, je prepracovaná vízia vydávania odborných textov vo forme periodických zošitov s názvom *Zbierka malých spisov, zmiešaného zväčša Uhorského kráľovstva sa týkajúceho obsahu* (*Sammlung kleiner Schriften, vermischten, grösstentheils das Königreich Ungarn, und dessen Kronländer betreffenden Inhalts*). Rovnako ako Trattnerov *Plan* je to vízia prekračujúca rámec bežného prenumeračného oznámenia. Jej pôvodcom bol slobodomurár a historik Juraj Martin Kovačič (1744 – 1821). Okrem už známej tézy o spojení príjemnej a užitočnej lektúry, bola tu aj myšlienka

²⁹ SZINNEY, J. Magyar írok élete és munkái, s. 266 – 267.

³⁰ *Pressburger Zeitung*, 23. marec 1785: Plan zur allgemeinen Verbreitung der Lektüre in den k. k. Staaten, durch wohlfeile Lieferung der Bücher für alle Fächer der Wissenschaften. Text podľa reprintu: Buchmarkt in Goethezeit : Eine Dokumentation, s. 169 – 192.

³¹ GIESE, U. Johann Thomas Edler von Trattner. Seine Bedeutung als Buchdrucker, Buchhändler und Herausgeber, stĺp. 1013 – 1454.

³² KOVAČIČ, J. M. Entwurf zu einer Sammlung kleiner Schriften, Vermischten, grösstentheils das Königreich Ungarn und dessen Kronländer betreffenden Inhalts, welche von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur Heftweise zu 10. Bogen herausgegeben wird. Ofen, [s. n.], [1787].

vytvoriť príležitosť pre potenciálnych spisovateľov. Zoširoka sa rozpisuje o tom, že rozširovaníu vzdelania v krajine bráni rôznorodosť jazykov. Je to podľa neho bariéra nielen pre nevzdelaných, ale aj pre vzdelaných. Chýba zrozumiteľná sprostredkovacia reč. Myslí si, že pozná aj ďalšiu príčinu, prečo ľudia podľa neho málo čítajú: *Čítať veľké diela a celé systémy, nemá každý príležitosť a chuť, sú zvyčajne trochu pridrahé, na to, aby si ich každý mohol nadobudnúť a priťažké na to, aby boli pochopiteľné pre čitateľa každej triedy. Čítanie spisu, pri ktorom musí byť pozornosť priveľmi a neustále napnutá, ako je to pri veľkých a systematických napísaných dielach, je pre väčšinu ťažké a príliš neprijemné, ... na-proti tomu sú krátke články väčšinou jasné, zrozumiteľné a bez všetkej námahy ducha pochopiteľné; ich zbierka obsahuje viac rôznorodosti a obmeny, následne je príjemnejšia, lákavejšia a použiteľnejšia, túžbu po vzdelaní prebúdza u viacerých ľudí, lebo jej čítanie nie je taká namáhavá práca, ale oveľa viac ho možno prirovnať k príjemnému kráteniu času, ktorého dôsledkom je zotavenie mysle.*

Kovačič akceptuje jeden z najdôležitejších trendov doby: čítanie brožúr, malých lacných kníh a periodík. Ako jeden z mála si nepredpojato uvedomuje, že je to prirodzený jav. Ušľachtilejšie formy čítateľstva sú nielen drahé, ale najmä je to namáhavá a neprirodzená kognitívna aktivita. Toto poznanie chce rozumne využiť pre svoj plán. Vie, že brožúry „obzvlášť keď sa téma vzťahuje na okolnosti doby, sú žiadostivo rozchytané a čítané“. Upozorňuje na individuálne zberateľstvo v krajine. Ale zberatelia nezachytia všetky vydávané drobné spisy. Malé vydania sa po krátkom obehu medzi čitateľmi úplne stratia. Kovačič nám pripomína, že mnoho populárnych vydaní sa nezachovalo. Potenciálnych predplatiteľov svojej *Sammlung* presvedča, že chce „prúdiaci príliv spisov“ obohatiť o kvalitné diela. Oznam je zameraný nielen na budúcich predplatiteľov, ale má nadviazať kontakt a spoluprácu aj s prispievateľmi, vlastne medzi nimi nevidí významnejší predel. Dôsledne im vysvetľuje, čo a v akej forme a jazyku môžu posilať. Obsahovo-žánrový priestor bol definovaný voľne. Historické, geografické, topografické a fyzikálne práce o pozoruhodných „vlastivedných veciach“, ale aj ekonomické, lekárske, prírodovedné a technické články mali tvoriť hlavnú časť jednotlivých čísel. Okrem toho mali byť v každom čísle aj „krátke zmiešané správy“ rôznorodého, ale prevažne vlastivedného charakteru, vrátane textov polemického obsahu a „príležitostné spisy a letáky“. Periodicita vydávania nebola stanovená. Číslo malo vyjsť vtedy, keď sa naň zozbiera dostatok príspevkov. Štyri takéto zošity mali tvoriť jeden zväzok. Nakoniec samozrejme vysvetľuje spôsob prenumerácie, cenu. Vyjadruje sa aj k odmeňovaniu autorov.

Kovačičov *Entwurf* má 23 strán. Jeho vízia periodického vydávania odborných textov pod hlavičkou *Sammlung* nie je originálna, ale ako iné zmienené, prevzatá. Je však zaujímavý pre mnoho okolností. Nielen preto, že približuje osvietenský projekt čitateľa, ktorému sa podsúva čítanie odborného traktátu ako trochu náročnejšia poznávacía kratochvíľa. Predstavuje dobový vydavateľský marketing nielen smerom k potenciálnemu čitateľovi, ale aj autorovi. Poukazuje na organizáciu vydavateľského života, resp. pokusy o ňu. Nevieme nič o tom, ako sa tento zámer dostal do života, koľko predplatiteľov sa podarilo získať. Z pripravovanej série sa ne-

zachovalo ani jediné číslo a zrejme ani žiadne nebolo vydané. Nakoniec ani Kovačičov iný projekt – literárny časopis *Merkur von Ungarn*³³ – nemal napriek premyslenej koncepcii mimoriadnu životnosť.

Kovačič ako jeden z mála upozorňuje na stratu myšlienok, ktoré sa z rôznych dôvodov nedostanú do komunikácie. Vníma ju ako spoločenskú stratu. Na jednej strane vidí vydavateľskú explóziu, na druhej strane vníma nenaplnený komunikačný potenciál typografického média pre rozvoj osobnosti, poznanie a vedu, čo podľa neho v konečnom dôsledku škodí krajine. *Sammlung* mal viesť nielen k pravidelnému čítaniu, ale mal podnietiť k tvorbe, nájsť nových autorov odborných textov a vytvoriť bázu pre spoluprácu. Zdôrazňoval význam nacionálnych tém (Nationalstoff) a rozlišovanie medzi banálnymi každodennými správami a správami obsahujúcimi „semeno, ktoré môže naklíčiť“. Predvídal aj možné ekonomické problémy, a preto do projektu zabudoval uverejňovanie príležitostných textov za poplatok, de facto inzertnú prílohu. Nielen koncept, ale aj spôsob predplácania bol prevzatý z Nemecka: vyzýva bohatých, aby predplatili viac exemplárov. Ukazuje sa však, že osvietenský projekt čitateľa nepadol ani v tomto prípade na úrodnú pôdu a že anticipácia čitateľského (a možno aj autorského) potenciálu nebola dostatočná.

„Kto na svete si to kúpi?“ kladie si rečnícku otázku Karol Gottlieb Windisch vo svojom liste Cornidesovi v súvislosti s informáciou o tom, že dielo Juraja Ribiniho *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae* vyšlo v náklade 4 000 kusov. Knihe predpovedá osud makulatúry.³⁴ Vnímanie reality čitateľského potenciálu je u neho možno aj vďaka autorským a vydavateľským skúsenostiam silnejšie ako idealistická vízia. Podčiarkuje tak mimovoľne, že mnohí z tých, ktorí písali alebo vydávali z idealistických, seberealizačných pohnútok čelili riziku neúspechu rovnako ako tí, ktorí sa len snažili importovať trendy čítania.

---

³³ Merkur von Ungarn, oder Literarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer. Ofen : Universitätsdruckerei, 1786 – 1787. Aj v tomto prípade predchádzal prvému číslu „Entwurf“.

³⁴ SEIDLER, ref. 17, s. 214.

Zoznam bibliografických odkazov

Almanach- und Taschenbuchkultur des 18. und 19. Jahrhunderts.

Hrsg. von York-Gotthart Mix. Wiesbaden : Harrassowitz, 1996. 210 s.
(Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 69).

BODI, Leslie. *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung.*
Wien : Böhlau, 1995. 530 s.

BÖNNIG, Holger. *Periodische Presse : Kommunikation und Aufklärung.*
Hamburg und Altona als Beispiel. Bremen : Lumière, 2002. 525 s.
ISBN 978-3-934686-09-0.

Buchmarkt der Goethezeit : Eine Dokumentation. Band I. Hrsg. E. Fischer.
Hildesheim : Gerstenberg, 1986. 454 s.
(Texte zum literarischen Leben um 1800, Bd. 15).

BULKOVÁ, Petronela. *Kníhkupec, vydavateľ a kníhtlačiar Anton Löwe v kontexte
uhorského knižného trhu : Dizertačná práca.* Bratislava : FFUK, 2012. 207 s.

GIESE, Ursula. Johann Thomas Edler von Trattner. Seine Bedeutung
als Buchdrucker, Buchhändler und Herausgeber. In *Archiv für Geschichte
des Buchwesens* 3, 1961, stĺp. 1013 – 1454.

GNAU, Hermann. *Die Zensur unter Joseph II.* Strassburg : Singer, 1911. 313 s.

HABEL, Thomas. *Gelehrte Journale und Zeitungen der Aufklärung : Zur Entstehung,
Entwicklung und Erschliessung deutschsprachiger Rezensionschriften des
18. Jahrhunderts.* Bremen : Lumière, 2007. 534 s. ISBN 978-3-934686-28-1.

HAEFS, Wilhelm. Aufklärung und populäre Almanache in Oberdeutschland.
In *Almanach- und Taschenbuchkultur des 18. und 19. Jahrhunderts.*
Hrsg. von York-Gotthart Mix. Wiesbaden : Harrassowitz, 1996.
ISBN 978-3-447-03846-1, s. 21-45.

KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavateľia v 18. storočí : Trilógia k dejinám typografického
médiu.* Bratislava : Veda, 2006. 182 s. ISBN 80-224-0889-1.

MIX, York-Gotthard. Lektüre für Gebildete und Ungebildete. In *Almanach-
und Taschenbuchkultur des 18. und 19. Jahrhunderts.* Hrsg. von York-Gotthart
Mix. Wiesbaden : Harrassowitz, 1996, s. 7 – 19. ISBN 978-3-447-03846-1.

POTEMRA, Michal (zost.). *Bibliografija inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin : Matica slovenská, 1963. 818 s.

SEIDLER, Andrea (zost.). *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*. Budapest : Universitas, 2008. 334 s. ISBN 978-3-7069-0480-3.

SZINNEY, József. *Magyar írok élete és munkái*. XII. Kötet. Budapest : Hornyanszky, 1909, s. 266 – 267.

TANCER, Jozef. *Im Schatten Wiens : Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen : Lumière, 2008. 297 s. ISBN 978-3-934686-54-0.

WITTMANN, Reinhard. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert : Beiträge zum literarischen Leben 1750 – 1880*. Tübingen : Niemeyer, 1982. 252 s.

WITTMANN, Reinhard. *Geschichte des deutschen Buchhandels*. München : Beck, 1999. 493 s. ISBN 978-3-406-42104-4.

The project of the reader in the Age of Enlightenment

Ivona Kollárová

In presented study we bring one part of chapter that belongs to monograph centred on character of readership. The monograph is in preparation. It will be focused on influence of printed medium during the Josephinian era. Our study points out that thanks to preserved historical sources we can perceive the reader and reading as concept, construct and contemporary marketing. More or less successful attempts to publish periodicals supposed to be accomplished through subscription on the basis of persuasive subscription notices. They emphasize not only education and the Enlightenment, but promise also the amusement. Assumed publisher's concepts were not carried out, or they were withered away in the reality of socio-cultural platform. Their failure reveals that trends and modes of reading in Western Europe weren't so easy to import to another country.

Maďarské rukopisy a české tlače ako čítanie Judit Ujfalusi¹

Eszter Kovács – Judit Lauf

Jediné známe dielo Judit Ujfalusi (1676 – 1738) (**Judit Magdolna Ujfalusi***) vyšlo pod názvom *Makula nélkül való tükör* (Zrkadlo bez poškvrný). Čitateľ si teda prirodzene položí otázku: ak poznáme len jediné dielo Judit Ujfalusi a podľa úvodu ide navyše o preklad, prečo venujeme celú jednu štúdiu čítaniu opátke trnavských klarisiek. Náš zámer sa môže zdať aj preto prekvapivý, že sa inventárny súpis či katalóg knižnice trnavských klarisiek nezachoval. Katalin Schwarz sa vo svojej štúdií pokúsila vyčíslíť kódexy a tlače 16 – 17. storočia, ktoré by sa mohli viazať ku kláštorom klarisiek. Podľa jej zistení je zarážajúce, že sa nezachoval ani jeden súpis kníh trnavského kláštora klarisiek, zatiaľ čo poznáme až štyri súpisy kníh budínskeho a bratislavského kláštora. Inventárny súpis majetku trnavského kláštora, vyhotovený v čase zrušenia rádu (1782), neobsahoval ani tolko kníh, čo by sa zmestilo do jednej skrine na knihy, hoci čítanie a vzdelávanie patrilo ku každodennej činnosti obyvateľiek kláštora.² Analýzou diela *Makula...* však môžeme aj pri nedostatočných prameňoch rozšíriť o niekoľko údajov naše skromné poznatky o čítaní trnavských klarisiek, a navyše pritom získame obraz o vzdelanostnej a duchovnej úrovni Judit Ujfalusi.

Symbiózou troch duchovných prameňov sa zrodilo náboženské dielo *Makula...*, ktoré v priebehu storočí dosiahlo početné vydania. Dielo malo závažný vplyv na zbožnosť maďarských katolíckych veriacich a zohralo úlohu aj v príprave na čítanie krásnej literatúry v modernejšom slova zmysle. Toto dielo je dôkazom koexistencie maďarskej, latinskej, českej a nemeckej kultúry a je príkladom vzájomného obohacovania sa. Prvýkrát vyšlo v roku 1712 v Trnave na náklady Kláry Ujfalusi.³ O prameni diela uvádza Judit Ujfalusi v úvode len tolko, že ide o preklad zo slovenského, resp. českého jazyka: „Tót, vagyis cseh nyelvből“. V roku 1967 Tivadar Vida na základe porovnania názvov kapitol a jednotlivých častí textu vyslovil predpoklad, že prameňom diela *Makula...* bol český preklad diela *Das Grosse Leben Christi...* Martina von Cochem, ktoré prekladateľka cielene preštylizovala.⁴

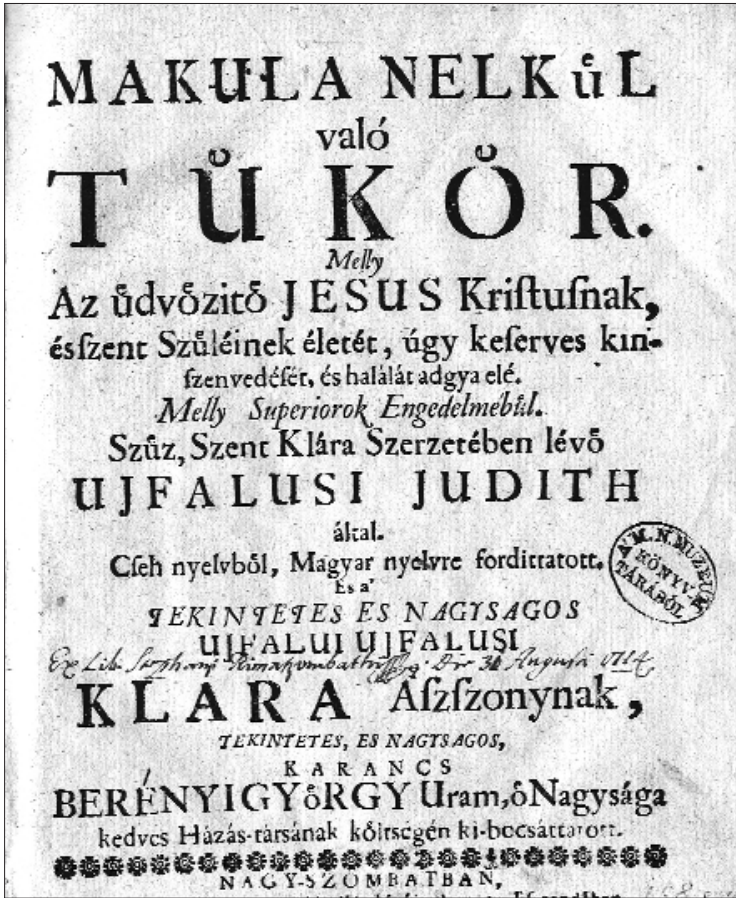
¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci výskumnej skupiny MTA-OSzK Res libraria Hungariae za podpory OTKA č. K 72105.

* **Na žiadosť autoriek v texte používame formu mena Judit Ujfalusi.**

² SCHWARCZ, K. A klarissza apácák könyvkultúrája a 18. században, s. 32.

³ PETRIK, G. Magyarország bibliográfiája 1712 – 1860. 4. kötet, s. 64.; KLIMEKOVÁ, A., AUGUSTÍNOVÁ, E., ONDROUSKOVÁ, J. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Zv. 3., z. č. 5801.

⁴ VIDA, T. *Makula nélkül való tükör*, s. 250 – 253.

Obr. 1 Titulný list diela Judit Ujfalusi *Makula nélkül való tíükör* (1712)

Spomenuté dielo nemeckého kapucínskeho mnícha Martina von Cochem (1634 – 1712) vyšlo prvýkrát v roku 1677 a s väčšími či menšími obmenami dosiahlo mnoho vydání. Predstavuje typické barokové náboženské dielo s prvkami stredovekej mystiky. Preklad do češtiny, na základe vydania z roku 1681, pripravil jeho český rádový spolubrat Edelbert Nymburský (cca 1644 – 1705). Jeho prvé vydanie vyšlo v Prahe v roku 1698 pod názvom *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krysta Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny...*,⁵ neskôr s menšími zmenami bol publikovaný ešte niekoľkokrát.⁶ Keďže pred vydaním diela *Makula...* vyšlo len jedno české vydanie, Judit Ujfalusi musela vychádzať práve z tohto vydania.

⁵ Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století, z. č. 5359.

⁶ Knihopis..., ref. 5, z. č. 5360 – 5363.

Obr. 2 České vydanie diela Martina von Cochem: Veliký život Pána a Spasitele našeho Krysta ... (1698)

Aby sme mohli jednoznačne potvrdiť predpoklad Tivadara Vidu, musíme najskôr porovnať maďarský text s českým prekladom Nymburského.⁷ Už na prvý pohľad je zrejmé, že maďarský text je podstatne kratší ako český. *Veliký Život...* pozostáva zo 177 kapitol. V maďarskej verzii diela úplne absentuje prvých 27 kapitol. Tieto obsahujú krátke teologické a historické základy tvoriace osnovu Kristovho životopisu. Prekladateľka aj neskôr vynechala niekoľko kapitol a nepreložila posledných deväť kapitol (ďalšie osudy svätcov figurujúcich v evanjeliách, históriu Svätej zeme). Niektoré názvy kapitol sa odlišujú od pôvodného českého diela a sú aj také kapitoly, ktoré nájdeme len v maďarskej verzii.

⁷ Podrobnejšie: KOVÁCS, E. A Makula nélkül való tükör cseh forrásá. [Konferenčný príspevok]. Odznelo dňa 13. apríla 2012 na konferencii Misztika a 16. – 18. századi Magyarországon v Pilišskej Čabe (V tlači).

Komparáciou diela *Veliký Život... a Makula...* sa tiež ukázalo, že kapitoly, ktoré sa nachádzajú v oboch dielach, sú podstatne kratšie v maďarskej verzii ako v pôvodnom českom texte. V českej verzii je mnoho modlitieb, ktoré sa končia krátkym rozjímaním; tieto vo veľkej miere chýbajú v maďarskej verzii. Prekladateľka úplne vynechala tie kapitoly, ktoré sa viažu k sviatkom súvisiacim so životopisnými udalosťami.⁸ Maďarská verzia tým získava charakter iného diela. Česká verzia sa prispôbuje sviatkom cirkevného roka a v prvom rade slúži ako doplnkové čítanie na jednotlivé dni v roku. Naproti tomu maďarská verzia zdôrazňuje životný príbeh Krista vynechaním tých častí, ktoré zdržujú chod udalostí.

Metódu práce prekladateľky charakterizuje výborný cit pre štylistiku, zásluhou ktorého vynecháva v českom texte viackrát sa opakujúce myšlienky, časté básnické otázky, účinok stupňujúce zvolania a skrúti dlhé rozjímania a náreky. V pôvodine sa vyskytujúce niektoré naivné predstavy alebo teologické omyly sa do maďarského textu nedostali, čo dokazuje vzdelanosť Judit Ujfalusi. Napríklad v českom texte si môžeme prečítať, ako si anjeli „pripravujú“ telá zo vzduchu prv než sa niekomu zjavia, ako dbajú na to, aby telo bolo pekné a voňavé.⁹ Vynechala tiež tú časť z piesne anjelov oslavujúcej narodenie Ježiša, v ktorej žiadajú novorodeniatko, aby bolo k nim milosrdné.¹⁰ V rozjímaniach, v ktorých uvažuje o sebe, nenasleduje v pôvodnom texte používané formy mužského rodu. Samu seba nazýva „dcérou“ alebo „služobníčkou“, namiesto v pôvodnom texte používaného syna alebo sluhu. Pôvodný text zmenila pravdepodobne nielen pre svoju ženskú podstatu, ale aj preto, lebo počítala predovšetkým so ženskými čitateľkami.¹¹

Komparácia textov potvrdila, napriek štylistickým odchýlkam, predpoklad Tivadara Vidu. Maďarský text vo veľkej miere verne sleduje český preklad Cochemovho diela. Ponúka sa ale otázka, ako sa prekladateľka mohla dostať k pôvodnému českému textu. Podľa prísnych pravidiel rádu klarisiek knihu mohla čítať len medzi kláštornými múrmi. Aj keď v trnavskom kláštore dominoval predovšetkým maďarský jazyk,¹² dielo Judit Ujfalusi dokazuje, že medzi knihami patriacim kláštoru sa nachádzali aj zväzky v českom jazyku.

⁸ Niekoľko príkladov: KOCHEMU, Martin z. Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježiše a jeho najmilejší a nejsvětější matky Marie Panny..., s. 231. Kap. 42. O času adventním; s. 342. Kap. 63. O slavnosti svatých Třech králův; s. 366. Kap. 68. O slavnosti Hromnic etc. [Pozn. red.: Meno autora – Martina von Cochem, je v texte príspevku ponechané v pôvodnej forme. V prípade citovanej modernej kritickej edície jeho diela ponechávame formu mena v súlade s uvedením na jej titulnom liste].

⁹ KOCHEMU, ref. 8, s. 249.

¹⁰ „Pane Bože, beránku boží, Synu věčného Otce, který snímáš hříchy světa, smiluj se nad námi, jenž sedíš na pravici Otce, smiluj se nad námi.“ KOCHEMU, ref. 8, s. 317.

¹¹ Dcéra namísto syna In KOCHEMU, ref. 8, s. 741. – Makula nélkül való tükör, s. 413; KOCHEMU, ref. 8, s. 770 – Makula nélkül való tükör... s. 432. – služobníčka namísto sluha, ref. 8, s. 931. – Makula nélkül való tükör..., s. 521.

¹² SCHWARCZ, ref. 2, s. 26.

Podľa zistenia Tivadara Vidu Judit Ujfalusi mohla už z rodinného prostredia poznať slovenský, resp. český jazyk, keďže vyrastala v Diviackej Novej Vsi, v obci bývalej Nitrianskej stolice, pre obyvateľstvo ktorej bola charakteristická viacjazyčnosť.¹³ Avšak len na základe spomienok z detstva by zrejme nebola schopná preložiť toto rozsiahle a miestami jazykovo pomerne náročné dielo. Takáto prekladateľská práca v každom prípade predpokladá sčítanosť v českom jazyku, a to zase prítomnosť českých kníh v kláštore.

Výsledok porovnania však priniesol ešte jedno prekvapivé zistenie, na ktoré doterajšie výskumy nepoukazovali. Judit Ujfalusi ako prameň nepoužívala len prácu Edelberta Nymburského. V porovnaní s českým textom v jej diele nachádzame nielen chýbajúce časti, ale aj doplnky a dodatky, obzvlášť v úvode pašiového textu a v histórii vzkriesenia.

Tabuľka na str. 107 – 109 poskytuje najdôležitejšie rozdiely aj s označením prameňa doplnku – ak to bolo možné.

Literárna veda dosiaľ Judit Ujfalusi uvádzala ako prekladateľku. V novších maďarských a slovenských literárnych lexikónoch jej meno ani nefiguruje.¹⁴ Avšak už táto tabuľka, ktorá zaznamenáva čiastkové filologické výsledky, poukazuje na mimoriadnu sčítanosť a vážny literárny výkon, ktorý stojí za maďarským prekladom Cochemovho Kristovho životopisu. Už samotný názov diela, odlišný od pôvodiny, vybraný Judit Ujfalusi naznačuje, že nejde o jednoduchý preklad, ale skôr o prepracovanie diela, či dokonca v ponímaní historickej poetiky o samostatné dielo: namiesto *Das grosse Leben Christi (Veliký Život Pána a Spasitele...)* názov diela *Makula nélkül való tükkör (Zrkadlo bez poškvrný)*.

Najdôležitejším čítaním svätej Kláry a ňou založeného rádu boli pašie. Táto časť diela Judit Ujfalusi je v náboženskom živote klarisiek mimoriadne dôležitá. Utrpenie Krista, sám o sebe často čítaný príbeh, si klarisky nastavovali ako zrkadlo. Počas celého stredoveku vznikali popri kázňach ďalšie duchovné čítania ako pašiové rozjímania alebo pašiové hry, ktoré vysvetľovali pasáže z evanjelií a pretvárali „staré texty“ podľa súdobých očakávaní. Takto postupovala aj Judit Ujfalusi. Počnúc pašiovým príbehom využila slobodu písania. Do Kristovho životopisu vložila svojou rehoľou a svojím kláštorom pestovanú tradíciu v mimoriadne dôležitom bode, v príbehu utrpenia. Veľkú časť prameňov autorkou vložených doplnkov sa nám podarilo identifikovať (pozri tabuľku).

Text pašiových príbehov v *Makula...* vykazuje veľkú podobnosť s príslušnými textami v dvoch maďarských kódexoch, a to s tzv. Novozámockým a Píryho pergaménovým kódexom. Novozámocký kódex vznikol v rokoch 1529 – 1531 v dominikán-

¹³ VIDA, ref. 4, s. 253.

¹⁴ Új magyar irodalmi lexikon I – III. (Főszerk. PÉTER, László) Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994.; Slovenský biografický slovník. Zv. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

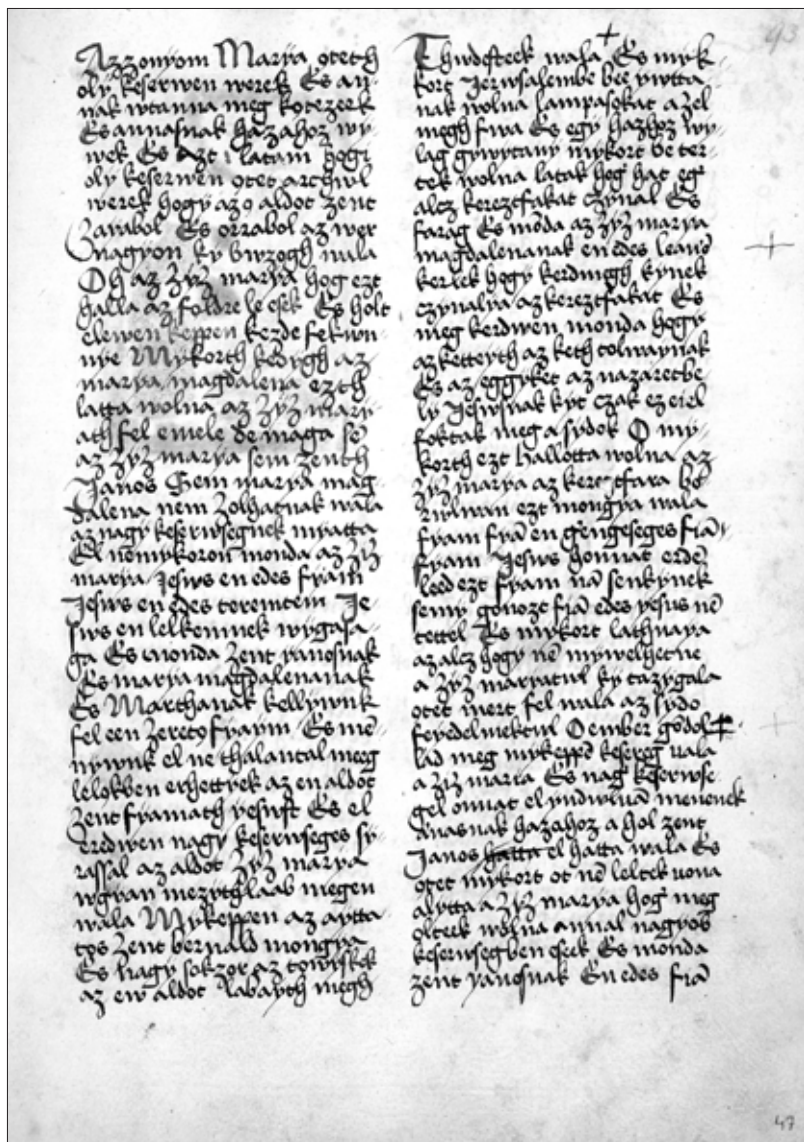
skom kláštore na Zajačom ostrove (Margitsziget, Budapešť). Do Trnavy sa dostal v roku 1567, keď dominikánske mníšky našli útočisko pred Turkami u tamojších klarisiek. Po rozpustení rádu klarisiek v roku 1782 sa Novozámocký kódex spolu s ďalšími dostal do knižnice františkánskeho kláštora v Nových Zámkoch.¹⁵ Jedno zaznamenané pašiové rozjímanie sa v ňom odvoláva na evanjelium podľa Matúša. Opisuje Kristovo utrpenie od Kvetnej nedele až po jeho uloženie do hrobu. Dva spomedzi výjavov dopĺňajúcich udalosti evanjelia, ktoré majú prehĺbiť devočné pocity, nájdeme v takmer identickej podobe aj v diele *Makula...*¹⁶ Ako uvidíme aj na ďalších príkladoch, pre štýl práce Judit Ujfalusi je charakteristické, že vyberie obľúbené a za dôležité považované tradičné pasáže z čítaného textu a doplní nimi svoj pôvodný text na najvhodnejšom mieste. Časti určené na doplnenie si v Novozámockom kódexe – ako môžeme vidieť – na začiatku a na konci vyznačila krížikom (*obr. 3*).

Prvý z dvoch vyňatých motívov pašiového príbehu sa stal samostatnou kapitolou. Ide o časť č. 58. V nej sa dozvieme, že Kristus v pondelok večer išiel do Betánie, kde večeral v dome Marty s Matkou Božou a s učeníkmi. Keď im Magdaléna posluhovala, prosila ho, aby zostal s nimi na veľkonočný sviatok. Svätá Matka, keď zostala osamote so Synom, tiež ho prosila, aby nešiel do Jeruzalema. Ježiš odmietol jej prosbu, odvolávajúc sa na vôľu Otcovu, podľa ktorej musí spasiť ľudstvo. Z českej verzie textu sa dozvieme len toľko, že na Kvetnú nedeľu Kristus večeral v dome Marty a rozlúčil sa so Svätou Matkou. S druhým vyňatým motívom sa stretneme oveľa neskôr, v 78. kapitole. V tejto sa Judit Ujfalusi pridrižiava českého textu, ale koniec kapitoly doplní o jeden odstavec. Do domu Marty, kde sa trápi zúfalá Matka Božia, jej prinesie svätý Ján, najmilší Ježišov učeník, správu, že Ježiša v Jeruzaleme zajaľali. Uprostred veľkého náreku sa Matka Božia s ďalšími ženami a spolu s Jánom vyberú do mesta, aby našla Ježiša ešte živého. Potiaľto česká verzia. V diele *Makula...* túto kapitolu uzatvára v Cochemovom diele neznámy, tzv. výjav s tesárom, prevzatý z Novozámockého kódexu. Rozpráva o tom, ako po príchode do mesta vošli do jedného domu, aby zapálili vyhasnuté lampáše. Tam sa stretli práve s tým tesárom, ktorý vyhotovil kríže pre Ježiša a dvoch lotrov.

Judit Ujfalusi po vložení tohto výjavu s tesárom, s výnimkou drobných odchýlok, verne tlmočí Nymburského text až po kapitolu 108 – stráženie Kristovho hrobu. Počnúc touto kapitolou rozdiely medzi maďarským a českým vydaním tlače opäť pribúdajú. Nachádzame sa vo veľkonočnom období, ukrižovaním Krista pašie končia. Kapitola 109, v ktorej sa Ježiš na Veľkú sobotu prvýkrát zjaví Svätej Márii, verne sleduje český vzor. Judit Ujfalusi však ani tu neodolá, aby nevsunula lyrický dialóg medzi Máriou a Ježišom zložený z antifón a biblických úryvkov, ktorý sa zacho-

¹⁵ Kódex sa v súčasnosti nachádza v Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Budapešť. Signatúra: K 45.

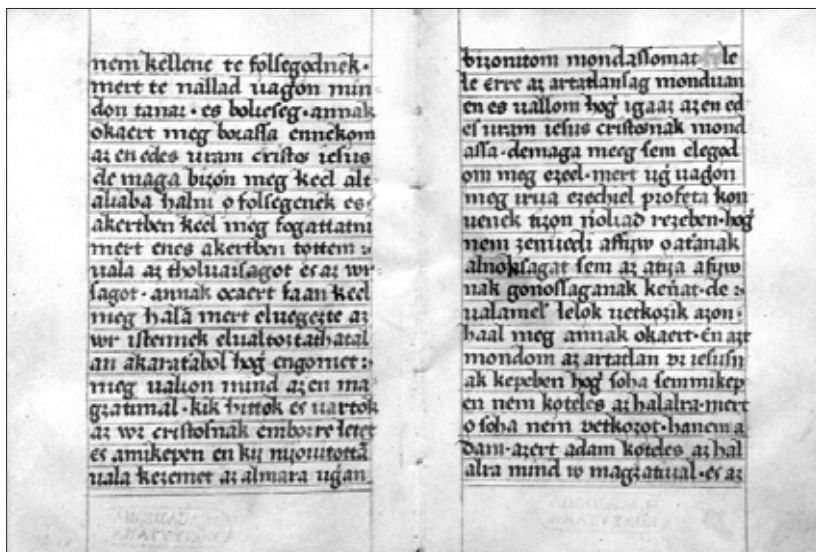
¹⁶ Podrobnejšie: LAUF, J. Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör. [Konferenčný príspevok]. Odznelo dňa 13. 4. 2012 na konferencii Misztika a 16. – 18. századi Magyarországon usporiadanej v Pilišskej Čabe. (V tlači).

Obr. 3 Ukzka z Novozmocko kódexu

val aj v dvoch veľkonočných kznach v Novozmockom kódexe a ktor bol pravdepodobne v jej dobe dobre známy a ujal sa v maďarskej tradícii.

Judit Ujfalusi sa však pri preklade Kristovho životopisu neuspokojila len s rozjmaniami sprevádzajúcimi pašie v Novozmockom kódexe. Vo svojom diele použila aj dali kódex alebo možno kódexy. Z Novozmocko kódexu vyate paiove príbehy, už vyššie opisan výjav na Veľk pondelok v Betnii a príbeh s tes-

Obr. 4 Ukážka z fragmentu Piryho pergamenového kódexu

rom, v diele *Makula...* súvisia s mnohými ďalšími udalosťami, ktoré sa do Cochemovho životopisu dostali z iných prameňov (pozri tabuľku). V diele *Makula...* sa nám popri textoch z Novozámockého kódexu podarilo rekonštruovať aj texty z Piryho pergamenového kódexu, ktorý sa považuje za stratený. Z tohto kódexu sa zachovali dve torzá. Jedno z nich, tzv. Piry-hártya (Piryho pergamen),¹⁷ tvoria dva listy. Objavili ho v Nových Zámkoch, podobne ako Novozámocký kódex. Druhým je tzv. fragment z Máriabesnyô.¹⁸ Jeho dva samostatné listy oddelili z chrbta väzby tlače zo 17. storočia, ktorá sa nejaký čas v 18. storočí nachádzala vo vlastníctve františkánov v Máriabesnyô.¹⁹ Tri výjavy v 69. časti diela *Makula...*, ktoré sa odohrávajú v Getsemanskej záhrade počas Ježišovej modlitby, sa v odbornej literatúre nazývajú *Ordo Prophetarum*,

¹⁷ Piry hártia, s. 357 – 360. V súčasnosti sa nachádza v Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Budapešť. Signatúra: K 36.

¹⁸ JABLONKAY, G. A máriabesnyői tőredék, s. 20 – 25. V súčasnosti sa nachádza v Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Budapešť. Signatúra: K 37.

¹⁹ Zachovanie, resp. výskyt pôvodnej tlače, z ktorej bol fragment z Máriabesnyô vyňatý, bol doteraz neznámy, keďže po druhej svetovej vojne bola jezuitská rehoľa zakázaná, a teda aj knižnica jezuitskeho kláštora v Trnave bola zlikvidovaná. Alžbete Hološovej sa ho podarilo objaviť, za čo jej aj touto cestou vyslovujeme poďakovanie. Naše poďakovanie patrí aj pani riaditeľke Západoslvenského múzea v Trnave, Daniele Čambálovej za poskytnutie digitálnej kópie titulného listu tohto zväzku, na základe ktorej sa nám podarilo jednoznačne identifikovať pôvodný dokument: Maior, Iohannes. *Magnum speculum exemplorum*. Coloniae Agrippinae, 1611. Pôvodná trnavská signatúra: II. 1310. Dnešný výskyt: Západoslvenské múzeum, Trnava. Signatúra: St24.

Proces de Paradise a arma Christi. Úryvky týchto textov sa zachovali aj vo fragmentoch z Máriabesnyő a na Piryho pergamene. Kodikologickým výskumom sa nám podarilo potvrdiť, že táto kapitola diela *Makula...* vychádza z toho istého maďarského kódexu, z ktorého boli vyňaté aj fragmenty z Máriabesnyő a Piryho pergamen.²⁰

Z uvedenej tabuľky je tiež zrejmé, že nasledujúca 70. kapitola nepokračuje textom zo zachovaných maďarských jazykových rukopisných pamiatok. Prekladateľka sa vráti späť ku Kristovmu životopisu podľa Cochema / Nymburského. Napriek tomu medzi poslednou tretinou 70. kapitoly a fragmentom z Máriabesnyő môžeme vykázať obsahovú podobnosť, nie však textovú zhodu. V diele *Makula...* všemohúci Otec posielal archanjela Gabriela do Getsemanskej záhrady posilniť Ježiša. Na druhom liste fragmentu z Máriabesnyő je tiež opísaný podobný výjav. Je preto ešte zaujímavejšie, že začiatok 71. kapitoly je totožný s červeným atramentom písanými štyrmi riadkami na konci verza druhého listu fragmentu z Máriabesnyő. Teda nová kapitola v jazykovej pamiatke, ako aj v diele *Makula...* má približne rovnaký názov. Prvá veta kapitoly je však úplne identická s prvou vetou v diele *Makula...*. Z toho vyplýva, že opis Máriinho utrpenia v 71. kapitole tiež vychádza z jazykovej pamiatky. Je teda jednoznačné, že konečným prameňom 69. a 71. kapitoly bol maďarský kódex, z ktorého sú dnes známe len torzá.

Zhrňme si doterajšie fakty. Do Ježišovho nanebovstúpenia, po kapitolu číslo 118 nájdeme v diele tri také kapitoly, ktoré sú v plnom rozsahu vložené do Cochemovho Kristovho životopisu. Všetky tri majú pramene v maďarských jazykových pamiatkach.

Je ešte zarážajúcejšie, že na kapitolu 118 nadväzuje päť po sebe nasledujúcich kapitol (119–123), z ktorých sa ani jedna nenachádza v originálnom diele. Pôvodné pramene týchto textov sa nám podarilo objaviť v stredoveku rozšírenom apokryfnom evanjeliu, a to v Nikodémovom evanjeliu.²¹ Pôvodne v gréčtine v 2. storočí spísané evanjelium bolo zakrátko preložené do latinčiny, avšak nebolo kanonizované. Opisuje Kristovo utrpenie, ukrižovanie, vzkriesenie a zostúpenie do pekiel. Aj v iných kapitolách Cochemovho diela sa vyskytli časti, ktorých zdrojom bolo toto evanjelium.²² Keďže však v diele *Makula...* nachádzame také pomerne dlhé pasáže z tohto apokryfného spisu, ktoré v Cochemovom diele nenájdeme, môžeme si byť istí, že Judit Ujfalusi poznala celé Nikodémovo evanjelium. Nateraz ostáva otvorená otázka, v ktorej jazykovej verzii bolo prístupné v trnavskom kláštore. Nie je vylúčené, že už počnúc 15. storočím sa mohol šíriť jeho rukopisný maďarský preklad. Táto

²⁰ Podrobnejšie: LAUF, J. Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése. A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör. In Magyar Könyvszemle, 2012, évf. 128.; pozri ešte: LAUF, J. Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban. In Filológia és textológia a régi magyar irodalomban : Tudományos konferencia, Miskolc 2011. Miskolc, 2012, s. 377–384.

²¹ TISCHENDORF, Constantin von. Evangelia apocrypha. Leipzig, 1876.

²² KOCHEMU, ref. 8, s. 141–142.

možnosť je veľmi pravdepodobná, keďže Novozámocký kódex obsahuje jednu veľkonočnú reč pripravenú na základe Nikodémovho evanjelia. Ba dokonca nájdeme aj takú časť, ktorá vykazuje veľmi blízku zhodu textu s veľkou časťou 122. kapitoly v diele *Makula...* V ďalších častiach, ktorých podkladom bolo Nikodémovo evanjelium, však nachádzame také veľké rozdiely medzi Novozámockým kódexom a maďarskou tlačou, že veľkonočná reč v kódexe v žiadnom prípade nemohla byť jej prameňom v diele *Makula...* Považujeme za dôležité upozorniť, že Nikodémovo evanjelium v maďarčine nikdy nevyšlo tlačené. Naproti tomu v češtine, počnúc 15. storočím, vyšlo niekoľkokrát.²³ Judit Ujfalusi prekladala dielo z češtiny. Je preto celkom možné, že v trnavskom kláštore mala k dispozícii nielen Nymburského preklad, ale aj Nikodémovo evanjelium v češtine. Potvrdzovali by to hneď tri fakty. Prvým dôvodom je pobyt trnavských klarisiek v Brne v rokoch 1683 – 1685, kde sa uchýlili pred Tököliho vojskami²⁴ a kde nadviazali veľmi dobré vzťahy s významnými cirkevnými a svetskými predstaviteľmi na Morave.²⁵ Môžeme predpokladať, že aj neskôr dostali do daru knihy z Moravy. Mohli odtiaľ získať nielen prvé vydanie diela *Veliký život...*, ale napríklad aj české vydanie Nikodémovho evanjelia. Druhým dôvodom je členenie kapitol, štruktúra maďarského diela nasleduje české Nikodémovo evanjelium, názvy kapitol sú podobné a niekde sa celkom zhodujú.²⁶ A napokon informácia od samotnej autorky Judit Ujfalusi na titulnej strane diela *Makula...*, podľa ktorej dielo preložila z češtiny. Je možné, že toto tvrdenie sa vzťahuje aj na doplnky prevzaté z Nikodémovho evanjelia? Odpoveď na túto otázku si žiada ďalší dôkladný filologický výskum.

Na základe poznatkov získaných analýzou prameňov diela *Makula...* je očividné, do akej miery cielene pracovala Judit Ujfalusi súčasne s českým a maďarským textom. Podarilo sa nám identifikovať dva čitateľské okruhy. Jednak českú náboženskú literatúru, jednak stredoveké tradície pašii v maďarskom jazyku. Konkrétnymi údajmi sme prispeli aj k lepšiemu poznaniu knižného vzdelávania sa trnavských klarisiek. Je isté, že kláštor vlastnil Nymburského *Veliký život...* a nie je vylúčené, že mali aj český preklad Nikodémovho evanjelia. Na základe toho by sme mohli usudzovať, že sa v kláštore nachádzali aj ďalšie barokové náboženské diela v slovanských jazykoch. Veď už na konci 17. storočia trnavská jezuitská tlačiareň vydá-

²³ Knihopis..., ref. 5, z. č. 1791 – 1807.

²⁴ SCHWARCZ, K. „Mert ihon jön asszonyotok és kezében új szoknyák”. Források a klarissza rend magyarországi történetéből, s. 191.

²⁵ VIDA, ref. 4, s. 253.

²⁶ „Kterak Nykodém radil Zidům/ aby Pána Krysta na Horách hledali/ a kterak Jozeff nalezen jsa w Arymatyj / y odeslán byl od Zidůw do raddy” (Kap. 11) In Čztenj Nykodemowo...w Olomouci, u Mikulásse Hradeckého, 1651. 18r. – „Miként adott Nicodemus tanácsot, hogy a Jesust az hegyekben keressék, és mint hiták, és fogadták Jósefet a magok tanácsában.” (Kap. 120) In Makula nélkül való tükör... , s. 489; Kterak Karynus a Lencyus před zástupem zidowským potwrdili swědectwj swého. (Kap. 22) In Čztenj ... 35 r. – Miként Lencinus és Garinus, mindenekről bizonyságot töttek. (Kap. 122) In Makula nélkül való tükör..., s. 495.

Kterák Pán Ježíš na Květnou neděli do Jeruzaléma na oslátku jel (93. kap.)	Miként ment Kristus Virág Vasárnap Jerusalemben (57. rész)	Cochem+neznámý prameň
	Miként kérték Kristus Urunkat nagy hétfőn, hogy a Mártha házában egye meg a Húsvéti Báránt (58. rész)	Novozámocký kódex: 80v-81v
Kterák Pán Ježíš učedníkům svým své umučení vyjevil (94. kap.)	Miként Kristus Tanítványinak az ő kinszenvedésit ki-nyilatkoztatta (59. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš prodán byl (95. kap.) Miként Júdás a Kristust harmincz pénzen el-adta, és miként vacsorált Nagy Szerdán Kristus Bethaniában (60. rész)	Miként Júdás a Kristust harmincz pénzen el-adta, és miként vacsorált Nagy Szerdán Kristus Bethaniában (60. rész)	Neznámý prameň
Kterák Pán Ježíš své milé matce umučení své vyjevil (96. kap.)	Miként jelentette meg Kristus az ő Szent Annyának maga kinszenvedésit, és micsoda kéréseket tött a Szűz Mária az ő szent Fiától (61. rész)	Neznámý prameň
Kterák Pán Ježíš s svou matkou se rozzehnal a jí dobrou noc vinšoval (97. kap.)	Miként Kristus Sz. Annyának szolgáltyát megköszönte és tüle el-búcsúzott (62. rész)	Neznámý prameň + Cochem
Kterák Pán Ježíš učedníkům svým nohy myl (98. kap.)	Miként a vég vacsorát megtette Urunk, és a láb mosásról az Oltári Szentség szerzéséről (63. rész)	Neznámý prameň + Cochem
Kterák Pán Ježíš na horu Olivetské šel (99. kap.)	Miként Kristus Urunk a Tanítványokkal a kertbe ment (64. rész)	Neznámý prameň + Cochem
	Miként tartatott tanács az ártatlan Jesusra (69. rész)	Piryho pergamenový kódex (fragmenty z Máriabesnyő a Piryho pergamen)
Kterák Pán Ježíš na hoře Olivetské krví se potil a od Anjela posilněn byl (104. kap.)	Miként Kristus vérrel veritékezett és az Angyaltól erősítettett (70. rész)	Cochem
	Miként Nagy-Csötörtökön estve a Szűz Mária Bethaniában nagy keserűséget érzett sziveben (71. rész)	Piryho pergamenový kódex (fragment z Máriabesnyő)

Kterák Pán Ježíš nepřátelům svým v cestu šel (105. kap.)	Miként ment Kristus bátor szível ellenségei eleiben (72. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš byl zajatý (107. kap.)	Miként Kristus Urunkat megfognák (73. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš k Annášovi veden byl (108. kap.)	Miként Urunk Jesus Annáshoz vitetett (74. rész)	Cochem
Kristus před Kaifášem (109. kap.)	Kristus Kaiffas előtt való létéről (75. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš byl posmíván (110. kap.)	Miként Urunk Jesus Kaiffas előtt csúfoltatott (76. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš tu ostatní noc posmíván byl (111. kap.)	Miként csúfoltatott Kristus Urunk azon éjjel (77. rész)	Cochem
Kterak Rodičce boží oznámeno bylo zajetí Páně (112. kap.)	Miként Urunk Jesus megfogását a Szűz Máriának hirré vitték (78. rész)	Cochem+Novozámocký kódex: 93v
Kterak hrob Pána Ježíše stráží opatřen byl a jeho smrt do Říma císaři se donesla (141. kap.)	Mint őriztetett Urunk Jesus koporsója, és Jóseff Nicodémus meg-fogásokrúl (108. rész)	Cochem+Nikodémovo evanjelium
Kterák Pán Ježíš do předpekli vstoupil (142. kap.)		
O veliké slávě velikonoční (143. kap.)		
O slavě Velikonočního hodu božího (144. kap.)		
O slavném zmrtvýchvstání Pána Ježíše Krista (145. kap.)	Urunk Jesus halottaiból fel támadásáról, és miként jelent-meg az ő Sz. Annyának (109. rész)	Cochem+Neznámý pramen ²⁷ +Novozámocký kódex 121r-122v a 565v-566r
Kterák Pán Ježíš ponejprv se své milé matce zjevil (146. kap.)		
Kterak tři Marie k hrobu šly (147. kap.)	Miként a három Mária a koporsóhoz mentek (110. rész)	Cochem
Kterak se Pán Ježíš Máří Magdaléně zjevil. (148. kap.)	Miként Urunk Jesus, Maria Magdolnának meg jelent (111. rész)	Cochem

²⁷ Odvoláva sa na svätého Bonaventúru. Identifikácia prameňa si vyžaduje ďalší filologický výskum.

Pán Ježíš dvoum učedníkům do Emauz jdoucím se zjevuje (149. kap.)	Miként Urunk Jesus az Emausban menő két tanítvánnak megjelent (112. rész)	Cochem
Kterak Pán Ježíš slavně na nebe vstoupil (155. kap.)	Urunk Jesus dicsőséges mennybe meneteliről (117. rész)	Cochem
Kterak Pán Ježíš slavně na nebi korunován byl (156. kap.)	Urunk Jesus dicsőséges koronázattyárúl (118. rész)	Cochem
Kterak se k příští Ducha svatého hotoviti máme (157. kap.)		
	Miként hárman bizonyoságot tettek, hogy Urunk Jesus felment Mennyországban az ő Szent Attyához (119. rész)	Nikodémovo evanjelium
	Miként adott Nicodemus tanácsot, hogy a Jesust az hegyekben keressék, és mint hiták, és fogadták Jósefet a magok tanácsában (120. rész)	Nikodémovo evanjelium
	Miként bizonyították újjobban az három férjfiak a Christus fel-támadását (121. rész)	Nikodémovo evanjelium
	Miként Lencinus és Garinus, mindenekről bizonyoságot tettek (122. rész)	Nikodémovo evanjelium (obsahová a čiastočne textová zhoda: Novozámocký kódex: 110v-117r)
	A Szent Atyák örömökrül, és Paradicsomban vitelekrül (123. rész)	Nikodémovo evanjelium
	Következik Pilatus levele kit Jesusrül írt Romában Tiberius Császárnak (123. rész)	Cochem ²⁸ (obsahová zhoda: Nikodémovo evanjelium)
	Miként Tiberius császár Jesusért követet küldött Jerusalemben (124. rész)	Cochem+ Nikodémovo evanjelium

²⁸ V Cochemovom texte je uvedený na inom mieste, ako časť 141. kapitoly. (Kterak hrob Pána Ježíše stráží opatřen byl a jeho smrt do Říma císaři se donesla) KOCHEMU, ref. 8, s. 812 – 813. Ten istý text nájdeme v Nikodémovom evanjeliu. Aj Cochem ho použil ako prameň.

vala modlitebné knižky v češtine a už v roku založenia tlačiarne (1648) medzi vydaniaми figuroval aj maďarsko-slovensko-latinský slovníček.²⁹

Za dôležité zistenie považujeme aj preukázanie vlastníctva Piryho pergamenového kódexu (prípadne nejakej jeho kópie) v Trnave, maďarského kódexu z 15. storočia, ktorý je dnes známy už len z fragmentov. Na základe toho, že kódex predstavoval významný prameň diela *Makula...*, môžeme predpokladať, že v ňom obsiahnuté texty boli v každodennej liturgickej praxi kláštora ešte živé.

V diele *Makula...* sa českým prostredníctvom dostal do Trnavy novší európsky náboženský smer, ktorý obnovil osobitnú maďarskú náboženskú prax – ktorá má korene v spoločnej európskej latinskej tradícii. A nezabúdajme, dielo *Makula...* od svojho prvého vydania v roku 1712 patrilo nasledujúcich 200 rokov k základnej literatúre maďarských laických veriacich.

Preložila: Mgr. Katarína Pekařová, PhD.

Zoznam bibliografických odkazov

Cztenj Nykodemowo... . W Olomouci : u Mikulásse Hradeckého, 1651. 48 fol.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.*

Diel 2. Martin : Matica slovenská, 1984. 1410 s.

JABLONKAY, Gábor. A máriabesnyői töredék. In *Magyar Nyelv*, 1910, s. 20 – 25.

KLIMEKOVÁ, Agáta – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – ONDROUŠKOVÁ, Janka.

Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Zv. 3. Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. 399 s.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století [online].

[cit. 2012-05-01]. Dostupné na internete: <<http://db.knihopis.org/>>.

KOCHEMU, Martin z. *Veliky život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejmilejší a nejsvětější matky Marie Panny...* . Ed. Miloš Sládek, Lucie Peisertová, Tomáš Breň. Praha : Argo, 2007. 1064 s.

²⁹ Niekoľko príkladov: NÁDASI, Joannes. Maria matka Boží umírajících. Tyrnaviae, 1648. Régi Magyarországi Nyomtatványok (=RMNy) z. č. 2235; Hora zlatta seraffjnska, a neb naučenj... arcy bratrstwa Swatého... Francisska... Tyrnaviae, 1674. SZABÓ, K. Régi Magyar Könyvtár (=RMK II., z. č.1343); Krystus Gežyss, ktery skrze swe wskrysseny gest oslawen... Tyrnaviae, 1675. ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, z. č. 2077; Verborum in institutione grammatica contentorum in Ungaricum et Sclavonicum translatio secundum ordinem alphabeticum... [Vocabularium Ungarico-Slavico-Latinum]. 50 p. RMNy, z. č. 2236; ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, z. č. 1946.

- LAUF, Judit. Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése : A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör. In *Magyar Könyvszemle*, 2012, évf. 128. [V tlači].
- Makula nélkül való tükör ...* : Ujfalusi Judith által cseh nyelvből ... fordítottott ... Ujfalusi Klára asszonynak ... Karancs Berényi György ... házastársának költségén ... Tyrnaviae : Typis Academicis, 1712.
- PETRIK, Géza. *Magyarország bibliográfiája 1712 –1860*. 4. kötet. Budapest : Pallas részvénytársaság nyomdája, 1892. 374 s.
- Piry hártya. In *Nyelvemléktár 15*. Közzéteszi Katona Lajos. Budapest : Akadémia, 1908, s. 357 – 360.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok III*. 1636 – 1655. Szerk. Heltai János. Budapest : Akadémiai kiadó, 2000. 1117 s.
- SZABÓ, Károly. *Régi Magyar Könyvtár*. 2. kötet. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885. 754 s.
- SCHWARCZ, Katalin. *A klarissza apácák könyvkultúrája a 18. században*. Szeged : Scriptum, 1994. 84 s.
- SCHWARCZ, Katalin. „Mert ihon jön asszonyotok és kezében új szoknyák” Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 s.
- TISCHENDORF, Constantin von. *Evangelia apocrypha*. (2. kiadás). Leipzig, 1876.
- VIDA, Tivadar. Makula nélkül való tükör. In *Magyar Könyvszemle*, 1967, évf. 83, sz. 3, s. 250 – 253.

Hungarian manuscripts and Czech prints as reading lecture of Judit Ujfalusi

Eszter Kovács – Judit Lauf

Reading and education belonged to everyday life of the Poor Clares. This study acquaints us with new findings connected with religious work named *Makula nélkül való tükror* (The mirror free from taint) from Judit Ujfalusi – Abbess of the Poor Clares in Trnava. The main resource of this work was Czech treatise under the title *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše*, written by Capuchin Edelbert Nymburský, who translated famous title *Das Grosse Leben Christi* by celebrated German theologian Martin von Cochem. The first issue of *Makula* was published in Trnava in 1712 at own expense of Klara Ujfalusi and it became the main lecture of Hungarian laics. Indeed, *Makula* is Judit Ujfalusi's own reworking more than just simple translation and this adaptation reflects her intellectual level and displays impressive level of erudition. Our study is primarily based on detailed *Macula's* analyse and its comparison with its original resources and it contributes to better knowledge of education level of the Poor Clares in Trnava.

Knižnica Jána Batisa z Malého Čepčína

Helena Saktorová

Medzi málo známe historické knižnice turčianskeho regiónu patrí knižnica Jána Batisa (1739 – 1810), príslušníka zemianskeho rodu z Malého Čepčína. Prvú informáciu o tejto knižnici uverejnil Ján Čaplovič v časopise pre knižnú kultúru *Knižnica* roku 1952.¹ Podkladom pre nové a hlbšie skúmanie tohto knižného fondu sa stali neskôr publikované katalógy inkunábul a tlačí 16. storočia, pripravené v rámci vedeckých projektov Slovenskej národnej knižnice v Martine, ktoré uvádzajú aj posesorské údaje spracovaných záznamov a odкрývajú majiteľov historických zbierok.²

Zemiansky rod Batisovcov je doložený od 14. storočia v turčianskej kuriálnej obci Malý Čepčín. Obec sa nachádza v južnej časti Turčianskej kotliny na širokej nive po oboch stranách potoka Žarnovica. V chotári obce, v lokalite na Homôlke, bola nájdená mohyla veľmoža s výstrojom z veľkomoravského obdobia. Predpokladá sa, že územie obce bolo nepretržite osídlené. Od konca 14. storočia sa obec nazývala Malý Čepčín (Parua Chepcsin, Kysmoych,... Kis-Csepcsen, Malý Czepczin... a pod.). Batisovci tu v 17. storočí vlastnili kúriu,³ pričom žili v Malom Čepčine aj v 19. storočí, čo dokumentuje pozemková kniha z roku 1859, v ktorej sú zaznamenané domy a ďalšie nehnuteľnosti členov tejto rodiny.⁴

Ján Batis sa narodil sa 3. júna 1739, pokrstený bol 5. júna 1739 v ev. a. v. kostole v Ivančinej. V matričnom protokole je zapísaný otec František Batis, meno matky neuvedené. Krstní rodičia boli Adam Konček, Gabriel Rakšáni, Klára Gotthardtová a Alžbeta Párnická.⁵

¹ ČAPLOVIČ, J. Z osudov starších slovenských súkromných knižníc, s. 34 – 37.

² KOTVAN, I. Inkunábuly na Slovensku. Martin : Matica slovenská, 1979. 599 s.; Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska. Zväzok I. SAKTOROVÁ, H., KOMOROVÁ, K., PETRENKOVÁ, E., AGNET, J. Tlačie 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej. Martin : Matica slovenská, 1993. 462 s.; SMETANA, J., TELGÁRSKY, J. Katalóg tlačí 16. storočia v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne. Martin : Matica slovenská, 1981. 322 s.

³ ŠIKURA, J. Miestopisné dejiny Turca, s. 100 – 101.

⁴ Original Parzellen Protocoll de Gemeinde Kiscsepcseny 1859. Protokol je uložený vo fondoch Ústredného archívu geodézie a kartografie v Bratislave.

⁵ Krst Jána Batisa zo dňa 5. júna 1739 je zapísaný v Matrike pokrstených/narodených farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, zv. I, s. 105 (Štátny archív Bytča).

Matka Jána Batisa sa volala Judita Záborská,⁶ s ktorou mal František ďalšie dve deti: roku 1741 sa narodil syn Dávid, ktorý žil do roku 1745,⁷ roku 1744 sa narodila dcéra Mária,⁸ ktorá sa vydala za Michala Končeka.⁹ Po smrti Judity Záborskej sa František Batis druhýkrát oženil so Zuzanou Bohunkovou, s ktorou mal syna Imricha.¹⁰ František Batis umrel vo veku 70 rokov v auguste 1789 v Malom Čepčine, pochovaný bol 13. augusta toho istého roku.¹¹

Ján Batis sa roku 1764 oženil s Annou Máriou Súlovskou.¹² Podľa zachovaných archívnych dokumentov sa osamostatnil a postavil si dom v Laclavej (dnes súčasť obce Abramová, okr. Turčianske Teplice).¹³

Ďalšie životné osudy Jána Batisa nie sú dosiaľ objasnené, nateraz nevieme, aké vzdelanie nadobudol a v akom zamestnaní pôsobil. Roku 1790 sa stretol v Trnave s Bohuslavom Tablicom a do jeho albumu zapísal venovanie v znení *J. Bonis Avibus, et Animum omni vacuum praejudicio refer. Tyrnaviae 13. Januar. 1790. Exeunti, Felicitator redituro hanc impressit comitiam. Joannes Batisz Csepcsany mpp.*¹⁴ Ján Batis umrel vo februári 1810 v Malom Čepčine vo veku 70 rokov.¹⁵

Popri svojich pracovných povinnostiach zhromaždil významnú knižnú zbierku, ktorá odzrkadľovala jeho študijné, súkromné i profesijné záujmy.

⁶ Meno matky Jána Batisa je uvedené v testamente Františka Batisa z 21. 7. 1789 (Štátny archív Bytča, Turčianska župa I, i. č. 1580, K. 376).

⁷ Syn Dávid bol pokrstený druhú Adventnú nedeľu roku 1741; krst je zapísaný v Matrike sobášených/narodených/zomretých farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, r. 1715 – 1746, i. č. 327, s. 113; podľa tej istej matriky bol pochovaný 16. 1. 1745. (ŠA Bytča).

⁸ Dcéra Mária bola pokrstená v júli 1744; krst je zapísaný v Matrike sobášených/narodených/zomretých farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, r. 1715 – 1746, i. č. 327, s. 121 (ŠA Bytča).

⁹ Informácia o manželovi Márie Batisovej (Michal Konček) je uvedená v testamente Františka Batisa, ref. 6.

¹⁰ Údaj o druhej manželke Františka Batisa Zuzane Bohunkovej je uvedený v testamente Františka Batisa, ref. 6.

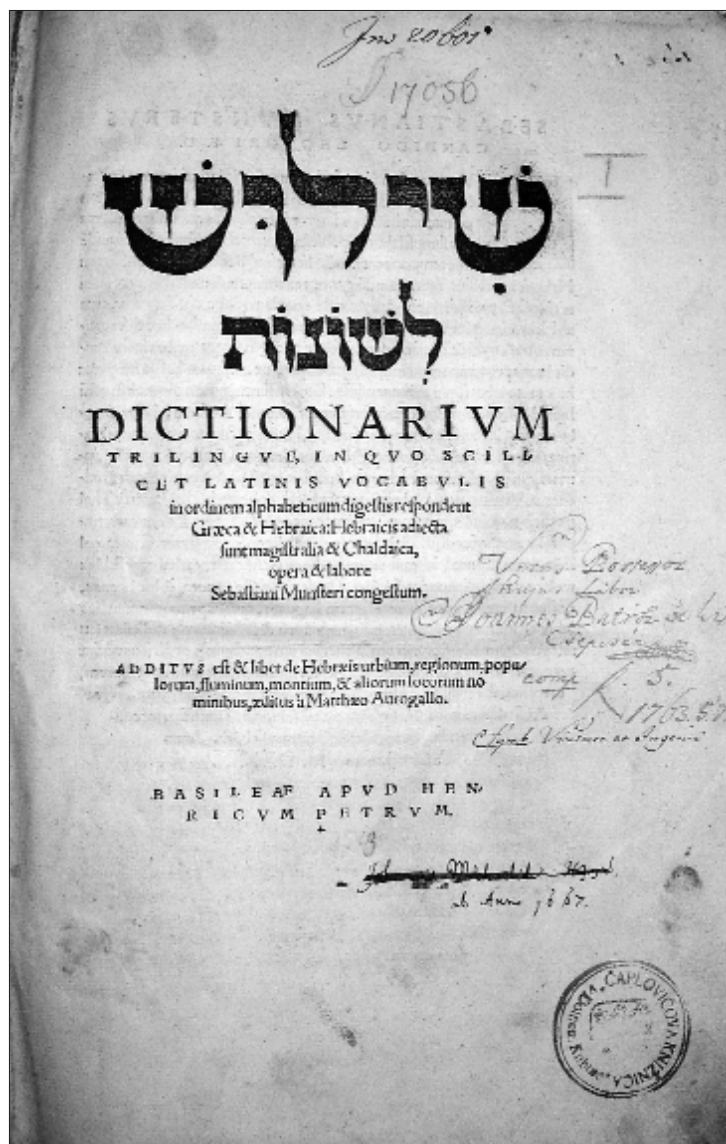
¹¹ Pohreb Františka Batisa v Malom Čepčine je zaznamenaný v Matrike sobášených/narodených/zomretých farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, r. 1783 – 1823, i. č. 329 (ŠA Bytča).

¹² Sobáš Jána Batisa s Juditou Záborskou z 22. 5. 1764 je zapísaný v evanjelickej matrike v Súlove (Evanjelický a. v. farský úrad v Súlove): P. D. honestusque Iuvenis Joannes Batisz ex Comitatu Turotziensi P. ac G. D. Francisci Batisz de Mutna et Kis Csepchin ex P. Juditha Zaborsky de eadem natus filius cum G. ac honesta Virgine Anna Maria Szirmiensis P. D. Emerici Szirmiensis de Karom et Szulyo ex P. D. Barbora Lehotzky de eadem et in Vaditso progenita filia.

¹³ Úradná listina z apríla 1775 o majetkových záležitostiach rodiny Františka Batisa (ŠA Bytča, TŽ I., i. č. 1580, K. 676).

¹⁴ Tablicov album pod názvom *Nominibus patronum et amicorum ratione...* Bohuslaus Tablitz 1789 je uložený v Slovenskej národnej knižnici – Archív literatúry a umenia, sign. M J 700.

¹⁵ Pohreb Jána Batisa 20. februára 1810 je zaznamenaný v Matrike sobášených/narodených/zomretých farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, r. 1783 – 1823, i. č. 329 (ŠA Bytča).

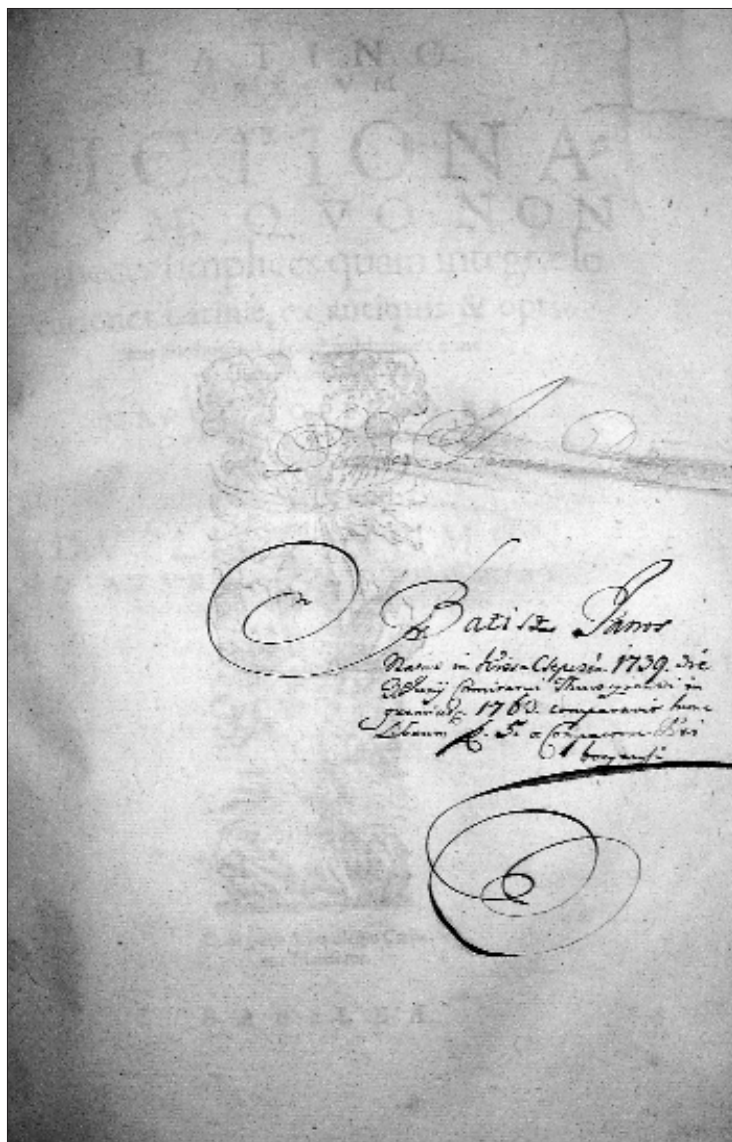

Obr. 1 Titulný list trojjazyčného slovníka od Sebastiana Münstera s posesorským záznamom J. Batisa. (Čaplovičova knižnica, Dolný Kubín, sign. VII-1220)

Systematickej zberateľskej činnosti sa podľa doterajších zistení začal Ján Batis venovať pravdepodobne od 20 rokov svojho života a knihy kupoval v druhej polovici 18. storočia od turčianskych kníhkupcov z Príboviec, Veľkého Jasena, získaval ich na cestách vo Viedni, Banskej Bystrici, Bratislave, Trnave, Bojniciach a inde, pričom ich dostával aj darom.

Prvú knihu kúpil v auguste 1759, čo dokumentuje rukopisný záznam *Possessor Joannes Batisz comp. [...] 1759 die 21 Men. Aug.*, umiestnený na titulnom liste evanjelického spevníka a zároveň polemického spisu od náboženského spisovateľa Juraja Johannidesa v biblickej češtine: *Dvojí spis...* (Žilina 1667), čo je v doteraz identifikovaných tlačiach 16. – 18. storočia najstarší dátum akvizície kníh Jána Batisa. Roku 1761 vlastnil zbierku epigramov nemeckého spisovateľa Salomona Frenzela († 1600), vytlačenú vo Wittenbergu roku 1593, ktorú v tom istom roku daroval priateľovi Gabrielovi Valovičovi, pravdepodobne príslušníkovi turčianskeho rodu Valovičovcov. Pre svoje potreby, ako to deklaruje zápis na knihe, kúpil v roku 1762 vzácnu českú Bibliu, vytlačenú roku 1488 v Starom Meste Pražskom. V roku 1763 do Batisovej knižnice pribudlo 5 titulov, z nich najzaujímavejší je trojjazyčný slovník od bazilejského teológa a orientalistu Sebastiana Münstera (1489 – 1552) *Dictionarium trilinguae* (Bazilej, 1543), v ktorom sa nachádzajú vzácné rukopisné poznámky o dátume narodenia Jána Batisa a mieste zakúpenia knihy. Na titulnom liste je zaznamenané: *Verus possessor hujus libri Joannes Batisz de Kis Csepcsén mpp comp. R 5 1763 5. 7br. Symb. Virtute et Ingenio*, na poslednom liste tlače je zapísaný text: *Batisz János natus in Kiss=Csepcsen 1739 die 3 Junij comitatui Thuroczensi in gremia[...] 1763. Comparavit hunc librum R 5 a compactore Priboczensi*, podľa ktorého sa Ján Batis narodil 3. júna v Malom Čepčine roku 1739 a knihu kúpil od príbovského kníhviazača.

V tom istom roku sa knižnica J. Batisa rozrástla o ďalšie tituly, medzi ktorými bola práca nemeckého lekára a botanika Leonarda Fuchsa (1501 – 1566) o metódach liečenia s názvom *De curandí ratione libri VIII*, vydaná v Lyone roku 1548, traktát o latinskom jazyku od talianskeho humanistu, profesora rétoriky Lorenza Vallu (1407 – 1457) *Elegantiarum latinae linguae libri sex*, takisto lyonské vydanie z roku 1551. V roku 1763 zakúpil aj prvý zväzok súborného diela Martina Luthera (Jena, 1556) a dizertáciu o zákonoch od nemeckého teológa, wittenberského profesora Balthasara Meisnera (1587 – 1626), ktorá sa roku 1841 dostala do knižnice turčianskeho zemana Michala Veliča. V roku 1765 J. Batis kúpil knihu holandského lekára a filozofa Levina Lemnia (1505 – 1568) o podivuhodných tajomstvách prírody s názvom *De miraculis occultis naturae libri III*. (Jena, 1588) a dielo Filipa Melanchtona *Corpus doctrinae christanae* (Lipsko, 1560). V roku 1766 daroval J. Batisovi v Banskej Štiavnici istý Imrich Halás často prekladanú prácu anglikánskeho biskupa, kazateľa a vodcu puritánskej cirkvi v Anglicku Lewisa Baylyho (1613 – 1631) *Praxis pietatis*, amsterdamské vydanie z roku 1661 v českom preklade J. A. Komenského. Roku 1767 získal J. Batis dve tlače 16. storočia – historickú prácu o stave cirkvi a štátu za vlády cisára Karola V. od nemeckého historika Johanna Sleidana (1506 – 1556) a päťjazyčný encyklopedický slovník filológa a kritika Helfricha Emmela z roku 1592, ktorý podľa posesorského záznamu kúpil v Bratislave. J. Batis v tomto roku už bol majiteľom aj polemického spisu Petra Pázmáňa, namiereného proti uzneseniam Žilinskej synody, vydaného roku 1611 v Bratislave pod názvom *Peniculus papporum*, a spisu o problematike poľnohospodárstva *Iter oeconomicus* (Trnava, 1707) od náboženského spisovateľa a prekladateľa Jána Liceiho (u. 1714). V roku 1769 kúpil vo Viedni kolínske vydanie

Obr. 2 Posledný list trojjazyčného slovníka od Sebastianiana Münstera s údajmi o narodení J. Batisa

práce o dialektickej metóde myslenia od nemeckého humanistu Rudolfa Agricolu (1442–1485) z roku 1557.

V roku 1774 sa jeho knižná zbierka rozrástla o historickú prácu kartuziánskeho mnícha z Lübecku Laurentia Suria (1522–1578) a o zürišské vydanie súborného diela známeho antického básnika Vergília (1567). Počas svojho pobytu v Banskej

Bystrici roku 1778 si zaobstaral prácu talianskeho filológa, bibliofila a spisovateľa Ursina Fulvia (1529 – 1600) s názvom *Virgilius collatione scriptorum graecorum illustratus*, kritiku rímskokatolíckeho protireformačného učenia prijatého na Tridentskom koncile od nemeckého teológa a učenca Martina Chemnitza (1522 – 1586) a starozákonné biblické komentáre Martina Luthera *In Genesim Enarrationum... Martini Lutheri*. (Norimberg, 1554).

Rok 1780 a lokalita Nagy Jeszen (dnes Turčianske Jaseno, okr. Martin) sa nachádza na zbierke sentencií starovekých komikov *Ta Ek Ton Palaion Kai Panton... Vetusstssimorum Et Sapientiss. Comitorum quinquaginta, quorum opera integra non extant, Sententiae*, ktoré zozbieral a v Bazileji v roku 1560 vydal Johann Hertel.

V nasledujúcich rokoch 1781 – 1782 nadobudol štátnické dielo talianskeho historika a politického mysliteľa Niccola Macchiavelliho (1469 – 1527) *Commentarii de principis viri institutione*, vydané v Hanau roku 1594, a *Sententiae* antického filozofa a štátnika Cicerona (106 – 43 p. n. l.), vydané v Lyone roku 1559. Ďalšími nákupnými miestami kníh v tomto období pre J. Batisa boli Viedeň, kde v roku 1789 kúpil prácu holandského autora Michaela Isselta (1532 – 1540 – 1597) *Mercurii Gallo-Belgici* (Kolín, 1598); ďalej Bratislava, kde v nasledujúcom roku kúpil prácu o chirurgii od slávneho belgického lekára Andreho Vesalia (1514 – 1564) *Chirurgia magna* (Benátky, 1569). V tom istom roku v Trnave získal aj prácu o rastlinách od holandského lekára a botanika Matthiasa L'Obela (1583 – 1616), vydanú v Antverpách roku 1576. V máji 1792 v Bojniciach kúpil prácu J. Sklenára o histórii rodu Baťánovcov (Bratislava 1778). Okrem vlastnoručného exlibrisu sa na tejto práci nachádza aj vlepený exlibris bratislavského kníhkupca Filipa Korna (1810 – 1886), v rokoch 1835 – 1840 kníhkupca v Bratislave.

Akvíziu kníh J. Batisa roku 1793 dokumentuje 5 titulov tlači 16. storočia a jedna vzácna inkunábula. V Banskej Bystrici kúpil tretí zväzok súborného diela nemeckého reformátora Martina Luthera (1483 – 1546) z jenskej edície z roku 1549 a výklad histórie augsburského vierovyznania z roku 1578 od významného nemeckého evanjelického teológa Davida Chytrea (1530 – 1600) s názvom *Historia Augustanae Confessionis*. Spis vytlačil Paul Raffeler vo Frankfurte nad Mohanom roku 1578. J. Batis priniesol do svojej knižnice v roku 1793 z Viedne prácu antického historika Tacita (55 – 117) *Annalium Ab Excessu Augusti Sicut ipse uocat, siue Historiae Augustae ... libri sedecim*, bazilejské vydanie z roku 1544. K týmto titulom pribudla inkunábula, dielo talianskeho teológa Angela da Chivasso (1410 – 1495) *Summa angelica de casibus conscientiae* (Benátky, 1487), traktát o dlhom živote od švajčiarskeho filozofa a lekára Paracelsa (1493 – 1541) *De vita longa*, bazilejské vydanie z roku 1562, a napokon kniha s astronomickou tematikou od anglického stredovekého matematika a astronóma Johna Holywooda (1195 – 1256) *Libellus de sphaera* (Wittenberg, 1548).

Z knižnej zbierky J. Batisa sú známe ďalšie tituly, ktoré sú označené jeho rukopisným exlibrisom, ktoré však nie sú datované. K nim patrí filozofické dielo gréckeho mysliteľa Aristotela (384 – 322 p. n. l.) *Ethica* (Tübingen, 1588), časť Justiniárovej právnickej zbierky *Institutionum Libri IIII*, frankfurtské vydanie z roku 1598 a epištoly

Evangelia et epistolae (Brémy, 1616). Okrem Batisovho exlibrisu sa v tejto knihe nachádza aj vplený exlibris bratislavského kníhkupca Filipa Korna.¹⁶

Akvizičné aktivity J. Batisa sa završili v roku 1795, keď sa rozhodol knižnú zbierku predať. Jeho zámer bol publikovaný v tom istom roku na zadnom liste obálky časopisu *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales*, ktorý vydával evanjelický kňaz, redaktor Samuel Ambrozi (1748 – 1806) v rokoch 1793 – 1803. Podľa tejto správy sa v jeho knižnici nachádzalo 4 500 tlačí, rozdelených do nasledovných desiatich tematických tried: v prvej skupine boli uvedené atlasy, historické, geografické a kozmografické knihy, v druhej skupine teologická literatúra, v tretej poézia, filozofia, práce z fyziky, matematiky a astronómie, štvrtá skupina obsahovala slovníky, gramatiku a lexikografické práce, okrem nich aj lekársku a hospodársku literatúru, do piatej skupiny boli zaradené maďarské, slovenské, české a poľské knihy, šiestu skupinu tvorili právnické práce, v siedmej skupine bola zastúpená literatúra rozličného typu a jazykov, ôsma skupina sa skladala z hebrejských, gréckych, nemeckých, francúzskych a talianskych kníh, v deviatej skupine boli práce z oblasti štátovedy a desiatu skupinu tvorilo takmer 300 rukopisov. Podľa tejto správy bohatá knižná zbierka J. Batisa bola uložená v jeho dome v Malom Čepčine.¹⁷

Ďalší osud knižnice J. Batisa je zatiaľ neznámy. Chýbajú priame archívne pramene, ktoré by osvetlili, kde a akým spôsobom sa táto bohatá knižná zbierka rozptýlila. Len vlastnicke záznamy J. Batisa, ako aj posesorské zápisy ďalších majiteľov hmlisto naznačujú osud tejto knižnej zbierky. Z celkového počtu 44 identifikovaných tlačí sa najviac exemplárov zachovalo v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne (1 inkunábula a 30 tlačí 16. storočia). Do tohto fondu sa batisovské tlače dostali prav-

¹⁶ Bibliografický súpis kníh J. Batisa uvádzame v samostatnom zozname, pripojenom k nášmu príspevku. Tento prehľad sme zoradili podľa chronologickej postupnosti budovania knižnice J. Batisa. V súpise sme uviedli len posesorský záznam J. Batisa, ďalšie provenienčné záznamy v knihách neuvádzame.

¹⁷ Perillustris ac Generosus Dominus, Joannes Batiz Cseptsányi, bibliothecam praestantissimis quibusvis voluminibus refertam venum exponit. Est vero apparatus hie [c?] in decem classes divisus, quarum 1, atlantes, libros item historicos, chronologicos, geographicos, et cosmographicos; 2, theologicos, ac ecclesiasticos varii argumenti; 3, poeticos; oratoricos, philosophicos, physicos, mathematicos, et astronomicos; 4 vocabularia et lexica, libros praeterea grammaticos, chirurgicos, medicos, et oeconomicos; 5, hungaros, slavicos, bohemicos et polonicos; 6, iuridicos variarum gentium; 7, miscellanea diversarum materiarum et linguarum; 8, haebreos, graecos, germanicos, gallicos et italicos; 9, politicos varii generis; 10, manuscripta circiter CCC. comprehendit. Pretium tum demum statui potest, ubi emtor ipse bibliothecam hanc summatis MMMMD voluminibus constantem lustraverit, ac de eo, num iustum sit, certior redditus fuerit. Quam ob rem omnes ac singulos, quibus comparandi tanti librorum in omni genere selectissimorum apparatus animus esset, laudatus nobilis Vir, ad domum suam, quae Kis Cseptsénii in com. Thurociensi est, humanissime invitat. In *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales* ... Tertii Cursus Annui Tomus Posterior, 1795; na tento článok ma upozornila Miriam Poriezoová, ktorej týmto ďakujem; viac o novinách pozri PORIEZOVÁ, M. Knižný obchod a distribúcia na stránkach *Annales evangelicorum*, s. 39 – 48.

depodobne prostredníctvom spolupráce oravského zberateľa Vavrinca Čaploviča (1778 – 1853) s bratislavským kníhkupcom Filipom Kornom. Svedčí o tom súbežný výskyt posesorských značiek J. Batisa a Filipa Korna v dvoch identifikovaných exemplároch: v práci slovenského historika J. Sklenára (1744 – 1790), ktorú J. Batis kúpil v Bojniciach roku 1792, a v knihe Evanjelii bez označenia dátumu akvizície knihy, ako aj informácie o nákupe kníh V. Čaploviča u Filipa Korna od roku 1835, uvedené v 14 zväzkovom rukopisnom katalógu kníh V. Čaploviča *Catalogus comparatorum librorum*.¹⁸ Tlače zo zbierky J. Batisa sú uložené aj v ďalších knižniciach na Slovensku, napr. v Lyceálnej knižnici v Bratislave sa zachovali tri exempláre, ktoré sa podľa tvrdenia J. Čaploviča dostali do tohto fondu prostredníctvom knižnice Michala Inštitutora Mošovského.¹⁹ Ďalšie exempláre sa zachovali v Slovenskej národnej knižnici v Martine, Univerzitnej knižnici v Bratislave a napokon aj v zahraničných knižniciach v Prahe, Budapešti a i.

Rukopisné záznamy v knihách zapisoval J. Batis v latinčine, pričom svoje meno uviedol spravidla vo forme *Joannes Batisz Csepcsany* a ďalšími formulkami *possidet Joannes Batisz... Verus possessor libri... Ex bibliotheca Joannis Batisz...* a pod., čím vyjadril vlastníctvo knihy. K autografu pripojil heslo *Symb. Virtute et Ingenio*, zaznamenal čas a miesto nákupu so sumou, za ktorú knihu kúpil. Z týchto zápisov vyplýva, že na nákup kníh vynaložil nemalé finančné prostriedky. Ďalšie rukopisné poznámky na knihách definujú Batisov blízky vzťah ku knihe ako zdroju vzdelanosti. Vo svojej zberateľskej aktivite sa nesústredil na vyhranený odbor alebo problematiku. V jeho knižnej zbierke sa nachádzali teologické spisy, historické, jazykovedné, literárne a prírodovedné diela. Svojou knižnicou sa zaraďuje medzi významných zberateľov na prelome 18. – 19. storočia, teda v prvej fáze slovenského národného obrodzenia.

V našom výskume sme sa zatiaľ sústredili najmä na spracované tlače 15. – 16. storočia, ďalšie posesorské bádanie v oblasti starých tlačí určite umožní poznať ďalšie nové exempláre z tejto bohatej knižnej zbierky.

¹⁸ *Catalogus comparatorum librorum*, zv. VIII, s. 209 a nasl. (Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica); spoluprácu F. Korna s Vavrincom Čaplovičom zhodnotil A. Maňovčík v monografii *Vavrinec Čaplovič a jeho bibliotéka*, s. 28 – 33.

¹⁹ ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 36.

P r a m e n e

Štátny archív Bytča

Matrika pokrstených/narodených farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, zv. I.

Matrika sobášených/narodených/zomretých farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, r. 1715 – 1746, i. č. 327.

Matrika sobášených/narodených/zomretých farského úradu ev. a. v. cirkvi Ivančiná, r. 1783 – 1823, i. č. 329.

Majetkové záležitosti rodiny Františka Batisa. Úradná listina z apríla 1775.

Testament Františka Batisa z 21. 7. 1789. TŽ I, i. č. 1580, K. 376.

Evanjelický a. v. farský úrad v Súľove (matrika)

Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia

Album Nominibus patronum et amicorum ratione... Bohuslaus Tablitz 1789.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

ČAPLOVIČ, Ján. Z osudov starších slovenských súkromných knižníc. In *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*, 1951-2, roč. 3 – 4, s. 34 – 37.

MAŤOVČÍK, Augustín. Vavrinec Čaplovič a jeho bibliotéka, Martin : WIST, 1999. 131 s.

PORIEZOVÁ, Míriam. Knižný obchod a distribúcia na stránkach *Annales evangelicorum...* (1793 – 1803). In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2011, s. 39 – 48.

ŠIKURA, Ján. Miestopisné dejiny Turca. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1944. 162 s.

Literatúra

- Allgemeine Deutsche Biographie*. Berlin : Duncker & Humblot, 1967 – 1971. 56 zv.
- Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*. Zv. I. – VI. Zost. Klimeková, Agáta – Augustínová, Eva – Ondroušková, Janka. Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. (Klimeková)
- ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Martin : Matica slovenská, 1972, 1984. 2 zv.
- Deutscher Biographischer Index*. München; London; New York; Oxford; Paris : K. G. Saur, 1986. 4 zv.
- Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska : Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Maticy slovenskej*. Zväzok I. Zost. Saktorová, Helena – Komorová, Klára – Petrenková, Emília, AGNET, Ján. Martin : Matica slovenská, 1993. 462 s. (GK I.)
- ICCU- CNCE. [online]. Dostupné na internete: <<http://edit16.iccu.sbn.it>> (Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle biblioteche italiane e per le informazioni bibliografiche).
- JÖCHER, Christian Gottlieb. *Allgemeines gelehrten Lexicon*. Leipzig : in Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung, 1750 – 1751. 4 zv.
- Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Praha : Státní tiskárna 1939 – 1967. 9 zv. (Knihopis)
- KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1979. 559 s.
- PETRIK, Géza. *Magyarország bibliografiája 1712 – 1860*. Budapest, 1888 – 1991. 8 zv. (Petrik)
- SMETANA, Ján – TELGÁRSKY, Jozef. *Katalóg tlačí 16. storočia v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne*. Martin : Matica slovenská, 1981. 322 s. (Smetana – Telgársky)
- VD 16 – *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.vd16.de>>.
- VD 17 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.vd17.de>>.

Zoznam tlačí s posesorským záznamom Jána Batisa

(Prehľad akvizičných aktivít J. Batisa usporiadaný podľa rokov,
v ktorých knihy získal)

1759

JOHANNIDES, Juraj. Dwogj spis včinený. I Gest/ Clangor Tubae Divinae resonans. ... Zwuk trauby Božj zwučjcy... 2. Spis gest O Prawé Poslaupnosti Včenj Ewangelitského. W Žiline : v Jana Dadana, 1667. 8° – Knihopis 3588, Čaplovič 2496
Possessor Joannes Batisz cujus sui [...] Legendo & servando ad Cognitionem veritatis pervenire patet. 1759 die 21 Mensis. Aug. Comp. [...].
Bratislava, Lyceálna knižnica V. teol. 3631

1761

FRENZEL, Salomon. Epigrammatvm... Sylvvla Prima. In quá Semitae quatuor. I. Sacra II. Commvnis III. Amatoria. IV. Fvnera. VVitebergae : Typis M. Georgij Mullerj, 1593. 8° – V16 F/2653; Smetana – Telgársky, č. 478
Sum Joannes Batisz Csepcsany ab Ađ. 1761 – Hunc libellum dono ab d. Joanni Batisz in perpetuam amicitiae [...] Gabriel Valovicz 1761.
Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VIII/266

1762

BIBLIA. V starem meste pražském : [Johannes Kamp], 1488. fol. – Hain – Copinger 3161; Knihopis I/2
Deside rarissimum huncce Sacrum Codicem pro Usibus suis comparavit Anno R. S. 1762° die 1 Aprilis Joannes Batisz..
Bratislava, Lyceálna knižnica V. teol. 84

1763

FUCHS, Leonhard. De cvrandi ratione libri VIII. Lvgdvni : apud Ioan. Tornaesium et Gulielmum Gazeum, 1548. 12° – Smetana – Telgársky, č. 490
Possidet Joan. Batisz Csepcsany 1763. Symb. Virtute et Ingenio.
Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica X/4546

LUTHER, Martin. Tomvs Primvs Omivm Opervm. Ienae : Excudebat Christianus Rhodius, 1556. fol. – VD16 L/3422; Smetana – Telgársky, č. 785
Desideratissimum hocce opus D. M. Lutheri doctoris comparavit egregius Dn. Joan. Batisz Csepcsany anno 1763.
Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica II/2197

MEISNER, Balthasar. *Dissertatio De Legibus, In quatuor libellos distributa. Wittebergae : Impensis Haered. Bechtoldi Raaben, 1616. 8° – VD17 23:316140Z*
Possidet Joannes Batisz mpp 1763 die 2 Julij. R. I. @ 5 comparatum.
 Martin, Slovenská národná knižnica ID 61784

MÜNSTER, Sebastian. ... [hebr.] *Dictionarium Trilingue, In Qvo Scilicet Latinis Vocabulis in ordinem alphabeticum digestis respondent Graeca & Hebraica: Hebraicis adiecta sunt magistralia & Chaldaica. Basileae : Apud Henricum Petrum Mense Martio, 1543. fol. – VD16 M/6665; Smetana – Telgársky, č. 924*

Verus possessor hujus libri Joannes Batisz de Kis Csepcsén mpp comp. R 5 1763
5. 7br. Symb. Virtute et Ingenio. – Batisz János natus in Kiss=Csepcsen 1739 die 3 Junij
comitatui Thuroczeni in gremia[...] 1763. Comparavit hunc librum R 5 a compactore
Priboczensi

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/1220

VALLA, Lorenzo. *Elegantiarum Latinae Linguae Libri Sex. Lvgdvni : Sebastianus Gryphus Germanus Excudebat, 1551. 8° – Baudrier VIII/252; Smetana – Telgársky, č.1300*

Pervenit in Veram Possessionem Egregij Dn. Joannis Batisz Csepcsany 1763tio die
18 Mens. Julij comp. [...] Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/207

1764

PÁZMÁŇ, Peter. *Peniculus Papporum Apologie Solnensis Conciliabuli, Et Hyperaspites Legitimace Antilogiae... Cardinalis Francisci Forgacs de Ghimes, Archiepiscopi Strigoniensis.. Ioannes Iemnicus Parochus Senqvicensis scribebat. Iterato excusus Posonii : In Aula Archiepiscopali, 1611. 4° – Čaplovič 282*

Possessio Joannis Batisz Csepcsany [...] 2. Jul. 1764.

Bratislava, Univerzitná knižnica 21 F 10458

1765

GERHARD, Johann. *Schola Pietatis : Das ist Christliche vnd heilsame Vnterrichtung was für Vrsachen einen jeden wahren Christen zur Gottseligkeit bewegen sollen. In Nürnberg : in Verlegung Wolfgang Endters, 1649; Gedruckt zu Jena : bey Christian Lorentz Kempff. 4° – VD17 23:714188M*

Accepit Numerum Librorum Joannis Batisz Csepcsany comp. ... 1765.

Bratislava, Lyceálna knižnica V. teol.. 3512

LEMNIUS, Levinus. De Miracvlis Occvltis Natvrae Libri IIII. Ienae : Excudebat Tobias Steinman, Impensis Nicolai Knoperi, 1588. 8° – VD16 L/1108; Smetana – Telgársky, č. 739

Possidet Joannes Batisz Csepcsany comp. @ 75. 1765 die 10. Maij. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica III/515

MELANCHTHON, Philipp. Corpvs Doctrinae Christianae. Qvae Est Svmma Orthodoxi Et Catholici Dogmatis, Complectens Doctrinam puram & ueram Euangelij Iesu Christi Lipsiae : In Officina Ernesti Voegelini Constatiensis, 1560. 4° – VD16 ZV 26779; Smetana – Telgársky, č. 875

Gratiosa possessio Joannis Batisz Csepcsany comp. R 5 @ 10. Mai 1765. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica II/2229

1766

BAYLY, Lewis. Praxis Pietatis. To gest O Cwičenj se w Pobožnosti prawé, knjžka milostná. W Amsterodámě : V Jána Paskowského a Jana Theoffila Kopydlanského, W Roku Páně 1661. 12° – Knihopis 1017

Hunc Libellum praetiosum ex Gratuita Domini Emerici Halasz perpetuam Recognitionem oblatione possidet Egregius Joannes Batisz Csepcsany Schemniczij die 5 Xbr. 1766 facta.

Bratislava, Lyceálna knižnica V. teol. 4957

1767

EMMEL, Helfrich. Sylva Qvinqvelingvis Vocabvlorvm Et Phrassivm Germanicae, Latinae, Graecae, Hebraicae, Gallicae linguae. B. m. : Impensis Ludouici König bibliopol. Basiliensis, b. r. 8° – Smetana – Telgársky, č. 374

Possideo Joannes Batisz Csepcsany mpp Posonii 25 Julij 1767 R 2. @ 50. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/1594

LICEI, Ján. Iter Oeconomicum. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1707. 8° – Klimeková 5516

Ex Bibliotheca egregii Joannis Batisz Csepcsány 1767.

Bratislava, Univerzitná knižnica Sch G 260

SLEIDAN, Johannes. Commentariorum de statu religionis & Reipublicae, Carolo Quinto Caesare, Libri XXVI. Vnā cum Apologia ab ipso Autore conscripta, & Indice locupletissimo. Argentorati : Excudebat Theodosius Rihelius, 1576. 8° – VD 16 S/6689; Smetana – Telgársky, č.1209

Ex Bibliotheca quaemadmodum etiam Vera possessio Joannis Batisz Csepcsany mpp comp. R. 3. die 5. Junij 1767. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica XI/490

1769

AGRICOLA, Rudolf. De Inventione Dialectica Libri Omnes. Coloniae : Walther Fabritius, 1557. 8° – VD 16 ZV 258; Smetana – Telgársky, č.18

Ex bibliotheca Joannis Batisz Csepcsany mpp Vienna 21. Febr. 1769 comparat. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/1263/1

1774

SURIUS, Laurentius: Commentarij Brevis Rerum In Orbe Gestarum, ab anno salutis 1500. vsque in annum 1568. ex optimis quibusq; scriptoribus congestus. Coloniae : Apud Geruuinum Calenium, & heredes Iohannis Quentel, 1568. 8° – VD16 S/10244; Smetana – Telgársky, č.1254

Ex libris Ioannis Batisz Csepcsany mpp die 20 Julij 1774.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica IV/3299

VERGILIUS, Publius Maro. Opera. Tigvri : Excudebat Christophorus Froschouerus, 1567. 8° – VD 16 V/1372; Smetana – Telgársky, č.1319

Verus possessor hujus libri Johannes Batisz Csepcsany mpp. 1774 4. Januar. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/172

1778

BIBLIA – Starý zákon. In Genesin Enarrationum... Martini Lvtheri, Bona Fide & diligenter collectarum, per Hieronymum Besoldum Noribergensem. Tomvs Quartvs Continens Historiam Sanctissimi Patriarchae Ioseph. Noribergae : Excudebant Ioannes Montanus & Vlricus Neuberus, 1554. fol. – VD 16 B/2998; Smetana – Telgársky, č. 816

Ioannes Batisz Csepcsany Neosolij 22. Julij 1778. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica II/353/25

CHEMNITZ, Martin. Examinis Concilii Tridentini, Per D.D. Martinvm Chemnitzium Scripti, Opvs Integrvm : Qvatvor partes in quibus praecipuorum capitum totius doctrinae Papisticae, firma & solida refutatio, tùm ex sacrae scripturae fontibus, tùm ex orthodoxorum Patrum consensu, collecta est. Francofurti Ad Moenvm. : Impressvm... per Petrum Fabricium, impensis Sigismundi Feyerabendi, 1585. 8° – VD16 C 2171; Smetana – Telgársky, č. 650

Joannes Batisz Csepcsany mpp. Neosolij 17. Martij 1778. Symb. Virtute et Ingenio Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica, VII/1252

KEGELIUS, F. Tizenkét idvösséges Elmelkedesek. Lötsen : Samuel Brever, 1668. 12°. – Čaplovič 1206.

Joannes Batisz Csepcsany 1778.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára R 297

URSINUS, Fulvius. Virgilius collatione scriptorum graecorum illustratus. Antverpiae : Ex officina Christophori Plantini, 1568. 8° – Adams U/76; Smetana – Telgársky, č.1292

Joannes Batisz Csepcsany Neosolii 22 Julij 1778. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/1451

1780

HERTEL, Jakob. Ta Ek Ton Palaion Kai Panton... Vetustissimorum Et Sapientiss. Comicorum quinquaginta, quorum opera integra non extant, Sententiae. Basileae : Oporinus, Johann, 1560. 8° – VD16 H/2626; Smetana – Telgársky, č. 603

Joannes Batisz Csepcsany mpp Nagy Jeszen 4. 9br. 1780. Symb. Virtute et Ingenio

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/572

1781

MACHIAVELLI, Niccolo. Commentarii de principis viri institutione. Hanoviae : apud Guilielmum Antonium, 1594. 8° – Smetana – Telgársky, č. 838

Joannes Batisz Csepcsany 20. Februar 1781.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica V/38 d

1782

CICERO, Marcus Tullius. Sententiae insigniores, Apophthegmata. Lvgdvni : apud Gulielmum Rouillium, 1559. 12° – Smetana – Telgársky, č. 271

Joannes Batisz Csepcsany mpp 30 April. 1782.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VII/29

1785

AGRICOLA, Rudolph. *Elementa sphaerica*, 1530. ?, defekt. 8° – Smetana – Telgársky, č.1382

Joannes Batisz Csepcsany 1. Junij 1785.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica IX/60

1788

PLINIUS Secundus, Caius. C. *Plynii Secvndi Natvrae Historiarvm Libri XXXVII. E Castigationibvs Hermolai Barbari ... Editi. Impressum Hagenoae : Editum ... Sumptibus ...Ioannis Kobergii, ac Lucae Alantsee, opera ... Thomae Anshelmi Badensis, Mense Nouembri 1518. fol. – VD16 P/ 3528; Smetana – Telgársky, č.1034*

Joannes Batisz Csepcsany 8. Aug. 1788.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica X/7944

1789

ISSELT, Michael. *Mercvrii Gallobellici: siue, Rervm In Gallia Et Belgio Potissimvm: Hispania Qvoqve, Italia, Anglia, Germania, Polonia, viciniq: locis ... gestarum, Nvnccii Tomvs Primvs. Coloniae Agrippinae : Apud Viduam Godefridi Kempensis, 1598. 8° – VD16 I/605; Smetana – Telgársky, č. 682*

Joannis Batisz Csepcsany Vienna 25. 7bris 1789.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica IV/ 2580

1790

VESALIUS, Andreas. *Chirurgia Magna in septem libros digesta. Venetiis : ex officina Valgrisiana, 1569. 8° – ICCU-CNCE 38273; Smetana – Telgársky, č.1325*

Joannes Batisz Csepcsany Posonij 1. Januar. 1790.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica X/1538

L'OBEL, Matthias de: *Plantarum seu stirpium historia. Antverpiae : ex officina Christophori Plantini, 1576. 4°. – BT I/1975; Smetana – Telgársky, č. 762*

Joannes Batisz Csepcsany Tyrnaviae 29. Januar. 1790. – vlepenny exlibris

Ex Bibliotheca Hungarica Philippi Korn, Librarii Posoniensis

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica X/3369

1792

SKLENÁR, Juraj. *Origo Et Genealogia Illvstris Battyianiorvm Gentis... Posonii : Typis Ioannis Michaelis Landerer, 1778. 8° – Klimeková 8896*

Joannes Batisz Csepcsany Bajmocz 6. Maij 1792. – vlepenny exlibris

Ex Bibliotheca Hungarica Philippi Korn.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica IV. 5299

1793

ANGELO da Chivasso: Summa angelica de casibus conscientiae. Venetiis, 1487. 4° – Hain-Copinger 5383, Kotvan 51

Joannes Batisz Csepcsányi 10. julij 1793.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica R 2/12

HOLYWOOD, John. Libellvs De Sphaera. Accessit Eivsdem Avtoris Compvtvs Ecclesiasticus, Et alia quaedam in studiosorum gratiam edita. Impressum Vitebergae : apud Vitum Creutzer, 1545. 8° – VD16 J/726; Smetana – Telgársky, č. 686

Joannes Batisz Csepcsany mpp 29. Aug. 1793.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica IX/310

CHYTRAEUS, David. Historia Avgvstanae Confessionis, Continens Seriem Variarvm Deliberationvm Et Actorvm In Causa Religionis, Eo Tempore, Qvo Avgvstae Confessio Fidei, Qvae Et Ipsa Inserta Est, Carolo V. Imper. ... primũm exhibita est in Comitijs Anni M.D.XXX. Francoforti Ad Moenvm : Apvd Pavlṽm Reffeler, Impensis Sigismṽndi Feirabend, 1578. – VD 16 C/2600; Smetana – Telgársky, č. 659

Joannes Batisz Csepcsany mpp. 31. Aug. Neosolii 1793. Opus Praeclarum et Rarum.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica II/926

LUTHER, Martin. Tomvs Tertivs Omnivm Opervm, ... Martini Lutheri. ... Continens enarrationes Deuteronomij, ultimorum uerborum Daudidis, multorum Psalmorum pias luculentas, & ualde utiles. VVitebergae : Per Iohannem Lufft, 1549. fol. – VD 16 L/3415; Smetana – Telgársky, č. 785

Joan. Batisz Csepcsany Neosolii 1793

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica II/2197

PARACELSUS, Philippus Aureolus Theophrastus. Medicorvm Ac Philosophorum Facile Principis Theophrasti Paracelsi Eremitae libri V. de Vita longa, incognitarum rerum. & hucusque a nemine tractatarum refertissimi. Basileae : Apud Petrum Pernam, 1562. 12° – VD16 P/600; Smetana – Telgársky, č. 983

Joannes Batisz Csepcsany 29. Julij 1793

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica X/253

TACITUS, Publius Cornelius. Annalivm Ab Excessv Avgvsti Sicut ipse uocat, siue Historiae Augustae ... libri sedecim. Basileae : In Officina Frobeniana, Per Hieronymvm Frobenivm Et

Nicolavm Episcopivm, 1544. fol. – VD16 T/15; Smetana – Telgársky, č. 1259

Joannes Batisz Csepcsany mpp. Viennae 18 Julij 1793.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica IV/1877/2

Tlače bez udania roku akvizície

ACTA. Acta Et Conclvsiones Conventvs Sev Synodi Certorvm Incltyti Hungariae Regni Baronum,... et Ministrorum Augustanae Confessionis ex Decem Cis-Danubianis Comitatibus, Zolnae congregatorum... Bartphae Excudebat Jacobus Kleess. 1610. 4° – Čaplovič 121, RMNy 988

Possidet Joannes Batisz.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár RMK II/333a

CORPUS IURIS CIVILIS. Imp. Caes. Ivstiniani Institvtionvm Libri IIII. Francofvrti Ad Moenvm : Per Iohannem Feyrabendium, 1598. 8° – VD16 C/5225; Smetana – Telgársky, č. 709

Possidet Joan. Batisz

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica VI/45

DEŽERICKÝ, Jozef Innocent. De Initiis Ac Majoribus Hungarorum Liber III. Qui est Exegeticon De Scythis... Budae : Ex Typographeo Leopoldi Francisci Landerer, 1753. fol. – Petrik I/2, s. 522

Ex libris Ladislai Kvassaij – Joannes Batisz Csepcsany mpp 16. Junij 1792 [...]*Joannis Batis Csepcsanyi.*

Martin, Slovenská národná knižnica SB 5596/2 D3.

EVANGELIA et epistolae quae diebus Dominicis per anniversarias vices in ecclesiis unitatis fratrum in Bohemia et Moravia ad populum Christianum explicari solent. Graecae, Bohemicae, Germanice et Latine... edita. [Bremze : Typis Thomae Villeriani illustr. scholae typographi, 1616. 8° – Knihopis, č. 2278, 2280

Possidet Joannes Batisz Csepcsanyi, vlepenny exlibris Ex Bibliotheca Hungarica Philippi Korn, Librarii Posoniensis.

Praha, Národní knihovna 46 G 700

HEILAND, Samuel. Aristotelis Ethicorum Ad Nicomachvm Libri decem, in gratiam, et vsum Studiosorum breuiter et perspicuē, per Quaestiones, expositi. Tvbingae : Excudebat Georgius Gruppenbachius, 1588. 8° – VD16 ZV 7563; Smetana – Telgársky, č. 68

Possidet Joannes Batisz Csepcsany mpp comp. 12 Grosis. Symb. Virtute et Ingenio.

Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica III/1012

OVIDIUS Naso, Publius. Opera, Qvibvs in omnes Metamorphoseos fabulas, preter Lactantij argum@ta, quique accesserunt, Henrichi Glareani Et Longolij Annotationes ... Basileae : Per Henrichum Petri, 1556. 12° – VD 16 ZV 12098; GK I, č. 1485

Cui praecessere Vita ex ipsius Libris deprompta possidet Joan. Batisz comp. 1 fl. Symb. Virtute et Ingenio.

Martin, Slovenská národná knižnica IE 4786

The Library of Ján Batis from Malý Čepčín

Helena Saktorová

The library of the Turiec yeoman Ján Batis (1739 – 1810) is little known in the current professional literature. Only a few biographical data about this book collector are known. He was born in Malý Čepčín in the family of František Batis and Judita Záborská. In 1764 he got married to Anna Mária Súľovská. He died in Malý Čepčín at the age of 70.

The author obtained wider information about Batis' book collection from preserved exemplars with his ownership signature. Ján Batis' library was built deliberately. The books were gained by gift but mainly by purchase. He collected literature of domestic and foreign provenance from almost all fields of the knowledge, in particular from theology, history, linguistics, literature, medicine and sciences.

The author identified 44 titles from his library. Rare incunables, the 16th century prints and contemporary literature were among them.

Tento článok vznikol s podporou projektu „Pamäť Slovenska – Národné centrum excelentnosti výskumu, ochrany a sprístupňovania kultúrneho a vedeckého dedičstva“ (ITMS:26220120061) v rámci OP Výskum a vývoj spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

„Dedikačné pirátstvo“ ako špecifický fenomén v dejinách knihy¹

Franz Stephan Pelgen*

V predloženej štúdiu by som rád upriamil pozornosť na kuriózný prípad z 18. storočia – na „dedikačné pirátstvo“² („Widmungs – Piraterie“) skúseného literárneho „epigóna“. Prípad je povšimnutiahodný a zaujímavý z perspektívy výskumu dejín knihy. Nastoluje otázku, či sa tu odкрýva zaužívaná prax, alebo skôr pozorujeme vynaliezavosť jednotlivých dedikantov. Okrem toho je tento prípad mimoriadne vhodný i na demonštrovanie špecifických metód práce s exemplárom v rámci historicky orientovanej knihovedy.

V centre pozornosti stojí „bombónik“ medzi exemplármi mainzskej kníhtlače 18. storočia. Antikvár by vo všeobecnosti nazval „bombónikom“ obohatenie kníh o príväzky (často obrazového typu), ktoré netvorია vlastnú časť práce, ale v nadväznosti na obsah ju veľmi dobre dopĺňajú.

Naším konkrétnym príkladom je dielo benediktína zo Seligenstadtu a dvorného antikvára mainzského kurfirsta – P. Josepha Fuchsa³ (1732 – 1782), ktoré je práve svojou kompozíciou v spoločnej väzbe absolútne ojedinelé. Dielo vydané najprv v lete 1772 je vhodným príkladom ako účinne demonštrovať zásadnú individualitu starých tlačí. Na tomto príklade by som rád ilustroval, že sa nedá vytvoriť žiaden unifikovaný a presný záznam titulu tejto knihy.

^{1*} Za odbornú spoluprácu a konzultácie pri preklade štúdie Dr. F. S. Pelgena vyslovuje redakcia zborníka úprimné poďakovanie PhDr. Jane Bisovej (Dačice, ČR).
Pozn. red.: Príspevok vznikol na základe výskumu pôsobenia mainzského kurfirstského dvorného antikvára Josepha Fuchsa, autora historického diela *Historia Maguntiacensis*. Autor skúma jednotlivé dedikácie, ktoré sa s dielom spájajú. Kladie dôraz na špecifické venovania určené prímasovi Uhorska a ostrihomskému arcibiskupovi Jozefovi Batánimu (Batthyány), (1776). Štúdia je v nemeckom jazyku publikovaná v monografii *Modelle und Archivfunde*. Hrsg. von Corinna Norrick und Ute Schneider. Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2012.

² Oba termíny venovanie a dedikácia (Widmung, Dedikation) sú v súvislosti s predkladanou štúdiou chápané ako synonymá. Rozlišovanie „tlačenej dedikácie pre všetky vydania jedného diela“ vs. „osobitného venovania konkrétneho exempláru“ nemá v tomto prípade opodstatnenie.

³ K problematike je k dispozícii moja dizertácia: P. Joseph Fuchs. O. S. B. professor Seligenstadiensis (1732 – 1782) : Ein Mainzer Gelehrter und die Editions-geschichte seiner archäologischen und klosterpolitischen Schriften (Beiträge zur Geschichte der Stadt Mainz; 37). Mainz. 2009.

Na úvod by sme si však mali povedať niečo viac o (absentujúcom) pôvode a okolnostiach vydania práce. Na jar 1772 vyhotovila kurfirstská dvorská a univerzitná kníhtlačiareň dedičov Johanna Häffnera v Mainzi 1 500 exemplárov titulu *Historia Maguntiacensis*. Dielňa patrila Johannovi Josephovi Alefovi, ktorý veril, že ho zhotovením tejto tlače poveria. Tlač inicioval mainzský arcibiskup a kurfirst Emerich Joseph von Breidbach-Bürresheim. Joseph Fuchs bol povolaný zo svojho kláštora (profesijného domu) v Seligenstadte do sídla v Mainzi a poverený vypracovaním viacväzkových raných dejín mainzského kurfirstva. Alef mal dielo vytlačiť, pričom finančné prostriedky nehrali žiadnu úlohu. Osvietenský kurfirst sa staval k vydaniu s osobitnými sympatiami a vedel, že projekt bude u dvoch rozhodujúcich osôb – autora Fuchsa a tlačiara Alefa – v dobrých rukách, preto sa o detaily ďalej nestaral. Fuchs, zamestnaný ako dvorný antikvár, dostával zo štátnej pokladnice týždenne 11 zlatých (Gulden, fl.). Mzdu autora a výdavky spojené s výrobou knihy – sadzbu, tlač, papier a medirytca – platil kurfirst zo svojej súkromnej pokladnice. Celkové náklady nakoniec boli takéto: kurfirstská dvorská komora vyplatila autorovi Fuchsovi odmenu v období od 23. júla 1769 do konca roku 1773 spolu 2 552 zlatých, kým kurfirst v rovnakom období zo svojich súkromných zdrojov vynaložil 7 027 zlatých 12 grajciarov (Kreuzer, xr.) na výrobu knihy. Pred koncom roku 1771 vyšiel prvý zväzok v nemčine pod názvom *Alte Geschichte von Mainz*. Kurfirst si mohol vziať so sebou do jednej zo svojich rezidiencií v Aschaffenburgu úplne prvý exemplár už v auguste 1771 a nádhorne vypracované dielo sa mu veľmi zapáčilo. Sám stanovil výšku nákladu na 3 000 kusov. Bol to však príliš vysoký náklad na to, aby ho bolo možné ospravedlniť optimistickými očakávaniami a pokryť profesionálnymi stratégiami predaja.

Mimoriadne vysoká pracovná záťaž, ktorá spočívala na pleciah P. Fuchsa, ďalej narastala. Kurfirst si želal zverejnenie paralelného prekladu diela v latinskom jazyku, aby aj v zahraničí zarezonovala dôstojnosť a do rímskych čias siahajúcu hrdosť mainzského (arci)biskupského stolca, na ktorú v diele poukázal Fuchs. Po odbornej stránke to nebola pre Fuchsa žiadna výzva, keďže radšej publikoval v latinčine a svoj rukopis koncipoval v nemeckom jazyku na výslovné želanie vyšších vládnych kruhov. V jeho kompetencii bolo všetko: vykopávky, rešeršovanie v mainzských a relevantných zahraničných archívoch, knižniciach a zbierkach, korešpondencia so zahraničnými vzdelancami a kolegami, úprava rukopisov a prekladov, korektúry sadzby, nákup materiálu a papiera, návrhy ilustrácií a dozor nad prácou medirytca, reklama a práca s novinami, nadväzovanie kontaktov s kníhkupcami, s predajcami na trhoch a komisionármi doma i v zahraničí. Popri tom sa angažoval aj v politických iniciatívach, ktoré mu mohli spôsobiť mimoriadne nepríjemnosti. Legislatívne úpravy boli totiž nepriaznivo naklonené voči kláštorom a mali tvrdo zasiahnuť i jeho vlastný profesijný kláštor v Seligenstadte.

Skutočnosť, že talentovaný a svedomitý benediktín v tejto náročnej situácii – hoci neúmyselne – nevenoval dostatočnú pozornosť niektorým úlohám, napríklad starostlivosti o propagáciu publikácie a predaj výtlačkov, sa rýchlo vypomstila. To, že

ako rádový duchovný v naznačenom konflikte vyzradil vládne vnútorné záležitosti a tajomstvá svojho arcibiskupského mecenáša a priaznivca tak rímskej kúrii, ako aj svojím rádovým bratom v Seligenstadte, onedlho vyústilo do straty dôvery Emmericha Josepha. Ten svojmu antikvárovi predčasne odňal zverené výskumné a publikačné úlohy. Tejto problematike sa však v súčasnosti nebudeme venovať.

Dielo *Alte Geschichte von Mainz* bolo jednoznačne pozitívne recenzované a oslavované odbornou verejnosťou. P. Fuchs sa svojou vedeckou prvotinou preslávil a mainzskému arcibiskupskému stolcu priniesol vážnosť a úctu. Antikvár na vrchole svojej krátkej a oslňovej kariéry vzdelanca na jar roku 1772 naplnil očakávania kurfirsta. Latinčinu ovládal na vysokej úrovni, keďže svojmu pomocníkovi Johannovi Adamovi Franzovi Severusovi (ktorého platil sám) diktoval latinský text priamo, bez predchádzajúcej písomnej prípravy. Preklad sa realizoval v krátkom čase, čo podľa vlastného priznania Fuchsovi spôsobovalo isté skryté potešenie, keď dodatočne do latinskej verzie vložil zopár uštipačných poznámok, ktorými sa nenápadne odchyľil od mainzskej politickej línie pri objasňovaní cirkevných dejín i vo vzťahu k Rímu. Ukazuje sa, že sa naplnil jeho predpoklad, že nikto v Mainzi by nečítal zväzok v latinskom jazyku, ak už mal v rukách prv jeho nemeckú verziu. Vychádzajúc z relatívne dobrej pramennej základne, nie sú známe žiadne sťažnosti alebo výčitky určené autorovi.⁴

Keďže prvý zväzok diela *Alte Geschichte von Mainz* bol venovaný arcibiskupovi a kurfirstovi Emmerichovi Josephovi, Fuchs bez požiadania preložil toto venovanie aj do latinčiny. Na začiatku septembra 1772 kurfirstovi, ktorý s tým vôbec nepočítal, Fuchs odovzdal vytlačený exemplár latinského prekladu, označený ako *Historia Maguntiacensis*. Náklad 1 500 exemplárov bol vydaný bez ohľadu na situáciu na trhu a reálny dopyt.

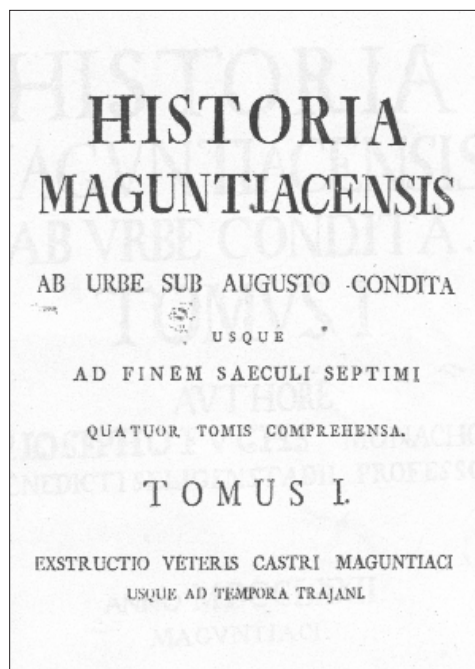
Odbyt a predaj nemeckého i latinského vydania boli rovnako zle premyslené a uskutočnené. Vypomstila sa veľkorysosť kurfirsta, ktorý všetko financoval, ale takmer do ničoho nezasahoval. Vydanie nemalo v podstate žiadneho vydavateľa! Fuchs vykonal takmer nemožné a šiel až na pokraj vlastných síl. Tlačiar Alef sa pokladal len za najatého tlačiaru, do kompetencií ktorého nepatrila zodpovednosť za odbyt, hoci mu nástupca kurfirsta Emmericha Josepha (ktorý zomrel v júni 1774) so spätnou platnosťou chcel vnútiť úlohu vydavateľa. Úradník, najatý dvorskou komorou, nemal ani najmenšie poňatie o vydávaní a opomenul všetky kontroly, nevymáhal v termínoch pohľadávky od rozličných komisionárov. Zo štyroch zväzkov edície *Alte Geschichte von Mainz* a *Historia Maguntiacensis* zostalo už len torzo, za odbyt a predaj ktorého sa necítil byť nikto kompetentný a zodpovedný. Rozličné nástroje odbytu, ktorými dobový obchod disponoval, neboli zvolené vhodne, ba čiastočne sa vyberali aj kontraproduktívne. Tak napríklad hlavný frankfurtský komisio-

⁴ Všetky informácie v súvislosti s pátrom Fuchsom sú opísané a zhodnotené v širších súvislostiach v dizertácii, na ktorú upozorňuje pozn. 3.

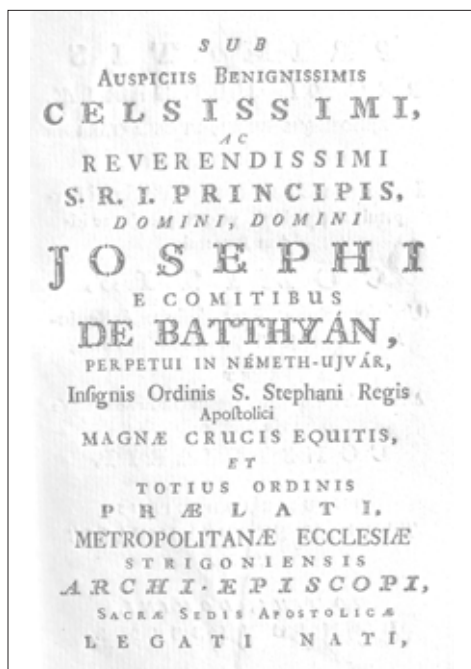
nár mal zabezpečiť predplatné zo zahraničia, proti čomu sa však bránil, lebo to bolo finančne náročné, a preto radšej pre odbyt kníh prakticky nič nepodnikol.

Odbyt v číslach titulu *Historia Maguntiacensis* vyzeral nasledovne: z 1 500 exemplárov bolo 22 exemplárov autorom prednostne odovzdaných na určené adresy (najskôr asi ako dar) – pochopiteľne grátis. Na výmenu komisionárovi vo Würzburgu (tento spôsob bol už sám o sebe neobvyklý) putovalo 200 exemplárov, ktoré do roku 1786 vrátane neboli vyúčtované a boli odpísané ako strata. Podľa účtovnej evidencie vlastníka tlačiarne Alefa ďalších 17 exemplárov bolo odčítaných ako defektných. Tlačiar nevytlačil k objednanému nákladu 1 500 exemplárov nijaké exempláre navyše, takže na predaj bolo reálne k dispozícii 1 483 exemplárov. Desať exemplárov sa zaslalo ako dar kurfirsta anglickej korune. Výnos z predaja diela *Historia Maguntiacensis* bol skutočne nulový! V dochovaných účtovných podkladoch nie je doložený ani jediný riadny predaj a zapísaný ani jediný prijatý grajciar.

Neobyčajný osud mala spomínaná desiatka exemplárov, darovaných anglickej korune. Bez ohľadu na politické pozadie, ktorého vykreslenie by bolo v tomto priestore príliš obširne, prial si mainzský kurfirst na začiatku septembra 1772, aby bolo venovanie prvého latinského zväzku určené anglickému kráľovi (a zároveň kurfirstovi z Braunschweig-Lüneburgu) Jurajovi III. Mohlo to byť v období, keď už bolo vydaných niekoľko exemplárov s venovaním Emmerichovi Josephovi a v Mainzi bo-

Obr. 1 Titulný list diela *Historia Maguntiacensis*, 1772

Obr. 2 Dedikácia J. Scheckenbergera arcibiskupovi J. Baťanimu

li neskôr k dispozícii na súkromné použitie aj exempláre s latinskou dedikáciou pre kurfirsta.

Pravdepodobne Fuchs dva razy nevystihol vhodný akcent dedikácie pre kráľa Juraja, ktorý by sa pozdával ministrom a dvorným radcom kurfirsta. Predložili mu teda ako tretiu verziu nemecký text venovania, ktorý mal Fuchs preložiť do latinského jazyka a dať vytlačiť. To vysvetľuje oneskorenie, prečo zväzky so „správnou“ dedikáciou pre anglického panovníka boli k dispozícii až v marci 1773. Bezprostredne predtým sa však Fuchs dostal do podozrenia ako tajný agent stojaci v konflikte na strane kláštorov a stratil dôveru. Z prác na projekte síce ešte nebol formálne odvolaný, ale ďalšie práce sa na príkaz kurfirsta prerušili.

V niektorých častiach nádherného latinského vydania je zrejmä istá náhľivosť. Medirytiny z titulu *Alte Geschichte von Mainz* obsahovali nielen nemecké legendy, ale aj odkazy na súvisiace stránky pre kníhviazača i čitateľa, ktoré boli vryté do samotnej platne. Keďže sa včas nemyslelo na aktualizáciu návodu pre kníhviazačov, existuje množstvo exemplárov *Historia Maguntiacensis*, v ktorých je 26 medirytín vsadených podľa nemeckého vydania tak, že nekorešpondujú s textom. Početné vysvetlivky vo vnútri poskladanej veľkoformátovej prílohy boli predsa len neskôr dodatočne vryté do platne aj v latinskom jazyku. Existuje viac exemplárov, do ktorých je priviazaná výlučne iba nemecká schéma. V podstate je jedinečných všetkých 26 zachovaných exemplárov, viac sa mi za 12 rokov hľadania nepodarilo nájsť. Vyskytujú sa prakticky všetky kombinácie, ktoré vzhľadom na dedikáciu, verzie titulných listov a medirytín, ako aj knižných väzieb, prichádzajú do úvahy. Napríklad exempláre s venovaním kráľovi Jurajovi III. prirodzene nemali obsahovať frontispis z *Alte Geschichte von Mainz*, kde si medirytiec Rücker prispôbil predlohu Giovanniho Battistu Tiepola a mimoriadne originálnym spôsobom obrazovo stvárnil samotné venovanie knihy kurfirstovi Emmerichovi Josephovi. Je tu však ešte niekoľko ďalších verzií. Bolo by príliš jednoduché odbaviť všetky tieto možné i nemožné kombinácie tvrdením, že ide o chybnú kníhviazačskú prácu. Exempláre boli takto odovzdávané už z tlačiarne, alebo si ich majitelia cielene vyhľadávali a kombinovali jednotlivé prvky. Existujú dva titulné listy k *Historii Maguntiacensis* (pričom niekde chýbajú i dôležité údaje), rozdielne je medirytinové stvárnenie písma na titulnom liste (jednoducho ako náhrada za frontispis nemeckého vydania). V niektorých absentujú eráta či pokyny pre kníhviazačov.

Do chvíle, než som 12. apríla 2011 získal jeden z takýchto exemplárov u trierského antikvára Petra Fritzena, rozdeľovalo sa 25 známych exemplárov titulu *Historia Maguntiacensis* s ohľadom na dve dedikácie: pre Emmericha Josepha, resp. kráľa Juraja III. Venovanie mainzskému kurfirstovi sme zaznamenali v 8 exemplároch⁵ a 14 exemplárov bolo dedikovaných kráľovi Jurajovi III.⁶ Dva exempláre (v Bonne a Darm-

⁵ Konkrétne v mestách: Coburg, Dresden, Heidelberg, Mainz (Dom und Diözesenarchiv, Martinus-Bibliothek, Stadtbibliothek), München a Nierstein.

stadte) obsahujú dokonca obe dedikácie zviazané do jedného zväzku a exemplár z Trieru (Stadtbibliothek) je bez priviazaného venovania.

V poradí 26. nájdený exemplár obsahoval však tlačenu dedikáciu, ktorú by sme ani prinajmenšom nehladali práve v *Historii Maguntiacensis*. Išlo o 16 stránkové venovanie uhorskému prímasovi a ostrihorskému arcibiskupovi Jozefovi Batánimu, ktoré kopíruje typografickú úpravu dedikácie pre kráľa Juraja III. Vlastník tohto výtlaku musel pravdepodobne kúpiť (žiaľ, neobjasneným spôsobom) nezložené hárky zväzku *Historia Maguntiacensis* a venovanie pre anglického panovníka nahradil dedikáciou pre ostrihorského arcibiskupa. Jeho identita je uvedená v závere dedikácie – Joseph Scheckenberger. Scheckenberger si však nechcel privlastniť Fuchsovo autorstvo, čím by sa dopustil podvodného falšovania, ale ako sa ešte ukáže, takýmto vynalievavým spôsobom chcel upútať pozornosť svojho veľaváženého predstaveného a prostredníctvom tohto výtlaku si zabezpečil zastúpenie v arcibiskupovej obľúbenej knižnej zbierke. Podľa vtedajšieho (ani podľa dnešného) právneho poriadku sa podvodu nedopustil.

Predpokladá sa, že Scheckenberger sám nechal knihu zviazať a na jednom z dvoch reliéfnych miest na chrbte knihy⁷ zreteľne uviedol ako autora Fuchsa. Aj na medirytinovom titulnom liste je Fuchs očividne a bez pochybností autorom všetkých pôvodných častí práce. Na úmyselné odstránenie pôvodného venovania určeného Jurajovi III. a jeho nahradenie dedikáciou, ktorá typograficky napodobňovala pôvodnú, môžeme do istej miery nazeráť ako na rafinovaný postup, nie iba prosté venovanie darovaného exemplára. Tento Scheckenbergerov počín sa neobmedzil iba na výmenu dedikácie v knihe. Malo by nás zaujímať, kto bol tento Joseph Scheckenberger a čo ho k tomu kroku motivovalo. Žiaľ, dodnes nie sú biografické údaje o ňom kompletné. Je známe iba to, čo nám prezrádza táto „čerešnička na torte“ – dedikácia v exemplári *Historia Maguntiacensis*. Napriek veľmi aktívnej podpore dvoch maďarských odborníkov z histórie a dejín knižnej kultúry sa nepodarilo získať ďalšie pramene o jeho pôvode či životnej dráhe.⁸

Scheckenberger bol v lete 1776 chovancom Generálneho kňazského seminára Uhorského kráľovstva v Ostrihomskej arcidiecéze (Seminarium generale cleri regni Hungarici Archidioecesis Strigoniensis). Arcibiskupstvo od polovice 16. storočia, v období, keď bol Ostrihom pod nadvládou Osmanskej ríše, prechodne sídlilo v Trnave. Trnava bola v 17. storočí centrom protireformácie v Uhorsku, kde sa od roku 1635 nachádzala univerzita (založená arcibiskupom Petrom Pázmáňom). Do pôsobnosti seminára patrila výchova uhorského kléru v rámci ostrihorského arcibis-

⁶ Konkrétne v mestách: Aschaffenburg, Cambridge, Haag, Freiburg, Fulda, Göttingen, Groningen, Koppenhagen, London, Mainz (Martinus Bibliothek a súkromná zbierka Schué), Manchester, München, Wien.

⁷ Nejde výslovne, ako vo väčšine prípadov, o nalepené štítky na chrbte.

⁸ Srdečne ďakujem Dr. Andrásovi Forgó (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest/Piliscsaba) a Dr. Edine Zvara (Szegedi Tudományegyetem) za ich veľkú podporu.

kupstva. Na začiatku 70. rokov 18. storočia opäť nastala radikálna zmena v postavení Trnavy: univerzita bola v rokoch 1776 /1777 preložená do Budína a nadriadený seminár pre vzdelávanie kléru v arcidiecéze sa zriadil v centre ostrihomského arcibiskupstva – v Bratislave.

Joseph Scheckenberger študoval však ešte v Trnave na univerzite. Na konci druhého ročníka 29. augusta 1776 úspešne získal filozofické vzdelanie, čo bolo nevyhnutné pre teologické štúdium v rámci trnavského seminára. Dosiahol akademický titul *Baccalaureus philosophiae*, ktorý je najnižšou z udeľovaných hodností a iba jednou z ďalších potrebných etáp kňazského vzdelávania. Nie je známe, či Scheckenberger v štúdiu pokračoval. V meste jeho štúdií – v Trnave – to už ďalej nebolo možné, keďže, ako sme už spomínali, univerzita ako aj kňazský seminár sa z mesta presťahovali. Je otázne, či Scheckenberger vôbec niekedy štúdium dokončil, a či vstúpil do pastoračnej služby ostrihomskej arcidiecézy.⁹ S poľutovaním musím skonštatovať, že jeho životopisné dáta zostávajú i naďalej nejasné.

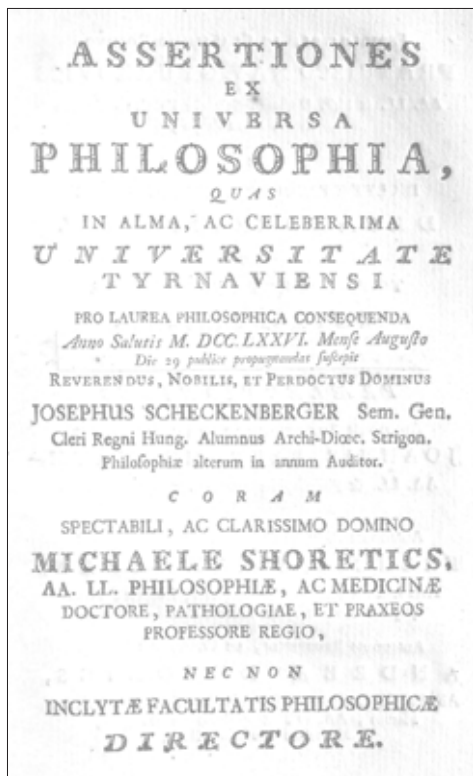
Vráťme sa k tomu, čo už vieme a súvisí priamo s jedinečným exemplárom Fuchsovej *Historia Maguntiacensis*. Celkom na jeho konci je priviazaná 16 stránková tlač Scheckenbergerových téz pre účely jeho verejnej dišputy (*Disputatio pro laurea philosophica consequenda*) priamo z tej istej tlačiarne ako samotné venovanie, ktoré nahradilo Fuchsovu dedikáciu pre kráľa Juraja. Obojstranne potlačený titulný list poskytuje doplnkové informácie:

- Tlač téz sa realizovala – ako bolo zvykom – niekoľko týždňov pred samotnou dišputáciou (určite v trnavskej univerzitnej kníhtlačiarňi); dovtedy nebol ešte konkrétny termín skúšky pevne stanovený. Dodatočne sa vlepil do predtlačenej priestoru dvojriadkový potlačený papierový prúžok s informáciou o dátume.¹⁰
- Názov téz¹¹ znel jednoducho: *Assertiones ex universa philosophia*. Išlo spolu o 99 téz zo základného filozofického cyklu prednášok, konkrétne z logiky a metafyziky (*Assertiones* 1 – 25), fyziky (*Assertiones* 26 – 64), morálnej filozofie (*Assertiones* 65 – 76) a matematiky (*Assertiones* 77 – 99).
- Verejná skúška sa konala v prítomnosti riaditeľa,¹² dekana,¹³ ako aj všetkých prísediach (asesorov) Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity.

⁹ O tom svedčí aj to, že Scheckenberger nefiguruje v rozsiahlom súpise kňazov ostrihomskej arcidiecézy. Porovnaj: NÉMETHY, Lajos. *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque ad annum MDCCCXCIV*. Esztergom, 1894.

¹⁰ S týmto javom sa stretávame u mnohých starých tlačených dišputácií. Väčšinou bol stanovený mesiac a predkladateľ neskôr ručne doplnil deň do exemplárov, ktoré slúžili aj ako pozvánka na obhajobu. V našom prípade, keďže príjemcom bol vysokopostavený arcibiskup, do ktorého služieb Scheckenberger po absolvovaní kňazského vzdelávania raz chcel nastúpiť, nebolo toto riešenie vhodné, a tlač tak zostala bez rukopisného doplnku.

¹¹ Scheckenbergerove *Assertiones* (bez dedikácie Jozefovi Baťánimu) je mimoriadne vzácne nájsť v maďarských knižniciach (napr. v Somogyi Károly városi és megyei könyvtár, Szeged)

Obr. 3 Tézý J. Scheckenbergera, 29. 8. 1776

Obr. 4 Portrét arcibiskupa J. Baťániho

- 99 téz vzniklo na základe prednášok troch univerzitných profesorov v rámci filozofického cyklu, ktoré Scheckenberger navštevoval. Boli to títo pedagógovia: Ján Baptista Horváth (János Keresztély Horváth) (fyzika), František Handerla (Ferenc Handerla) (logika a metafyzika ako aj morálna filozofia) a Andrej Dugonič (András Dugonics) (matematika).

Ďalší dôležitý detail Scheckenbergerovej filozofickej bakalárskej skúšky, zároveň aj najdôležitejší kľúč k pochopeniu jedinečnosti exempláru *Historia Maguntiacensis*, nenachádzame na titulnom liste alebo v rámci *Assertiones* priviazaných na konci Fuchsovho zväzku, ale na prvej stránke Scheckenbergerovej dedikácie arcibiskupovi Baťánimu (obr. 2). Píše sa tu: „Sub auspiciis benignissimis Celsissimi ac Reverendissimi [...] Josephi e comitibus de Batthyán [...]“. Práve táto formulácia „sub aus-

¹² Bol to chorvátsky rodák kráľovský uhorský profesor patológie a praktickej medicíny Dr. phil. Dr. med. Michal Šoretic (Mihály Shoretics, 1741 – 1786).

¹³ Profesor kamealistiky Dr. phil. František Xaver Ďurkovič (Ferenc Xavér Gyurkovics, ? – 1793)

piciis“ demonštruje skutočný motív hodnotného knižného daru s lákavým venovaním. Arcibiskup Baťáni prevzal patronát nad Scheckenbergerovou bakalárskou skúškou, venoval jej svoju pozornosť a osobne jej predsedal. Zostáva neodhalené, za akých okolností sa dostalo Josephovi Scheckenbergerovi tejto priazne. Azda si ju vyslúžil vďaka vynikajúcim študijným výsledkom, alebo sa mu jej dostalo náhodne jednoducho preto, lebo bol súčasne chovancom trnavského arcibiskupského seminára.

V každom prípade potom, čo sa dozvedel o tomto mimoriadnom vyznamenaní jeho bakalárskej skúšky, pripravil a zrealizoval originálny plán. Poslal arcibiskupovi jeden exemplár svojich *Assertions* v takej zhodnotenej podobe, ktorá zaistila, že sa arcibiskup Scheckenbergerových téz ani po obhajobe nezbažil, ale ich založil do svojej knižnice. Scheckenberger využil vo svoj prospech všeobecne známu skutočnosť, že arcibiskup bol nielen vzdelancom a bibliofilom, ale aj vášnivým zberateľom kníh. Samotnú tlač s tézami v rozsahu niekoľkých listov – i s ďalšou 16-stránkovou dedikáciou – by si arcibiskup pravdepodobne do knižnice nezaradil; okrem toho mohlo pôsobiť celkom neprimerane a nanútené pozdvihnúť *Assertions*, z obsahovej stránky nevelmi hodnotné, takou vznešenou a slávnostnou dedikáciou, akú zostavil Scheckenberger.

Pozrime sa na dedikáciu predsa len viac zblízka. Je ťažké si predstaviť, že chovanec Scheckenberger – pravdepodobne sotva starší ako 20-ročný, ak nešlo práve o netypického oneskorencia, ktorý dlho nevie, čím chce byť – by dokázal túto formálne dokonalú dedikáciu skoncipovať bez cudzej pomoci. Už len sama správna titulácia arcibiskupa so všetkými titulmi a funkciami si vyžadovala osobitnú znalosť kurtoázie. Dedikácia bola sformulovaná osvedčeným štýlom a poukazuje na skúsenú pomoc a radu poskytnutú Scheckenbergerovi. Štruktúra a abstrahovaný sled myšlienok (ktorý mimochodom tak dôkladne uplatnil a dodržiaval aj Joseph Fuchs už vo venovaní diela *Alte Geschichte von Mainz* kurfirstovi Emmerichovi Josephovi) boli nasledovné:

- prejav svojej vlastnej radosti nad patronátom,¹⁴
- bližšia konkretizácia tejto podpory¹⁵ a vyjadrenie vďaky a radosti,
- zdôraznenie vlastnej osobnej nespokojnosti, čo sa týka adekvátnej miery vyjadrenia vďačnosti,¹⁶
- všeobecná chvála rodiny patróna,
- zameranie sa na chválu rodiny, na konkrétnych a priamych predkov patróna,¹⁷

¹⁴ Scheckenbergerovými kľúčovými slovami vyjadrujúcimi túto podporu sú *protectio*, *benevolentia* a *patrocinium*.

¹⁵ Scheckenberger ňou chápe patronát arcibiskupa ako najväčšiu možnú česť a záštitu – „*decus aut tutamen*“.

¹⁶ Toto nasleduje veľmi často po rétorickej schéme „*nestojí za zmienku*“.

¹⁷ Scheckenberger chválil osobitne arcibiskupovho otca (Ludovíta) ako aj strýka (Karola).

- prechod k najdôležitejšej osobnosti – k patrónovi samému,
- ocenenie cností a vyzdvihnutie jeho vážnosti,
- rekapitulácia najdôležitejších míľnikov v profesijnej dráhe mecéna,
- zdôraznenie niektorých osobitne dôležitých a považovaných zásluh menovaného,¹⁸
- pranie a požehnanie dlhého života, úradovania / panovania patróna,
- rozšírenie tohto požehnanie na ďalšie kategórie,
- návrat k opätovne uvedenej pohnútke samotnej podpory a prosba o udržanie patronátu.

Scheckenbergerova dedikácia Jozefovi Batánimu a jeho tlačené tézy spolu neoddeliteľne súvisia a nerozlučne k sebe patria. Venovanie je vyslovením vďaky a radosti chovanca nad jemu udeleným patronátom arcibiskupa, ktoré Scheckenberger najzreteľnejšie stvárnil osobitnou formou „sub auspiciis – Defensio“ pri príležitosti svojej bakalárskej skúšky na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity 29. augusta 1776. Tento obhajovací prejav bol priestorom, kde mladý chovanec mohol – ako budúci klerik ostrihomskej arcidiecézy – upútať pozornosť arcibiskupa, ktorého si vážil nielen on, ale aj celá katolícka cirkev v Uhorsku.¹⁹ Scheckenberger túto šancu využil skutočne originálnym spôsobom.

Dosiaľ išlo v opise udalostí o celkom bežný priebeh. Jedinečnosť spočíva v tom, že Scheckenberger svojmu arcibiskupovi neodovzdal iba (pre neho azda sám o sebe bezcenný) drobný knižný dar – svoje tézy (v rozsahu 16 stránkového veľkého osmorkového hárku) a priviazanú dedikáciu (rovnakého rozsahu). Využil však Batániho chýrnu bibliofíliu a záujem o dejiny, aby tak pre seba ako dedikanta prostredníctvom skvostných a takpovediac ušľachtilých knižných darov – k plurálu sa ešte vrátim – docielil metropolitovu väčšiu pozornosť.

Nepochybujem a nemám ani iné hodnoverné vysvetlenie pre opisovaný nález, a síce, že exemplár získaný v roku 2011 v antikvariáte je práve ten exemplár, ktorý Scheckenberger svojmu arcibiskupovi v roku 1776 poslal alebo dokonca osobne odovzdal.

¹⁸ Tu vyzdvihol Scheckenberger zásluhy Batániovcov v oblasti školstva, starostlivosti o chudobných ako aj o jemu podriadený klérus.

¹⁹ Gróf Jozef Batáni nar. 30. 1. 1727 vo Viedni, v roku 1751 vysvätený za kňaza, v roku 1752 ostrihomský kanonik, potom prepošť kláštora v Szombathelyi a prepošť v Bratislave, v roku 1759 sedmohradský biskup, 1760 kaločský arcibiskup, 1776 arcibiskup ostrihomský a knieža primas Uhorska [sám uvedený do úradu 1. 6., len niekoľko týždňov pred Scheckenbergerovou skúškou], 1778 hodnosť kardinála, 1778 – 1781 stavba Primaciálneho paláca v Bratislave, kde kardinál sídlil a 23. 10. 1799 aj zomrel. Batáni bol stálym poradcom cisárovnej Márie Terézie a dôležitým prostredníkom medzi pápežom a cisárskym domom v búrlivom jozefínskom období.

Tento exemplár musí teda pochádzať pôvodne z Baťániho knižnice.²⁰

Dobre zachovaná knižná väzba rýchlo pritiahne záujem pozorovateľa: knižný blok je zošíty v piatich väzoch s trojstrannou zlatou oriezkou a puncovaním okolo kapitálíka. Väzba je z ružovo zafarbenej kože s bohatým pozlátením na chrbte i na oboch doskách. Zväzok je mimoriadne nápadný práve vďaka intenzívnej farbe kože na doskách. Nepochybne vynikol i v rámci fondu Baťániho knižnej zbierky.

Ako objednávateľ tohto efektného prevedenia väzby prichádza do úvahy len sám Scheckenberger. Svoje ciele mohol dosiahnuť iba vtedy, keď jeho dedikácia a tézy sa – vďaka knihárskemu prevedeniu – neoddeliteľne spoja s Fuchsovým dielom *Historia Maguntiacensis*, ktoré bolo však v tomto prípade degradované na úroveň akejsi „nosnej konštrukcie“. Jeho cieľom bolo, aby arcibiskupa potešil, dôstojne mu prejavil svoju vďačnosť za podporu (prostredníctvom dokonalej dedikácie) a upútal jeho pozornosť. Osobitný Scheckenbergerov kalkul tkvel v tom, že si nerobil nijaké ilúzie o tom, že by sa jeho tézy (ani s tlačenu dedikáciou) mohli dostať do Baťániho knižnice. Aj konkrétne umiestnenie oboch tlačených hárkov k Fuchsovmu dielu sa realizovalo s rozvahou a premyslene, pretože po medirytinovom liste nasleduje najprv Scheckenbergerova dedikácia ostrihomskému arcibiskupovi, až potom samotná *Historia Maguntiacensis*, na konci ktorej sú trnavské tézy (*Assertiones*). Toto knihárske prevedenie musel určiť sám chovanec. Iba v prípade dodržania knihárskeho prevedenia mohla korešpondovať skladba tohto knižného daru so zámerom dedikanta. Aby sa tento zámer naplnil, Fuchsova vlastná dedikácia anglickému kráľovi bola odstránená, čo predstavuje najdelikátnejší a súčasne najobratnejší Scheckenbergerov šachový ťah.

Fuchsova *Historia Maguntiacensis* nie je mimochodom jedinou knihou, ktorú Scheckenberger uvedeným spôsobom upravil a prepracoval. Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti uchováva jeden zväzok,²¹ ktorý vykazuje presne ten istý nález

²⁰ Za informácie o mieste uloženia knižnice kniežaťa prímasa Baťániho vďačím Edine Zvara (Szeged), pričom by som sa jej na tomto mieste chcel opätovne poďakovať za jej neúnavnú pomoc. Vyše 700 rukopisov z tejto zbierky sa dostalo do Knižnice ostrihomského arcibiskupstva (lat.: Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis; maď.: Esztergomi Főszékesyházi Könyvtár), kým množstvo starých tlačí zostalo i naďalej vo vlastníctve rodiny Baťáni. Z rodovej knižnice sa v roku 1838 ako dar Gustáva a Kazimíra Baťániho dostali do majetku Uhorskej akadémie vied (Magyar Tudományos Akadémia). Tak sa Baťániovské knižné poklady v podstate uchovali dodnes na dvoch miestach prístupné verejnosti – rukopisy v Ostrihome a tlače v Budapešti. Mnou získaný exemplár diela *Historia Maguntiacensis* (pri ktorom som si podľa Scheckenbergových úprav istý, že pochádza z knižnice arcibiskupa), mohol byť vyňatý z fondu ešte pred rokom 1838. Kniha nevykazuje žiadne explicitné provenienčné znaky, hoci na titulnom liste sa nachádza časovo neupresnené malé prázdne miesto preložené papierom (azda po vyrezaní pečiatky alebo iného staršieho vlastníckeho záznamu?). Antikvár Peter Fritzen z Trieru ma oboznámil, že knihu získal len niekoľko týždňov pred mojou kúpou, v marci 2011, a síce na antikvárnem veľtrhu v rámci lipského knižného veľtrhu od slovenských kolegov ako výmenu za staré mapy. Rozhodujúcou bola v neposlednom rade mimoriadna, ružovo sfarbená väzba knihy.

(až na to, že nebolo potrebné odstrániť žiadne existujúce venovanie): Scheckenbergerovu dedikáciu arcibiskupovi Batáňimu v úvode a *Assertiones* z bakalárskej skúšky z 29. augusta 1776 priviazané v závere knihy. Nosným zväzkom, ktorý musel chovanec získať v rovnakom čase ako Fuchsove dielo, bola práca od Mikuláša Oláha o raných uhorských dejinách, vydaná za Batáňiho predchodcu na ostrihomskom arcibiskupskom stolci v roku 1763 – *Hungaria et Atila. De originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo*. (Viedeň : Trattner, 1763). Scheckenberger si mohol byť (po tom, čo vedel o Batáňiho láske ku knihám a jeho záujme o dejiny) absolútne istý, že prímasa Batáňiho by táto práca zaujímala. Musel však počítať s tým, že dielo vydané pred 13 rokmi už je dávno v Batáňiho knižnej zbierke zastúpené. V prípade Fuchsovej *Historia Maguntiacensis* bolo riziko takejto duplicity nepatrné.

Na záver zostáva ešte niekoľko otázok, ktoré nastoľujú okruhy pre prípadný ďalší výskum:

- Odkiaľ pochádzal Joseph Scheckenbeger a čo sa s ním stalo?
- Z akého zdroja získal informácie o Fuchsovej práci *Historia Maguntiacensis* a odkiaľ si zaobstaral konkrétny, ním upravený exemplár? Kde nechal Scheckenberger vyhotoviť knižnú väzbu?
- Dal by sa provenienčný sled tohto „Fuchsovho uhorského exemplára“ skompletizovať a doplniť o ďalšie detaily?
- Bolo prepracovanie a úprava diel Fuchsa a Oláha jeho vlastnou myšlienkou, alebo malo konkrétny predobraz? Bola táto prax v prípade starých tlačí vo všeobecnosti častejšou? Bola rozšírená, alebo bola špecifikom pri najmenšom pre promočné tlače („sub – auspiciis“) z daného obdobia?
- Ako sa na takúto prax v minulosti nazeralo a ako bola hodnotená?

Pátra Fuchsa by podľa môjho presvedčenia iste veľmi potešilo, keby bol vedel niečo o výskyte tejto úpravy (v roku 1776 totiž žil opäť v profesijnom dome kláštora v Seligenstadte) predovšetkým preto, lebo on sám by Batáňiho pokladal za úctyhodného dedikanta. Arcibiskup Batáňi nebol síce uhorským Emmerichom Josep-hom, lež čestným, v rovnakej miere Viedňou i Rímom oceňovaným prelátom, prostredníkom i zmierovateľom v búrkach osvietenstva. A prirodzene by bol tento benediktín veľmi potešený dosahom recepcie jeho diela. Fuchsovi ako autorovi by predsa muselo spôsobiť radosť, že latinské vydanie jeho diela, určené medzinárodnej komunite vzdelancov – napriek katastrofálne zlej distribúcii – po tri a pol roku od svojho zverejnenia v Mainzi upravil chovanec trnavského kňazského seminára ako dar a zároveň prejav úcty najvyššiemu katolíckemu hodnostárovi v Uhorsku a vynaliezavo ho vmanévroval do jeho súkromnej knižnice!

Preložila: Mgr. Petronela Bulková, PhD.

²¹ Országos Széchényi Könyvtár: 802.127. Zväzok vo veľkom osmorkovom formáte obsahuje okrem doplnku [12], 258 strán.

Franz Stephan Pelgen – The „Dedication piracy“ as specific phenomenon in the history of the book

Petronela Bulková

Presented study documents the origin, distribution and uniqueness of selected exemplars of chosen historical work of the Benedictine and antiquary from Mainz – Joseph Fuchs. This title was published in 1772 in German as *Alte Geschichte von Mainz* and in Latin titled as *Historia Maguntiacensis*. In the first part of this article author reveals various circumstances of publishing, distribution and selling of both versions and relations to their dedicatees – the Archbishop of Mainz – Emmerich Joseph and British monarch – George III.

In the second part author analyzes interesting case of so called „dedication piracy“. He takes into the consideration specific and valuable book present of young student Joseph Scheckenberger to his patron and the Archbishop of Esztergom – Jozef Batányi (Batthyány).

The uniqueness of this present consisted in its inventive composition – combination of Scheckeberger's theses and his dedication to the Archbishop – impressive bounded together with exemplar of *Historia Maguntiacensis*. Using this creative way ensured Scheckenberger the incorporation of his theses into Archbishop's library. This case demonstrates originality and individuality of old prints and importance of their research.

Zanietené čitateľky rodu Pálfi – Mária Lucia st. (1862 – 1958) a jej dcéra Mária Lucia ml. (1896 – 1952)

Michaela Sibylová

V historickom vývoji súkromných knižníc na území Slovenska nachádzame medzi majiteľmi šľachtických knižníc prevažne mužov, najmä v staršom období. Rodová knižnica alebo aspoň osobná knižnica majiteľa šľachtického sídla bola jeho neodmysliteľnou súčasťou. Táto tradícia vychádzajúca z reprezentatívneho spoločenského postavenia šľachty sa neskôr preorientovala aj na praktické uplatnenie čitateľského záujmu jednotlivých členov šľachtických rodín. Tak sa táto ušľachtilá záľuba, niekedy neprávom degradovaná na márnenie voľného času, začala tešiť záujmu aj medzi ženami – aristokratkami. Budovaním osobných knižných zbierok, ktoré plne rešpektovali a odrážali ich osobné potreby a záujmy, sa nám dnes odкрýva prostriedok k poznaniu postavenia a každodenného života šľachtícien.

Po boku politicky vplyvných a finančne zabezpečených Pálfiovcov stáli odané a verné manželky. Ich osudy, zatienené kariérou manželov, zostávajú bielym miestom v slovenskej historiografii.¹ Ich osobný život sa zredukoval len na základné biografické údaje a mená detí, ktoré priviedli na svet, aby tak zabezpečili budúcnosť rodu. Je všeobecne známe, že hlavným životným poslaním šľachtícien bola starostlivosť o chod domácnosti, o deti a manžela. Priaznivé finančné pomery im však uberali na povinnostiach a dovoľovali venovať sa aj rozvoju svojej osobnosti a záľubám ako cestovanie, móda, cudzie jazyky, umenie, literatúra. Spomedzi pálfiovských žien červenokamenskej vetvy rodu boli na prelome 19. a 20. storočia vášnivými čitateľkami Mária Lucia st. a jej najstaršia dcéra.

Mária Lucia Pálfiová, rodená Vilčeková (30. 11. 1862 – 27. 12. 1958) bola najmladším dieťaťom Jána Nepomuka Vilčeka a Emmy, rod. Emo-Capodilistovej. Vyrastala vo Viedni a na rodinných sídlach v Dolnom Rakúsku. Za Jozefa Pálfiho (1853 – 1920) sa vydala 16. 2. 1895 ako 32-ročná. Žili v kaštieli, neskôr na hrade v Smoleniciach. Jej manžel bol správcom rodových majetkov, na ktorých zavádzal moderné formy hospodárenia a pôsobil aj v krajinskej správe. Vychovali päť detí, troch sy-

¹ HUPKO, D. V tieni manžela? Blanka Batthyány a Lucia Wilczek v úlohách pálfiovských manželiek na prelome 19. a 20. storočia.

nov a dve dcéry, z ktorých v súvislosti s knižnicou budeme ešte spomínať najstaršiu dcéru Máriu Luciu (1896 – 1952). Zo synov vynikol hlavne Peter (1899 – 1987), ktorý bol známym maliarom.

Mária Lucia st. začala budovať svoju knižnú zbierku ešte za slobodna, v roku 1879 si ako 17-ročná kúpila priamo v Padove, ktoré bolo rodným mestom jej matky, román nemeckého autora Friedricha Wilhelma Hackländera (1816 – 1877).² Vlastníctvo si v knihách označovala tlačeným heraldickým exlibrisom od rytca Ernesta Krahla (1858 – 1926) s textom: *Lucia Gräfin Pálffy Geb. Gräfin Wilczek*, ale aj viacerými variantmi rukopisného exlibrisu.³ K exlibrisu často pripájala údaj o mieste, čase a spôsobe získania knihy, čo umožňuje lepšie sledovať jej zberateľskú a čitateľskú činnosť.

O jej jazykových znalostiach vieme, že okrem rodnej nemčiny ovládala aj francúzsky jazyk, ktorým komunikovala so svojou matkou, pochádzajúcou z Talianska. Predpokladáme preto, že taliančinu vedela aspoň v hovorenej forme, veď k príbuzným do Talianska cestovala často. Nemáme doklad o čítaní kníh v talianskom jazyku, ale vlastnila obojstranný nemecko-taliansky slovník, čo by mohlo náš predpoklad potvrdiť. Po maďarsky nevedela, o čom svedčí korešpondencia medzi ňou a jej svokrom Móricom Pálfiom st. (1812 – 1897) o potrebe prijať maďarskú vychovávateľku pre deti, „aby jeho vnúčence nezaostávali v materinskej reči“.⁴

Z hľadiska dopĺňovania knižnej zbierky preferovala kúpu a dary. Často ju obdarúvali knihami jej príbuzní. Ešte za slobodna v roku 1884 dostala historický román od svojho otca Jana Nepomuka Vilčeka (1837 – 1922).⁵ Tento román opisujúci staronemeckú legendu o veštici Jette, manželke franského kniežata Anthysa, mal pre jej majiteľku istú symboliku. Máriu Luciu st. totiž od malička všetci príbuzní a známi oslovovali Jetta. Zachovali sa aj tri knihy – titul teologickej literatúry⁶ a beletrie,⁷ ktoré jej venovala staršia sestra Alžbeta (1859 – 1938), vydatá za Rudolfa Kinského. Na Vianoce roku 1927 dostala od nej humoresky napísané v nárečí horného Rakúska od autora Franza Resla.⁸ Jej druhá staršia sestra Mária Kinská (1858 – 1938) jej v roku 1907 dala teologický spis M. Meschlera.⁹ Od švagra Karla Stubenberga (1860 –

² Hackländer, Friedrich Wilhelm. Werke. Band 5. Stuttgart : Krabbe, 1875. Múzeum Červený Kameň (ďalej len MČK) 3632.

³ Jetta Wilczek (ešte za slobodna), Lucia Pálffy, Maria Jetta Pálffy-Wilczek, Lucia Pálffy-Wilczek, Jetta Pálffy-Wilczek.

⁴ HUPKO, D., JANÁČKOVÁ, I., TIHÁNYI, J. Koniec starých čias, s. 69.

⁵ Hausrath, Adolf. Jetta : Historischer Roman aus der Zeit der Völkerwanderung. Leipzig : S. Hirzel, 1884. MČK 3536.

⁶ Keppler, Paul Wilhelm von. Mehr Freude : ein Ostergruß. Freiburg im Breisgau : Herder, 1909. MČK 3427.

⁷ Ganghofer, Ludwig Albert. Schloß Hubertus. Band 1. Stuttgart : Adolf Bonz, 1896. MČK 3832.

⁸ Da is amal ... da san amal ... da hat amal : 99 lustige Geschichten aus meinem Schmierbüchl. Band 2. Linz a. D. : Bauer, 1924-34. MČK 3864.

⁹ Meschler, Moritz. Die Gabe des heiligen Pfingstfestes : Betrachtungen über den Heiligen Geist. Freiburg im Breisgau : Herder, 1905. MČK 3396.

Obr. 1 Mária Lucia Pálfiová st. (Jetta)
ako 32-ročná

Obr. 2 Jej heraldický exlibris

1928, manžela Jozefovej sestry Paulíny) dostala v roku 1901 aforizmy autorky Marie Crescence Cappy.¹⁰ Knihy jej často darovala aj najbližšia rodina, napr. na veľkonočné sviatky roku 1915 jej päť detí (najstaršia dcéra Mária Lucia mala 19, najmladší syn Karol 10 rokov).¹¹ Od svokra Mórica Pálfiho (1812 – 1897) dostala v roku 1896 vreckový taliansko-nemecký slovník.¹²

Do svojich kníh si zaznamenávala miesto a čas, kedy ich čítala. V Smoleniciach čítala v roku 1898 novelu anglickej spisovateľky Henrietty Elizy Vaughan Stan-
nar (1856 – 1911),¹³ v roku 1902 teologický spis francúzskeho biskupa Louisa Bougau-
da¹⁴ a v roku 1918 román nemeckého spisovateľa Hermanna Lönsa (1866 – 1914).¹⁵

¹⁰ Primeln : Aphorismen. Salzburg : Eduard Höllrigl, 1901. MČK 3854.

¹¹ Krack, Otto. Das deutsche Herz : Feldpostbriefe unserer Helden. Berlin : Scherl, 1915. MČK 3255.

¹² Schul- und Reise- Taschen Wörterbuch der italienischen und deutschen Sprache. Leipzig : K. Tauchnitz, 1836. MČK 3603.

¹³ Dinna Forget. London : Trischler & Co., 1890. MČK 3656.

¹⁴ Jesus Christus als Mensch. Mainz : Kirchheim, 1893. MČK 3257.

¹⁵ Die Häuser von Ohlenhof : Der Roman eines Dorfes. Hannover : Sponholtz, 1917. MČK 3375.

Zachované torzo jej knižnice tvorí 22 kníh uložených v knižnici Múzea Červený Kameň a 3 rukopisy v Univerzitnej knižnici v Bratislave. Z jazykového hľadiska sú to knihy prevažne v nemeckom, ale aj v anglickom a francúzskom jazyku. Obsahová orientácia zachovaných kníh je rôznorodá, ide najmä o beletriu (spoločenské, lúboštné, dobrodružné, historické romány, listy, humoresky, aforizmy, cestopis, veršované rozprávky), ale nachádza sa tu aj teologická literatúra¹⁶ a spevník.¹⁷

Po teologickej literatúre siahala zrejme v časoch, keď zažívala smútok nad stratou blízkeho. V roku 1902 v Smoleniciach čítala v nemeckom preklade teologické dielo francúzskeho biskupa Louisa Bougauda, v ktorom hľadala útechu zo straty svojho synčeka Stanislava, ktorý zomrel ako mesačný novorodenec v januári roku 1902. Keď 22. 1. 1920 náhle zomrel jej milovaný manžel Jozef, siahla opäť po knihe.¹⁸ Zmierniť bolesť nad odchodom manžela jej pomáhala kniha „*Ein Trostbüchlein vom Tode ...*“, nemeckého teológa, básnika a spisovateľa Augustina Wibbelta.

Z beletrie uprednostňovala diela nemeckých a rakúskych autorov, napr.: Marie Wilhelminy Aichbichler (1904 – 2002),¹⁹ Angeliky von Hörmann,²⁰ Richarda Nordhausena,²¹ Paula Kellera (1873 – 1932),²² F. W. Hackländera (1816 – 1877),²³ Hermannu Lönsa (1866 – 1914),²⁴ Ludwiga Alberta Ganghoferu (1855 – 1920),²⁵ Otta Kracka,²⁶ Josepha Viktora von Scheffela (1826 – 1886)²⁷ a Herberta Kettnera.²⁸ Diela anglických autorov Henryho Ridera Haggarda (1856 – 1925)²⁹ a Henrietty E. V. Stannard (1856 – 1911)³⁰ čítala v anglickom origináli. Z francúzskych autorov sa v jej knižnici zachovala len kniha Georga Ohneta (1848 – 1918), ktorú dostala ako pozostalosť

¹⁶ Keppler, Paul Wilhelm von. Mehr Freude : ein Ostergruß. Freiburg im Breisgau : Herder, 1909. MČK 3427; Meschler, Moritz. Die Gabe des heiligen Pfingstfestes : Betrachtungen über den Heiligen Geist. Freiburg im Breisgau : Herder, 1905. MČK 3396; Bougaud, Émile. Jesus Christus als Mensch. Mainz : Kirchheim, 1893. MČK 3257; Wibbelt, Augustin. Ein Trostbüchlein vom Tode. Warendorf : Schnell, 1919. MČK 3403.

¹⁷ Neuhofer, Franz – Binder, Eduard. Neue Liada und Gsángl : Jugend-Liederbuch. Band 17. Linz : Stelzhamer-Bund, 1912/1913. MČK 3288.

¹⁸ Zomrel vo švajčiarskom Davose. Podrobnejšie: HUPKO, ref. 1, s. 336-338.

¹⁹ Singerlein : Die Liebesgeschichte einer jungen Seele. München : Kosel, 1928. MČK 3863.

²⁰ Salig-Fräulein : Ein Tirolermärchen in Versen. Leipzig : Meyer, 1897. MČK 3846.

²¹ Die rote Tinktur : eine kuriose Geschichte. Berlin, [1895]. MČK 3644.

²² Die Heimat : Roman aus den schlesischen Bergen. Berlin; Wien; Ullstein, [1912]. MČK 3548.

²³ Werke. Band 5. Stuttgart : Krabbe, 1875. MČK 3632.

²⁴ Die Häuser von Ohlenhof : Der Roman eines Dorfes. Hannover : Sponholtz, 1917. MČK 3375.

²⁵ Schloß Hubertus. Band 1. Stuttgart : Adolf Bonz, 1896. MČK 3832.

²⁶ Das deutsche Herz : Feldpostbriefe unserer Helden. Berlin : Scherl, 1915. MČK 3255.

²⁷ Episteln. Stuttgart : [s.n.], 1892. MČK 3239.

²⁸ Vom goldenen Tor zum goldenen Horn und nach Bagdad. Meine Kriegsfahrt. Berlin, 1917. MČK 3266.

²⁹ King Solomon's mines. Leipzig : Tauchnitz, 1886. MČK 3590.

³⁰ Dinna Forget. London : Trischler & Co., 1890. MČK 3656.

po svojej matke (zomrela 26. 8. 1924).³¹ Je pravdepodobné, že Mária Lucia st. získala aj iné knihy z knižnice svojej matky, ktorá si ich označovala heraldickým exlibrisom s textom: *Aus meinen Büchern. Emma Gräfin Wilczek geb. Gräfin Emo-Capodilista*.³² Uspodzujeme tak aj na základe knihy obsahujúcej síce len exlibris Márie Lucie st., ktorá však bola venovaná jej matke Emme od doktora práv Karla Mandla³³ na Vianoce 1901. Ide o rukopisný odpis s obrázkami o renesančnej vile v severnom Taliansku (Fanzole).³⁴ Túto vilu si tu nechal postaviť taliansky šľachtický rod Emo, z ktorého pochádzala aj Emma Vilčeková, rod. Emo-Capodilistová.

Medzi knihami Márie Lucie st. sa nachádzajú aj dve rukopisné divadelné hry, ktoré napísala jej sestra Alžbeta Kinská v rokoch 1902 a 1905.³⁵ Vieme, že Mária Lucia st. zdedila po smrti svojej bezdetnej a rozvedenej sestry v roku 1938 celý jej majetok, preto sa domnievame, že zdedila aj jej knižnicu.

Pozitívny vzťah ku knihám a čítaniu podporovala Mária Lucia st. aj u svojich detí, a to už od raného detstva. V tomto smere ovplyvnila hlavne dcéru Máriu Luciu, ktorej sa budeme ešte venovať, ale aj najmladšieho syna Karola (1905 – 1992).³⁶ Svoju pravdepodobne prvú, bohato ilustrovanú knihu s poľovníckymi príbehmi, dostal od svojich rodičov k meninám v roku 1912 ako 7-ročný.³⁷ V tejto rodine bolo častým zvykom obdarúvať sa knihami, najmä pri osobných sviatkoch. Aj Karol dostal k 8. narodeninám rozprávkovú knihu s farebnými ilustráciami od nemeckej spisovateľky pre deti a mládež Thekly von Gumpert (1810 – 1897).³⁸

Mária Lucia st. knihy nielen sama čítala, ale si ich aj nechávala čítať od iných. Vo svojom denníku z roku 1908³⁹ si zaznamenala, že 52-ročná švagriná Terézia Pálfiová⁴⁰ jej čítala 9. decembra biografiu Adelaidy Victorie de Bellegarde (1772 – 1830)

³¹ Les Batailles de la vie : Le docteur Rameau. Paris : Ollendorff, 1904. MČK 3918.

³² Foto exlibrisu v knihe HUPKO, JANÁČKOVÁ, TIHÁNYI, ref. 4, s. 64. Rytcom tohto exlibrisu bol Ernest Krahl (1858 – 1926), ktorý vyhotovil aj exlibris pre Máriu Luciu st. Krahl bol aj zberateľom heraldických a genealogických kníh a jeho knižnica s fondom 30 000 zv. sa dnes nachádza v Štátnom archíve vo Viedni. Vyhotovil exlibrisy aj pre iných šľachticov, napr. pre grófa Rudolfa Choteka .

³³ Karl Mandl (1835 – 1912) bol v rodine Vilčekovcov domácim učiteľom Luciinho brata Jána Rafaela (1861 – 1929) a tiež knihovníkom. Vilčekovci mali svoju knižnicu uloženú v kaštieli v dolnorakúskom Seebarne.

³⁴ Villa Emo in Fanzolo. 1900. 42 s. Rukopis. Univerzitná knižnica Bratislava (ďalej len UKB) Ms 475.

³⁵ Kinská, Alžbeta. Über unsre Kraft. 1902, 1905. 23 l. Rukopis. UKB Ms 394. – Vilčekovci usporadúvali rodinné divadelné hry. Viac v HUPKO, JANÁČKOVÁ, TIHÁNYI, ref. 4, s. 95 – 96.

³⁶ Karol Pálfi bol posledným majiteľom hradu Červený Kameň a väčšinovým vlastníkom rodinnej, účastinovej spoločnosti REOS. Nikdy sa neoženil a nemal deti.

³⁷ Oberländer, Carl. Das Jägerhaus am Rhein. Neudamm : Neumann, [1912]. MČK 3950.

³⁸ Vier Erzählungen aus der Kinder-Welt. Stuttgart, [s.a.]. MČK 3895.

³⁹ Pálfiová, M.L. st. Tagenbuch aus dem Jahr 1908. 216 l. Rukopis. UKB Ms 222.

⁴⁰ Terézia Pálfiová (1856 – 1936) bola slobodná sestra Jozefa Pálfího. Žila vo Viedni u svojho strýka Jána Nepomuka Vilčeka, ale zdržiavala sa aj v Smoleniciach u brata, kde mala zariadený vlastný apartmán.

vo francúzskom jazyku. Nemusíme zdôrazňovať, že šľachta čítala knihy aj svojím deťom. Zo spomínaného denníka vieme, že počas letného pobytu na vilčekovskom zámku Moosham pri Salzburgu, kde bola Mária Lucia so svojimi piatimi deťmi, s rodičmi a sestrou Alžbetou, práve Alžbeta čítala deťom knihu. Bolo to 5. 9. 1908, keď pre zlé počasie museli zostať na zámku a čítali si knihu od Ignaza von Kürsingera o regióne Lungau, v ktorom sa nachádza aj zámok Moosham. Mária Lucia si v denníku poznačila, že kniha deti veľmi zaujala, takže sa domnievame, že im čítali buď povesti tohto regiónu, alebo históriu zámku Moosham.

Mária Lucia st. mala svoju osobnú knižnicu uloženú pôvodne na hrade Smolenice, kde žila celá jej najbližšia rodina. Do rodového sídla Pálfiovcov, na hrad Červený Kameň sa jej knižnica dostala zrejme až v roku 1943. Jej najmladší syn Karol totiž získal v roku 1924 rodové sídlo po bezdetnom strýkovi Vojtechovi (1858 – 1924) a Mária Lucia st. už ako vdova sa sem v roku 1943 presťahovala za synom Karolom. Na hrade Červený Kameň žila len do roku 1945, po úteku zo Slovenska sa usadila až do roku 1958 v Kremseggu v Dolnom Rakúsku u svojej neteri Terézii Kinskej.⁴¹ Jej knihy prečkali vojnové pustošenie zamurované v úkryte na hrade Červený Kameň.

Okrem čítania kníh bolo veľkou záľubou Márie Lucie st. aj fotografovanie. Fotografovať sa naučila zrejme od svojho otca, zúčastnila sa aj na niekoľkých fotografických súťažiach, ale hlavným objektom fotografovania sa po vydaji stali jej rastúce deti a rodinný život.

Mária Lucia ml. sa narodila 26. 3. 1896 a po matke zdedila nielen krstné meno, ale aj hlboký vzťah k literatúre a aktívny zberateľský záujem. Mária Lucia ml. (1896 – 1952) používala formu mena *Marietta* alebo *Marie Jetta Pálffy*, ktorou si označovala aj knihy vo svojej knižnej zbierke. Pravdepodobne pod vplyvom svojej matky začala zbierať a čítať knihy relatívne skoro, už ako 14-ročná v roku 1910 až do roku 1941. Aj ona si do svojich kníh zaznamenávala údaje o spôsobe a roku získania, niekedy o mieste a čase čítania knihy. Zo spôsobov získavania preferovala kúpu, svoje knihy nakupovala vo Viedni, Prahe, Salzburgu a v Padove. Veď okrem čítania bolo jej záľubou aj cestovanie, v dospelosti trávila veľa času v zahraničí – v Rakúsku, Taliansku a Nemecku, kde navštevovala svojich príbuzných.

Knihy dostávala aj ako darčeky, prevažne k narodeninám – od rodičov v rokoch 1914 a 1917⁴² a na Vianoce 1924 od brata Jozefa (1898 – 1978).⁴³ Knihy čítala nielen v rodovom sídle v Smoleniciach, ale aj ako rozptýlenie počas cestovania, v čase liečenia alebo u kaderníka. V júni 1922 čítala román nemeckej autorky Helen Böhlau na ceste z Mariazelu do Viedne a z Bratislavy do Smoleníc.⁴⁴ V máji 1925 si cestovanie z Viedne do Florencie krátila čítaním románu od anglickej spisovateľky

⁴¹ HUPKO, JANÁČKOVÁ, TIHÁNYI, ref. 4, s. 182.

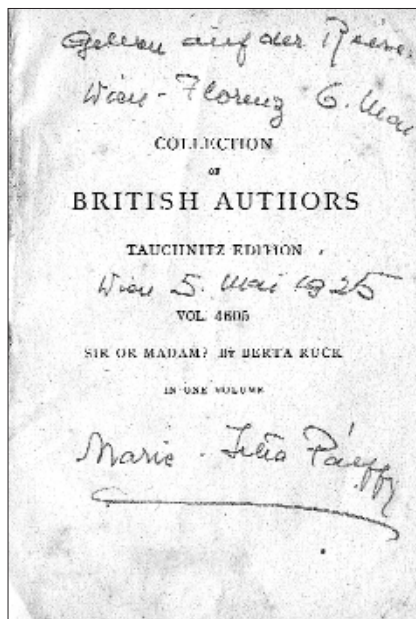
⁴² Mason, Alfred Edward Woodley. *The four feathers*. Leipzig : Tauchnitz, 1903. MČK 3840; Mairdorf, Marianne. *Nur ein Jahr! Köln am Rein*, [s.a.]. MČK 3902.

⁴³ Hutten, Bettina. Julia. Leipzig : Tauchnitz, 1924. MČK 3905.

⁴⁴ Ratsmädel- und Altweimarische Geschichten. Stuttgart, 1897. MČK 3792.

Obr. 3 Mária Lucia Pálfiová ml.
(Marietta)

Obr. 4 Jej rukopisný exlibris na knihe,
ktorú čítala počas cesty z Viedne
do Florencie v roku 1925

Berty Ruck.⁴⁵ Keď jej na jar roku 1917 ako 21-ročnej operovali slepé črevo, rekonvalescenciu si spríjemňovala v spoločnosti obľúbených kníh. V apríli 1917 čítala román z obdobia 1. svetovej vojny od Georga Wegenera, ktorý dostala od matky.⁴⁶ Po operácii absolvovala liečenie v kúpeľoch Františkovy Lázně, kde jej spoločnosť robil denník námorného dôstojníka Dohna-Schlodien, kúpený za peniaze, ktoré dostala za operáciu od starého otca Jána Nepomuka Vilčeka.⁴⁷ V roku 1924 si čítala u kadevníka román slávnej anglickej autorky Elinor Glyn (1864 – 1943).⁴⁸

Torzo jej knižnice obsahujúce 52 titulov dokumentuje jej zberateľské a čitateľské aktivity v rokoch 1910 – 1941, čiže od jej 14. do 45. rokov. Počas tohto obdobia zbierala knihy postupne, zvýšenú aktivitu vidieť v roku 1917 a v rokoch 1923 až 1924.⁴⁹ Predpokladáme však, že knihy zbierala a čítala až do svojej smrti, do roku 1952.

⁴⁵ Sir or Madam? Leipzig : Tauchnitz, 1923. MČK 4506.

⁴⁶ Der Wall von Eisen und Feuer : ein Jahr an der Westfront. Leipzig : Brockhaus, 1915. MČK 3489.

⁴⁷ Dohna-Schlodien, Nikolaus. Der Möwe zweite Fahrt. Gotha : Perthes, 1917. MČK 3273.

⁴⁸ The Contrast and other stories. London, 1913. MČK 3382.

⁴⁹ V roku 1917 získala 9 zv. kníh, v roku 1942 šesť, v roku 1923 päť.

V jej knižnici figurovali knihy vo viacerých svetových jazykoch, ktoré zrejme plynule ovládala. Čítala knihy hlavne v nemeckom a anglickom jazyku, ale aj vo francúzštine. Pozoruhodný je jej mimoriadne pozitívny vzťah k anglickej a americkej literatúre. Jej knižnica obsahovala až sedem románov slávnej anglickej spisovateľky Elinor Glyn (1864 – 1943),⁵⁰ ktoré si Mária Lucia ml. kúpila vo Viedni v rokoch 1923, 1924 a 1926.⁵¹ K jej obľúbeným autorom patrili aj americký spisovateľ Marion Francis Crawford (1854 – 1909),⁵² írsky spisovateľ Bithia Mary Croker (1850 – 1920),⁵³ anglicko-írsky básnik a spisovateľ Temple Ernest Thurston (1879 – 1933)⁵⁴ a anglická spisovateľka Alice Muriel Williamson (1896 – 1933),⁵⁵ od ktorých čítala viac ako jedno dielo. Diela anglicky píšucich autorov získavala v edícii *Collection of British authors* vydávanej od roku 1841 v Lipsku v nakladateľstve Tauchnitz.⁵⁶ Vydania tejto edície boli cenovo výhodné a boli priamymi predchodcami kníh vreckového formátu. Boli určené najmä žiakom, študentom a cestujúcim z anglicky hovoriacich oblastí. Aj u Márii Lucii ml. sa prejavil záujem o túto edíciu hlavne v začiatkoch jej čitateľských a zberateľských aktivít, keď sa pravdepodobne učila anglický jazyk a čítaním beletrie v anglickom origináli si zdokonaľovala svoje jazykové znalosti. Podarilo sa jej zhromaždiť 28 diel anglicky píšucich autorov, čo predstavuje viac ako polovicu jej knižnej zbierky.

Zachované exempláre nám dovoľujú získať pohľad na obsahovú orientáciu knižnice Márie Lucie ml., ktorá sa sústredila najmä na beletriu (dobrodružné, lúbošné, životopisné romány, poviedky) už spomínaných anglicky píšucich autorov, ale aj na beletriu od nemeckých, francúzskych, rakúskych a dánskych autorov. Vo francúzskom jazyku vlastnila historický román spisovateľa Alberta Meyraca (1848 – ?)⁵⁷

⁵⁰ Elinor Glyn bola aj autorkou filmových scenárov a prvou ženskou režisérkou v Hollywoode.

⁵¹ *Six days*. Leipzig : Tauchnitz, 1924. MČK 3733; *The reflections of Ambrosine*. Leipzig : Tauchnitz, 1903. MČK 3925; *Guinevere's Lover*. Leipzig : Tauchnitz, 1914. MČK 3727; *His hour*. Leipzig : Tauchnitz, 1910. MČK 3729; *Halcyone*. Leipzig : Tauchnitz, 1912. MČK 3565; *Love's Blindness*. Leipzig : Tauchnitz, 1926. MČK 3583; *The Contrast and other stories*. London, 1913. MČK 3382.

⁵² *Sant' Ilario*. Leipzig : Tauchnitz, 1889. MČK 3549; *Saracinesca*. Vol. 1. Leipzig : Tauchnitz, 1887. MČK 3903.

⁵³ *The old cantonment : with other stories of India and elsewhere*. Leipzig : Tauchnitz, 1905. MČK 3923; *Katherine the Arrogant*. Leipzig : Tauchnitz, 1909. MČK 3564.

⁵⁴ *The Green bough*. Leipzig : Tauchnitz, 1924. MČK 3910; *Mirage*. Leipzig : Tauchnitz, 1910. MČK 3731; *The miracle*. Leipzig : Tauchnitz, 1923. *Collection of British authors* 4607. MČK 3921.

⁵⁵ *The love pirate*. Leipzig : Tauchnitz, 1913. MČK 3926; *Sheikh Bill*. Leipzig : Tauchnitz, 1927. MČK 3904; *The wedding day*. Leipzig : Tauchnitz, 1919. MČK 3922.

⁵⁶ V edícii vychádzali diela anglicky píšucich autorov (aj Američanov, Írov), celkovo vyšlo v edícii 5 370 zväzkov kníh (v rokoch 1841 – 1943). Od roku 1868 bola edícia rozšírená o anglicky písanú nemeckú literatúru – *Collection of German authors*, ktorá mala tiež vyše 5 000 zväzkov.

⁵⁷ *Le dernier amour d'Henry IV. Charlotte de Montemorency : Mere du Grand Conde*. Paris : Michel, [s.a.]. MČK 3219.

a pamäte spisovateľky a dvornej dámy na napoleonskom dvore Laury Junot Abrantés (1784 – 1838).⁵⁸ Od dánskej spisovateľky Ingeborg Marii Sick (1858 – 1951) čítala v roku 1920 nemecký preklad jej románu *Jungfrau Else*.⁵⁹ K 33. narodeninám dostala román rakúskeho spisovateľa Enrica von Handel-Mazzetti (1871 – 1955).⁶⁰ Spomedzi nemeckých autorov si vybrala diela Hedwigy Courths-Mahler (1867 – 1950),⁶¹ Helene Böhlau (1856 – 1940),⁶² G.W. H. Häringa (1798 – 1871),⁶³ Willyho Krampa (1909 až 1986),⁶⁴ Hansa Fischera (1869 – 1934),⁶⁵ Rudolfa von Herzoga (1869 – 1943)⁶⁶ a iných. Zaujímavosťou v jej zbierke nemeckej beletrie sú životopisné romány o 1. svetovej vojne námorného dôstojníka Nicolausa Dohna-Schlodiena (1879 – 1956),⁶⁷ vojenského letca Günthera Plüschowa (1886 – 1931)⁶⁸ a dôstojníka cisárskeho námorného loďstva Hellmutha von Mücke (1881 – 1957).⁶⁹

K jej záľubám patrila pravdepodobne aj opera, dokladajú to dve zachované hudobniny v jej knižnici. Vlastnila libreto opery Giacomu Pucciniho – Turandot od autorov Giusseppe Adamiho a Renata Simoniho.⁷⁰ Od nemeckého hudobného skladateľa Richarda Wagnera (1813 – 1883) si zaobstarala prvú časť opery Prsteň Nibelungov s pripojenými textami a scénickými poznámkami.⁷¹

Šľachtičné ako čitateľky a majiteľky knižných zbierok v 2. polovici 18. a na začiatku 19. storočia mali hlboký vzťah ku knihe, literatúre, čítaniu. V období ich výchovno-vzdelávacieho procesu im čítanie slúžilo na získavanie nových vedomostí a precvičovanie jazykových znalostí. V dospelosti tvorilo dôležitú časť ich denného programu. Svoje knižnice si budovali samostatne, nie ako súčasť rodovej knižnice. Nami predstavené šľachtičné si vybudovali svoje osobné zbierky na jednom mieste, ale v rozdielnych rodinných pomeroch. Kým Mária Lucia st. bola vydatá a starala sa o päť detí, jej dcéra zostala slobodná, a preto mala viac času a možností venovať sa svojim záľubám. Obsahová orientácia ich knižníc poukazuje na získavanie hlavne oddychovej literatúry v rôznych beletristických žánroch a odráža aktuálnu knižnú produkciu. Nenachádzame v nich žiadnu odbornú literatúru, s výnimkou teologickej. Zbieranie kníh bolo náhodné a nesystematické, jeho cieľom bolo len uspokojenie vlastných potrieb a záujmov. Prostredníctvom čítania si dokázali kompenzovať ne-

⁵⁸ Mémoires de la duchesse d'Abrantès. 2 zv. Paris : A. Michel, 1910 – MČK 3883, 3218.

⁵⁹ Jungfrau Else. Stuttgart : Steinkopf, 1918. MČK 3764.

⁶⁰ Ritas Vermächtnis. Hochdorf : Gander, 1922. MČK 3376.

⁶¹ Rote Rosen. Leipzig; Bern, [1920]. MČK 3669.

⁶² Ratsmädel- und Altweimärische Geschichten. Stuttgart, 1897. MČK 3792.

⁶³ Die Hosen des Herrn von Bredow. Leipzig : Reclam, [1902]. MČK 3683.

⁶⁴ Die Fischer von Lissau. Berlin : Hugo, 1939. MČK 3704.

⁶⁵ Der Goten Glück und Ende. Berlin : Wegweiser-Verl., 1925. MČK 3223.

⁶⁶ Die vom Niederrhein. Stuttgart, 1909. MČK 3759.

⁶⁷ Der Möwe zweite Fahrt. Gotha : Perthes, 1917. MČK 3273.

⁶⁸ Die Abenteuer des Fliegers von Tsingtau. Berlin : Ullstein, 1916. MČK 3236.

⁶⁹ Ayesha. Berlin, 1915. MČK 3216.

⁷⁰ Turandot : lyrisches Drama in drei Akten und fünf Bildern. Leipzig, [ca. 1920]. MČK 3787.

⁷¹ Das Rheingold. Leipzig, 1910. MČK 3838.

dostatky osobného života (ako samota u nevydatých aristokratiiek), priblížiť vzdialené miesta, historické aj dobové politické diania a udalosti, alebo zmierniť smútok pri úmrtiach blízkych. Nepreukázalo sa, že by ich knižné zbierky pôsobili na verejnosť, azda len na ich blízke okolie. Knihy v anglickom jazyku v ich knižných zbierkach svedčia o prenikaní britskej literatúry na európsky knižný trh a o formovaní nového prvku čitateľského vkusu rakúsko-uhorskej šľachty.

P r a m e n e

Múzeum Červený Kameň – fond historickej knižnice.

Univerzitná knižnica v Bratislave – fond Kabinetu rukopisov, starých a vzácných tlačí.

Z o z n a m   b i b l i o g r a f i c k ý c h   o d k a z o v

HUPKO, Daniel – JANAČKOVÁ, Ivana – TIHÁNYI, Jozef. *Koniec starých čias : Poslední Pálfiovci na hrade Červený Kameň 1848 – 1948*. Komárno : Vydavateľstvo KT, 2011. 203 s. ISBN 978-80-8056-681-4.

HUPKO, Daniel. V tieni manžela? : Blanka Batthyány a Lucia Wilczek v úlohách pálfyovských manželiek na prelome 19. a 20. storočia. In Dudeková, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene : Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 326 – 342.

SIBYLOVÁ, Michaela. *Šľachtická knižnica rodu Pálfi na hrade Červený kameň* : Dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009. 231 s.

Passionate readers from Palfi family – Maria Lucia sr. (1862 – 1958) and her daughter Maria Lucia jr. (1896 – 1952)

Michaela Sibyllová

The article deals with the book collections and reading interests of two aristocrats: Mária Lucia sr. (1862 – 1958) and her daughter Maria Lucia jr. (1896 – 1952). Both built their libraries at Smolenice Castle. Most of the books from their collections are preserved in the historic library of the Múzeum Červený Kameň (The Červený Kameň Museum) and some of them in the Univerzitná knižnica (University Library) in Bratislava. The collections contain mainly the leisure literature from different fiction genres from the contemporary authors. Book collecting was not very systematic, its aim was to satisfy the collectors' own needs and interests.

Miesto čítania vo výchove a v živote mladej aristokratky

Čitateľský vkus kontesy Lujzy Pálffyovej

Daniel Hupko

Čítanie ako kultúrno-historický a historicko-antropologický jav patrilo k elementárnym kompetenciám príslušníkov urodzenej spoločnosti. Toto tvrdenie samozrejme neplatilo absolútne. Šľachtický titul v Uhorsku, ktoré v pomere množstva nobilitovaných osôb k celkovému počtu obyvateľstva patrilo ku krajinám s najpočetnejšou skupinou urodzeného obyvateľstva,¹ automaticky neznamenal, že jeho nositeľ je zároveň gramotný. Najmä príslušníci nižšej šľachty sa mnohokrát od poddaných líšili iba vlastníctvom erbovej listiny a osobnou slobodou, často nevlastnili žiadny majetok. Nemožno však poprieť, že práve šľachta mala vytvorené najlepšie podmienky na zvládnutie a aktívne využívanie tejto schopnosti, najmä v súvislosti so zastávaním úradov v stolickej a mestskej správe.² Gramotní však boli predovšetkým muži, ktorí pôsobili na nielen spomínaných úradníckych postoch, ale na ich pleciach ležalo zvyčajne aj bremeno správy rodového majetku.³ V 16. a 17. storočí nebolo ničím výnimočným nájsť negramotnú či pologramotnú ženu i v najvyšších spoločenských kruhoch. Napr. Alžbeta Czoborová, manželka palatína Juraja Thurza, nevedela do svadby písať (vydávala sa ako 14-ročná). Až po sobáši, keď bola konfrontovaná s povinnosťou plnohodnotne zastúpiť zaneprázdneného manžela pri správe majetku, sa naučila písať a postupne sa zorientovala i v účtovníctve a hospodárskych záležitostiach.⁴

¹ V roku 1787 tvorila šľachta asi 4,4 % a roku 1846 dokonca asi 5,5 % súdobej uhorskej populácie. KOHÚTOVÁ, M., ŠIŠMIŠ, M. Slovenské rodiny od 16. do začiatku 19. storočia, s. 41.

² K tejto problematike pozri viac, napr.: ŠPIESZ, A. Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 201 – 213.

³ Všeobecne k otázke gramotnosti a jej vývinu k prostrediu ranonovovekej uhorskej šľachty pozri: TÓTH, I. Gy. Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe. Budapest : Central European University Press, 2000, s. 96 – 123.

⁴ Viac v: VÁŠÁRYOVÁ, Z. Zdravie a životospráva v bežnom živote najvyšších aristokratických vrstiev v Uhorsku, na prelome 16. a 17. storočia. In Česko-slovenská historická ročenka, 2001, s. 179; LENGYELOVÁ, T. Sféry ženy v neskorom stredoveku a v ranom novoveku. In Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história. Darulová, Jolana – Košťalová, Katarína (eds.). Banská Bystrica; Praha : Fakulta humanitných vied UMB; Sociologický ústav AV ČR, 2004, s. 373 – 374 a RYANTOVÁ, M. Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechticů ve světle štambugů. In Česko-slovenská historická ročenka, 2001, s. 187 – 188.

Vzdelávanie šľachtícien od raného novoveku do 19. storočia

Šľachticné zostávali až do 19. storočia v tieni svojich mužských príbuzných, čo sa odrážalo aj v šírke a hĺbke vzdelania, ktoré mohli získať. Závislé bolo od úlohy, ktorej splnenie spoločnosť od ženy očakávala, a tá bola striktné definovaná: muž reprezentoval verejnú a žena súkromnú sféru.⁵ Vzťah týchto dvoch zložiek charakterizujeme ako asymetrický: rodina rámcuje hranice uplatnenia ženy (súkromná sféra), rozhodovaciu právomoc má však muž z pozície hlavy rodiny (v jeho prípade sa prekrýva verejná sféra so súkromnou).⁶

V 16. storočí bola ideálnou manželkou poslušná žena schopná rodiť deti a byť paňou ženskej časti domácnosti a v prípade neprítomnosti manžela zároveň spoľahlivou osobou, schopnou spravovať rodový majetok.⁷ Patriarchálne rodové normy spôsobili, že dôsledkom tohto rozdelenia bola žena vylúčená z aktivít a spoločenských pozícií, ktoré sa pokladali za rýdzo mužské. Do 19. storočia sa tento ideál praveľmi nezmenil, aj v tomto období sa mladé šľachticné stotožnili s úlohou manželky a matky, ktorú aristokratické vrstvy stále vysoko oceňovali. Ku koncu 19. storočia sa niektoré intelektuálne aktívne šľachticné snažili uplatniť svoje vzdelanie mimo rodinného kozubú, táto snaha sa však v aristokratickom prostredí nestretla s porozumením.⁸ Keďže až do reforiem Márie Terézie nejestvovala povinná školská dochádzka, bolo na rozhodnutí rodičov alebo poručníkov, či a aké vzdelanie deťom poskytnú. Platilo, že hĺbka a dôkladnosť vzdelania bola stále v kompetencii najbližšej rodiny.⁹ Až do konca 19. storočia totiž pretrvával názor, že ženy nedisponujú intelektuálnymi predpokladmi na štúdium a dôkladné vzdelávanie spojené s intelektuálnou činnosťou oslabuje ženský organizmus. Napriek tomu si niektorí šľachtici už v období osvietenstva význam ženského vzdelávania uvedomovali, lebo práve ženy ako matky mali nezanedbateľný vplyv na výchovu svojho potomstva.¹⁰

Šľachta preferovala domáce vzdelávanie dievčat. Nielen z obavy pred zlou spoločnosťou, ale najmä preto, lebo za výchovu dcér zodpovedala matka: ona im mala odovzdať poznatky o vedení domácnosti, mala v nich pestovať mravné hodnoty, viesť ich k nábožnosti a pokore, trpezlivosti a poddajnosti.¹¹ Spoločnosť však stále od ženy očakávala najmä plnenie materských a manželských povinností, k tomu jej podľa dobových predstáv postačovalo základné vzdelanie.¹² Tento stav

⁵ Geschichte des Privaten Lebens, s. 127 – 135 a 145 – 150.

⁶ SLABÁKOVÁ, R. Rodina a její hodnota u rakousko-české aristokracie v 19. století (na příkladu Dietrichsteinů a Mensdorffů-Pouilly), s. 280.

⁷ MAŤA, P. Svět české aristokracie (1500 – 1700), s. 555.

⁸ MACHAČOVÁ, J. Žena v 19. století jako „přívěsek“, s. 210 – 211.

⁹ LENGYELOVÁ, ref. 4, s. 373.

¹⁰ KOWALSKÁ, E. Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku, s. 239.

¹¹ LENDEROVÁ, M. K hřichu i k modlitbě. Žena v minulém století, s. 50.

¹² TOKÁROVÁ, A. Vyššie vzdelávanie dievčat a žien. Prekážky a stimuly, s. 227 – 228.

mal v 19. storočí oporu i v platných zákonoch, ktoré zakotvili podriadenú úlohu ženy voči manželovi.¹³

Významné zmeny vo vnímaní úloh, ktoré spoločnosť od žien očakávala, sa udiali v poslednej štvrtine 19. storočia. Odštartovali ich legislatívne zmeny v roku 1874: prijatý zákon o plnoletosti žien z roku 1874 zrušil poručníctvo otca nad ženami a tie sa po dosiahnutí 24. roku veku stali plnoletými. Právne samostatnými potom zostali až do uzatvorenia manželstva.¹⁴ Prijatie tohto zákona výrazne ovplyvnilo vzťah muža a ženy v Uhorsku. I tak mali muži stále výhodnejšiu štartovaciu pozíciu: pri porovnaní ich právneho postavenia s právnym postavením žien sa ukáže, že muži mali jednoznačne navrch.¹⁵

Naším cieľom však nie je právna analýza postavenia žien v Uhorskom kráľovstve, úlohou vyššie uvedeného obsirnejšieho opisu dobovej situácie je iba definovanie rámca, v medziach ktorého sa odohrával aj život Lujzy Pálffyovej. Analýza jej čitateľského vkusu, v takej miere, v akej nám to dovoľujú zachované pramene, je hlavnou témou tejto štúdie. V prípade urodzených žien písanie a čítanie veľmi úzko súviselo s ich vzdelávaním. Zameriame sa na čitateľský aspekt s cieľom definovať úlohu čítania v jej živote. Pri takto položenej výskumnej otázke musí byť východiskom rámcová definícia charakteru výchovy, ktorú kontesa Pálffyová dostala.

Výchova mladej aristokratky v 19. storočí

Urodzená spoločnosť najprísnejšie požiadavky kládla na výchovu a vzdelávanie synov, najmä tých prvorodených, ktorí ako pokračovatelia rodu zaujímali dominantné miesto v rodovej stratégii. Tomuto uhlu pohľadu bol podriadený i výchovný plán. Súčasťou šľachtickej rodiny však boli i dcéry, na výchovu a vzdelávanie ktorých boli kladené iné nároky, ako na výchovu ich bratov. Pre mladé aristokratky 19. storočia bolo typické, že dostávali vynikajúce všeobecné vzdelanie, ktorého obsahom boli okrem písania, čítania a počítania i dejiny, zemepis, matematika, fyzika, tanec, hra na hudobný nástroj a nezanedbávalo sa ani umenie konverzácie.¹⁶ Už od čias baroka sa veľký dôraz kládol na tanec, ktorého vyučovanie nenechali na náhodu

¹³ Podrobnejšie pozri: ZIMMERMANN, S. Die bessere Hälfte? Frauenbewegung und Frauenbestrebung in Ungarn und in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Wien; Budapest : Promedia Verlag; Napvilág Kiadó, 1999, s. 300 – 302 a DUDEKOVÁ, G. Právne postavenie ženy v 19. storočí. Hranice a limity. In *Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história*. Darulová, Jolana – Košťalová, Katarína (eds.). Banská Bystrica; Praha : Fakulta humanitných vied UMB; Sociologický ústav AV ČR, 2004, s. 380.

¹⁴ DUDEKOVÁ, G., LENGYELOVÁ, T. Rodová identita v historickej perspektíve, s. 60 – 61.

¹⁵ K tejto problematike pozri viac: PALATOVÁ, K., KRAUSOVÁ, V., HAVELKOVÁ, T. Žena pohľadom právnych norem habsburské ríše druhej poloviny 19. storočia. In *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*. Čadková, Kateřina – Lenderová, Milena – Stráňáková, Jana (eds.). Pardubice : Univerzita Pardubice, 2006, s. 501 – 514.

¹⁶ Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátka cesta životem a Evropou, s. 39.

– početné plesy a spoločenské udalosti, najmä na panovníckom dvore, vyžadovali dokonalé zvládnutie tejto zručnosti.¹⁷ Zo západnej Európy do nášho geografického priestoru postupne prenikali názory, že žena nemá byť nevedomejšia ako priemerne vzdelaný muž a má mať všeobecný prehľad o všetkom. Do jej výchovy sa pomaly dostávali i základy práva, agronómie, geometrie či metrológie, a to predovšetkým preto, aby bola schopná svojho manžela počas jeho neprítomnosti plnohodnotne zastúpiť v správe rodového majetku a nestala sa obeťou svojej vlastnej nevedomosti.¹⁸ Pestovanie schopnosti hospodáriť odporúčali i niektoré dobové pedagogické príručky, najmä formou pridelenia menších finančných čiastok deťom.¹⁹ Ani v neskorom 19. storočí však nebolo výnimkou, že táto zložka výchovy šľachtickej bola zanedbávaná a stretávame sa s urodzenými ženami, ktoré ani v prvej polovici 20. storočia nepoznali reálnu hodnotu peňazí a nemali reálnu skúsenosť so spravovaním majetku.²⁰

V atmosfére 19. storočia bolo hlavným cieľom výchovy urodzených dievčat sformovať dokonale vychovanú mladú dámu, ktorá sa stane žiadanou partiou pre každého muža – takého, ktorý jej v ideálnom prípade bude rovný urodzenosťou i majetkom.²¹

Učebný plán urodzených dievčat vychádzal z učebných plánov bratov, bol však upravený: niektoré predmety z neho vypadli. Spravidla išlo o latinčinu a gréčtinu,²² telesnú výchovu a vyššiu matematiku. Naopak, na rozdiel od chlapcov, mali dievčatá rozšírené vyučovanie estetiky a učili sa i zručnostiam, ktoré boli potrebné

¹⁷ MÖBIUS, H. Die Frau im Barock, s. 96 – 115.

¹⁸ RADIMSKÁ, J., LENDEROVÁ, M. Barokní čtenářky: Eleonora a Anna Kateřina Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová, s. 132.

¹⁹ PAVLÁTOVÁ, L. Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století, s. 63.

²⁰ Taký bol osud napr. Blanky Pálffyovej, rod. Batthyányovej (1871 – 1946), ktorá bola manželkou Vojtecha Pálffyho, Lujzinho brata. Podrobnejšie v: HUPKO, Daniel. V tieni manžela? Blanka Batthyány a Lucia Wilczek v úlohách pálffyovských manželiek na prelome 19. a 20. storočia. In Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku. Dudeková, Gabriela a kol. Bratislava : Veda, 2011, s. 338 – 340.

²¹ Tu sa nám vyslovene žiada upozorniť, že takéto nazeranie na vzdelávanie žien nebolo vlastné iba šľachtickej časti uhorskej spoločnosti, obdobný názor zastávali i meštianske elity. Napr. ideálom štúrovcov bola žena, ktorá okrem úlohy manželky, matky a hospodárky zvládne aj vystúpiť ako herečka, recitátorka či speváčka na národnom podujatí, číta tlač a prispieva do nej, to všetko, samozrejme, v národnom jazyku. Všetky tieto „umelecké“ zručnosti zodpovedajú činnostiam, ktoré šľachtické ženy bežne vykonávali pri salónnych stretnutiach, ktorých súčasťou bol hudobný, poetický či dramatický program. Viac pozri: KODAJOVÁ, D. „Učenia v škole bolo mi skôr primálo.“ Vzdelávanie dievčat v rodinách slovenských národovcov. In História žien. Aspekty písania a čítania. Cviková, Jana – Juráňová, Jana – Kobová, Lubica (eds.). Bratislava : Aspekt, 2007, s. 213.

²² Mladá kontesa Mária Dubská (1830 – 1916), neskoršia barónka Ebner-Eschenbachová, veľmi ľutovala, že ako dievča sa nemohla učiť latinčinu a gréčtinu, a preto nemala možnosť čítať diela antických autorov v origináli. EBNER-ESCHENBACH, M. Má detská léta. Životopisné črty, s. 159 – 160.

z hľadiska zvládnutia budúcej úlohy panej domu, ktorá im bola v aristokratickej spoločnosti predurčená.²³ To však neznamená, že by ich výchova bola povrchná alebo úplne zanedbávaná. Nechýbali ani hodiny kreslenia²⁴ či jazdy na koni.²⁵ V otázke celkovej časovej dotácie sa výučba dievčat vyrovnala času, ktorý bol na výučbu vyhradený chlapcom.²⁶

Kontesa Pálffyová a jej výchova

Lujza Apolónia Mária Hermína Pálffyová sa narodila 7. apríla 1857 v Bratislave ako prvorozené dieťa a zároveň jediná dcéra grófa Štefana Pálffyho (1828 – 1910) a jeho manželky Matildy, rod. Dessewffyovej (1827 – 1908).²⁷ Detstvo a mladosť prežila na hrade Červený Kameň a v bratislavskom paláci svojho otca v spoločnosti dvoch mladších bratov – Vojtecha (1858 – 1924) a Edmunda (1863 – 1930). Ako tridsaťročná sa 15. októbra 1887 v bratislavskom Dóme sv. Martina vydala za baróna Rudolfa Stillfrieda (1849 – 1921), ktorý bol od nej o osem rokov starší. V čase uzatvorenia manželstva bol ženích c. a k. komorníkom a poručíkom v aktívnej službe.²⁸ Neskôr z armády odišiel a venoval sa správe rodového majetku. Lujza s Rudolfom žili v zámku vo Vizoviciach na Morave, kde vychovávali svoje dve dcéry, staršiu Gabrielu (1888 – 1944) a mladšiu Mariettu (1890 – 1968). Práve Lujza ako jediná z potomstva Štefana a Matildy Pálffyovcov zanechala potomstvo: manželstvo jej brata Vojtecha zostalo bezdetné, Edmund, najmladší zo súrodencov, sa nikdy neoženil.²⁹ Lujza zomrela v Bratislave 14. februára 1909 na cukrovku vo veku 51 rokov, pochovaná je po boku svojho manžela a jeho predkov na cintoríne v moravských Vizoviciach.³⁰

²³ LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. Radostné detství? Dítě v Čechách 19. století, s. 189.

²⁴ LENDEROVÁ, M. Matka, dcera, vnučka (Filippina, Elisa, Tekla) – dny všední i sváteční tři dam schlikovského rodu, s. 50 – 51.

²⁵ Napr. rovesníčka Lujzy Pálffyovej, grófka Ilona Andrássová (1858 – 1952), dcéra bývalého uhorského ministerského predsedu a rakúsko-uhorského ministra zahraničných vecí Júliusa Andrásyho, ako sedemročná spolu so svojimi bratmi mala v učebnom pláne i jazdecké cvičenia. Pozri: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov X. Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku. Ed. Milan Podrimavský. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 270 – 273, č. 95.

²⁶ LENDEROVÁ, ref. 24, s. 48.

²⁷ Archív hl. mesta SR Bratislavy, Bratislava, fond Zbierka cirkevných matrik, matrika narodených Bratislava (farnosť sv. Martina), inv. č. 38, s. 211 – 212.

²⁸ Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej iba SNA), fond Rod Pálfi – červenokamenská línia (1745 – 1945; ďalej iba Pálfi – ČK), inv. č. 1795, šk. č. 182 – koncept svadobného oznámenia Rudolfa Stillfrieda a Lujzy Pálffyovej.

²⁹ Stručné biografické medailóny Lujziných rodičov, bratov, manžela a dcér pozri: HUPKO, D., JANÁČKOVÁ, I., TIHÁNYI, J. Koniec starých čias. Poslední Pálfienci na hrade Červený Kameň 1848 – 1948. Komárno : Vydavateľstvo KT, 2011, s. 168, 176 – 177 a 183 – 184.

³⁰ Rímskokatolícka cirkev, farnosť sv. Martina Bratislava, matrika zomrelých 1909 – 1912, s. 9.

Obr. 1 Portrét Lujzy Pálffyovej (okolo 1875). Národný pam. ústav,
ú. o. p. Kroměříž, státní zámek Vizovice

Písomná pozostalosť Lujzy Pálffyovej sa v Slovenskom národnom archíve zachovala len v nepatrnom torze, ktoré neposkytuje možnosť analýzy výchovno-vzdelávacieho plánu, ktorý absolvovala.³¹ Písomnosti týkajúce sa Lujzy Pálffyovej nie sú súčasťou ani stillfriedovského rodového archívu z Vizovic, ktorý je uložený v Moravskom zemskom archíve.³²

³¹ Tvoria ju iba niekoľko listov a účtov rozdelených do šiestich inventárnych jednotiek: SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 3346 – 3351, šk. č. 350.

³² Za láskavé prezretie sprístupnenej časti fondu Rodinný archiv Stillfriedů Vizovice i sedemnástich archívnych škatúl, ktoré zatiaľ neboli odborné spracované, ďakujeme doc. PhDr. Bohumírovi Smutnému, Dr., vedúcemu Oddělení správy a zpracování fondů Moravského zemského archívu v Brne.

Predpokladáme, že prvé roky svojho vzdelávania Lujza absolvovala v rodičovskom dome spolu so svojimi bratom Vojtechom.³³ Túto možnosť pripúšťa iba jednoročný vekový rozdiel medzi oboma súrodencami. Mená vychovávateľiek či guvernantiok, ktoré sa v detstve a mladosti Lujze venovali, nepoznáme. So systematickým vzdelávaním Vojtecha Pálffyho sa začalo v roku 1864.³⁴ V tejto súvislosti možno aspoň hypoteticky uvažovať o domácom červenokamenskom kaplánovi³⁵ Ignácovi Jarušekovi ako o učiteľovi náboženstva oboch súrodencov.³⁶

Najmä v prípade vzdelávania dievčat zohrávala výchova v katolíckom duchu dôležitú úlohu. Pri výbere guvernantiok a vychovávateľiek sa v katolíckych rodinách prihliadalo na ich vierovyznanie, aby šľachtičné neinklinovali k protestantizmu.³⁷ Mladé šľachtičné spravidla završovali svoje literárne vzdelávanie niekoľko-mesačným pobytom v niektorom domácom či zahraničnom konvente.³⁸ V prípade Lujzy Pálffyovej nemáme o absolvovaní takého pobytu žiadne informácie. Ak by skutočne bol bodkou za jej vzdelávaním, tak do úvahy pripadá niektorý z nasledovných konventov: tzv. notredamky v Bratislave či trnavské alebo bratislavské uršulínky.³⁹ Z nich je pravdepodobnejší vzdelávací inštitút notredamiok, v ktorom boli už v druhej polovici 18. storočia vzdelávané členky pálfyovského rodu, pretože mal v aristokratickej spoločnosti výbornú povesť.⁴⁰ V prospech Lujzinho pobytu v tomto vzdelávacom ústave svedčí aj zmienka Tivadara Ortvaya.⁴¹ Tá v súvislosti so zachovanou skupinovou fotografiou zachytávajúcou Lujzu Pálffyovú, jej brata Edmunda, sesternicu Žakelínu (1864 – 1938) a Františku Stillfriedovú (1854 – 1937), mladšiu sestru

³³ Vojtech absolvoval základné vzdelanie a počiatočné gymnaziálne štúdiá v rodičovskom dome pod vedením vychovávateľa: JEDLICKSKA, P. Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401 – 1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatái, s. 675.

³⁴ K charakteru výchovno-vzdelávacieho plánu Vojtecha Pálffyho pozri viac v: HUPKO, D. Niekoľko poznámok k výchovnej stratégii červenokamenských Pálffyovcov. In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2011, roč. 11 – 12, s. 349 – 372, najmä s. 356 – 359.

³⁵ Tento post od 18. storočia zastával člen kapucínskeho kláštora v Pezinku. BABIRÁT, M. Z dejín rehole kapucínov v Pezinku v 17. a 18. storočí, s. 108.

³⁶ Ignác Jarušek (1825 – 1876) tento post zastával v rokoch 1863 – 1869. Porovnaj: Schematismus cleri Archi-dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1863. Ostrihom : Typis Aegidii Horák, 1863, s. 140; Schematismus cleri Archi-dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1864. Ostrihom : Typis Aegidii Horák, 1864, s. 145; Schematismus cleri Archi-dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1866. Ostrihom: Typis Aegidii Horák, 1866, s. 148 a Schematismus cleri Archi-dioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1870. Ostrihom : Typis Aegidii Horák, 1870, s. 149.

³⁷ HUPKO, ref. 34, s. 360.

³⁸ LENDEROVÁ, ref. 24, s. 46.

³⁹ KOWALSKÁ, E. Horizonte der Mädchenausbildung im 18. Jahrhundert, s. 197.

⁴⁰ VÁVROVÁ-ŠTIBRANÁ, I. Podobizne absolventiek šľachtického vzdelávacieho inštitútu Notre Dame v Bratislave (Katalóg dosiaľ známych portrétov „uniformovaných“ i „neuniformovaných“ chovaniok z druhej polovice 18. storočia, s. 125 – 128 a 149 – 140.

⁴¹ Ortvay uvádza výpočet rodín, ktoré služby tejto kláštornej školy tradične využívajú, medzi nimi i rody Pálffyovcov a Stillfriedovcov. ORTVAY, T. Ulice a námestia Bratislavy – Mesto Františka Jozefa, s. 36.

Lujzino budúceho manžela, našu domnienku potvrdzuje⁴² a prináša nové svetlo aj do pozadia uzatvorenia Lujzino manželstva s barónom Rudolfom Stillfriedom.⁴³

Jazykové predpoklady a čítanie

Významným determinantom čitateľských preferencií sú i jazykové predpoklady. Jazykové znalosti boli dokonca uprednostňované pred faktografiou a s ich výučbou sa začínalo hneď v prvých rokoch života.⁴⁴ Vieme, že bežným komunikačným jazykom, ktorým Lujza Pálffyová s rodičmi komunikovala, bola nemčina.⁴⁵ Lujzina zachovaná detská korešpondencia adresovaná matke dokazuje, že súčasťou jej výchovy boli i hodiny maďarčiny a francúzštiny: ako dvanásťročná odoslala z hradu Červený Kameň svojej matke krasopisne po maďarsky napísaný list. Zachoval sa i Lujzou krasopisne napísaný list vo francúzštine na matkinom hlavičkovom papieri.⁴⁶ O mieste anglického jazyka vo výchovno-vzdelávacom procese Lujzy alebo jej súrodencov sme dosiaľ nemali žiadne poznatky, úplne vylúčiť sme ju však nemohli.⁴⁷

Keďže sa Lujza vydala do českého prostredia, v bežnej komunikácii so svojim manželom používala nemecký jazyk. Nemčina dominovala i v jej početnej korešpondencii adresovanej otcovi.⁴⁸ Keďže práve Lujza ako jediná zo súrodencov porodila Štefanovi a Matilde Pálffyovcom vnúčatá, ktoré boli vychovávané v nemeckom jazykovom prostredí, nemčina definitívne ovládla súkromnú komunikáciu červenokamenských Pálffyovcov. Tento trend potvrdzuje i jazyková štruktúra torza pálfyovskej knižnice, dnes zachovaného na hrade Červený Kameň: z 2 580 zväzkov je 1 196 napísaných v nemčine (46,4 %), 580 vo francúzštine (22,5 %) a 96 zväzkov v angličtine (3,7 %). Knihy napísané v maďarčine sú zastúpené nepatrným percentom: zachovalo sa ich 44 zväzkov, čo tvorí iba 1,7 % z celého zachovaného knižného fondu.⁴⁹

⁴² Náš predpoklad bude v budúcnosti musieť potvrdiť cielený archívny výskum k tejto problematike.

⁴³ Sumár doterajších poznatkov je publikovaný v: HUPKO, D. Sobášna stratégia červenokamenských Pálfičov v 19. a prvej polovici 20. storočia. In *Historické rozhľady*, 2012, roč. 7, s. 73 – 102. K otázke sobáša Lujzy Pálffyovej s Rudolfom Stillfriedom na s. 90 – 97. Spomínanú skupinovú fotografiu možno rámcovo datovať do rokov 1875 – 1885, publikovaná je na s. 101.

⁴⁴ PAVLÁTOVÁ, ref. 19, s. 60 – 61.

⁴⁵ HUPKO, ref. 34, s. 369 – 370.

⁴⁶ SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 1779, šk. č. 174 – listy Lujzy Pálffyovej matke Matilde Pálffyovej.

⁴⁷ HUPKO, ref. 34, s. 371.

⁴⁸ SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 1660, šk. č. 164 – listy Lujzy Stillfriedovej otcovi Štefanovi Pálffymu. Maďarské listy sa objavujú iba v rokoch 1867 – 1870 pravdepodobne ako dôsledok rakúsko-maďarského vyrovnania a intenzívnejšej výučby maďarčiny. Po francúzsky napísané listy vznikli tiež v detstve.

⁴⁹ SIBYLOVÁ, M. Šľachtická knižnica rodu Pálfi na hrade Červený Kameň, s. 142. Nemčina bola dominantným jazykom knižnice už v čase jej založenia v polovici 18. storočia. Pozri: SIBYLOVÁ, M. Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768), s. 107.

Exkurz do dejín pálfyovskej knižnice na hrade Červený Kameň

Najlepším predpokladom rozširovania a upevňovania jazykových znalostí bola existencia knižnice, zloženie fondu ktorej odzrkadľovalo diferenciáciu predmetov tvoriacich obsah výchovno-vzdelávacieho plánu.⁵⁰ Práve takú knižnicu Lujza so svojimi bratmi k dispozícii na hrade Červený Kameň i skutočne mala. Zakladateľom bohatej rodovej knižnice bol v 18. storočí gróf Rudolf Pálffy (1719 – 1768)⁵¹ a na rozširovaní jeho osobnej knižnej zbierky sa podieľali jeho potomkovia až do roku 1945. Pavol Jedlicska, znalec dejín malokarpatského regiónu a dejín pálfyovského rodu uvádza, že sa v knižnici na hrade Červený Kameň nachádza asi štyritisíc zväzkov, väčšinou nemeckej, latinskej a francúzskej proveniencie a maďarské knihy sú zastúpené len v malom počte a tie do knižnice zadovážil výlučne gróf Štefan Pálffy, Lujzin otec.⁵² Jedlicskov odhad z roku 1882 je pomerne presný, lebo podľa štatistiky uhorských knižníc z roku 1886 bolo na hrade Červený Kameň v knižnici Štefana Pálffyho 1 807 titulov v 4 618 zväzkoch. Medzi šľachtickými knižnicami na území dnešného Slovenska červenokamenská knižnica patrila medzi priemerne veľké knižnice.⁵³

Najnovšie výskumy pálfyovskej knižnice na hrade Červený Kameň však konštatujú, že Štefan Pálffy neprispel do hradnej knižnice žiadnou knihou.⁵⁴ Niet dôvodu neveriť dobovej literatúre alebo najnovším výskumom. S najväčšou pravdepodobnosťou si Lujzin otec knihy, ktoré do knižnice zakúpil, nijako vlastným exlibrisom neoznačoval, preto v zachovanom pálfyovskom knižnom historickom fonde zostávajú zatiaľ neidentifikované. Výskum dejín červenokamenskej hradnej knižnice je stále iba na svojom začiatku rovnako, ako výskum dejín rodu Pálffyovcov. O nedostatočnom poznaní dejín tejto pálfyovskej knižnice svedčí i skutočnosť, že zatiaľ nebola zaradená ani do sprievodcu po historických knižných fondoch.⁵⁵ K jej deji-

⁵⁰ Takou červenokamenská knižnica bezpochyby bola. K širšiemu kontextu chápania knižnice ako súčasť obytného priestoru šľachtického sídla pozri napr.: MÁDLOVÁ, C. Knihovna jako životní prostředí, místo knihy a řád vědění. Sbíрка hraběte Hartiga (1758 – 1797). In *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna (= Opera romanica 4)*. Radimská, Jitka (ed.). České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2003, s. 313 – 315.

⁵¹ SIBYLOVÁ, M. Knižnica Rudolfa I. Pálfiho..., ref. 49, s. 37 – 40.

⁵² JEDLICSKA, P. Kiskarpáti emlékek Vöröskötöl – Szomolányig. Hely s művelődéstörténeti tanulmány, s. 90.

⁵³ Najväčšou knižnicou na našom múzei bola v roku 1886 aponnyiovská knižnica v Oponiciach s 26 000 zväzkami. Prehľad šľachtických knižníc na území dnešného Slovenska pozri v: SIBYLOVÁ, M. Súčasný stav a výskum šľachtických knižníc na Slovensku. In *Studia Bibliographica Posoniensia 1/2009*. Poriezová, Miriam (ed.). Bratislava : Univerzita, 2009, s. 190.

⁵⁴ SIBYLOVÁ, M. Šľachtická knižnica rodu Pálfi..., ref. 49, s. 105.

⁵⁵ SABOV, P. a kol. Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku. 1. zväzok. Martin : Slovenská národná knižnica, 2001. 164 s.; SABOV, P. a kol. Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku. 2. zväzok. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. 110 s. a SABOV, Peter a kol. Sprievodca po historických fondoch a knižniciach na Slovensku. 3. zväzok. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, 111 s.

nám bolo publikovaných viacero čiastkových štúdií, ktoré však zostávajú zväčša v opisnej rovine a neprinášajú poznatky o jej tvorcoch či používateľoch.⁵⁶ Prvá monografia k jej dejinám vyšla až v roku 2012.⁵⁷ Okrem nej zásluhou Michaely Sybilovej (rod. Kujovičovej) vyšlo niekoľko parciálnych štúdií, ktoré do dejín tejto knižnej zbierky vnášajú nové svetlo.⁵⁸

Nič to však nemení na skutočnosti, že mladá Lujza mala v sídle svojho otca k dispozícii knižnicu s bohatým fondom pestrého zloženia.

Miesto čítania vo výchove mladej aristokratky

Ak si položíme otázku, aké bolo miesto čítania vo výchove a v živote mladej aristokratky, tak jej zodpovedanie nie je vôbec jednoduché. Najmä preto, že slovenská historiografia ju zatiaľ systematicky neanalyzovala. Výskum dejín žien na základe reflektovania ich genderovej charakteristiky je medzi slovenskými historikmi zatiaľ skôr v pozícii tabu než atraktívnej témy. Jedným dychom musíme ale dodať, že i u nás v posledných rokoch začína výskum genderovej problematiky rezonovať, jeho výsledky sú však parciálne a z hľadiska zachytenia všeobecných vývojových trendov zatiaľ nereprezentatívne.⁵⁹ Dejiny ženy stále nie sú dostatočne etablované na poli historického výskumu. Otázky ich vzťahu ku knižnej kultúre, ich čitateľ-

⁵⁶ FRIMMOVÁ, E. Fuggerovsko-Pálfiiovská knižnica v kultúrno-historických súvislostiach. In Pálfiiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Fundárková, Anna – Pálffy, Géza (eds.). Bratislava; Budapešť : Pro História; Academic Electronic Press, 2003, s. 118 – 129 alebo FRIMMOVÁ, E. Pálfiiovská knižnica. In Modrá krv, tlačiarenská čereň. Šľachtické knižnice 1500 – 1700 [Katalóg výstav]. Komorová, Klára (ed.). Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 129 – 143.

⁵⁷ SIBYLOVÁ, M. Knižnica Rudolfa I. Pálfiioho ..., ref. 49, s. 150.

⁵⁸ KUJOVIČOVÁ, M. Šľachtická knižnica Pálfiiovcov na hrade Červený Kameň. In K výskumu zámeckých, mešťanských a cirkevných knihoven. Čtenář a jeho knihovna (= Opera romanica 1). Radimská, Jitka (ed.). České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2000, s. 161 – 170; KUJOVIČOVÁ, M. Šľachtická knižnica Pálfiiovcov na hrade Červený Kameň. In Pálfiiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Fundárková, Anna – Pálffy, Géza (eds.). Bratislava; Budapešť : Pro História; Academic Electronic Press, 2003, s. 105 – 117; KUJOVIČOVÁ, M. Nové poznatky o fuggerovských knihách na Slovensku (Darovala grófká Františka Pálfiiová prievidzským piaristom knihy z fuggerovskej knižnice na hrade Červený Kameň?). In Kniha 2003 – 2004 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Domová, Miroslava (ed.). Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, s. 109 – 115; KUJOVIČOVÁ, M. Osudy šľachtických knižníc vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave – knižnica Pálfiiovcov z hradu Červený Kameň. In Studia Bibliographica Posoniensia 1/2006. Poriezová, Miriam (ed.). Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006, s. 108 – 118 alebo SIBYLOVÁ, M. Mechanizmus získavania kníh do šľachtických knižníc v 2. polovici 18. storočia. In Studia Bibliographica Posoniensia 2011. Poriezová, Miriam (ed.). Bratislava : Univerzitná knižnica, 2011, s. 86 – 98.

⁵⁹ Najnovšie poznatky k tejto problematike pozri: DUDEKOVÁ, G. a kol. Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku. Bratislava : Veda, 2011. 774 s.

ských preferencií⁶⁰ alebo pozície uhorských šľachtičien ako vedúcich osobností literárnych⁶¹ či umeleckých salónov⁶² na svoju podrobnú analýzu ešte len čakajú.⁶³

Význam čítania vo výchovno-vzdelávacom procese zdôrazňoval vo svojich prácach už Ján Amos Komenský, neskôr na tieto myšlienky nadviazali i osvietenec nemeckí pedagógovia. Čítanie bolo považované za prvoradý nástroj všteповania požadovaných vlastností a postojov.⁶⁴ Preto boli knihy, určené urodzenej mladej dáme, veľmi prísne vyberané tak, aby slúžili cieľom jej výchovy a neposkytli ani najmenší podnet na neželané úvahy.⁶⁵ Táto úloha pripadla niektorému z rodičov alebo guvernante mladej dámy.⁶⁶ Čítanie sa ešte aj v prvej polovici 20. storočia považovalo za ušľachtilú kratochvíľu a spolu s udržiavaním korešpondencie za vhodný spôsob trávenia času urodzených žien.⁶⁷ Knihám – či už tichému čítaniu alebo hlasnému predčítaniu pre malé či väčšie publikum – patrili nielen dlhé večery v salóne, ale i prechádzky v jarnej a letnej prírode.⁶⁸

⁶⁰ Zaujímavé impulzy a pohľady na túto otázku prináša v slovenskom kontexte ojedinelá štúdia, ktorá sa však zameriava na prostredie slovenskej inteligencie: SABOV, P. Osobné knižnice slovenských žien v 19. storočí – jedinečný fenomén výskumu dejín knižnic na Slovensku. In *Problematika historických a vzácných knižných fondů 2008*. Krušínsky, Rostislav (ed.). Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci; Sdružení knihoven České republiky, 2009, s. 5 – 17.

⁶¹ Azda najznámejšou uhorskou predstaviteľkou salónnej kultúry druhej polovice 19. storočia je kňažná Paulína Metternichová, rod. Sándorová (1836 – 1921), ktorá však ako manželka rakúskeho veľvyslanca vo Francúzsku svoj salón „prevádzkovala“ v Paríži: HEYDEN-RYNSCHOVÁ, V. von der. *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*. Jinočany : Nakladatelství H & H, 2004, s. 139 – 141.

⁶² Novátorská je na slovenské pomery aj štúdia zameriavajúca sa na členky, podporovateľky a mecénky Bratislavského umeleckého spolku. K nim patrila aj matka Lujzy Pálffyovej, Matilda. Pozri: FRANCOVÁ, Z., GRAJCIAROVÁ, Ž., HERUCOVÁ, M. „Milovníčky umenia“ v Bratislavskom umeleckom spolku (1885 – 1945). In *Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2007, roč. 19, s. 109 – 122.

⁶³ Najnovším podnetom do diskusie k dejinám percepcie literatúry ženami a ich vzťahu k literárnej kultúre je trilógia článkov od Anny Jónásovej, nastoľujúca tému literárneho salónu ako perspektívnu cestu smerovania výskumu: JÓNÁSOVÁ, A. Literárny salón – spôsob literárnej komunikácie v 17. – 19. storočí. 1. časť. In *Knižnica*, 2011, roč. 12, č. 4, s. 28 – 32; 2. časť. In *Knižnica*, 2011, roč. 12, č. 5, s. 45 – 48; 3. časť. In *Knižnica*, 2011, roč. 12, č. 6, s. 49 – 55.

⁶⁴ ŘEŘICHOVÁ, V. *Proměny čtenářství a funkcí četby od konce 18. do počátku 21. století*, s. 154 – 155.

⁶⁵ Cenzúra kníh bola vo výchovno-vzdelávacom procese úplne bežná, napr. arcivojvodkyňa Mária Lujza Habsbursko-Lotrinská (1791 – 1847), ktorá sa neskôr stala manželkou francúzskeho cisára Napoleona, bola vychovaná veľmi prudérne. Všetky knihy, ktoré smela čítať, boli cenzurované a všetky jej domáce zvieratá boli výhradne ženského rodu. LENDEROVÁ, ref. 11, s. 48.

⁶⁶ RADIMSKÁ, LENDEROVÁ, ref. 18, s. 145.

⁶⁷ Takto bolo urodzenou spoločnosťou vnímané ešte aj v prvej polovici 20. storočia: KAZMÉROVÁ, L. *Náčrt portrétu osobnosti v kontexte doby*, s. 42.

⁶⁸ LENDEROVÁ, ref. 24, s. 48.

O vzťahu šľachtickej ku knihám v 19. storočí svedčí autobiografická spomienka Márie Ebner-Eschenbachovej, rod. gróffy Dubskej (1830 – 1916), z ktorej memoárov je zjavný viac ako pozitívny vzťah ku knihám. Mária Ebner-Eschenbachová bola s červenokamenskými Pálffyovcami rodinne spriaznená: jej brat Adolf Dubský sa oženil s Lujzinou vzdialenou sesternicou Gizelou Pálffyovou.⁶⁹ Mária Ebner-Eschenbachová vo svojich pamätiach spomína na svoje prvé poetické i dramatické pokusy, ktoré sa v rodinnom kruhu nestretli vždy s porozumením. O jej kladnom postoji ku knihám nemôže byť pochyb, do dejín vstúpila ako významná predstaviteľka nemecky písanej literatúry z územia Moravy.⁷⁰ Z hľadiska nami skúmanej problematiky je zaujímavá najmä zmienka o knižnici jej starej matky, ktorej dedičkou sa mladá Mária stala spolu so svojou sestrou: „*Miestnosť, v ktorej stála babičkina malá knižnica, bola jej obliekareň, susedila so spálňou... Stenu pri okne zaberala skriňa s knihami, a keď som otvorila obe jej krídla, zalialo jasné svetlo snečných júnových predpoludní vybranú spoločnosť. Sídliť na piatich poschodiach a v každom z nich tvorila dlhý rad knižných osobností vznešene odetých do hnedého, červeného a zeleného safiánu. Všetkým im velila biblia.*“⁷¹ Táto zdanlivo okrajová spomienka nám ilustruje pozíciu kníh, ktorú im šľachtickej vo „svojich“ svetoch prisúdili: napriek tomu, že spravidla mali k dispozícii rozsiahle, predchádzajúcimi generáciami predkov budované rodové knižnice, v ich súkromných obytných priestoroch⁷² sa vždy našlo miesto pre vitrínu, regál alebo skriňu, v ktorej urodzené dámy uchovávali svoje knihy, ktoré boli pre ne z nejakého dôvodu výnimočné: samé si ich zakúpili alebo ich dostali do daru od svojich

⁶⁹ Gizela Pálffyová (1854 – 1947) bola dcérou grófa Mórica Pálffyho (1812 – 1897), ktorý bol prvostupňovým bratancom Lujzinho otca Štefana Pálffyho. Gizela sa v roku 1880 vydala za Adolfa Dubského (1833 – 1911), vdovca a otca troch detí. Podrobnejšie pozri: HUPKO, D. Aristokratické manželstvo a jeho chápanie na konci 19. storočia na príklade červenokamenských Pálffyovcov. In Zborník Slovenského národného múzea – História 47, 2010, roč. 101, s. 103 – 104.

⁷⁰ V roku 1903 sa umiestnila na piatom mieste v ankete denníka Berliner Tagblatt, v ktorej čitatelia vyberali päť najvýznamnejších žien svojej doby. Citované podľa: HAMANN, B. Bertha von Suttner. Život pro mír, s. 312.

⁷¹ EBNER-ESCHENBACH, ref. 22, s. 156 – 157.

⁷² Práve obliekareň, niekedy nazývaná aj ako toaletná izba, bola tým najsúkromnejším priestorom ženských apartmánov. Či už to boli rozľahlé miestnosti s veľkým sedacím súpravami, aké obývala cisárovná Alžbeta Bavorská, alebo malé intímne zariadené priestory, takmer vždy v nich nachádzame knižnicu alebo aspoň menšiu policu s knihami. Okrem toho, že toaletné miestnosti slúžili na každodennú hygienu a obliekanie, dobové akvarely v nich zachytávajú šľachtickej i s knihou v ruke. U nás sa historický výskum kultúry bývania šľachty zatiaľ takmer vôbec nedotkol, všeobecne k tejto problematike pozri príslušné kapitoly v: OTTLINGER, E. B., HANZL, L. Kaiserliche Interieurs. Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert. Wien; Köln; Weimar : Böhlau Verlag, 1997, najmä s. 141 – 148; KRÍŽOVÁ, K. Šlechtický interiér 19. storočia v dobových zobrazeniach ze zámeckých sbírek. Praha : Panorama, 1993, najmä s. 97 – 110 alebo najnovšie Intime Zeugen. Vom Waschtisch zum Badezimmer. Ottlinger, E. B. (Hg.). Wien; Köln; Weimar : Böhlau Verlag, 2011, predovšetkým s. 22 – 45.

priateľov či známych. Vznikli tak menšie, ale ucelené knižné zbierky, ktoré vypovedali o čitateľských preferenciách svojich majiteľiek. V období 18. storočia platí, že nemožno jednoznačne povedať, či bol budovateľ knižnice zároveň aj jej čitateľom.⁷³ V 19. storočí, najmä v jeho druhej polovici, však bola situácia iná: tieto svojimi čitateľkami vytvárané „súkromné“ knižné zbierky⁷⁴ odzrkadľovali záujmy (oddychová literatúra, beletria či cestopisy) a potreby (slovníky, rôzne príručky a učebnice) svojich budovateľiek. V prípade týchto kníh sme mnohokrát konfrontovaní s rukopisnými poznámkami, ktoré nás informujú o spôsobe ich získania alebo o dátume a mieste ich prečítania.⁷⁵

Vzostupnej tendencii čítania priala i doba: v 19. storočí rástla gramotnosť ako predpoklad vzdelanosti. V Bratislavskej stolici v roku 1880 vedelo písať (a teda i čítať) 55,8 %, o desaťročie neskôr 68,2 % a v roku 1900 už 75,2 % obyvateľov nad 6 rokov. Ak tieto exaktné čísla porovnáme so situáciou iba v meste Bratislava, sú štatistické hodnoty ešte vyššie: v roku 1880 77,1 %, v roku 1890 82,2 % a v roku 1900 dokonca 87,7 % obyvateľov starších ako 6 rokov. Celouhorský priemer bol v sledovanom období nasledovný: v roku 1880 43,5 %, v roku 1890 53,2 % a o desať rokov neskôr 61,4 %. Bratislavská stolica patrila v gramotnosti síce k priemerným, ale lepšie disponovaným stoliciam na území dnešného Slovenska. Keby ako podklady na štatistické spracovanie slúžili údaje, ktoré by reflektovali iba prostredie šľachty, zistili by sa ešte vyššie hodnoty. Zároveň je veľmi zaujímavá i skutočnosť, že mesto Bratislava v tomto období z hľadiska gramotnosti svojho obyvateľstva predbehla Budapešť, vtedajšie hlavné mesto Uhorska⁷⁶ – zdá sa, že preto, lebo Bratislava stále ťažila zo svojej pozície bývalého hlavného a korunovačného mesta.

Lujza Pálffyová a čítanie

O čitateľskom denníku z čias detstva Lujzy Pálffyovej nemáme žiadne poznatky. Predpokladáme, že objektom čitateľského záujmu mladej kontesy boli prevažne didaktické texty, ktoré boli súčasťou jej vzdelávania a diela svetovej literatúry,

⁷³ Knižnica bola vzhľadom na obmedzenú dostupnosť kníh a ich cenu v 18. storočí považovaná za atribút bohatstva a dištinkatívny znak príslušnosti k spoločenskej elite. Porovnaj: RADIMSKÁ, LENDEROVÁ, ref. 18, s. 135 a SIBYLOVÁ, Knižnica Rudolfa I. Pálfiho..., ref. 49, s. 104 – 105.

⁷⁴ K otázke, či boli takéto ženské knižné zbierky súčasťou veľkých rodových knižníc alebo ich počas svojho života spravovali výhradne ich budovateľky a do rodovej knižnice boli zaradené až potom, čo stratili svoje opodstatnenie (teda po smrti majiteľky), bude musieť zaujať stanovisko špecializovaný výskum. Minimálne v prípade už spomínanej babičky Márie Ebner-Eschenbachovej vieme, že jej knižná zbierka sa po jej smrti stala súčasťou zdslavickej knižnice grófov Dubských. Pozri: MAŠEK, P. Hoštice. In Zámecké knihovny ve Zlínském kraji. Mašek, Petr a kol. Zlín : Krajská knihovna Františka Bartoše, 2008, s. 65.

⁷⁵ Poctivou a vášnivou čitateľkou, ktorá vo svojich knihách zanechala mnoho takýchto posesorských záznamov, bola napr. Lujzina vzdialená neter Marietta Pálffyová (1896 – 1952). Podrobnejšie pozri: HUPKO, JANÁČKOVÁ, TIHÁNYI, ref. 29, s. 67 – 68.

⁷⁶ TÓTH, ref. 3, s. 316 – 317.

ktoré ju mali oboznámiť s tvorbou najvýznamnejších autorov, tzv. literárnych klasi-
kov. Výber kníh sa realizoval isto Lujzinou vychovávateľkou alebo priamo matkou.⁷⁷
Znalosť týchto diel bola nielen súčasťou všeobecného vedomostného prehľadu, cib-
rili sa nimi jazykové znalosti a boli i vhodnou témou spoločenskej konverzácie.

O Lujzinej motivácii k čítaniu nič bližšieho nevieme, musíme sa uspokojiť
s konštatovaním, že čítanie malo najmä didaktický charakter a neskôr slúžilo ako
oceňovaný spôsob trávenia voľného času, prípadne ako prostriedok samoštúdia.
O tom, že Lujza mala k čítaniu viac ako kladný vzťah, svedčí jej čitateľský denník
z čias jej dospelosti, ktorý je predmetom našej analýzy nižšie: pochádza totiž z čias,
keď bol výchovno-vzdelávací proces mladej grófkky ukončený a do čítania už nebo-
la nikým „nútená.“⁷⁸ Rodová knižnica na hrade Červený Kameň bola pre ňu isto viac
ako dobrým predpokladom na upevňovanie lásky ku knihám. I v tomto však spo-
ločenské konvencie druhej polovice 19. storočia striktno určili mieru, hoci jej uplatňo-
vanie bolo výsostne individuálne. Knihomolstvo a okatý záujem o čítanie nebol
v prípade žien jednoducho žiaduci.⁷⁹

Čiastočne teda dokážeme rekonštruovať čitateľské preferencie Lujzy Pálffyovej už ako dospelaj ženy. Zachoval sa nám totiž zošit s výpiskami z literárnych
diel, ktoré Lujza prečítala. Na titulnom liste nesie rukopisný nadpis *Was mir gefällt!*
Louise Pálffy, má podobu obyčajného v plátne viazaného zošita a charakter pamätní-
ka, do ktorého si jeho majiteľka zapisovala myšlienky i celé citáty z diel, ktoré ju pri
čítaní zaujali.⁸⁰ Niektoré z výpiskov či citátov sú označené dátumom ich zapísania.
Na základe toho môžeme rámcovo zaradiť vznik tohto dokumentu medzi roky 1879
až 1887. Zošit tak zachytáva Lujzine čitateľské preferencie medzi 22. a 30. rokom ži-

⁷⁷ Výber kníh vhodných na čítanie pre potomkov (a zvlášť pre dcéry!) bol bežnou praxou
už od čias osvietenstva. Dievčatá mali najskôr čítať vážne knihy, oddychovú literatúru
dostávali iba za odmenu. Až keď boli schopné rozpoznať hodnotnú literatúru od
brakovej, získali možnosť voľného výberu. Pozri: LENDEROVÁ, RÝDL, ref. 23, s. 220.

⁷⁸ Či z Lujzy vášnivú čitateľku urobil podobný vonkajší podnet, aký „zaúradoval“ v prípade
o generáciu mladšej grófkky Márie Dobřenskej, rod. Wenckheimovej (1889 – 1970),
nevieme. Táto otázka vzhľadom na absenciu relevantných prameňov zostane asi
nezodpovedaná. V prípade grófkky Dobřenskej, ktorá bola mimochodom Lujzinou
praneterou (jej prastará matka pochádzala z pálfyovského rodu a bola sestrou Lujzinho
starého otca), „zaúradovalo“ priateľstvo so spisovateľmi Karlom Krausom a Rainerom
M. Rilkeom prostredníctvom barónky Sidónie Nádhernej (1885 – 1950). Podrobnejšie
pozri: STREIT, V. Hraběnka Mary Dobřenská-Wenckheim. In *Problematika historických
a vzácných knižných fondů 2004*. Krušinský, Rostislav (ed.). Olomouc : Sdružení
knižoven České republiky; Vědecká knihovna v Olomouci, 2004, s. 186.

⁷⁹ Žena v českých zemích od středověku do 20. století, s. 518.

⁸⁰ Národní památkový ústav, správa státního zámku Vizovice, fond Boos-Waldeck Vizovice,
šk. č. 2 – *Was mir gefällt! Louise Pálffy*, nepag. Ak nie je uvedené inak, všetky poznatky
o čitateľských preferenciách a Lujzou prečítaných dielach čerpáme z tohto dokumentu.
Za jeho láskavé sprístupnenie k štúdiu ďakujeme pani Jane Pluhařovej, kastelánke
zámku vo Vizoviciach.

vota.⁸¹ Posledný datovaný zápis bol napísaný v júni 1887 na hrade Červený Kameň. Za ním nasleduje ešte jeden celostranový nemecky napísaný zápis s nadpisom *Ich liebe dich*, avšak už nedatovaný. O štyri mesiace neskôr, 15. októbra 1887, sa Lujza Pálffyová vydala. So zaznamenávaním myšlienok a citátov, ktoré ju zaujali, prestala niekedy medzi júnom a októbrom 1887, teda po ohlásení svojich zásnub⁸² a skôr, ako sa uskutočnil jej sobáš s barónom Stillfriedom. Zásnuby, sobáš alebo narodenie prvého potomka boli pre šľachticné zvyčajne podnetom na ukončenie písania osobného denníka,⁸³ zdá sa, že výnimkou nebola ani kontesa Pálffyová.

Pamätník však nezaznamenáva všetky knihy, ktoré Lujza Pálffyová v období, počas ktorého si zošit viedla, prečítala. Zo samotného charakteru dokumentu vyplýva, že obsahuje iba citáty a myšlienky z kníh, ktoré čitateľku zaujali. Väčšina zápisov nie je vôbec datovaná a nie je pri nich určené ani to, z akého diela pochádzajú, prípadne úplne chýba i informácia o autorovi diela. Podľa nášho názoru tento zošit nemožno považovať za reprezentatívny dokument, na základe ktorého možno komplexne charakterizovať Lujzin čitateľský vkus. Zachytáva iba to, čo ju zaujalo: verše a state, ktoré si chcela uchovať, aby sa k nim mohla aj po odložení knihy vrátiť. Pamätník Lujzy Pálffyovej teda obsahuje iba tie myšlienky, pri ktorých sa počas čítania zastavila a ktoré ju prinútili sa nad napísaným zamyslieť.

Na základe analýzy písma pamätníka možno jednoznačne skonštatovať, že autorkou všetkých záznamov v pamätníku je jedna a tá istá osoba, jeho zakladateľka. Výnimkou je iba posledných osem strán, ktoré po Lujzinej smrti zapísala jej mladšia dcéra Marietta Stillfriedová. Od Lujziných rukopisných záznamov ich oddelila úvodnou formulkou, ktorou svoj čin zdôvodnila: *Nasledujúce záznamy som našla v tejto knižke mojej milovanej matky (zomr. 14/II 1909) a pridala ich sem, Marietta Stillfriedová. Bratislava 6. I. 1910.*⁸⁴

Všetky zápisy v pamätníku sa okrem jedného týkajú Lujzou prečítaných kníh. Tento jeden záznam, ktorý sa svojím obsahom i charakterom vymyká spomedzi ostatných zápisov, má spomienkový a pre kontesu Pálffyovú isto i citový charakter, keď ho uznala hodným zápisu medzi citáty a myšlienky z prečítaných diel. Ide o Lujzinou rukou prepísané veršované blahoželanie k jej 25. narodeninám, ktorého autorkou je Eugénia Schaaffgotscheová.⁸⁵

⁸¹ Prvý datovaný zápis pochádza z 19. novembra 1879, posledný datovaný záznam z júna 1887.

⁸² Presný termín zásnub nepoznáme. S istotou vieme, že už 11. mája 1887 barón Filip Stillfried o rozhodnutí svojho syna ožení sa s Lujzou Pálffyovou vedel. SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 1658, šk. č. 164 – list Filipa Stillfrieda Štefanovi Pálffymu z 27. 5. 1887. Podrobnejšie pozri: HUPKO, ref. 43, s. 94.

⁸³ LENDEROVÁ, M. Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit, s. 40.

⁸⁴ Folgende Aufzeichnungen fand ich in diesen Buchlein meiner geliebten Mutter (gest. 14/II 1909) und füge sie hier bei, Mariette Stillfried. Preßburg 6. I. 1910.

⁸⁵ Nadpis v nemeckom origináli zápisu znie: Eugénie Schaaffgotsche an Louise zum 7. April 1882 a jeho autorkou je s najväčšou pravdepodobnosťou Lujzina rovesníčka, grófka Eugénia Schaaffgotscheová (1860 – 1950), mladšia dcéra Františka (1829 – 1908) a Márie Anny, rod. Schönborn-Buchheimovej (1836 – 1911), ktorá sa 9. októbra 1884 v Bratislave vydala za baróna Štefana Jeszenského (1854 – 1916).

Čitateľský vkus kontesy Lujzy Pálffyovej

Pamätník Lujzy Pálffyovej je vynikajúcim prameňom, ktorý nás autenticky informuje o jazyku diel, ktoré mladá kontesa prečítala. Jazyková flexibilita šľachty totiž mala, okrem iného i tú výhodu, že umožňovala čítať významné literárne diela v origináli.⁸⁶ Okrem samozrejmej nemčiny v Lujzinom pamätníku nachádzame i francúzske zápisy, ktoré sú dôkazom toho, že francúzsky jazyk nebol iba povinnou súčasťou učebného plánu Lujzy Pálffyovej, ale bol živým jazykom, ktorý ovládala na úrovni, ktorá jej dovoľovala čítať i umeleckú tvorbu francúzskych autorov.

Literatúra uvádza, že v prostredí stredoeurópskej aristokracie sa začala v polovici 19. storočia čoraz výraznejšie na úkor francúzštiny presadzovať angličtina, ktorá si v radoch aristokracie získavala veľkú popularitu.⁸⁷ Na príklade Lujzy Pálffyovej možno demonštrovať, že ani v druhej polovici 19. storočia nebol francúzsky jazyk v nemilosti a stále sa jeho znalosť považovala za samozrejmosť a jeden z dištinkatívnych prvkov príslušnosti k aristokracii. Zdá sa, že nositeľkou tejto tradície bola Lujzina matka Matilda, čo len potvrdzuje tézu, že ženy v úlohe matky boli tým determinujúcim prvkom, ktorý mal markantný vplyv na jazykové kompetencie svojich detí a ony určovali, ktorým jazykom bude ich potomstvo hovoriť ako prvým.⁸⁸ Z vlastníctva Matildy Pálffyovej sa totiž okrem nemecky napísanej beletrie zachovala i umelecká literatúra vo francúzskom jazyku. Medzi knihami z majetku Matildinej matky Lujzy Dessewffyovej, rod. Csákyovej, ktoré sa prostredníctvom Matildy zachovali v knižnici na hrade Červený Kameň, dominuje literatúra písaná po francúzsky: beletria, cestopisy, poézia i dráma.⁸⁹

Pozoruhodným zistením, ktoré vyplynulo z analýzy pamätníka kontesy Lujzy Pálffyovej je, že v ňom nie je žiaden zápis, ktorý by svedčil o tom, že by Lujza prečítala nejakú knihu v maďarčine. I s ohľadom na príspevok Lujzinho otca Štefana Pálffyho, ktorý, ako uvádzame vyššie, do červenokamenskej knižnice prispel i knihami v maďarčine, nemožno vylúčiť, že i takéto knihy mladá grófka Pálffyová prečítala. To, že sa citáty z diel v maďarčine v pamätníku nezachovali, môže svedčiť buď o tom, že Štefanom získané knihy neboli umeleckej povahy, alebo mladá šľachtičná

⁸⁶ Podrobnejšie pozri napr.: FRANK, T. Anglophiles. The „Anglo-Saxon“ Orientation of Hungarian Foreign Policy, 1930s through 1944. In *The Hungarian Quarterly*, 2006, roč. 47, č. 181, s. 60 – 73.

⁸⁷ SLABÁKOVÁ, R. „Il est «Höchst Zeit»“ aneb Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století?, s. 112.

⁸⁸ HUPKO, ref. 34, s. 368 – 369.

⁸⁹ SIBYLOVÁ, Šľachtická knižnica rodu Pálfi..., ref. 49, s. 105 – 106. Podobné žánrové zloženie má i torzo knižnice Matildinej sestry, barónky Lujzy Schell-Bauschlottovej, rod. grófky Dessewffyovej (1836 – 1865), ktoré sa nachádza v Slovenskej národnej knižnici v Martine. Zo 65 zachovaných kníh je 35 napísaných vo francúzštine a 30 v nemčine. Podrobnejšie o tejto knižnej zbierke pozri: HATALOVÁ, M. Knižnica Lujzy Dessewffy. História rodu a knižnice, s. 79 – 81.

nepovažovala maďarčinu, najmä v konkurencii francúzštiny, nemčiny a angličtiny, za prítažlivý literárny jazyk a žiadne z prečítaných diel ju neoslovilo tak, aby pocítila potrebu si niektorú z jeho myšlienok uchovať vo svojom pamätníku.

Dostupné archívne pramene nám zatiaľ neumožnili zodpovedať otázku, akú pozíciu mala vo vzdelávaní Lujzy Pálffyovej a jej dvoch bratov angličtina.⁹⁰ Ak aplikujeme tézu, že od matky záleží, ktoré jazyky bude dieťa ovládať, objavíme isté predpoklady, na základe ktorých možno hodiny anglického jazyka vo výchove kontesy Pálffyovej očakávať. V dessewfyovskom rode sa totiž vyskytlo niekoľko anglofilov: vzdialený strýko Lujzinej matky gróf Aurel Dessewffy (1808 – 1842) tento jazyk obdivoval, kritizoval však prílišné manifestovanie anglofilie a jej povrchné chápanie zo strany niektorých šľachticov, ktorí presadzovanie anglickej kultúry vnímali iba ako módný trend. Už jeho otec Jozef Dessewffy (1771 – 1843) bol veľkým nadšencom pre všetko britské a každoročne si nechával priamo z londýnskeho kníhkupectva posielat do Uhorska najnovšie knihy.⁹¹ Angličtina sa v študijných plánoch mladých šľachticov objavovala už od sklonku 18. storočia s vedomím, že sa z nej s najväčšou pravdepodobnosťou preferovaný konverzačný jazyk vysokej šľachty nikdy nestane.⁹² V niektorých rodinách, napr. v prípade trebišovských Andrassyovcov, dokonca angličtina dominovala a dostala prednosť pred inými jazykmi: prvý jazyk, ktorý si osvojila Katarína Andrassyová (1892 – 1985), bola práve angličtina a až za ňou nasledovala francúzština a nemčina.⁹³

Hodnoverný dôkaz o tom, že Lujza Pálffyová angličtinu skutočne ovládala, obsahuje práve jej pamätník: medzi nemeckými a francúzskymi zápismi nachádzame i anglické myšlienky a citáty z umeleckej literatúry, najmä poézie, ktorú kontesa prečítala. Ide o citáty z diel anglo-írkej spisovateľky Marie Edgeworthovej, britských básnikov Jamesa Montgomeryho a Charlesa Swaina, od vedúcej osobnosti romantizmu, britského básnika Lorda Byrona, či od škótskeho prozaika, dramatik a básnika Sira Waltera Scotta. S istotou teda vieme, že angličtinu ovládala a britskú literatúru čítala v origináli.

Z hľadiska druhového, žánrového a obsahového zloženia Lujzou do pamätníka zaznamenaného objemu kníh môžeme skonštatovať, že jej čitateľský záber bol veľmi široký: čítala poéziu, predovšetkým ľúbostné básne, prózu i drámu; novely, romány i divadelné hry. Medzi jej výpiskami sa okrem už spomínaných anglických literátov prelínajú myšlienky z diel starogréckeho filozofa a matematika Pytagora (toho čítala v nemeckom preklade), nemeckých filozofov Johanna Gottfrieda Herdera a Wilhelma Humboldta, francúzskeho osvietenského filozofa Jeana le Rond d'Alamberta a drám Williama Shakespearea, francúzskeho spisovateľa Julesa Barbiera, nemeckých básnikov Novalisa, Juliusa Sturma, Franza von Dingelstedta, Emanuela

⁹⁰ Podrobnejšie pozri: HUPKO, ref. 34, s. 371.

⁹¹ KOSA, J. *The Early Period of Anglo-Hungarian Contact*, s. 430.

⁹² FRANK, ref. 86.

⁹³ HOLEC, R., PÁL, J. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*, s. 85.

Geibela, grófa Adolfa Friedricha von Schacka, Friedricha Rückerta s výpiskami z diel rakúskej lyričky a novinárky Betty Paoliovej, westfálskej spisovateľky barónky Ferdinandíny von Brackelovej či autorky ľúbostnej poézie grófký Vilhelmíny z Wickenburgu. Popri tzv. klasických dielach sa v jej zápisníku objavujú i myšlienky z diel, ktoré patrili k aktuálnej knižnej produkcii. Takými bol napr. historický román *Homo sum* od nemeckého egyptológa Georga Ebersa z roku 1878 alebo o niečo staršia novela *Helene* z roku 1834 od Marie Edgeworthovej.

Zaujímavý je i citát z diela už spomínanej rakúskej spisovateľky barónky Márie Ebner-Eschenbachovej, ktorý nachádzame medzi zápismi Lujzy Pálffyovej. Pochádza zo zbierky *Aforizmy*, ktorá vyšla v Berlíne v roku 1880. Vo voľnom preklade znie: *Existuje krásna forma pretváranky, krásna forma ovládania a krásna forma sebeckva, láska*.⁹⁴ Zápis je ako jeden z mála datovaný – Lujza Pálffyová ho do svojho pamätníka zapísala (a azda zbierku aforizmov Ebner-Eschenbachovej aj prečítala) 30. mája 1881. Tento citát je tiež dokladom toho, že Lujza reflektovala aj aktuálnu knižnú produkciu a jej čitateľský záujem nebol úzko zameraný. Okrem toho je tento aforizmus z pera Márie Ebner-Eschenbachovej nespochybniteľným dokladom záujmu Lujzy Pálffyovej o literárne tvorbu svojej vzdialenej príbuznej – nie je vylúčené, že sa s touto, vtedy už známou spisovateľkou i osobne stretla.

Záver

Čítanie považujeme za dôležitú zložku výchovno-vzdelávacieho procesu, ktoré mladým aristokratkám slúžilo na precvičovanie a upevňovanie jazykových schopností, rozširovanie všeobecného rozhľadu a nadobúdanie nových poznatkov formou samoštúdia. V tomto zmysle slova môžeme čítanie považovať za súčasť socializačného procesu urodzenej mladej dámy, ktoré bolo prostriedkom jej začleňovania do šľachtickej spoločnosti. V období, v ktorom nebolo možné niektoré poznatky získať a overiť empiricky, boli knihy (v rámci svojich súvekých možností) spolu s hovoreným slovom mnohokrát jedinou možnou cestou nadobúdania nových poznatkov. Náš výskum sme zamerali na definovanie čítania v širšom kontexte výchovno-vzdelávacieho procesu a pokiaľ nám to pramenná základňa umožnila, i na skúmanie vzťahu žien ku knihám.

Dnes môžeme iba ľutovať, že Lujza Pálffyová v zápiskoch do svojho pamätníka nepokračovala i po svojom sobáši s barónom Rudolfom Stillfriedom a presídlení do zámku v moravských Vizoviciach, ktorý disponoval rozsiahlou knižnicou. Tá bola tej červenokamenskej rovnocenná nielen obsahom, ale i dĺžkou obdobia, počas ktorého ju jednotlivé generácie rodov Blümegenovcov a Stillfriedovcov, vlastníkov zámku a panstva, zveľadľovali.⁹⁵ Ak si Lujza, vtedy už Stillfriedová, založila nový

⁹⁴ Es gibt eine schöne Form der Verstellung, die Selbstüberwindung, und eine schöne Form des Egoismus, die Liebe.

⁹⁵ K histórii knižnice pozri: CZINEGOVÁ, K. Vizovice. In Zámecké knihovny ve Zlínském kraji. Mašek, Petr a kol. Zlín : Krajská knihovna Františka Bartoše, 2008, s. 101 – 109.

denník, ten sa buď nezachoval, alebo leží neidentifikovaný v zatiaľ nespracovanej časti rodinného archívu Stillfriedovcov v brnianskom archíve.

Zošíť Lujzy Pálffyovej s výpiskami z ňou prečítaných diel dokazuje, že čítanie kníh bolo neodmysliteľnou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu a tvorilo dôležitú zložku denného programu aristokratickej ženy i v dospelosti. Napriek tomu, že máme k dispozícii iba nekompletné údaje o prečítaných dielach z pomerne krátko obdobia deviatich rokov dospelosti mladej a zatiaľ nevydatej ženy, dokážeme vytvoriť obraz jej čitateľských preferencií. V skúmanom pamätníku zachytený výber kníh svedčí o širokom rozhlade čitatelky, ktorá popri dielach vážnej literatúry venovala svoju čitateľskú pozornosť i tzv. oddychovým knihám, pretože už nebola pri ich výbere nikým obmedzovaná. Vypovedá aj o jej vkuse, ktorý plne zodpovedal vkusu mladej ženy druhej polovice 19. storočia: anglická a nemecká romantická poézia a próza, zdá sa, patrili k bežne dostupným a čítaným literárnym dielam, o ktoré sa zaujímala mladá nevydatá šľachtičná.⁹⁶ Zaujímavým poznatkom je však aj to, že v poznámkach Lujzy Pálffyovej nenachádzame zmienky o dielach dobovo veľmi obľúbených a rozšírených autorov svetovej beletrie, akými boli napr. Gustave Flaubert, Alexander Dumas, George Sandová, Jules Verne či Rudyard Kipling.⁹⁷ To len svedčí v prospech toho, že mladá grófká Pálffyová si objekty svojho čitateľského záujmu vyberala cielene, autonómne a s umeleckým vkusom. Pamätník je tak zároveň zrkadlom jej osobnosti a vypovedá o dobových preferenciách konkrétnej urodzenej mladej dámy, ktorá sa postupne dostávala do veku, ktorý jej okolie vnímalo ako „staropanenský“ vek a v súlade s dobovou morálkou bola preto nútená svoje emocionálne potreby ventilovať v spoločnosti knihy. To je podľa nášho názoru hlavný dôvod dominancie ľúbostnej poézie, z ktorej citáty Lujza Pálffyová do svojho pamätníka znamenala v najhojnejšom počte.

Zaujímavý je i podiel anglicky píšucich autorov, ktorých dielam kontesa venovala pozornosť. O prenikaní britskej kultúry do strednej Európy a záľube rakúsko-uhorskej šľachty v anglománii v neskoršom 19. storočí zatiaľ veľa nevieme, až budúci výskum ukáže, či bola kontesa Pálffyová v oblube anglicky píšucich prozaikov a básnikov výnimkou, alebo táto literatúra bola bežnou súčasťou šľachtických knižníc uhorských rodov, najmä tých, ktoré sídlili na území dnešného Slovenska. S touto otázkou úzko súvisí aj problém používania a uplatnenia anglického jazyka v živote uhorskej šľachty. V prípade Lujzy Pálffyovej je jej pamätník zatiaľ jediným prameňom, ktorý dokazuje, že angličtinu skutočne aktívne ovládala.

Týmto smerom by sa mal uberať aj ďalší výskum. Z hľadiska detailnejšieho poznania osobnosti Lujzy Pálffyovej, ak to podmienky dovoľia, by na náš výskum mali nadviazať odborníci na dejiny knižnej kultúry a v zachovanom torze pálffyov-

⁹⁶ Nemeckých romantikov čítala napr. i grófká Alžbeta Schliková (1790 – 1855), ktorá si pasáže z týchto diel tiež zapisovala do svojho čitateľského denníka. Podrobnejšie pozri v: LENDEROVÁ, ref. 24, s. 49.

⁹⁷ Žena v českých zemích od středověku do 20. století, ref. 79, s. 518 – 519.

skej knižnice z hradu Červený Kameň verifikovať diela autorov zachytených v nami analyzovanom pamätníku, nielen anglickej proveniencie, ale i ostatných Lujzou prečítaných kníh. Zaujímavé poznatky k tejto otázke by isto priniesol i výskum v zámockej knižnici vo Vizoviciach s cieľom zodpovedať otázku, či si niektoré zo svojich obľúbených kníh Lujza, už ako barónka Stillfriedová, nevezala so sebou do miesta svojho nového bydliska a nestali sa tak súčasťou vizovickej knižnice. Zatiaľ nepoznáme ani spôsob (exlibris, supralibros či iná knižná značka), ktorým si Lujza Pálffyová (ak vôbec nejaký používala) označovala svoje knihy.

Stále zostáva mnoho otvorených alebo neuspokojivo zodpovedaných otázok, ktoré sa týkajú života Lujzy Pálffyovej. Ak naša štúdia ukázala smery, ktorými by sa mal ďalší výskum uberať a priblížila základné kontúry života kontesy Pálffyovej a jej miesto v dejinách rodu Pálffyovcov a knižnej kultúry, splnila svoj cieľ.

P r a m e n e

Archív hl. mesta SR Bratislavy, Bratislava, fond Zbierka cirkevných matrík, matrika narodených Bratislava (farnosť sv. Martina).

Národní památkový ústav, správa Státního zámku Vizovice, fond Boos-Waldeck Vizovice, šk. č. 2 – *Was mir gefällt! Louise Pálffy*, nepag.

Slovenský národný archív, Bratislava, fond Rod Pálfi – červenokamenská línia (1745 – 1945).

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BABIRÁT, Marián. Z dejín rehole kapucínov v Pezinku v 17. a 18. storočí.

In *Bozen... Pezinok*. Pospuchová, Petra (ed.). Pezinok : Mesto Pezinok, 2008, s. 107 – 110.

DUDEKOVÁ, Gabriela – LENGYELOVÁ, Tünde. Rodová identita v historickej perspektíve. In *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Killiánová, Gabriela – Kowalská, Eva – Krekovičová, Eva (eds.). Bratislava : Veda, 2009, s. 39 – 107.

EBNER-ESCHENBACH, Marie. *Má dětská léta. Životopisné črty*. Brno : Barrister & Principal; Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Brně, 2005. 197 s. ISBN 80-7364-014-7.

Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátka cesta životem a Evropou. Eds. Milena Lenderová – Jarmila Plšková. Praha : Scriptorium, 2006. 464 s. ISBN 978-80-86197-63-8.

- Geschichte des Privaten Lebens : Von der Revolution zum Großen Krieg.* 4. Band. Perrot, Michelle (Hrsg.). Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag GmbH, 1992. 657 s.
- HAMANN, Brigitte. *Bertha von Suttner. Život pro mír.* Praha : One Woman Press, 1999. 577 s. ISBN 80-86356-42-6.
- HATALOVÁ, Mariana. Knižnica Lujzy Dessewffy. História rodu a knižnice. In *Sprievodca po historických fondoch a knižniciach na Slovensku.* 3. zväzok. Sabov, Peter a kol. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 79 – 81.
- HOLEC, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy.* Bratislava : Kalligram, 2006. 400 s. ISBN 80-7149-900-5.
- JEDLICKSKA, Pál. *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401 – 1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai.* Budapest : Stephaneum nyomda R. T., 1910. 760 s.
- JEDLICKSKA, Pál. *Kiskarpati emlékek Vöröskőtől – Szomolányig. Hely s művelődéstörténeti tanulmány.* Budapest : „Hunyadi Mátyás“ Intézet, 1882. 343 s.
- KAZMÉROVÁ, Lubica. Náčrt portrétu osobnosti v kontexte doby. In *Barónka. Osudy Margity Czobelovej (1891 – 1972) : Medzi Mednyánszkym a Robbe-Grilletom [Katalóg výstavy].* Beňová, Katarína (ed.). Bratislava : Slovenská národná galéria, 2011, s. 41 – 46.
- KOHÚTOVÁ, Mária – ŠIŠMIŠ, Milan. Slovenské rodiny od 16. do začiatku 19. storočia. In *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí.* Šišmiš, Milan (ed.). Martin : Slovenská genealogická a heraldická spoločnosť, 2004, s. 41 – 57.
- KOSA, John. The Early Period of Anglo-Hungarian Contact. In *American Slavic and East European Review*, 1954, roč. 13, č. 3, s. 414 – 431.
- KOWALSKÁ, Eva. Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku. In *Žena a právo : Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti.* Lengyelová, Tünde (ed.). Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 236 – 243.
- KOWALSKÁ, Eva. Horizonte der Mädchenausbildung im 18. Jahrhundert. In *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts.* Čičaj, Viliam – Pickl, Othmar (eds.). Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 195 – 204.

- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století.* Praha : Mladá fronta, 1999. 304 s. ISBN 80-204-0737-5.
- LENDEROVÁ, Milena. Matka, dcera, vnučka (Filippina, Elisa, Tekla) – dny všední i sváteční tří dam schlikovského rodu. In *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 2002, roč. 15, s. 43 – 68.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století.* Praha; Litomyšl : Paseka, 2006. 400 s. ISBN 80-7185-647-9.
- LENDEROVÁ, Milena. Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit. In *Studie k sociálním dějinám*, 1999, 3 (10), s. 39 – 54.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Sféry ženy v neskorom stredoveku a v ranom novoveku. In *Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história.* Darulová, Jolana – Košťalová, Katarína (eds.). Banská Bystrica; Praha : Fakulta humanitných vied UMB; Sociologický ústav AV ČR, 2004, s. 368 – 376.
- MACHAČOVÁ, Jana. Žena v 19. století jako „přívěsek“? In *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie.* Čadková, Kateřina – Lenderová, Milena – Strániková, Jana (eds.). Pardubice : Univerzita Pardubice, 2006, s. 209 – 214.
- MAŤA, Petr. *Swět české aristokracie (1500 – 1700).* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 1061 s. ISBN 80-7106-312-6.
- MÖBIUS, Helga. *Die Frau im Barock.* Stuttgart : Verlag Kohlhammer, 1982. 216 s.
- ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy – Mesto Františka Jozefa.* Bratislava : Albert Marenčin, Vydavateľstvo PT, 2005. 144 s. ISBN 80-88912-78-4.
- PAVLÁTOVÁ, Ludmila. Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století. In *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 1997, roč. 7, s. 59 – 64.
- RADIMSKÁ, Jitka – LENDEROVÁ, Milena. Barokní čtenářky : Eleonora a Anna Kateřina Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová. In *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století.* Lenderová, Milena (ed.). Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002, s. 131 – 154.
- ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. Proměny čtenářství a funkcí četby od konce 18. do počátku 21. století. In *Dítě a dětství napříč staletími.* Jiránek, Tomáš – Kubeš, Jiří (eds.). Pardubice : Univerzita Pardubice, 2002, s. 151 – 161.

SIBYLOVÁ, Michaela. *Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768)*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2012. 150 s. ISBN 978-80-89303-33-5.

SIBYLOVÁ, Michaela. *Šľachtická knižnica rodu Pálfi na hrade Červený Kameň* : Dizertačná práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2009. 231 s.

SLABÁKOVÁ, Radmila. „Il est «Höchst Zeit»“ aneb Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století? In *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Bláhová, Kateřina (ed.). Praha : KLP, 2002, s. 102 – 115.

SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodina a její hodnota u rakousko-české aristokracie v 19. století (na příkladu Dietrichsteinů a Mensdorffů-Pouilly). In *Studie k sociálním dějinám*, 2001, roč. 6, s. 275 – 285.

TOKÁROVÁ, Anna. Vyššie vzdelávanie dievčat a žien. Prekážky a stimuly. In *História žien. Aspekty písania a čítania*. Cviková, Jana – Juráňová, Jana – Koová, Ľubica (eds.). Bratislava : Aspekt, 2007, s. 227 – 239.

VÁVROVÁ-ŠTIBRANÁ, Ingrid. Podobizne absolventiek šľachtického vzdelávacieho inštitútu Notre Dame v Bratislave (Katalóg doposiaľ známych portrétov „uniformovaných“ i „neuniformovaných“ chovaniiek z druhej polovice 18. storočia). In *ARS*, 2003, roč. 36, č. 2, s. 125 – 128 a 149 – 140.

Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Lenderová, Milena et al. (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 853 s. ISBN 978-80-7106-988-1.

The place of reading in the education and life of a young aristocrat. Reading taste of the countess Lujza Pálffy

Daniel Hupko

On the example of the countess Lujza Pálffy (1857 – 1909), the member of the Pálffy branch from Červený Kameň, the study presents the place of reading in the education process and life of young aristocrat. The author analyzes reading from different perspectives: through its pedagogical and educational functions and also via the optics of the language skills and he tries to anchor it in the wider contemporary context. To become acquainted with Lujza Pálffy's reading preferences the author uses the unique source material: her preserved memory book. She wrote down her thoughts and the quotes from literary works in it. She diarized during the years 1879 – 1887.

This source has allowed to the author to analyze the everyday life of the Hungarian aristocrat and to get know her reading preferences during the 19 years period. Analysis of the memory book together with the knowledge of broader context of the content of the educational plan has enabled to show the personality of the young countess in a new light. The author confirmed that she was an active English speaker; he defined her reading interest focused mainly on German and British romantic poets. He also pointed out that her literature selection was unrestrained, without interference from other people, targeted and characterized by virtue.

Čitateľské zázemie Slovenských novín (1868 – 1875) na slovenskom etnickom území*

Luboš Kačírek

Zámerom zakladateľov *Slovenských novín*, ktoré začali vychádzať od 2. januára 1868 v Pešti, bolo osloviť a získať slovenskú verejnosť pre modifikáciu slovenskej politiky orientovanej na spoluprácu s uhorskou vládou. Predstavitelia tohto nového politického prúdu – Novej školy slovenskej dúfali v ústretovosť uhorskej vlády voči Nemaďarom. Verili, že sa im podarí získať miesta pre Slovákov v rámci štátnej správy a rozvíjať štátne stredné školstvo so slovenským vyučovacím jazykom. Politicky malo prívržencov Novej školy spájať členstvo v národno-demokratických slovenských spolkoch v slovenských mestách, ktorých činnosť mal koordinovať *Národno-demokratický slovenský spolok v Pešti* (1. 3. 1868 – začiatok mája 1869). Tento zámer sa však nepodarilo realizovať. Ďalším inštitucionalizovým zázemím príslušníkov Novej školy boli tlačiareň *Minerva* (založená 1869) a *Pomocná pokladnica* (založená 1871) v Pešti, ktoré združovali predovšetkým podnikateľské vrstvy.

Hlavným fórom na prezentáciu svojich politických názorov boli práve *Slovenské noviny*. Okolo novín môžeme identifikovať viacero skupín: vedenie a hlavných ideológov novín (J. N. Bobula, J. Mallý, J. Palárik), redaktorov (M. Philadelphi, J. Hložanský, J. Čajda) a čitateľov.¹ Pri vydávaní časopisu bolo potrebné vybudovať zázemie schopných a rozhladených redaktorov, ktorí dodržiavali líniu politiky Novej školy a vytýčené smerovanie časopisu. Politické noviny zabezpečovali komunikáciu s verejnosťou, preto redaktori museli byť schopní osloviť verejnosť a získať nových prívržencov pre politický program strany. Bez čitateľského zázemia a dostatočného počtu predplatiteľov by vydávanie politických novín smerovalo k skorému zániku. Preto aj jednou z aktivít Novej školy bola podpora zakladaniu čitateľských spolkov, ktoré si predplácali aj *Slovenské noviny*. V rámci štruktúry časopisu dávala redakcia priestor aj čitateľom z jednotlivých slovenských regiónov, kde prezentovali svoje politické názory a informovali o miestnom dianí. Tým, že „konkurent“ *Slovenských novín Pešťbudínske vedomosti* (1861 – 1870), potom *Národné noviny* (od 1870) mali nižšiu periodicitu a textový rozsah, mali čitatelia *Slovenských novín* väčší priestor na prezentáciu svojich názorov.²

* Štúdiá vznikla v rámci grantu 1/0145/12 Migračné procesy na Slovensku v rokoch 1918 – 1948.

¹ Podrobnejšie KAČÍREK, L. Slovenské noviny (1868 – 1875), s. 55 – 72.

Politickým centrom Novej školy bolo hlavné mesto Uhorska Budapešť (spred zlúčenia Pešti, Budína a Starého Budína označovaná ako Pešťbudín), kde sa usídlilo množstvo Slovákov. Miestna slovenská komunita si okrem pracovného utvárala aj spoločenské zázemie.³ Cieľom Novej školy bolo nielen podchytiť miestnych mešťanov (napr. Ján Babilon, Pavol Mičinay, Jozef Pozdech), ale aj slovenský proletariát, ktorý sem prichádzal na sezónne práce. Vďaka *Slovenským novinám* sme pomerne dobre informovaní o činnosti miestnej komunity.⁴ Predstavitelia Novej školy, najmä J. N. Bobula, sa systematicky zapájali a podporovali aktivizáciu miestnej slovenskej komunity v miestnych kultúrnych spolkoch.

Veľkú pozornosť venovala Nová škola získavaniu svojich priaznivcov medzi mladou slovenskou inteligenciou. Najpodrobnejšie poznáme názory študentov slovenského gymnázia v Revúcej, ktorí viedli v miestnom študentskom spolku viaceré politické diskusie. V školskom roku 1869/70 podporovalo stranu Slovenských novín z pätnástich študentov októbra sedem: Ondrej Bella,⁵ Ján Beniač,⁶ Ján Ďalák,⁷ Jozef Kollár,⁸ Gustáv Lehocký,⁹ Alexander Medvecký¹⁰ a Michal Roháček,¹¹ päť študentov podporovalo stranu *Pešťbudínskych vedomostí*. Z týchto sedem študentov štyria kooperovali s Novou školou aj po ukončení stredoškolských štúdií: J. Ďalák, M. Rohá-

-
- ² Pri uvádzaných osobnostiach uvádzame podrobnejšie biografické údaje, len ak daná osobnosť nie je uvedená v Slovenskom biografickom slovníku I. – VI. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.
- ³ Podrobnejšie napríklad KOVÁČOVÁ, A. Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu. Pliška Čaba – Ostrihom : Katolícka univerzita Petra Pázmánya, 2006. 161 s.; HRIVNÁK, M. (zost.). Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov. Budapest : Etnikum kiadó, 1998. 253 s.; HALÁSZ, I. Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873 – 1906). Esztergom – Piliscsaba : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2003. 118 s.
- ⁴ Podrobnejšie o prívržencoch Novej školy na území Uhorska mimo slovenského etnického územia: KAČÍREK, L. Prívrženci Novej školy slovenskej (1868 – 1875) v Budapešti a na Dolnej zemi. In KOVÁČOVÁ, Anna (Ed.). Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi. Budapešť – Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2011, s. 88 – 115.
- ⁵ Ondrej Bella (1851 – 1903), ev. kňaz, básnik. Ďalšia spolupráca s Novou školou nie je známa.
- ⁶ Ján Beniač (1850 – 1932), učiteľ. Bližšie bibliografické údaje nepoznáme. Možno príbuzný s Ludovítom a Šimonom Beniačom. Ďalšia spolupráca s Novou školou nie je známa.
- ⁷ Ján (aj Ivan) Ďalák (? – ?) z Hýb, v rokoch 1870 – 1873 študoval na Filozofickej fakulte vo Viedni. Používal aj skratku (D.) z Viedne. Viac v : MATULA, V. Emigrácia slovenských intelektuálov do Ruska v 60. – 70. rokoch 19. storočia. In Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Roč. XXII. Bratislava : SPN 1971, s. 103 – 114.
- ⁸ Jozef Kollár (? – ?), učiteľ, publicista, v roku 1873 bol zamestnaný v redakcii Slovenských novín.
- ⁹ Gustáv Lehocký (aj Lehotský) (1852 – 1931).
- ¹⁰ Alexander Medvecký (? – ?), bližšie biografické údaje nepoznáme. Pravdepodobne študoval v Pešti, od r. 1873 bol predseda zábavného odboru obnoveného Slovenského spolku v Pešťbudíne.
- ¹¹ Michal Roháček (21. 4. 1849 Stará Turá – 5. 5. 1879 tamže), ev. kaplán v Starej Turej. Ev. teológiiu študoval vo Viedni, člen študentského spolku Tatran.

ček, G. Lehocký a J. Kollár. Podobne nastal rozkol aj medzi profesormi gymnázia. S. Ormis čítal *Slovenské noviny*, riaditeľ A. H. Škultéty *Pešťbudínske vedomosti*.¹²

Väčšina zo slovenských študentov, ktorí sa národne angažovali už ako stredoškólači, sa národne prejavovala aj počas vysokoškolských štúdií. Mnohí zo študentov pokračovali v štúdiách v Pešti. Časť národne uvedomelých slovenských vysokoškólačkov sa pokúsila podľa vzoru vysokoškólačkov z iných národov Uhorska založiť slovenský univerzitný spolok. V polovici januára 1871 sa konalo zasadnutie slovenských vysokoškolských študentov v Pešti, na ktorom si zvolili dočasný výbor a vypracovali návrh stanov *Slovenského akademického spolku*.¹³ Začiatkom februára zvolal zriaďujúce valné zhromaždenie a zvolilo sa vedenie spolku. Predsedom spolku sa stal poslucháč filozofie Peter Tvrďý (1850 – 1935), pokladníkom študent klasickej filológie Ernest Polóny (1844 – 1928) a zapisovateľom študent teológie Silvester A. Krčméry (1850 – 1877).¹⁴ Všetci traja spolupracovali s Novou školou a istý čas pôsobili v redakcii *Slovenských novín*.

Nová škola nadviazala kontakty aj so slovenskými študentmi študujúcimi na katolíckych seminároch v Pešti a Ostrihome, kde si budúci kňazi založili slovenský samovzdelávací spolok. V Pešti medzi členmi *Slovenskej cirkevno-literárnej školy*¹⁵ nachádzame aj Petra Tvrďého a Andreja Kubinu, dopisovateľov do *Slovenských novín*. Spolok zrušil na jeseň 1874 – v dobe rušenia slovenských gymnázií – ostrihomský arcibiskup Ján Simor na základe nariadenia rektora školy.¹⁶ *Slovenskú cirkevno-literárnu školu* si založili v roku 1861 aj klerici študujúci v Ostrihome.¹⁷ S nimi spolupracoval J. N. Bobula najneskôr od roku 1863 prostredníctvom Andreja Kmeťa (1841 – 1908), ktorý tu študoval v rokoch 1861 – 1865. Bobulovi pomáhali pri vydávaní druhého zväzku *Jánošíka* a mládežníckom časopise *Junoš*.¹⁸ K členom spolku patrili Pavol Blaho

¹² List – G. Lehocký J. A. Fábrymu. Revúca 28. 12. 1869, s. 615 – 616. Starú školu podporovali Ján Čajka, Miloš Kramár, Michal Kollár, Samuel Kutlík a Samuel Kupčok, „ačkoľvek posledný pilne Slov. noviny číta.“ S. Ormis sa vyslovil: „Slov. noviny veľmi dobrými novinami byť začínajú.“

¹³ Študujúca mládež, s. 3. Podrobnejšie aj KOVÁČOVÁ, ref. 3.

¹⁴ Podrobnejšie údaje uvádza ĎURIŠKA, Z. Rod Krčméryovcov z Ružomberka, s. 159.

¹⁵ Prehľadný článok o dejinách spolku pozri uvádzajú Katolícke noviny, 1892, roč. 43, č. 16, s. 121- 122.

¹⁶ Slovenské noviny, 1874, roč. 7, č. 166, s. 1 – 2. Pozri aj: HAJLA, M. Pešťbudín, 27. marca. In Slovenské noviny, 1874, roč. 7, č. 48, 30. 3. 1874, s. 2 – 3.

¹⁷ LACHMANN, B. Cirkevno-literárna škola na semeništi ostrihomskom.

¹⁸ Vzťah medzi J. N. Bobulom a A. Kmeťom môžeme sledovať vďaka Bobulovým listom Kmeťovi uloženým v Archíve Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine. Zachovalo sa 24 listov z rokov 1863 – 1895.

¹⁹ Ján Bunček (? – ?), po vysvätení v roku 1863 kaplán Jána Palárika v Majcichove. V liste J. Karellovi podáva zaujímavé informácie o J. Palárikovi. List – J. Bunček J. Karellovi, 20. 1. 1869. Archív Spolku sv. Vojtecha v Trnave (ďalej ASSV), fasc. 99, č. 18.

²⁰ Vincent J. Havlíček (aj Hauliček) (26. 4. 1845 Oščadnica – 23. 2. 1922 Budapešť), r.-k. kňaz, študoval na gymnáziu v Nitre a Trnave, potom teológiu v Ostrihome. Od roku 1869 bol kaplán v Komjaticiach, v roku 1873 v Bratislave, od roku 1874 administrátor fary v Michale nad Žitavou, od roku 1889 opäť v Bratislave ako farár v Ružinove (Ružindol). V roku 1899 odišiel na dôchodok do Budapešti. V rokoch 1869 – 1872 redigoval časopis Slovenský Sion a Poučnonárodnú knižovňu, písal články s náboženskou tematikou. Dopisoval aj do Slovenských novín.

(1844 – 1938), Ján Bunček,¹⁹ Vincent Havlíček,²⁰ Prudentius Hollý,²¹ Jozef Karell,²² Bohdan Lachmann,²³ Peter Mayer²⁴ a František Richard Osvald (1845 – 1926). Členovia spolku spolupracovali s J. Mallým, po vyrovnaní zápasil spolok s nedostatkom členov. V školskom roku 1868/69 mal už len troch členov.²⁵

Z bývalých členov *Slovenskej cirkevnej školy na seminári v Ostrihome* neskoršie s Novou školou spolupracovali P. Blaho, V. J. Havlíček, P. Hollý, A. Kmeť a F. R. Osvald. Pavol Blaho publikoval v *Slovenských novinách* od roku 1868, keď uverejnil preklad divadelnej hry *Don Fernando* od Pedra Calderona de la Barca, potom opäť v čase volieb v roku 1872 pod pseudonymom *Hadži Ožag* sériu satirických článkov *Dedinské listy*. Pod týmto pseudonymom uverejňoval v roku 1872 aj satirické príspevky v humoristickom časopise *Ježibaba*. V. J. Havlíčka uvádza J. N. Bobula v liste J. Franciscimu ako „prívrženca našej „novej školy slovenskej““. ²⁶ Pravdepodobne pod značkou (-v-) a (V. H.) publikoval v *Slovenských novinách* politické komentáre. Najaktívnejšie s Novou školou, najmä Bobulom, spolupracoval v roku 1871, keď sa Bobula pokúšal získať pre Novú školu členov *Spolku sv. Vojtecha*. Publicisticky činný bol tiež Prudentius Hollý, ktorý v rokoch 1869 – 1871 pod značkou (P. H.) uverejňoval príspevky z ostrihomskeho regiónu. Ako kňaz rádu sv. Františka pôsobil v Nových Zámkoch, kde sledoval miestny národný život, o ktorom dopisoval do *Slovenských novín*. Patril tiež k akcionárom tlačiarne *Minerva*.

Najviditeľnejšie sa v rámci Novej školy angažoval Andrej Kmeť,²⁷ patriaci ku generácii mladých katolíckych kňazov plných energie a elánu za povznesenie ľudu. Dopisoval do takmer všetkých slovenských časopisov, zapájal sa aj do organizovania slovenských spolkov. Kmeť sa k politike Novej školy prihlásil článkom *Ozvena na článok „Úloha mladého Slovenstva.“* v januári 1870 pod pseudonymom *Rašina*. Používal však viacero pseudonymov: A. K., *Živič* a pravdepodobne aj *Chobienov*. Spájalo ho priateľstvo s J. N. Bobulom, s ktorým si dopisoval ešte počas štúdií v rokoch 1863 až 1865. Potom na päť rokov prerušili vzájomné kontakty a obnovili ich až na začiatku

²¹ Prudentius Hollý (okolo 1850 Veľké Leváre – ?), kňaz rádu sv. Františka, slovenský kazateľ v Pešti, potom kňaz v Nových Zámkoch. Ako študent teológie v Ostrihome uverejňoval v rokoch 1869 – 1871 v *Slovenských novinách* pod značkou (P. H.) svoje príspevky venované národným, regionálnym a cirkevným záležitostiam.

²² Jozef Karell (1842 – 1902), rodák z Majcichova, potom kaplán v Šoporni. Ako študent v Ostrihome bol v kontakte s výborom Junoša.

²³ Bohdan (pôv. Teodor) Lachmann (5. 11. 1839 Gbely – 8. 5. 1884 Čáry), od r. 1861 študoval v Ostrihome. Pôsobil ako kaplán v Kútoch a od r. 1871 v Borskom Mikuláši, potom ako administrátor a farár v Čároch. Bol literárne činný v cirkevných časopisoch.

²⁴ Peter Mayer (? – ?), od roku 1869 kaplán v Šúrovciach pri Seredi, na konci 60. rokov spolupracoval s národovcami v trnavskom regióne.

²⁵ List – V. Havlíček J. Kmeťovi. Ostrihom 24. 10. 1868. Archív Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine (ďalej AMSS), fond Andrej Kmeť, sg. AK 17/21.

²⁶ List – J. N. Bobula J. Franciscimu. Pešť 7. 5. 1870. SNK-ALU, sg. J 438/5. List publikoval aj F. BOKES v práci *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914*. II. zv., č. 222, s. 261-262.

²⁷ HOLLÝ, K. Formovania historickej pamäti o Andrejovi Kmeťovi (1908 – 1914).

roku 1870. V septembri 1871 sa Kmeť s Novou školou rozišiel, lebo nesúhlasil so spôsobom vedenia Bobulovej politiky voči svojim oponentom.²⁸

Pod viacerými pseudonymami uverejšoval v *Slovenských novinách* príspevky s regionálnou tematikou, školskou a cirkevnou problematikou František Richard Osvald. Usiloval sa o zmierlivosť oboch slovenských politických prúdov, podporoval ich vzájomnú spoluprácu. Do *Slovenských novín* dopisoval počas ich celej existencie a používal pseudonymy *Bystroň*, *R. F. O., r. d., R. D.* a *R. d.*. Pravdepodobne je aj autorom nesignovaných listov z Tekova. Jeden článok uverejšnil v roku 1874 pod pseudonymom *Dobreznámy*, kde reagoval na odsúdenie A. Kmeťa. Bol tiež akcionárom tlačiarne *Minerva*.

Svojich prívržencov mala Nová škola aj medzi slovenskými vysokoškolákmi vo Viedni, združenými v spolku *Tatran*. Po vzniku *Tatрана* sa za jeho člena prihlásil aj J. N. Bobula.²⁹ Začiatkom júna 1871 odcestoval Bobula do Viedne a 7. júna sa zúčastnil na spomienkovej slávnosti pri príležitosti 10. výročia prijatia Memoranda, ktorú zorganizoval *Tatran*. Účastníci podporili prijatie Memoranda, s výnimkou bodu o Okolí³⁰ – v duchu politiky Novej školy. Pravdepodobne sa Bobula usiloval získať členov *Tatрана* pre svoj politický program, čo sa mu čiastočne podarilo. Ako prvý dopisoval do *Slovenských novín* Ludovít Ladislav Žambokrétthy (1844 – 1911), študent na evanjelickej teologickej fakulte. Patril ešte k členom spolku *Okolie*, predchodcu *Tatрана*. V roku 1868 uverejšnil pod pseudonymom *Ž. zo Ž.* v *Slovenských novinách* príspevky venované životu slovenských a slovanských vysokoškolákov vo Viedni. Po kratšej odmlke opätovne uverejšnil v roku 1873 pod pseudonymom *Panán* príspevok s regionálnou tematikou a článok *Slovo o včelárstve na Slovensku*.

Medzi členmi *Tatрана* a podporovateľmi Novej školy môžeme nájsť viacerých bývalých študentov revúckeho gymnázia. Pod pseudonymom *Hybbän* dopisoval v rokoch 1871 – 1873 prevažne príspevky o spolku *Tatran* Peter Marušiak.³¹ Po skončení štúdií pôsobil ako evanjelický kňaz v českom Libštáte, naďalej však udržiaval kontakty so slovenským hnutím a dopisoval do slovenskej cirkevnej tlače. Podobne pod pseudonymom *Michal Staroturanský* uverejšnil v roku 1871 v *Slovenských novinách* jeden príspevok o slovanských mládežníckych spolkoch vo Viedni Michal Roháček, neskorší evanjelický kaplán v Starej Turej. Jeden príspevok o spolku *Tatran* uverejšnil v *Slovenských novinách* v roku 1870 študent evanjelickej teológie Ján Jaromír Boor (1852 – 1913), od roku 1874 evanjelický kaplán v Krajnom, potom od 1876 farár v Holíči. Jeho spolupráca s Novou školou mala pravdepodobne hlbšie korene ako len dopisovať do novín, pretože ho nachádzame aj medzi účastníkmi tlačiarne *Minerva*.

²⁸ Zaslal redakcii *Slovenských novín* list, ktorý žiadal uverejšniť. Bobula s tým nesúhlasil. List vyšiel v pozmenenej podobe s vynechaním najkritičejších častí. (Pešť 12. 9. 1871). Pozri aj list: KMEŤ, A. Krnišovo 31. júli. (List p. Bobulovi), s. 2-3.

²⁹ Slovenské noviny, 1870, roč. 3, č. 39, 8. 4. 1870, s. 3.

³⁰ (k). Viedeň, 8. júny, s. 2.

³¹ Peter Marušiak (3. 3. 1852 Hybe – ? Libštát?, ČR), od roku 1884 uverejšňoval pod pseudonymom Mk. a P. M-k. príspevky v českej cirkevnej tlači.

V roku 1871 bol pravdepodobne viedenským dopisovateľom *Slovenských novín* Ján Dalák.

Je zaujímavé, že medzi viedenskými prívržencami Novej školy prevládajú budúci evanjelickí kňazi, odchovanci revúckeho gymnázia. Silným slovenským evanjelickým centrom bol Prešov, kde Slováci študovali na miestnom kolégiu a právnickej akadémii. K prešovským „bobulovcom“ patrili na začiatku formovania Novej školy predovšetkým Gustáv Izák a Andrej Sokolík. Usilovali sa nadviazať kontakty s inými slovenskými študentskými spolkami a získať ich členov pre politiku Novej školy. „...chcú sa nám bobulovci prešovskí... za vodcov navrhnuť, a chcú jakúsi jungloslovenskú školu založiť“, písal v júni 1870 S. H. Vajanský ako študent na Právnickej akadémii v Bratislave svojmu otcovi.³²

Gustáv Izák uverejňoval od roku 1868 v *Slovenských novinách* pod vlastným menom a pod pseudonymom *Baraňovský* a *Ivanovič Baraňovský* viacero príspevkov z Prešova a okolia. V príspevkoch informoval o živote študentov v Prešove a šarišskom regióne. Posledný príspevok uverejnil v novinách v roku 1872 o národnom živote v Turci. Publikoval tiež novelu v almanachu *Minerva*. Gustáva Izáka pre Novú školu získal pravdepodobne jeho starší brat Ján. Študent evanjelickej teológie Andrej Sokolík uverejnil v almanachu *Minerva* päť básní. Oravský rodák Andrej Halaša tiež študoval právo v Prešove. Pod pseudonymom *Prorok* uverejnil v *Slovenských novinách* úvodník *Naša mládež* a v rokoch 1872 – 1873 príspevky týkajúce sa národného života Slovákov v Šariši a volieb do uhorského snemu na dolnej Orave.

Agilným prívržencom Novej školy bol aj študent práva Gustáv Lehocký. V roku 1871 dopisoval do *Slovenských novín*. Zaujímal sa o národohospodársku problematiku, na ktorú sa od roku 1871 po prijatí novej politickej orientácie začala zameriavať Nová škola.³³ V *Slovenských novinách* uverejnil pod pseudonymom (*J. G. L.*) príspevok *Hospodárska škola v Hrádku*. Článok zaujal Bobulu a oslovil Lehockého, aby do novín aj ďalej dopisoval.³⁴ K prešovským prívržencom Novej školy patrila aj Ján Alexander Fábry, študent evanjelickej teológie. Bobula ho prostredníctvom G. Izáka oslovil, aby napísal do pripravovaného almanachu *Minerva* oslavnú báseň na zosnulého Ludovíta Kubániho.³⁵ Vyšla pod názvom *Za Kubánim*. Okrem nej uverejnil v almanachu ešte ďalších sedem básní. Kontakty so slovenskou peštianskou vysokoškolskou mládežou, z ktorej časť sa neskôr priklonila k politike Novej školy, mal minimálne od polovice 60. rokov, keďže ho nachádzame aj medzi dopisovateľmi mládežníckeho časopisu *Junoš*.

Už v prvom ročníku *Slovenských novín* je medzi prispievateľmi aj Pavol Országh (-Hviezdoslav). Pod pseudonymom „*Slovák z pod Choča*“ tu uverejnil báseň *Pod*

³² List – S. H. Vajanský J. M. Hurbanovi, 20. 6. 1870. List č. 28, s. 65.

³³ BOBULA, J. Náš ďalší smer, s. 1–2.

³⁴ List – G. Lehocký J. A. Fábrymu. Prešov 1. 3. 1871, s. 617 – 618.

³⁵ List – G. Izák J. A. Fábrymu. Prešov 9. 12. 1869, s. 614.

Chočou. K jej napísaniu ho motivovalo publikovanie básne „Slovenky zpod Choča“.³⁶ Po krátkej odmlke opätovne publikoval v rokoch 1871 – 1872 básne v *Slovenských novinách*, „i mojou skromnou osobou obľúbeného časopisu“.³⁷ K jeho publikovaniu v *Slovenských novinách* prispela i skutočnosť, že oficiálny slovenský umelecký časopis *Orol*, redigovaný A. Trúchlym-Sytnianskym, odmietol uverejňovať príspevky mladej nastupujúcej generácie slovenských realistov, združených okolo almanachu *Napred*.³⁸ Z generácie napredistov sa výraznejšie do činnosti Novej školy zapojil aj Koloman Banšiel, ktorý v roku 1873 pôsobil aj ako redaktor *Slovenských novín*.

Predstaviteľom Novej školy sa tak postupne podarilo počas svojej činnosti získať medzi mladou slovenskou inteligenciou, ktorá dozrievala v ovzduší po obnovení ústavných pomerov po páde neoabsolutizmu, veľké množstvo prívržencov, podporovateľov a dopisovateľov. Mladá nastupujúca generácia nebola zaťažená frustráciou z neúspechu politických aktivít staršej generácie a verila v liberálne pomery v Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Jej vzťah k politike Novej školy i Starej školy, respektíve k Slovenskej národnej strane sa postupne s jej dozrievaním a získavanými životnými skúsenosťami menil a väčšina z nich sa buď definitívne, alebo na prechodný čas s Novou školou rozišla.

Analýzou príspevkov v *Slovenských novinách* môžeme získať prehľad o ich čitateľskom zázemí a sympatizantoch Novej školy. Sú medzi nimi známe a dodnes uznávané osobnosti národného hnutia, ale aj množstvo dnes už neznámych a zabudnutých osobností z jednotlivých regiónov. Vďaka rozširujúcemu sa výskumu aj na regionálnej úrovni sa nám darí postupne odhaľovať ich životné osudy a prínos pri rozvoji regiónu. Výrazným prínosom pri ich identifikácii sú biografické a bibliografické údaje uložené v Slovenskej národnej knižnici v Martine – Národnom biografickom ústave. Väčšina príspevkov je však uverejnená pod skratkou či pseudonymom, ktoré sa darí oveľa ťažšie identifikovať a pripísať konkrétnej osobnosti.

Po Pešti bol najvýznamnejším centrom Novej školy Liptov. Z Liptova pochádzal aj samotný Bobula. Novej škole sa podarilo získať podporu viacerých príslušníkov liptovskej šľachty.³⁹ Politické snaženie Novej školy podporoval Adolf Sentiváni (Szentiványi) a jeho príbuzný, liptovský župan Martin Sentiváni.⁴⁰ Niektorých z nich nachádzame aj v prípravnom výbore Národno-demokratického spolku v Liptovskom Sv. Mikuláši, ktorý vznikol podľa vzoru peštianskeho. Časť z nich sa

³⁶ List – Jozef Zbranský (P. Országh-Hviezdoslav) redakcii Slovenských novín. Nedat. (1868). SNK-ALU, sg. 70 D 14.

³⁷ List – P. Országh-Hviezdoslav redakcii Slovenských novín. Prešov 9. 5. 1871. SNK-ALU, sg. 70 N 7.

³⁸ Okrem Banšela a Hviezdoslava do almanachu prispeli básňami zo spomínaných prešovských podporovateľov Novej školy aj J. A. Fábry a A. Sokolík.

³⁹ Príslušníkov zemianskych rodín z Liptova, ktorí spolupracovali s Novou školou, spomína aj JANURA, T. Vidiecke šľachtické sídla v Liptovskej stolici, s. 35, 61, 67, 84 a 115.

⁴⁰ Podrobnejšie: KAČÍREK, L. Pokusy Novej školy (1868 – 1875) o získanie šľachty pre národné hnutie, s. 225 – 242.

tiež zúčastnila rokovaní v Lúčkach medzi Novou školou a liptovskou šľachtou 7. septembra 1868.⁴¹ Novú školu podporovali bratia Arpád a Vendelín Kiselovci, úradníci stoličného aparátu. Z príslušníkov liptovskej šľachty advokát Jozef Baligovič, „vi diecky člen“ *Národno-demokratického slovenského spolku v Pešti*, a A. Kiseľ, od roku 1867 prvý podžupan Liptovskej stolice a akcionár *Minervy*, vedeli veľmi dobre slovensky písať.⁴² Z liptovských mešťanov Novú školu podporoval notár Jakub Grajchman (1822 – 1897). Venoval sa literatúre, písal básne a divadelné hry. Svoje básne, nepresahujúce dobový priemer, publikoval v almanachu *Minerva, Obrázkovom kalendári na rok 1872 a 1873* a v *Slovenských novinách*.

Po svojom návrate z Ruska v decembri 1868 posilnil na krátky čas rady liptovských podporovateľov Novej školy aj Ignác Slušný-Zahorlov. V *Slovenských novinách* uverejnil v roku 1869 rozsiahlu jazykovednú štúdiu *O Terminológiji*, v ktorej prezentoval svoje návrhy na úpravu slovenskej gramatiky. Z Liptova pravdepodobne pochádzal aj zatiaľ neidentifikovaný autor ôsmich úvodníkov v *Slovenských novinách* z rokov 1868 a 1869 používajúci pseudonym *Kriváňsky*. Autor s takýmto pseudonymom prispieval v polovici 60. rokov do časopisu *Vojtech* a v 90. rokoch do *Kresťana*. Ak je to ten istý autor, musíme ho hľadať medzi slovenskou katolíckou inteligenciou.

Z liptovských mestečiek najviac prívržencov Novej školy pochádzalo z Partizánskej (Nemeckej) Lupče. Z Lupče pochádzal už spomínaný A. Sokolík. Do *Slovenských novín* v roku 1874 dopisovali dvaja ľupčianski učitelia: Jozef Jaroslav Bodický (1841 – 1894), ktorý dopisoval aj do *Národných novín* a Adolf Bohuš (? – ?). Ten uverejnil v novinách tri príspevky s regionálnou tematikou. Z Ružomberka oboznamoval čitateľov *Slovenských novín* mešťan Ivan Levoš. Z Ružomberka pravdepodobne pochádzal aj Ján Okál, študent na gymnáziu v Jászberényi, organizátor slovenských študentov. V Ružomberku pôsobila rodina Krčméryovcov, z ktorej A. Silvester Krčméry patril k prívržencom Novej školy. Autori väčšiny príspevkov však požívali pseudonymy ako *Podhorčan*, *Sídorský* a *Katolík / Katolík, ale nie Gočár*. *Katolík* uverejnil v roku 1874 štyri úvodníky kritizujúce články v časopise *Svornosť* a obraňujúce kláštorské gymnázium.

Viacero prívržencov získala Nová škola aj na Orave. Medzi prvými sa k Novej škole prihlásil Juraj Zvestoň Bulla, úradník Oravskej stolice, publicista a básnik. Vo verejnosti najviac zarezonoval jeho rozsiahly článok *Slovo k národnej otázke (I – III)*, ktorý vyvolal širokú diskusiu. V roku 1870 po výzve v *Slovenských novinách* zorganizoval na Orave zbierku pre francúzskych vojakov. Na sklonku svojho krátkeho života publikoval v *Slovenských novinách* aj Jurajov synovec Anton Pavel Bulla, úradník v Dolnom Kubíne. Na stránkach novín uverejnil v roku 1873 rozsiahly príspevok o súčasnom slovenskom hudobnom živote.

⁴¹ Slovenské noviny, 1868, roč. 1, č. 109, 10. 9. 1868, s. 3; Slovenské noviny, 1868, č. 112, 17. 9. 1868, s. 2.

⁴² Listáreň, s. 3.

K národne uvedomelým príslušníkom z rodiny Bullovcov patrili tiež advokát Peter Bulla a Peter Pavol Bulla.⁴³

Ďalšou oravsko-liptovskou rodinou, ktorá podporovala politiku Novej školy, boli Tholtovci. Ján Nepomuk Tholt, majiteľ kúpeľov a krčmy v Lúčkach, poskytol priestor na konanie sa schôdzky Novej školy s predstaviteľmi liptovskej šľachty v Lúčkach 7. septembra 1868. O jej priebehu uverejnil príspevok v *Slovenských novinách* pod značkou (T). Od konca 50. do začiatku 90. rokov uverejňoval články v slovenskej tlači katolícky učiteľ v Dolnom Kubíne Štefan Tholt. Rizner udáva, že v rokoch 1869 – 1870 uverejňoval listy v *Slovenských novinách*. Konkrétne vieme identifikovať jeho dva príspevky: článok o ľudových poverách v *Slovenských novinách* z roku 1869 a jeden regionálny príspevok uverejnil aj v roku 1872. Pravdepodobne je aj autorom príspevku pod značkou T., v ktorom informoval o školstve a úradovaní na Orave. Podľa tvrdenia *Slovenských novín* k jej dopisovateľom patrili tiež predseda kráľovského súdu v Dolnom Kubíne Leonard Tholt: „zvečnelý viac razi písal do „Slov. Novín“.“⁴⁴

Schôdzky Novej školy s predstaviteľmi liptovskej šľachty v Lúčkach zo 7. septembra 1868 sa zúčastnil aj oravský zeman Arpád Kubíni (Kubínyi). S Novou školou začal opäť spolupracovať po zvolení za poslanca snemu (1872 – 1875). V roku 1873 sa stal aj členom *Matice slovenskej*. V apríli 1868 sa k Novej škole prihlásil Zoltán Zmeškal, v rokoch 1869 – 1872 poslanec, na konci roku 1871 sa však s ňou rozišiel. Po svojom zvolení za poslanca prechodne s Novou školou v rokoch 1872 a 1873 spolupracoval aj Michal Zmeškal, poslanec za bobrovecký volebný okres.⁴⁵

Na Orave získala Nová škola pre spoluprácu aj niektoré miestne kupecké rodiny. Jednou z nich boli Kohútovci (Kohuth) z Ústia.⁴⁶ Súrodenci a obchodníci Juraj a Martin Kohútovci a tiež Martinov syn Anton patrili k akcionárom *Minervy*. Publicisticky najaktívnejší bol Juraj Kohút. V *Slovenských novinách* z roku 1869 uverejnil príspevok podporujúci založenie *Minervy* a *Uhorskej lípy*. Ďalšie tri príspevky s regionálnou tematikou opäť uverejnil v roku 1872. Pravdepodobne je aj autor príspevku pod skratkou (K.) o Oravskej stolici v *Slovenských novinách* z roku 1871. Ďalšou kupeckou rodinou boli Skyčákovci z Klina. Akcionármi *Minervy* boli František a Jozef Skyčák. František Skyčák, majiteľ kúpeľov v Polhore, je pravdepodobne totožný s F. Skyčákom, obchodníkom v Nitre, ktorý dopisoval v 60. a 70. rokoch do *Obzoru*.

Príspevok podporujúci založenie *Minervy* a *Uhorskej lípy* (1869) uverejnil v *Slovenských novinách* aj nadlesný v Kline Martin Lassák. Z Oravy dopisovalo do *Slo-*

⁴³ MEREŠ, F. Z Oravy 9. júla, s. 3 – 4.

⁴⁴ Slovenské noviny, 1873, roč. 6, č. 38, 8. 3. 1873, s. 3.

⁴⁵ A. Kubíniho a Z. Zmeškala uvádzajú aj JANURA, T. – ČAJKA, M. Vidiecke šľachtické sídla v Oravskej stolici, s. 22, 23, 33, 58, 60 a 83.

⁴⁶ Národný sháňač. Ústie, dňa 7. januára, s. 3. Spomínaní Kohútovci sú pravdepodobne v príbuzenskom vzťahu s dvoma r.-k. kňazmi: Jánom (1852 – 1930) a Jozefom (1828 – 1900) Kohúthom z Ústia.

venských novín viacero autorov, väčšina z nich používala pseudonymy. *Horavín*, „slobodomyselný katolík“, uverejnil v roku 1868 dva príspevky venované cirkevnej problematike v Uhorsku. *Harkabúz* z hornej Oravy publikoval dva príspevky a *Kubínsky* z Dolného Kubína jeden príspevok venovaný miestnym voľbám do uhorského snemu z roku 1869. *Trstenský*, resp. *Vítazoslav Trstenský* z Trstenej na Orave informoval v rokoch 1872 a 1873 predovšetkým o situácii na miestnom gymnáziu. Všímal si tiež zlé sociálne postavenie hornooravských obyvateľov. Dva regionálne príspevky tiež uverejnil v *Slovenských novinách* z roku 1873 dopisovateľ so pseudonymom *Z poza Choča*. *Kubínčan* z Dolného Kubína sa sústreďoval na priblíženie miestneho divadelného predstavenia a zasadnutia konventu evanjelickej cirkvi z roku 1874. Jedným z mála po mene známych dopisovateľov bol František Mereš, učiteľ na elementárnej škole v Ústí a člen *Spolku sv. Vojtecha*. V roku 1874 uverejnil v *Slovenských novinách* príspevok týkajúci sa školstva. Pravdepodobne dopisoval do novín príspevky s regionálnou problematikou aj pod pseudonymom *Národní sháňáč*.

Je pochopiteľné, že v Turčianskej stolici mala Nová škola relatívne malý počet prívržencov. Najaktívnejším podporovateľom Novej školy v tomto regióne bol pravdepodobne čitateľ ukrytý pod pseudonymom (*J. K.* – možno Jozef Kajuch). V *Slovenských novinách* uverejnil v roku 1869 päť príspevkov podporujúcich politiku Novej školy. Zapojil sa predovšetkým do diskusií okolo kontrolovania *Matice slovenskej* prívržencami Starej školy. K anonymným podporovateľom snáh Novej školy patril aj dopisovateľ používajúci značku *Turčan / Turčanský*.⁴⁷ Pravdepodobne študoval v Prešove a bol aktívnym členom tamojšieho slovenského študentského spolkového života. Potom pôsobil v Turci ako učiteľ.

V Turci nachádzame najviac dopisovateľov do *Slovenských novín* v Kláštore pod Znievom. V roku 1869 publikoval v *Slovenských novinách* autor používajúci pseudonym *Kláštorčan*. Najviac autorov listov pochádza z roku 1874. Ich mená nepoznáme, len pseudonymy: *Jordanov*, *Slavus* a *Svätopluk*. Z dopisovateľov poznáme podľa mena len Jozefa Smetanu a Samuela J. Zacheja. Jozef Smetana učil na rímskokatolíckej škole v Kláštore pod Znievom, bol aj členom výboru gymnázia. V roku 1873, v čase najväčších diskusií venovaných organizovaniu slovenských učiteľov na elementárnych školách, uverejnil pod značkou *-a*. niekoľko príspevkov. Samuel J. Zachej, profesor gymnázia v Kláštore pod Znievom, patril počas svojho pobytu v Pešti (1866 – 1869) k oponentom tvoriacej sa Novej školy. V *Slovenských novinách* uverejnil pod svojím menom v roku 1873 jeden príspevok o kláštorskom gymnáziu, kde reagoval na článok v *Národných novinách*. Je pravdepodobné, že buď J. Smetana alebo S. Zachej, príp. obaja, sú autormi spomínaných anonymných článkov.

⁴⁷ Môžeme sa stretnúť s viacerými variantmi pseudonymu: *Turčan* z Turca (SN 1872 – 1874); *Turčan* z Prešova (Slovenské noviny, 1869); *Turčan*, Martin Mil. (báseň V jaseňi) v almanachu *Minerva* z r. 1869 – s jeho literárnou tvorbou sa môžeme stretnúť aj v časopise *Sokol* (1868) a almanachu *Napred* (1871); *Turčanský* (Slovenské noviny, 1873); *Rep. Turčanský* (Slovenské noviny, 1872). Je však možné, že ide o viacero dopisovateľov.

V Trenčianskej stolici, ktorá tiež patrila medzi národne rozvinuté stolice, mala Nová škola takisto viacero dopisovateľov, ktorí uverejňovali predovšetkým regionálne príspevky: *Trenčan od Trenčína*, autor dvoch príspevkov z roku 1872, a *Trenčiansky (Trenčánský)* z Trenčína, možno miestny učiteľ, autor dvoch príspevkov z roku 1873. Od roku 1872 až do ich zániku príležitostne do *Slovenských novín* dopisoval Ludovít Vladimír Rizner, začínajúci učiteľ v Zemianskom Podhradí. Používal pseudonymy *L. V. Obrov*; *Obrov*; *L. V. O...v*; *L. V.*⁴⁸ Tlačiareň *Minerva* v edícii *Ludová bibliotheka* (č. 8) vydala v roku 1872 jeho rozprávku *Jeden večer na dedine* spracovanú podľa maďarskej predlohy. Riznerovo monumentálne dielo *Bibliografia písomníctva slovenského...*, ktoré posmrtno vydala *Matica slovenská*, je významným prameňom pri identifikácii niektorých dopisovateľov do *Slovenských novín*.

K publicisticky aktívnym dopisovateľom *Slovenských novín* v rokoch 1873 a 1874 patrili dvaja anonymní dopisovatelia: jeden používal pseudonym (-o-), druhý svoje príspevky podpisoval značkou „Z Kraja“. Autor podpisujúci sa značkou (-o-) pochádzal od Trenčína, pravdepodobne z obce medzi Trenčínom a Novým Mestom nad Váhom (z Kochanoviec?) a je možné, že bol evanjelickým učiteľom.⁴⁹ Venoval sa aj poľnohospodárskej problematike. Od augusta 1873 do konca septembra 1874 uverejnil 19 príspevkov s regionálnou tematikou.

Dopisovateľ „Z Kraja“ uverejnil od začiatku septembra 1873 do júla 1874 v *Slovenských novinách* 28 listov, v ktorých sa vyjadroval k aktuálnej situácii v Uhorsku a národnomu životu Slovákov. Venoval sa aj roľníckej otázke, sledoval nemecké (resp. rakúske) národohospodárske časopisy. Autorom článkov je pravdepodobne Andrej Radlinský, rímskokatolícky farár v Hričove, ktorý zomrel 17. júla 1874.⁵⁰ Túto domnienku podčiarkuje fakt, že posledný článok dopisovateľa bo napísaný len dva dni pred smrťou A. Radlinského.

Zlú sociálnu situáciu obyvateľov Kysúc sa usiloval vyriešiť pisateľ s pseudonymom *Kysučan* bývajúcí neďaleko Čadce. Vo svojich článkoch z januára až júla 1874 sa zameriaval aj na zlepšovanie poľnohospodárskych výnosov v regióne. Kritizoval slabý rozvoj priemyslu a obchodu v regióne. Navrhoval, aby sa miestne obyvateľstvo venovalo remeselníctvu, dotýkajúce sa predovšetkým spracovania dreva na hotové výrobky, lebo takmer všetci mali okrem kusa poľa aj časť lesa.⁵¹ Iné príspevky sa zameriavajú na regionálnu a aktuálnu národnú tematiku.

⁴⁸ V r. 1872 uverejnil v *Slovenských novinách* úvodník k voľbám do snemu Tu pravý čas, maj sa k činu! a dva listy s regionálnou tematikou. Pod pseudonymom Lud. VI. Obrov uverejnil v r. 1873 rozsiahly článok Bratské slovo k bývalým veľkorevúckym žiakom. V roku 1874 pravdepodobne uverejnil príspevky aj pod pseudonymom Považský a R-r.

⁴⁹ Mohol by to byť aj L. V. Rizner.

⁵⁰ Krátke domáce zprávy, s. 3.

⁵¹ Kysučan. Od Kysuce, 12. júla, s. 4.

Národný život Žilinčanov sa od roku 1869 sústreďoval okolo čitateľského spolku *Pokrok*,⁵² ktorý odoberal aj *Slovenské noviny*. Predsedom bol Andrej Lemeš, podpredsedom Jozef Rišák. Medzi členmi výboru nachádzame aj opáta Jána Gotčára, ktorý robil v roku 1869 prostredníka medzi Starou a Novou školou. Čitateľov *Slovenských novín* informoval o pôsobení spolku dopisovateľ ukrytý pod pseudonymom *Žilinčan*. Je možné, že autorom spomínaných článkov je predseda spolku A. Lemeš, ktorý bol jedným z kandidátov Novej školy na slovenského biskupa v bansko-bystrickej diecéze po smrti Š. Moysesca. Práve A. Lemeš bol v roku 1872 predsedom okresného volebného výboru v žilinsko-rajeckom volebnom okrese, ktorý navrhol J. Bobulu za kandidáta do uhorského snemu. K podporovateľom Bobulovej kandidatúry patrili aj dvaja národne aktívni žilinskí mešťania Ján Milec a Jozef Rišák.

Okrem spomínaného *Žilinčana* informoval o národnom živote v Žiline aj dopisovateľ so pseudonymom *Uhorský Slovák* (príp. *Uhorskí Slováci*). V rokoch 1870 až 1872 uverejnil v *Slovenských novinách* šesť príspevkov prevažne s regionálnou tematikou. Autorstvo článkov nás opäť privádza k A. Lemešovi, keďže posledný článok s týmto pseudonymom uverejnili noviny približne mesiac pred jeho smrťou. Dva regionálne príspevky uverejnil v roku 1872 aj Ján Javorka, o ktorom nemáme podrobnejšie informácie. Od konca roku 1872 do začiatku februára 1874 uverejnil v *Slovenských novinách* päť príspevkov venovaných regionálnej problematike, predovšetkým voľbe nového farára po smrti A. Lemeša a zakladaniu pomocnej pokladnice v Žiline neznámy dopisovateľ používajúci pseudonym (-y.) / (-ý.). Vieme, že bol členom žilinskej pomocnej pokladnice. O získanie žilinskej fary sa po Lemešovej smrti neúspešne usiloval rajecký rodák a farár v neďalekej Bytčici Romuald Zaymus, podporovateľ kandidatúry J. Bobulu za poslanca. V roku 1874 uverejnil v *Slovenských novinách* pod pseudonymom *Čestislav* dva príležitostné články, v ktorých sa vo väčšej miere venoval národohospodárskej problematike.

Rajecký región sa začal výraznejšie národne prebúdzaf koncom 60. rokov po vzniku zbierky na založenie slovenského katolíckeho patronátneho gymnázia. Mesto Rajec tiež prejavilo záujem o sídlo gymnázia, čo neskôr negatívne pôsobilo na činnosť kláštorského gymnázia. Novým podnetom na vzrast národného povedomia bola Bobulova kandidatúra za poslanca do snemu. V samotnom mestečku Rajec patrila k podporovateľom Bobulovej kandidatúry mešťanosta Ján Šujanský.⁵³ Dva príspevky venované situácii okolo volieb do uhorského snemu uverejnil v *Slovenských novinách* Jozef Uhlírik.⁵⁴ Ďalším, aj keď len výnimočným, dopisovateľom z Rajca bol aj Jozef Vavřík, autor príspevku z roku 1873, v ktorom kritizoval odvodový systém pre študentov do vojska.

⁵² Považan. Zo Žiliny, s. 3 – 4.

⁵³ Pravdepodobne je príbuzný kňaza Františka Šujanského.

⁵⁴ Možno príbuzný poslanca Jána Uhlárika, ktorý pochádzal z Rajca.

Z okolitých dedín patrila k najuvedomejším obec Stránske. V septembri 1873 posilnil miestnu národnú komunitu Michal Rodoľub Šitanc. Miestni obyvatelia si tu založili na prelome rokov 1871/72 *Cirkevný čítací spolok*. Jeho správcom bol Jozef Branislav Ďurjan, pokladníkom Mikuláš Gabčík a knihovníkom Matej Šujanský.⁵⁵ Roľník Jozef Branislav Ďurjan patril k aktívnym podporovateľom J. N. Bobulu počas volieb do uhorského snemu a za jeho podporu ho počas volieb odvedli k vojsku. V rokoch 1872 a 1873 dopisoval do *Slovenských novín* pod pseudonymom *J. Podžiar-sky*. Podobne aj roľník Mikuláš Gabčík patril k spoluorganizátorom miestnych slovenských kultúrnych podujatí. Do *Slovenských novín* dopisoval v rokoch 1873 a 1874 pod značkou (...k.), (-k.) a (-k.-) články s regionálnou tematikou. V roku 1874 publikoval aj v *Národných novinách*.

Vysoký počet aktivistov ovplyvnených pôsobením Novej školy nachádzame v Nitrianskej stolici. V Nitre pôsobil od decembra 1868 ako telegrafný úradník Michal Vrba, spisovateľ známy pod pseudonymom *Skačanský*. Počas svojho pôsobenia v Pešti sa stal členom *Národno-demokratického slovenského spolku* v Pešti (15. 11. 1868 mal na jeho pôde prednášku *O našej terajšej situácii*). Publikoval tiež príspevok v almanachu *Minerva*. Do *Slovenských novín* dopisoval od roku 1868 (úvodníky *Predznaky riešenia otázok. národnej a Opätovanie našej žiadosti*). V nasledujúcom roku uverejnil v novinách sedem príspevkov, väčšinou úvodníkov, a oslavnú báseň *K otvoreniu „Minervy“ a „Lipy“*. Používal pseudonym *Skačanský* a *Miško Szkacsánszky*. V roku 1871, po zne-možnenom zasadnutí *Spolku sv. Vojtecha* v Nitre, publikoval dva články pod pseudonymom *Szkacsánszky Vojtech*. Tlačiareň *Minerva* vydala jeho povesť *Polovačka* (1870) a drámu *Nitrianská komúna počas vydržiavania Spolku sv. Vojtecha v Nitre 26. a 27. septembra r. 1871* (1872).

J. N. Bobula uvádza J. Franciscimu v liste zo 7. 5. 1870 ako prívrženca Novej školy aj Pavla Uhrína, profesora na katolíckom gymnáziu v Nitre, neskôr farára v Skal-skej Novej Vsi pri Trenčíne. O jeho aktivitách v rámci Novej školy nemáme bližšie in-formácie. Jeho meno figuruje medzi akcionármi tlačiarne *Minerva*. Je možné, že v ro-ku 1869 uverejnil v *Slovenských novinách* pod pseudonymom *Zoborský* štyri regionál-ne príspevky venované voľbám do uhorského snemu a školskej problematike.

Na nitrianskom Považí patril k podporovateľom Novej školy už od roku 1868 tekovský rodák Michal Rodoľub Šitanc. Šitanc študoval v rokoch 1866 – 1870 teológiu v Nitre a za svoje národné angažovanie ho často prekladali. Najprv pôsobil ako kaplán v Rosine, potom vo Valaskej Belej (1870 – 1873) v Nitrianskej stolici, od sep-tembra 1873 v Trenčianskej stolici v Konskej a od augusta 1874 vo Vysokej nad Kysu-cou a nakoniec v Drietomej. Od roku 1867 dopisoval do slovenských novín a časopi-sov, v *Slovenských novinách* od roku 1870 pod pseudonymom *Tekovský; Miško Tekovský* a *M. Rodoľub Tekovský*.⁵⁶ Pravdepodobne už od roku 1868 uverejňoval v *Slovenských*

⁵⁵ List – L. J. Ďurjan A. Trúchlemu, 20. 1. 1872. SNK – ALU, sg. M 105 A 60 a List – L. J. Ďurjan J. Viktorinovi, 20. 1. 1872. SNK – ALU, sg. 25 B 25.

novinách príspevky z Nitry a trencianskeho Považia pod pseudonymom *Miško Nitriansky*; *Nitrianský* a možno aj *Zoborský*, aj keď sa o tom v liste Riznerovi nezmieňuje. Pseudonym *Tekovský* používal ešte na konci roku 1873, po presťahovaní sa do Kongskej. V *Obrázkovom kalendári na rok 1873* uverejnil viacero básní a poviedku. Dva články podporujúce politiku Novej školy a jej petície uverejnil v *Slovenských novinách* z roku 1869 neznámy autor so pseudonymom *Tematínsky*, resp. *Janko Temätínsky*.

Myjavsko-podbradliansky kraj patril k národne prebudeným slovenským oblastiam, kde sa udržiavala tradícia septembrového povstania z roku 1848. Túto oblasť obývalo prevažne evanjelické obyvateľstvo. Medzi dopisovateľmi *Slovenských novín* nachádzame až štyroch evanjelických kňazov. Najstarším z nich bol evanjelický farár v Brezovej pod Bradlom Tomáš Hroš, pôvodne príslušník štúrovskej generácie. Podľa Riznerovej *Bibliografie* Hroš uverejňoval v rokoch 1868 – 1873 v *Slovenských novinách* príspevky s regionálnou a cirkevnou problematikou. Používal pseudonym *Brezovský*, viacero listov však uverejnil aj pod vlastným menom. Hroš sa k politike Novej školy prihlásil v októbri 1868, keď navštívil sídlo *Národno-demokratického slovenského spolku*. Účinkovanie *Slovenských novín* pokladal za také, ktoré „jedine otvoriť môže bránu ku slobode národa slovenského.“⁵⁷ Hrošovým kaplánom v Brezovej bol od roku 1863 Gustáv Pifko, v roku 1869 zvolený za farára v Bukovci. Práve Pifko patril k aktívnym prívržencom Novej školy v jej počiatkoch. Zúčastnil sa prvých politických rokovaní medzi Starou a Novou školou 8. a 9. novembra 1868 v Bratislave a príležitostne dopisoval aj do *Slovenských novín*. Je pravdepodobnejšie, že práve Pifko uverejnil v roku 1868 pod pseudonymom *Brezovský* a *Brezovänia* príspevky, v ktorých sa autor vyjadruje k aktuálnej národnostnej situácii v Uhorsku a monarchii.

V tomto regióne pôsobili ako evanjelickí kňazi aj už spomínaní bývalí študenti evanjelickej teológie vo Viedni Ján Jaromír Boor a Michal Roháček. Rodina Boorovcov patril k známym miestnym národoveckým rodinám. Otec Jána Jaromíra – Ján Juraj Boor, evanjelický farár v Krajnom, uverejnil v *Slovenských novinách* z roku 1869 úvodník *Návrh na čase*, v ktorom žiadal slovenské úradovanie v Nitrianskej stolici. Najaktívnejšie z celej Boorovskej rodiny sa v Novej škole angažoval brat Jána Juraja – Jozef Boor, od roku 1869 advokát v Komárne a kandidát na poslanca do uhorského snemu. Aj keď sa z rodiska odsťahoval, do rodného Vrbového sa často vracal – minimálne počas predvolebných kampaní. Boorovu kandidatúru podporoval aj Jozef Belo, majiteľ mlyna a statku pri Vrbovom, ktorý v roku 1868 publikoval v *Slovenských novinách* štyri príspevky k aktuálnej politickej situácii.

Z oblasti Záhoria získavali čitatelia *Slovenských novín* najpodrobnejšie informácie zo Skalice. Autora, resp. autorov príspevkov nepoznáme, keďže svoje prí-

⁵⁶ List – M. Šitanc L. V. Riznerovi, 26. 4. 1876. SNK – ALU, sg. M 89 D 9. List obsahuje o ňom významné biografické a bibliografické údaje.

⁵⁷ Pešť, 10. októbra, s. 3.

spevky uverejňovali pod pseudonymami. Už v roku 1868 uverejnil *Bohumil* v *Slovenských novinách* jeden príspevok s regionálnou tematikou. Správy o živote v meste sa opätovne v novinách objavujú od roku 1872. Príspevky, negatívne hodnotiace trenčianskeho župana J. Kubu, uverejnili *Skaličan* a *O. W.* Tri príspevky s regionálnou problematikou uverejnil v druhej polovici roku 1872 *Pravdolub*. V nasledujúcom roku uverejnil až sedem príspevkov venovaných regionálnej problematike autor používajúci značku (?). V Holíči pôsobil od roku 1869 ako kaplán už spomínaný Pavol Blaho, príslušník známej skalickej meštianskej rodiny. V Šaštíne bol rímskokatolíckym kaplánom Michal Chovanec, ktorý pravdepodobne pod pseudonymom (*M.*) a (*M. Ch.*) uverejnil v *Slovenských novinách* z roku 1869 dva príspevky venované aktivitám miestneho *Zábavno-poučného spolku v Šaštíne*. Bol tiež účastnírom tlačiarne *Minerva*.

Z Bratislavy poznáme po mene len jedného dopisovateľa – lekára Jána Ambra, riaditeľa pôrodnickej školy v Bratislave. Od konca roku 1872 do roku 1873 uverejnil v *Slovenských novinách* päť príspevkov, venovaných predovšetkým výučbe na pôrodnickej škole v Bratislave. Okrem neho v novinách uverejňovali regionálne príspevky v roku 1873 jeden alebo dvaja dopisovatelia pod pseudonymom *Požúnsky* a *Prešporčan*. V Bratislave pôsobil tiež jeden akcionár tlačiarne *Minerva* – rímskokatolícky kaplán Ján Pomikal. Pomikal dopisoval v 60. rokoch do *Obzoru*. Či bol aj v neskoršom období publikačne činný, prípadne dopisoval do novín, zatiaľ nevieme.

V Modre pôsobil po svojom presťahovaní z Kráľovej od roku 1872 ako učiteľ Ján Izák. Aj naďalej dopisoval do *Slovenských novín*, používal však najmä pseudonym *Kozákovský*, resp. *Kozákovič*. Pravdepodobne je aj autorom jedného príspevku pod pseudonymom *Nápoj* a dvoch s pseudonymom *Közköry* z roku 1872. Od roku 1872 dopisoval aj do *Národných novín*. Národne sa v Modre angažoval aj evanjelický učiteľ Jozef Voda, zakladateľ školskej evanjelickej knižnice. V *Slovenských novinách* uverejnil v rokoch 1871 až 1872 pod pseudonymom (*J. W.*) štyri regionálne príspevky prevažne o školskej problematike. Od februára do septembra 1874 uverejnil v *Slovenských novinách* 11 príspevkov modranský právnik používajúci pseudonym *Brnk*, resp. *Dr. Brnk*. Z nich sú tri úvodníky, venované školstvu, národohospodárstvu a národnej situácii Slovákov. Regionálne listy sa sústreďujú predovšetkým na miestne školstvo.

Jedno z hlavných zázemí Novej školy sa nachádzalo v trnavskom regióne. Najvýznamnejšou osobnosťou bol v počiatkoch jej pôsobenia Ján Palárik, farár v neďalekom Majcichove. Priamo v Trnave, významnom katolíckom cirkevnom centre, pôsobilo viacero slovenských osobností, prevažne katolíckych kňazov. Prechodne pôsobil v rodisku na dôchodku Štefan Růčka, rímskokatolícky kňaz a regionálny historik. Do *Slovenských novín* začal prispievať krátko po ich založení. Do diskusie okolo založenia ďalšieho slovenského gymnázia prispel úvodníkom *Naše slovenské reálne gymnásijum*. Do novín dopisoval do roku 1872. Venoval sa predovšetkým problémom okolo tvoriaceho sa *Spolku sv. Vojtecha*. Růčka pôsobil v rokoch 1860 – 1865 ako vojenský kaplán husárskeho puku. Preto je pravdepodobné, že práve on môže

byť autorom príspevkov podpísaných pseudonymami *Honvédsky invalid*; *Jedon honvédsky invalid* a *S. R., husár*.

Biskupský sekretár Pavol Novák sa v národnom hnutí angažoval už od štúdia na seminári v Pešti, neskôr bol funkcionárom *Spolku sv. Vojtecha*. Podporovateľom Novej školy bol od jej počiatku, patrí tiež medzi najväčších akcionárov *Minervy*. Novú školu podporoval aj ostrihomský kanonik Ján Krstiteľ Juriga, pokladník *Spolku sv. Vojtecha* a akcionár tlačiarne *Minerva*. Do roku 1871 pôsobil ako profesor na katolíckom gymnáziu v Trnave Štefan Chovanec, od roku 1871 farár v Semerove. Do *Slovenských novín* zasielal listy informujúce o dianí v Trnave a blízkom okolí, bol tiež účastinárom *Minerva*. Od roku 1870 pôsobil v Trnave ako správca *Spolku sv. Vojtecha* Juraj Slota. V tomto období začal vo väčšej miere spolupracovať s J. N. Bobulom. Bobulove listy Slotovi uložené v Archíve *Spolku sv. Vojtecha* osvetľujú vývoj Novej školy. Slota bol tiež členom 12-členného stáleho národného výboru ako politického orgánu Novej školy. Na trnavskom učiteľskom ústave pôsobil od školského roku 1872/1873 Jozef Zelliger. V rokoch 1868 – 1874 nepravidelne uverejňoval v *Slovenských novinách* príspevky s pedagogickou problematikou. Jeden regionálny príspevok uverejnil v *Slovenských novinách* z roku 1871 aj trnavský mešťan Karol Klem. Jeho bližšie biografické údaje nepoznáme, v rokoch 1872 – 1875 bol členom výboru *Spolku sv. Vojtecha*.

V Bohdanovciach nad Trnavou pôsobil ako rímskokatolícky farár Ján Blaho. Vo voľbách do uhorského snemu z roku 1869 ho Nová škola označovala za svojho kandidáta, voči čomu Stará škola protestovala. Ako vyplýva z jeho ďalšej činnosti, ku skupine okolo Novej školy mal bližšie. Stal sa akcionárom tlačiarne *Minerva* a osobne sa zúčastnil druhej konferencie Novej školy v roku 1872. Viac ako na politické záležitosti sa zameriaval na riešenie národno-cirkevných otázok. V roku 1871 uverejnil v *Slovenských novinách* príspevok s cirkevnou tematikou. Pravdepodobne je aj autorom štyroch príspevkov pod značkou (*Bhd*) „Od Trnavy“ venovaných školstvu.

K najmladším prívržencom Novej školy v tomto regióne patrili Andrej Kubina, v rokoch 1871 – 1876 kaplán vo Voderadoch pri Trnave. Prvýkrát sa s ním ako prívržencom Novej školy stretávame v roku 1872, keď sa zúčastnil konferencie Novej školy v Pešti. Od konca apríla 1873 do konca októbra 1874 uverejňoval v *Slovenských novinách* pod skratkou *K.* príspevky s regionálnou a náboženskou problematikou. Patrili k spoluzakladateľom miestnej pomocnej pokladnice, knižnice a čítárne, ktoré založili v roku 1874.⁵⁸

V neďalekej Seredi mala Nová škola svojho prívrženca v učiteľovi a organizatovi Františkovi Nedbáľkovi, ktorý sa sem pravdepodobne prisťahoval v roku 1870. Do *Slovenských novín* prispieval v rokoch 1870 – 1872. Angažoval sa v slovenskom spolkovom hnutí, bol členom *Spolku sv. Vojtecha*, patrili tiež k spoluzakladateľom seredskej pomocnej pokladnice.

⁵⁸ K. (Kubina, Andrej). Vo Voderadoch, 3. marca, s. 3.

Krátko po začiatku vychádzania *Slovenských novín* začali do nich dopisovať dvaja mešťania z Piešťan: Andrej Čimo a Ján Vančo. Mešťanosta A. Čimo už bol v slovenskej spoločnosti publicisticky známy: v rokoch 1865 a 1866 publikoval v časopise *Obzor*. Pod iniciálkami (A. Č.) uverejnil v *Slovenských novinách* z roku 1868 príspevok kritizujúci činnosť poslancov uhorského snemu. Za článok ho súdili, porota ho však vyhlásila za nevinného. Ďalší príspevok regionálneho charakteru uverejnil v novinách až v roku 1871. Publicisticky aktívnejší bol v počiatkoch utvárania Novej školy J. Vančo. V *Slovenských novinách* uverejnil najmenej päť regionálnych príspevkov pod skratkami *V., J. V. a J. W...o.* Život v Piešťanoch sledoval aj Andrej Boleslav Ďurček, bývalý katolícky kňaz, žijúci od roku 1864 na penzii v Trnave. V *Slovenských novinách* v z roku 1869 a 1870 uverejnil štyri príspevky z Piešťan, kde bol pravdepodobne na liečení. V 70. rokoch dopisoval aj do *Katolíckych novín*. Jeden článok publikoval v *Slovenských novinách* z roku 1872 aj Rudolf Šmeringa, učiteľ piešťanskej trojtriednej školy a organista.

Na strednom Slovensku vo Zvolenskej stolici patril k agilným prívržencom Novej školy Ján Izák, učiteľ v Kráľovej pri Zvolene. K politike Novej školy sa prihlásil spolu s ďalšími piatimi prívržencami v septembri 1869.⁵⁹ J. Izák uverejňoval v *Slovenských novinách* prevažne články s regionálnou a školskou problematikou. Počas pôsobenia v Kráľovciach používal pseudonym *Justín Pravoslav*. Môžeme ho identifikovať aj podľa miesta publikovania listov *Pri Szalagywrchu*. S Novou školou spolupracoval aj po presťahovaní sa do Modry v roku 1871. O situácii vo Zvolenskej stolici uverejnil v roku 1869 viacero príspevkov zvolenský mestský kapitán Ján Koričanský.

Školskú problematiku sledoval najmä Neit Ulrich (? – ?), učiteľ v Pohorelej, od roku 1873 pôsobiaci vo Zvolene, ktorý v 60. a 70. rokoch dopisoval do slovenských školských časopisov. V rokoch 1872 – 1873 uverejnil v *Slovenských novinách* sériu úvodníkov *Národné školstvo (I – XIII)* a viacero listov s regionálnou školskou problematikou. Podporoval predovšetkým zakladanie učiteľských spolkov, výchovu detí v predškolskom veku a zakladanie materských škôl. Od roku 1869 pôsobil v Banskej Bystrici Ján Nemešáni, kráľovský radca a hlavný škôldozorca Zvolenskej a Liptovskej stolice. Nemešáni patril k ideovým spoluzakladateľom politického prúdu podporujúceho spoluprácu s maďarskou politickou reprezentáciou po páde neoabsolutizmu. Po utvorení Novej školy v roku 1868 dopisoval do *Slovenských novín* anonymne, s výnimkou článku *Školský zákon a konfesionálne obavy (I – II)* (1869). Patril tiež k akcionárom tlačiarne *Minerva*. Od začiatku 70. rokov sa v Novej škole výraznejšie neangažoval, venoval sa predovšetkým školskej problematike.

Vo Zvolenskej stolici mala Nová škola najsilnejšiu podporu v mestečku Lubietová. V Lubietovej – Trivodách pôsobil ako správca Ján Pepich, akcionár *Minerovy*. K akcionárom *Minerovy* patril aj lubietovský evanjelický farár Mikuláš J. Pepich, mešťan Jozef Cochius a mešťanosta Jozef Kmeť. Samotné mestečko Lubietová vlastnilo až

⁵⁹ Ju[s]tín Pravoslav. *Pri Szalagywrchu*, s. 3.

20 akcií tlačiarne. Najväčšiu zásluhu na zakúpení akcií mal pravdepodobne meštá-
nosta J. Kmeť, člen 12-členného stáleho národného výboru Novej školy.

Niekoľko prívržencov nachádzame aj v Tekove. J. N. Bobula v liste J. Fran-
ciscimu zo 7. 5. 1870 uviedol ako prívrženca Novej školy aj Andreja Trenkuša, akcio-
nára *Minerovy*, ktorý od roku 1868 pôsobil ako kaplán v Hronskom Beňadiku. V roku
1868 uverejnil v *Slovenských novinách* dva úvodníky pod názvom *Panslavism.
a vzdelávajúci spolok sv. benický a „Ty matičiar!“*. Počas svojho pôsobenia v Hronskom
Beňadiku bol spoluzakladateľom miestneho cirkevného čitateľského spolku. O jeho
činnosti informoval čitateľov novín vo viacerých príspevkoch pod vlastným me-
nom a pod pseudonymom *Hrabúr*.⁶⁰ Po získaní fary v Častkove v roku 1869 sa už
pravdepodobne výraznejšie publicisticky v politických novinách neangažoval. Je
možné, že je aj autorom dvoch príspevkov v *Slovenských novinách* z roku 1868 pod
pseudonymom *Tekovčan*. Pod týmto pseudonymom sa skrýva katolík, ktorý pôsobil
v okolí Zlatých Moraviec. Autor s týmto pseudonymom dopisoval aj do *Sokola* (1863)
a *Národných novín* (1873).

Práve v roku 1868 dopisovalo do *Slovenských novín* najviac dopisovateľov.
Môžeme sa stretnúť ešte s dvoma pseudonymami: *Pravdomluv* a *Dubuk*. Obaja po-
chádzali od Zlatých Moraviec. *Pravdomluv* je autorom dvoch príspevkov s regio-
nálnou tematikou, *Dubuk* uverejnil šesť regionálnych príspevkov týkajúcich sa škol-
stva, výstavby železnice a úradovania v stolici. Kto sa skrýva za týmito pseudony-
mami, je zatiaľ neznáme. V Zlatých Moravciach pôsobil od roku 1869 ako daňový
úradník Ján Jozef Polóny (? – ?), „vidiecky člen“ národnodemokratického spolku
v Pešti, ktorý bol aj literárne činný. V *Slovenských novinách* z roku 1868 uverejnil di-
vadelnú hru *Handelci alebo Lov na mäďvede* (v roku 1872 hrali v Brezne jeho divadelnú
hru *Čestné slovo*). V roku 1874 uverejnil v *Slovenských novinách* tri regionálne prí-
spevky *Trstenský* (aj *T...sky.*) z Jastrabej pri Kremnici. Prívržencom Novej školy, kto-
rého vieme presne identifikovať, bol v tomto regióne už spomínaný Richard Franti-
šek Osvald.

V Honte pôsobil aj Móric Philadelphi, od roku 1859 evanjelický farár v Pu-
kanci – Bohuniciach, jeden zo zakladateľov Novej školy. V rokoch 1868 – 1869 bol re-
daktorom a pravidelným dopisovateľom *Slovenských novín*, kde pod pseudonymom
Latiborský uverejnil viacero úvodníkov. Publikoval tiež príspevok v almanachu *Mi-
nerva*. Prechodne s Novou školou spolupracoval aj Samuel Štefanovič, žijúci v ro-
koch 1861 – 1877 v Krupine. Publicistike sa začal vo väčšej miere venovať od roku
1872, keď práve v *Slovenských novinách* uverejnil šesť kritických príspevkov venova-
ných krupinskej sudodielni, ktorá sa mala stať „vlajkovou loďou“ slovenského prie-
myslu, ale napokon skrachovala. Pod vlastným menom uverejnil dva úvodníky *Roz-
bor našich národno hospodárskych úloh* a *Klin klinom!*, pod pseudonymom *Ktokolvek*

⁶⁰ Hrabúr. Zo Sv. Benedika, s. 2 – 3; TRENKUŠ, A. Panslavism a vzdelávajúci spolok
sv. benický, s. 2.

úvodník *Hýbajme sa* a pod pseudonymom *Nie kto, ale* čo úvodník *Národné školstvo a cirkev! I-II*. Pravdepodobne je aj autorom príspevkov pod pseudonymami *Krupinčan*, *Krupinec* a *Samoslav*. Zúčastnil sa tiež na konferencii Novej školy v roku 1872. V dopisovaní do novín pokračoval aj v roku 1873, keď zaslal redakcii asi štyri články. Redakcia ich však neuverejnila.⁶¹ S. Štefanovič patril tiež k tým účastníkom memorandového zhromaždenia z roku 1861, ktorí odmietli zahrnúť do Memoranda bod o vytvorení Okolia, z toho pohľadu mal k Novej škole blízko, uberal sa však vlastnou cestou.

Z Banskej Štiavnice pravidelne publikoval v rokoch 1869 – 1870 v *Slovenských novinách* regionálne príspevky neznámy pisateľ ukrytý pod pseudonymom *Methodov*. Od roku 1872 pôsobil v Banskej Štiavnici František Kabina, významná osobnosť národného hnutia v banskoštiavnickom regióne, organizátor miestnych divadelných a iných kultúrnych podujatí. Kabina bol orientovaný silne prouhorsky a protičesky. V podstate bol individualista, snažil sa o samostatnú politiku, mal vlastné vyhranené politické názory.⁶² S Bobulom ho viazalo osobné priateľstvo od študentských čias, udržiaval aj kontakty s predstaviteľmi Starej školy.

Zo štiavnického okolia dopisoval do *Slovenských novín* istý čas Pavol Hečko, evanjelický farár v Hodruši. Pod značkou (*P. H.*) uverejnil v *Slovenských novinách* z roku 1872 úvodník *Národné podniky* a nekrológ za J. Komorom. Hečko je známy zo spolupráce s J. Hložanským pri vydávaní jeho časopisu *Biele Uhorsko* (1868 – 1872). Tri príspevky z hontianskeho regiónu uverejnil v roku 1869 dopisovateľ zo Sv. Antona pod pseudonymom *Kazimír z Antola / Kazimír z pod Sytna*. Pravdepodobne bol právnik a v roku 1870 uverejnil v *Národných novinách* pod pseudonymom *Kazimír* príspevok *O povolání našich pravotárov*. Svoje osudy s Novou školou na istý čas spojil aj už spomínaný Andrej Kmeť, v rokoch 1867 – 1878 farár v Krnišove. V susedných Kráľovciach pôsobil ako evanjelický učiteľ Karol Belohorský, účastinár krupinskej sudodielne. V *Slovenských novinách* uverejnil v roku 1872 tri regionálne príspevky venované miestnym pomerom a hodnoteniu krupinskej sudodielne.

V Novohrade získala Nová škola podporovateľa v Samuelovi Bodickom, od roku 1872 evanjelickom kaplánovi v Sennom. V roku 1872 uverejnil v *Slovenských novinách* úvodník *Naše vlastenectvo* a potom od júla 1873 pravidelne posielal do *Slovenských novín* regionálne príspevky pod značkou (*-ck-*). Odsúdil prijatie petície výboru Zvolenskej stolice za vyšetrowanie patronátnych gymnázií. Z horného Novohradu prispel do *Slovenských novín* v roku 1873 anonymný pisateľ používajúci pseudonym *Vrchovec* štyrmi príspevkami reagujúcimi na aktuálny národný život Slovákov. Po začatí otvorených útokov voči slovenským inštitúciám uverejnil v novinách úvodník *Slovo k pánu Mórovi Jókay* (1874) aj Martin Šebek, evanjelický farár v Turíčkach.

⁶¹ V tejto súvislosti sa sťažoval aj ich redaktorovi J. Mallému. (List – S. Štefanovič J. Mallému. Krupina 13. 1. 1874. SNK – ALU, sg. 67 D 8.) Súčasťou listu je aj článok *Pobratimstvo*, ktorý žiadal uverejniť.

⁶² František Kabina – zápisky. SNK – ALU, sg. C 103.

V príspevku vyzval Jókaiho, známeho svojím tolerantnejším postojom k Nemaďarom, aby svojou autoritou prispel k upokojeniu národnostnej situácie v Uhorsku, zameranej hlavne proti slovenskému hnutiu.

V Gemeri mala Nová škola tiež niekoľkých priaznivcov. Ešte ako študent gymnázia v Revúcej dopisoval od roku 1870 do *Slovenských novín* príspevky s regionálnou problematikou Ján Brádňan, od roku 1873 učiteľ v Tisovci. Používal pseudonym *Vepran*. Od roku 1873 dopisoval do *Národných novín*. Ďalší učiteľ, Rudolf Rodomil Kubáni, učiteľ a organizátor kultúrneho života v Klenovci, pravidelne publikoval od roku 1874 príspevky s regionálnou problematikou v *Slovenských novinách*. S Novou školou spolupracoval už skôr, patril aj k akcionárom *Minervy*. Ešte v roku 1872 uverejnil príspevok o divadelnom predstavení v Klenovci a pod značkou (*K.*) príspevok o voľbách v malohontskom volebnom okrese. R. R. Kubáni bol bratom spisovateľa Ludovíta Kubániho, ktorého sa Bobula pokúšal získať za redaktora *Slovenských novín*.

S Novou školou čiastočne sympatizoval aj vedec a spisovateľ Peter Záboj Kellner-Hostinský. Publikoval príspevok v almanachu *Minerva*, bol akcionárom *Minervy* a tlačiareň vydala aj jeho spis *Stará vieronauka slovenská* (1871). Ako sme už uviedli, s Novou školou sympatizoval aj profesor revúckeho gymnázia Samuel Ormis, ktorý si dopisoval s Bobulom.⁶³ Je pravdepodobné, že Ormis (alebo Ján Kordoš?) je autorom dvoch príspevkov v *Slovenských novinách* z roku 1868 so pseudonymom *Revúcky*. Príspevky sa venujú výstavbe železnice a priemyslu v Gemeri. Podobne bol istý čas program Novej školy sympatický aj ďalšiemu profesorovi revúckeho gymnázia – Ivanovi Branislavovi Zochovi, ktorý v roku 1872 uverejnil v *Slovenských novinách* jeden príspevok venovaný národnostnej politike v Turci a v *Obrázkovom kalendári na rok 1872* dva poučné príspevky *O spolčovaní sa remeselníkov* a *Nárady*.

Na Spiši nachádzame tiež niekoľkých prívržencov Novej školy. Spišský región sa na stránkach *Slovenských novín* objavuje pred voľbami do uhorského snemu z roku 1869. Autorom článku bol autor píšuci pod značkou (*Z*). Akcionármi *Minervy* boli traja katolícki kňazi: Jozef Hutyra,⁶⁴ farár v Spišskej Novej Vsi, Štefan Košťalik, biskupský správca v Spišskom Štiavniku, a rímskokatolícky kaplán v Kežmarku Karol Veselovský. Štefan Košťalik, člen *Matice slovenskej* a *Spolku sv. Vojtecha*, dopisoval v 50. rokoch do časopisu *Cyryll a Method*. Môžeme preto predpokladať, že nejaký príspevok zaslal aj do *Slovenských novín*. Je možné, že by mohol byť autorom regionálnych príspevkov z roku 1873 publikovaných pod značkou *K.* a *K-k*.

Zo Spišskej Novej Vsi poznáme pseudonymy troch dopisovateľov. *K-l*. uverejnil v roku 1872 príspevok o voľbách do uhorského snemu na Spiši. Regionálny prí-

⁶³ Zachovalo sa 7 listov J. N. Bobulu Samuelovi Ormisovi z rokov 1871 – 1873. SNK-ALU, Fond Samuel Ormis – nespracované. Listy sa venujú predovšetkým vydaniu Kellnerovej Vieronauky.

⁶⁴ Jozef Hutyra (1828 – 11. 1. 1888 Spišská Nová Ves), „slovenský vikár... a obetivý rodomil.“ (podľa : Katolícke noviny, 1888, roč. 29, č. 2, 20. 1. 1888, č. 2, s. 15).

spevok uverejnil v roku 1873 *Spišan*. Regionálny príspevok uverejnil v nasledujúcom roku *Horecký*. Kto je autorom príspevkov, bude ešte predmetom ďalšieho výskumu. Je možné, že katolícky kňaz je autorom príspevku z roku 1870 venovanom katolíckej cirkvi uverejnený pod pseudonymom *Hostivít Kyjakovský*. Národnostnú politiku v Uhorsku kritizoval v roku 1873 dopisovateľ *K...n.* od Kežmarku.

Z celkového počtu dopisovateľov zo Spiša poznáme Jána Kovalčíka z Veľkého Hnilca. Je autorom dvoch regionálnych príspevkov z roku 1873. Jeden z nich sa venuje miestnemu školstvu. Používal pseudonymy (***) a *K-k.* Kovalčík dopisoval do viacerých slovenských periodík. Autorom jedného regionálneho príspevku z roku 1873 je istý *Kovalík* z Malého Hnilca. Školskou problematikou sa zaoberal v roku 1870 aj *S. W.* zo Spišskej Belej. Tejto téme sa prevažne venoval tiež dopisovateľ, ktorý v roku 1873 uverejnil tri príspevky pod značkou (=). Pochádzal od Magury, pravdepodobne od Ždiaru a bol učiteľom.

Pri hodnotení činnosti slovenského národného hnutia spred roku 1918 sa všeobecne konštatuje úzka personálna báza národného hnutia. Dodnes však nepoznáme šírku jeho personálneho zázemia. Je to spôsobené aj tým, že nepoznáme mená prispievateľov do novín, keďže mnohé z nich sú buď nepodpísané, alebo publikované pod pseudonymom či skratkou. Dôležitou príručkou je Riznerova práca *Bibliografia písomníctva slovenského*.⁶⁵ Obsahuje súpis autorov, vrátane pseudonymov a používaných značiek do roku 1918. Na základe ďalších prameňov môžeme autorstvo článku priradiť konkrétnej osobe, a tým prispievať k rozširovaniu znalostí o dnes neznámych regionálnych osobnostiach.

Na základe analýzy článkov v *Slovenských novinách* a ďalších dobových a archívnych materiálov môžeme počas osemročnej existencie Novej školy konštatovať, že najsilnejšie zastúpenie mala Nová škola v meštianskych kruhoch. Z identifikovaných vyše 450 stúpcov Novej školy žili dve tretiny v mestách a jedna tretina na vidieku. Najpočetnejšie je zastúpené meštianstvo v Pešťbudíne, respektíve osoby so zázemím v hlavom meste (približne 45 %). Identifikovali sme 25 peštianskych mešťanov, aktívne sa zapájajúcich do činnosti spolkov založených Novou školou. Mešťania, žijúci v iných mestách tvoria miernu 55 % väčšinu (148 osôb). Zo slovenských miest mal program Novej školy najviac prívržencov v Banskej Štiavnici (prevládajú medzi nimi akcionári *Minervy*), Liptovskom Sv. Mikuláši a v Žiline (predovšetkým v súvislosti s kandidátúrou J. N. Bobulu do uhorského snemu v roku 1872), a nielen v Žiline, ale v celom regióne (Bytčica, Rajec). Tento región nám veľmi jasne dokumentuje, ako aj neúspešný volebný zápas výrazne prispieva k vzrastu národného povedomia a aktivizácii. Výrazné zastúpenie mala Nová škola v Trnave, najmä vďaka pôsobeniu J. Palárika v neďalekom Majcichove, zásluhou činnosti *Minervy* v Lubietovej a Slovenskej Lupči. Menší počet prívržencov nachádzame aj v Dolnom

⁶⁵ RIZNER, L. V. Bibliografia písomníctva slovenského... I – VI. a dodatky: MIŠIANIK, J. Bibliografia slovenského písomníctva do konca 19. stor. : Doplnky k Riznerovej Bibliografii. Zv. 7; ORMIS, J. V. Doplnky a opravy k Riznerovej Bibliografii. Zv. 8.

Kubíne, Krupine, Modre, Nemeckej (dnes Partizánskej) Lupči, Nitre či Piešťanoch (v počiatočnom období utvárania Novej školy).

Približne u polovice osôb sa nám podarilo identifikovať ich sociálny pôvod. Z príslušníkov inteligencie nachádzame medzi prívržencami Novej školy najmä kňazov, ktorí tvoria približne 25 % stúpcov (62 osôb). Z nich prevládajú katolícki kňazi (70 %), čo však nie je vzhľadom na náboženské zloženie Slovákov neočakávané. Učitelia tvoria približne 20 % stúpcov (53 osôb). Ich vysoký počet v radoch Novej školy sme očakávali vzhľadom na to, ako Nová škola akcentovala školskú otázku. Čo je prekvapujúce, že z učiteľov, u ktorých sme identifikovali náboženskú príslušnosť, mierne prevláda evanjelické učiteľstvo (15 : 13). Výraznú sociálnu skupinu tvoria aj stúpenci s právnickým vzdelaním (30 osôb, 12 %). Za nimi nasledujú úradníci (26 osôb, 10 %), pričom u úradníkov tiež predpokladáme právnické vzdelanie. Silné zastúpenie majú obchodníci (17 osôb, takmer 7 %) a publicisti (16 osôb, 6,5 %). Nová škola, najmä Bobula, sa sústreďovala na podchytenie slovenských študentov stredných a vysokých škôl. Zo stredných škôl konkrétne poznáme na gymnáziu v Revúcej 7 študentov (z nich traja pokračovali v univerzitnom štúdiu) a jedného študenta na gymnáziu v Jászberényi. Na peštianskej univerzite študovali štyria prívrženci Novej školy právo a filológiu, vo Viedni piati evanjelickú teológiu, siedmi právo na Právnickej akadémii v Prešove. Budúci katolícki kňazi získavali teologické vzdelanie na seminári v Pešti a Ostrihome. Na peštianskom seminári študovali dvaja stúpenci Novej školy, na seminári v Ostrihome až piati. Medzi stúpcami Novej školy nachádzame aj viacero roľníkov, ktorí uverejnili v *Slovenských novinách* príležitostný článok. Najaktívnejšie dopisovali Jozef Branislav Ďurjan a Mikuláš Gabčík, roľníci zo Stránskeho pri Žiline. Na základe sociálneho pôvodu stúpcov Novej školy môžeme konštatovať, že to bola prevažne intelektuálna a podnikateľská strana, nie strana ľudového typu.

Z pohľadu na jednotlivé slovenské regióny mala Nová škola najsilnejšie zastúpenie v Liptove, na Orave, v žilinsko-rajeckom regióne, na strednom Trenčiansku, nitrianskom Považí, v myjavsko-podbradlianskom kraji, na Záhorí a v trnavskom regióne. V menšej miere je zastúpená Zvolenská stolica, Tekov, Hont, Novohrad, Gemer a dolnozemska Bábka. K najmenej zastúpeným regiónom patrili Spiš, pričom zvyšok východného Slovenska mal len symbolické zastúpenie.

Na základe podrobnejšej analýzy sme medzi prívržencami Novej školy identifikovali 453 mien osôb, ktoré sa určitým spôsobom kontaktovali s Novou školou a takmer 700 prispievateľov do *Slovenských novín*, ktorí používali pseudonym alebo písali pod značkou (pričom nevyklúčujeme, že mnohí z autorov používali viacero symbolov, a teda počet identifikovaných symbolov nezodpovedá počtu osôb). Rovnako sa nedá vylúčiť, že autormi príspevkov sú osoby, ktoré sú v zozname identifikovaných stúpcov Novej školy. Na základe získanej dokumentácie môžeme konštatovať, že celkovo sa Novej škole podarilo podchytiť približne tisíc osôb, ktoré v rokoch 1868 – 1874 dlhší alebo kratší čas spolupracovali s Novou školou. Väčšina z nich sa aj po zániku Novej školy naďalej angažovala v národnom hnutí, najmä na regio-

nálnej úrovni a príležitostne publikovala v slovenskej, najmä cirkevnej tlači. Doterajšie bádanie nám ukazuje, že ani v jednom prípade sa bývalý stúpenec Novej školy programovo nezapájal do aktivít zameraných a na likvidáciu národného hnutia.

P r a m e n e

Archív Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine

List – V. Havlíček J. Kmeťovi. Ostrihom 24. 10. 1868. Fond Andrej Kmeť.

Archív Spolku sv. Vojtecha v Trnave

List – J. Bunčák J. Karellovi, 20. 1. 1869.

Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia

List – J. N. Bobula J. Franciscimu. Pešť 7. 5. 1870.

List – Jozef Zbranský (P. Országh-Hviezdoslav redakcii Slovenských novín. Nedat. (1868).

List – P. Országh-Hviezdoslav redakcii Slovenských novín. Prešov 9. 5. 1871.

List – L. J. Ďurjan A. Trúchlemu, 20. 1. 1872.

List – L. J. Ďurjan J. Viktorinovi, 20. 1. 1872.

List – M. Šitanc Ľ. V. Riznerovi, 26. 4. 1876

František Kabina – zápisníky.

List – S. Štefanovič J. Mallému. Krupina 13. 1. 1874.

Fond Samuel Ormis – nespracované.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BOBULA, Ján. Náš ďalší smer. I – VII. In *Slovenské noviny*, 1870, roč. 3, č. 173 – 180, 7. 12. – 19. 12. 1870, s. 1 – 2.

BOKES, František. *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914*. 2. zv. Bratislava : Veda, 1965. 496 s.

ĎURIŠKA, Zdenko. *Rod Krčméryovcov z Ružomberka*. In *Biografické štúdie* 23. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 150 – 170.

HOLLÝ, Karol. Formovania historickej pamäti o Andrejovi Kmeťovi (1908 – 1914). In *Forum historiae* : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. 2008, roč. 2, č.1. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2008/texty_1_2008/Holly.pdf >.

Hrabúr. Zo Sv. Benedika. In *Slovenské noviny*, 1868, roč. 1, č. 70, 11. 6. 1868, s. 2 – 3.

JANURA, Tomáš. *Vidiecke šľachtické sídla v Liptovskej stolici*. Liptovský Mikuláš : Liptovská galéria P. M. Bohúňa, 2008. 127 s. ISBN 978-80-85706-45-1.

JANURA, Tomáš – ČAJKA, Michal. *Vidiecke šľachtické sídla v Oravskej stolici*. Liptovský Mikuláš : Liptovská galéria Petra Michala Bohúňa, 2011. 118 s. ISBN 978-80-85706-51-2.

Ju[s]tín Pravoslav. Pri Szalagywrchu. In *Slovenské noviny*, 1869, roč. 2, č. 102, 14. 9. 1869, s. 3.

(k). Viedeň, 8. júny. In *Slovenské noviny*, 1871, roč. 4, č. 91, 12. 6. 1871, s. 2.

K. (Kubina, Andrej). Vo Voderadoch, 3. marca. In *Slovenské noviny*, 1874, roč. 7, č. 36, 7. 3. 1874, s. 3.

KACÍREK, Luboš. Slovenské noviny (1868 – 1875). In *Studia Bibliographica Posoniensia 2011*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, s. 55 – 72.

KACÍREK, Luboš. Pokusy Novej školy (1868 – 1875) o získanie šľachty pre národné hnutie. In *Zemianstvo na Slovensku v novovek* : II. duchovná a hmotná kultúra. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 225 – 242.

KMEŤ, Andrej. Krnišovo 31. júli. (List p. Bobulovi.). In *Slovenské noviny*, 1871, roč. 4, č. 120, 5. 8. 1871, s. 2 – 3.

Krátke domáce zprávy. In *Slovenské noviny*, 1874, roč. 7, č. 111, 27. 7. 1874, s. 3.

Kysučan. Od Kysuce, 12. júla. In *Slovenské noviny*, roč. 7, č. 104, 15. 7. 1874, s. 4.

LACHMANN, Bohdan. Cirkevno-literárna škola na semeništi ostrihomskom. In *Cyrill a Method*, 1865, roč. 15, č. 9.

List – G. Izák J. A. Fábrymu. Prešov 9. 12. 1869. In *Bratislava VI* : časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova v Bratislavě, 1932, č. 4 – 5, s. 614.

List – G. Lehocký J. A. Fábrymu. Revúca 28. 12. 1869. In *Bratislava VI* : časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova v Bratislavě , 1932, č. 4 – 5, s. 615 – 616.

- List – G. Lehocký J. A. Fábrymu. Prešov 1. 3. 1871. In *Bratislava VI* : časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova v Bratislavě, 1932, č. 4 – 5, s. 617 – 618.
- List – S. H. Vajanský J. M. Hurbanovi, 20. 6. 1870. In *Korešpondencia Svetozára Hurbana-Vajanského 1* (Výber z listov z rokov 1860-1890). Bratislava : SAV, 1967, list č. 28, s. 65.
- Listáreň. In *Slovenské noviny*, 1868, roč. 1, č. 43, 9. 4. 1868, s. 3.
- MEREŠ, František. Z Oravy 9. júla. In *Slovenské noviny*, 1874, roč. 7, č. 103, 13. 7. 1874, s. 3 – 4.
- MIŠIANIK, Ján. *Bibliografia slovenského písomníctva do konca 19. stor. : Doplnky k Riznerovej Bibliografii*. Zv. 7. Martin : Matica slovenská, 1971. 323 s.
- Národný sháňač: Ústie, dňa 7. januára. In *Slovenské noviny*, 1874, roč. 7, č. 6, 12. 1. 1874, s. 3.
- ORMIS, Ján Vladimír. *Doplnky a opravy k Riznerovej Bibliografii*. Zv. 8. Martin : Matica slovenská, 1972. 188 s.
- Pešť, 10. októbra. In *Slovenské noviny*, 1868, roč. 1, č. 123, 13. 10. 1868, s. 3.
- Považan. Zo Žiliny. In *Pešťbudínske vedomosti*, 1869, roč. 9, č. 32, 20. 4. 1869, č. 32, s. 3 – 4.
- RIZNER, Ludovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského...*
I. – VI. T. Sv. Martin : Matica slovenská, 1929 – 1934.
- Študujúca mládež. In *Slovenské noviny*, 1871, roč. 4, č. 12, 21. 1. 1871, s. 3.
- TRENKUŠ, Andrej. Panslavism a vzdelávajúci spolok sv. benický.
In *Slovenské noviny*, roč. 1, č. 127, 22. 10. 1868, s. 2.

Reading background of the Slovenské Noviny – The Slovak News (1868 – 1875) in the Slovak ethnic territory

Luboš Kačírek

Slovenské noviny (The Slovak News) were a political organ of the Nová škola slovenská (The New Slovak school). The author identified 453 individuals who were in contact with the Nová Škola Slovenská and almost 700 contributors to the Slovenské noviny who used to write into them under the pseudonyms or mark signatures. Two thirds of the identified sympathizers of the Nová Škola lived in towns, one third in villages.

The main residence of the Nová škola slovenská and Slovenské noviny was in Budapest. Slovenské noviny gathered there a lot of supporters not only among the Slovak middle class but also workers. Nová škola slovenská had the most supporters in Banská Bystrica, Liptovský Mikuláš, Žilina and Trnava. Slovenské noviny gained the readers in all Slovak regions, mainly in Liptov, Orava, the Žilina-Rajec region, Trenčín, Nitra, Považie, the Myjava county, area nearby Brezová pod Bradlom, Záhorie and the Trnava region. The priests (25 %) and teachers, intellectual class also belonged to the supporters of Nová škola slovenská. The officers, merchants and peasants supported the Nová škola slovenská too.

Kalendářní kolek jako způsob regulace vydávání knižních kalendářů v 19. století

Zdenka Bosáková

Kolek jako způsob výběru daně se objevuje u různých typů zboží od 17. století, v oblasti tisku byl uplatňován pouze v 18. a 19. století. Zvýšení ceny způsobené zdaněním mělo za následek částečné omezení obchodování s daným artiklem, případně nutnou změnu ve způsobu jeho distribuce. Stejně tak u kalendářů se zavedení kolku projevilo různě u různých typů.

Knižní kalendáře vydávané v 19. století lze podle uživatelského určení zhruba rozdělit na tři typy – oborové kalendáře, oborové kalendáře vydávané všeobecným nakladatelem a všeobecné kalendáře. Obsah povinných součástí kalendářů nemohl nakladatel významněji ovlivnit, ale nejrozsáhlejší – zábavná část – byla prostorem pro zohlednění požadavků cílové skupiny čtenářů, zde také nalezneme hlavní rozdíl mezi uvedenými typy.

První typ kalendářů, *oborové kalendáře*, byl určen pro úzkou skupinu čtenářů, nejčastěji se jednalo o publikace spolků a užších profesních organizací. Ze všech tří typů vycházely v nejmenším nákladu a doba jejich vydávání většinou nepřekročila několik málo let. O mnoha titulech kalendářů náležejících k tomuto typu dnes již pravděpodobně neexistuje záznam, natož jejich soupis. Lze předpokládat, že byly distribuovány pouze mezi konkrétní počet předem určených uživatelů a jejich akvizice v jiných než soukromých knihovnách byla pouze nahodilá.

Tento typ kalendářů nejvíce zohledňoval specifické potřeby konkrétních zájmových skupin obyvatel, v obsahu svazků se často vyskytovaly například stanovy konkrétních spolků (Kalendář českých obchodních cestujících)¹, výsledky interních jednání nebo výroční zprávy (Kalendář katolicko – politické jednoty pro království české)². Obsah kalendářů byl přizpůsoben potencionálním čtenářům nejen zaměřením obsažené beletrie, ale i přidáním některých neobvyklých rubrik. Příkladem může být klub českých velocipedistů, v jejich Kalendáři českého cyklisty na rok 1888³ by-

¹ Kalendář českých obchodních cestujících. Praha : Spolek českých obchodních cestujících v Praze, 1895.

² Kalendář katolicko-politické jednoty pro království české, který vycházel v Praze v letech 1883 – 1888; v německé verzi pod názvem Kalender des Katholisch-politischen Vereines für das Königreich Böhmen.

³ Kalendář českého cyklisty. Praha : Česká ústřední jednota velocipedistů, [1885 – 1891].

ly obsaženy rubriky Doporučitelné hostince, ve všech ročnících pak Přehled rekordů rakouských a německých, Zápisník ujetých kilometrů nebo pokyny pro jezdce. Mnohé spolky používaly kalendáře jako zpravodaje, jejich obsahem proto byly často též seznamy členů, případně zprávy o nově příchozích / zemřelých členech.

Zajímavý aspekt oborových kalendářů lze nalézt u titulu Kalendář a členská knížka Slavína. Slavín byl spolek pro zajištění důstojného pohřbu a fungoval v principu tak, že členové každoročně přispívali do spolkové pokladny, po smrti člena pak jeho pozůstalí dostali od spolku peníze na zajištění pohřbu. Samotný kalendář měl obvyklý obsah (kalendářovou část, úřední informace, beletrii a spolkové informace), zvláštní funkci ale měla zadní obálka svazků. Na ní byl formulář, který pozůstalí po zemřelém členovi zaslali spolu s jeho přihlašovacím listem do spolku. Tímto byl zemřelý člen odhlášen ze spolku a zároveň byl vznesen finanční nárok pozůstalých. Z tohoto důvodu nepřekvapí poznámka uveřejňovaná každoročně v kalendáři – že je povinností každého člena si zakoupit kalendář. Vzhledem k povaze většiny oborových kalendářů se dá předpokládat podobný způsob distribuce i u jiných titulů. Napovídá tomu také upozornění pro členy spolku, které vyšlo v Kalendáři českých obchodních cestujících a upozorňuje na možnost zakoupit další exempláře.

Další typ, *oborové kalendáře vydávané některým ze všeobecných nakladatelů*, byl mezistupněm mezi kalendáři oborovými a všeobecnými. Často se setkáváme se situací, že spolky upouštěly od vydávání svého kalendáře, ten nezanikl, ale byl převzat některým z nakladatelů (např. Pražský kalendář pro lid hornický a hutnický⁴ byl původně vydáván Hornickým spolkem v Čechách, od roku 1896 pak nakladatelstvím A. Haase). Distribuce byla zajišťována běžnou sítí knihkupců. Doba vydávání jednotlivých titulů byla u této skupiny delší než u čistě oborových kalendářů, zdaleka ale nedosahovala délky vydávání některých všeobecných kalendářů. Také výše nákladu byla vyšší než u oborových a nižší než u všeobecných kalendářů.

Většinou se jednalo o kalendáře zabývající se takovými obory, které byly mezi obyvateli značně rozšířené. Své kalendáře tak měli hasiči, horníci, včelaři, učitelé nebo lékaři. Protože kalendáře tohoto typu již nebyly určeny pouze úzkému okruhu čtenářů, byly v jejich obsahu spolkové informace nahrazeny za schematicus a praktické informace vztahující se k jednotlivým oborům (kalendárium prací / povinností). Na rozdíl od oborových kalendářů se zde setkáme s určitým podílem beletrie. Jednalo se o původní i přeloženou poezii a prózu se zaměřením na daný obor lidské činnosti, časté je zdůrazňování nezastupitelnosti příslušné činnosti pro společnost a to na příkladech konkrétních událostí. Součástí některých titulů bylo také speciálně upravené místo na poznámky, například v Kalendáři služby pro představené obce byla u každého dne poznámka o tom, co je podle různých zákonů nutné udělat. Cíleně bývá zaměřena i inzerce, obvykle se jedná o více či méně k obo-

---

⁴ Pražský kalendář pro lid hornický a hutnický. Praha : Hornický spolek pro Čechy, 1883 – 1902.

ru se vztahující obchodní nabídky. Takovou „oborovou inzerci“ dovedl k dokonalosti majitel firmy na výrobu mlýnských kamenů Antonín Weisse. V letech 1883 – 1889 vydával souběžně českou i německou verzi kalendáře Antonína Weisse příruční knížka pro mlýny / Anton Weisse's Handbuch für Mühlen. Na první pohled se jedná o kalendář s odbornými články o mlýnských kolech, jejich funkcích, typech, atd. Při bližším studiu ale zjistíme, že každý z článků vede ke konkrétnímu výrobku firmy Antonína Weisse.

Posledním a nejrozšířenějším typem byly *všeobecné kalendáře*. Tituly náležející k tomuto typu byly určeny pro distribuci široké veřejnosti a jejich obsah nebyl nijak výrazně tematicky zaměřen. Vzhledem ke snaze nakladatelů vyhovět co největší skupině čtenářů se zde velmi často setkáváme s jazykovými verzemi určenými pro významné jazykové skupiny obyvatel (záleželo na místě vydání, případně na síti distributorů). Údaj o tom, kde je možné kalendář na následující rok získat byl uveden v samotných kalendářích (často pouze všeobecnou poznámkou o „dobrých knihkupcích“). Od kterých nakladatelů který distributor odebírá zboží uváděly nakladatelské / distribuční seznamy.

Všeobecné kalendáře obsahovaly zejména čtenářsky nenáročné beletristické útvary a jak již bylo zmíněno, byly určeny pro nejširší veřejnost. Zde plnily funkci kalendáře, zdroje praktických informací např. pro styk s úřady, zdroje informací o trzích a také funkci zábavnou. V mnoha případech se jednalo o jedinou čtenou literaturu, což bylo v souladu se stupněm gramotnosti tehdejšího obyvatelstva a jeho schopností vnímat psaný text.⁵ Kalendáře tak nahrazovaly hodnotnější literaturu.

Nejvýznamnějším nakladatelem knižních kalendářů na území Čech byl Jan Steinbrener, jehož firma (založená v roce 1855) se sídlem ve Vimperku dodávala kalendáře a modlitební knihy do celého Rakousko-Uherska, na začátku 20. století kromě celé Evropy též do Severní a Jižní Ameriky, a části Asie. Steinbrenerův závod měl filiálky a sklady po celém světě, například jeho jazykově německé kalendáře byly vydávány zároveň pro Rakousko, Německo, Švýcarsko a později Československo (jednotlivé mutace se lišily pouze regionálním zaměřením inzerce). Distribuce probíhala přes vlastní sklady a filiálky, ale také pomocí běžné knihkupecké sítě. V zahraničí měla firma své stálé distributory, tyto byli obvykle uvedeni na titulní straně.

Stejně jako produkce jiných publikací podléhala i produkce kalendářů tiskovým zákonům.⁶ Bližší pozornost bych chtěla na tomto místě věnovat dvěma aspektům tiskových nařízení – institutu povinného výtisku a platbě daní prostřednictvím kalendářních kolků.

I když kalendáře v té době nesplňovaly podmínky pro zařazení mezi periodika, většina nařízení platila pro „noviny / časopisy a kalendáře“. Pro jejich vydávání

⁵ Viz např. LUKEŠ, M. Tiskárny na Šumavě a trochu z historie, s. 17 – 18.

⁶ Např. Řád tiskový vydaný dne 27. května 1852, Zákon o tisku, daný dne 17. prosince 1862, doplněný změnami ze dne 15. října 1868.

a distribuci platila určitá pravidla, mezi která patřila povinnost odevzdat povinné výtisky. Na našem území měla právo povinného výtisku již od roku 1791 Veřejná císařsko-královská univerzitní knihovna, tehdy ale pouze na tisky pražských tiskařů a nakladatelů. Od roku 1807 toto nařízení platilo pro všechny nakladatele v českém království, moravští producenti knih odevzdávali povinný výtisk lycejní knihovně v Olomouci. Podle císařského patentu 122/1852 říšského zákoníku bylo odevzdáváno celkem pět povinných výtisků, jejich počet nezměnil ani zákon číslo 6/1863 říšského zákoníku. Povinný výtisk neperiodického tisku musel být doručen do osmi dnů od vydání, jeho doprava na místo určení byla osvobozena od poplatků⁷.

Vydávání kalendářů bylo sledováno kalendářní komisí, od roku 1789 byla na kalendáře a časopisy uvalena daň, která byla od roku 1799 vybírána prostřednictvím kolků. Kalendářní komise byla autorem povinných částí kalendářů (astronomická / kalendářová část, přehled poštovních služeb, přehled trhů a rodokmen císařské rodiny). Na začátku 19. století vydávala kalendářní komise jednotné údaje pro všechny typy kalendářů, záleželo na konkrétním nakladateli, které údaje použil. Tato praxe ale měla za následek poměrně velké procento chyb. Kalendářní komise pravděpodobně sídlila ve Vídni (v Německu se tato instituce nazývala Kalender – Deputation). Všechny vydávané kalendáře musely být této komisi nahlášeny, a to včetně kalendářů dovezených. Kalendářní komisi byla stanovena odměna podle počtu okolokovaných titulních stran exemplářů a to vždy za tisíc výtisků.

Aby byl dostatek času pro tisk a případné opravy vynucené zásahem cenzora, musel být kalendář cenzuře předložen do 1. 6. roku předcházejícího roku uvedenému v názvu kalendáře. To, jestli tyto termíny umožnily nakladateli opravu cenzurou neodsouhlasených částí kalendáře, bylo pravděpodobně individuální. Jinak si nelze vysvětlit fakt, že v některých případech vyšly kalendáře s čistými listy s nápisem Zabaveno, jiné vyšly v „Po konfiskaci novém vydání“⁸.

Kontroly před vydáním podléhaly i rodokmeny císařské rodiny, jízdní řády a seznamy trhů. U těchto částí ale vykonávala dohled kalendářní, nikoli cenzurní komise. Kalendářní komise zde tak vlastně vykonávala kontrolu svých vlastních údajů. Proto došlo v roce 1827 ke změně a cenzurní komise měla za úkol pouze zkontrolovat, že tyto části pochází od kalendářní komise. Z důvodu velkého počtu chyb došlo ale již na začátku třicátých let 19. století opět ke změně tohoto systému. Nakladatel měl povinnost do 1. 4. zaslat komisi seznam údajů, které pro svůj kalendář požaduje. Komise poskytla do 1. 6. údaje o kalendářové části a do 10. 6. o přehledu trhů, jízdních rádech a rodokmenech. Po vydání kalendáře stále platila povinnost odevzdání i těchto údajů ke kontrole, tuto kontrolu ale nově prováděl poštovní úřad. Ten měl za úkol kalendář vrátit do 26. 9., po tomto datu již mohlo dojít k samotné distribuci.

⁷ Podle: Wallis, L. M. Vývoj institutu právo povinného výtisku.

⁸ Takto vyšel například Palečkův salonní kalendář na rok 1885. Praha : Paleček, [1884]. NK 55 G 13.

Na rozdíl od jiných publikací byl prodej kalendářů povolen kromě knihkupců a tiskařů také knihářům a kramářům.

Kolky, jejichž prostřednictvím byla daň odváděna měly podobu razítka, od roku 1854 též kolkové známky. Použití kolkové známky nebylo povinné a oba způsoby označení existovaly souběžně vedle sebe. Zavedení daně způsobilo zánik některých časopisů, v roce 1788 vycházelo v Praze třináct časopisů, v roce 1790 již pouze tři.⁹ Stejná situace byla pravděpodobně i u kalendářů, například Václav Matěj Kramerius prorokoval zánik kalendářové literatury.

Kolková razítka měla několik podob, bylo na nich uvedeno slovo Kalender nebo Kalenderstempel, v některých případech někdy též pouze písmeno K (vzhledem k tomu, že toto písmeno se vyskytuje za údajem o ceně, jedná se pravděpodobně o označení krejcaru, nikoli kalendáře). Dále zde byla cena kolků a rok placení daně (t. j. rok předcházející roku platnosti kalendáře), rok vydání byl v některých případech uveden pouze trojmístným číslem, vynechána byla první číslice (1). Razítka se vyskytovala od konce 18. století do konce platnosti zákona o kolcích v roce 1899, v průběhu této doby došlo v jejich vzhledu k zásadní proměně. Kolková razítka z konce 18. století nebyla kulatá, byla na nich zobrazena orlice a pod ní cena kolků. V následujících letech se jednalo o razítka nepravidelných tvarů (kruh, půlkruh, tvar erbu, čtverec se zaoblenými rohy), kromě výše zmíněných údajů obsahovala v některých případech i zkratku příslušného berního úřadu¹⁰ (P – Praha, B – Brno). V devadesátých letech měl kolek podobu kulatého úředního razítka s nápisem Kalender nebo Kalenderstempel a číslem, což bylo pravděpodobně číslo úřadu, který kolek udělil. Dále bývaly na razítku cena, rok placení daně a rakouská orlice.

Kolková známka byla po nalepení na titulní stranu kalendáře přetištěna razítkem příslušného berního úřadu. Na samotné známce byl nápis Kalenderstempel a cena. Postupně byly kolky více zdobené, vyskytovala se zde hlava s vavřínovým věncem, zhruba od sedmdesátých let to byla hlava Franze Josefa s vavřínovým věncem. Na rozdíl od razítek neobsahovaly známky rok placení daně, tento rok byl v některých případech uveden na razítku berního úřadu.

Kolkem musely být označeny všechny kalendáře určené k prodeji v Rakouském mocnářství včetně těch zahraničních. Daň se platila jak z kalendářů vydaných samostatně, tak i z kalendářů vydaných jako součást jiné publikace. Pokud nakladatel neprodal všechny kalendáře označené kolkem do září roku uvedeného v názvu kalendáře, dostal obnos zaplacený za neprodané výtisky zpět. Vrácení daně bylo prováděno dekolčováním neprodaných a okolkováním příslušného počtu nových výtisků.

⁹ PUMPRLA, V. Lidé a čas : k dějinám kalendářů, s. 21.

¹⁰ Původně byla kolková komise pouze ve Vídni, ale pro nárůst počtu vydávaných kolků byly zřízeny další komise ve větších městech, tyto komise měly ale pravomoc k vydávání pouze kolků menších hodnot.

Obr. 1 Brno 1795

Obr. 2 Praha 1818

Obr. 3 Brno 1856

Obr. 4 Praha 1898

Podle nařízení z roku 1802¹¹ byly kalendáře rozděleny do pěti kategorií podle obsahu. V první kategorii byly tzv. hospodářské kalendáře (Bauernkalender), hodnota kolku byla v těchto případech 1 krejcar. Ten, kdo přinesl náklad k okolkování, musel zaplatit jednorázový poplatek 8 zlatých, u ostatních kategorií již tento poplatek vybírán nebyl.

Druhá kategorie se sazbou 3 krejcarey zahrnovala nástěnné kalendáře a kalendáře malých formátů obsahující pouze přehledný kalendář.

¹¹ Výklad nařízení viz Das neue Stempelpatent von 5ten Oktober 1802 für Böhmen, Ost- und Westgalizien, nebst der Kommerzialstadt Brody und dem Bukowiner Kreise, Österreich ob- und unter Ens, Mähren, Schlesien, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz und Gradiska.

Třetí kategorie zahrnovala většinu knižních kalendářů a byla zatížena daní 6 krejcarů. Z kalendářů v této kategorii se platila stejná daň bez ohledu na formát a způsob vazby, důležitá byla přítomnost těchto částí: poštovní zprávy, přehled trhů, tabulky s úroky a výnosy/ztrátami z vkladů, tabulky s rozměry, mírami a váhami, pravidla týkající se domácnosti, hospodářství, mravů, zdraví a her, modliteb, bohoslužeb aj. Z hlediska výzdoby do této kategorie spadaly ty kalendáře, ve kterých se vyskytovaly rytiny (barevné, černobílé i dodatečně kolorované) zobrazující módu, lidové kroje, masky, dále mapy, alegorie, viněty a jiné dekorace.

Do čtvrté kategorie s daní 12 krejcarů spadaly titulární kalendáře, schematicismy, církevní i světské direktáře a všechny kalendáře a almanachy bez rozdílu formátu a vazby, obsahující genealogické, statistické, diplomatické, historické a zeměpisné tabulky, drobné romány, příběhy, vyprávění, anekdoty, hádanky, básně, písně a hudebniny.

Nejvíce, 24 krejcarů, byly zdaněny všechny zahraniční kalendáře, brožury, almanachy a jiné spisy, ke kterým byl pouze připojen kalendář.

Od roku 1862 byla hodnota kalendářového kolku sjednocena na 6 krejcarů za všechny typy kalendářů bez ohledu na jejich obsah.

Pokud vezmeme v úvahu cenu kalendářů, v době zavedení daně znamenalo toto zdanění opravdu podstatné zvýšení ceny a tím pravděpodobně i omezení dostupnosti kalendářů pro určitou skupinu uživatelů. V průběhu 19. století se ale poměr ceny kolku a kalendáře bez daně měnil a zatímco na přelomu 18. a 19. století mohl nárůst ceny tvořit až 100 %, na přelomu 19. a 20. století to bylo kolem 10 – 20 %. Konkrétně Kalendář povětrný stál v roce 1805 12 nebo 32 krejcarů (rozdíl byl způsoben typem vazby), v levnější variantě se tedy jeho cena zvýšila o 50 – 100 %¹². Podobná situace byla ve 30. letech u kalendáře Běh času, podle typu vazby byla jeho cena 12, 16, 30 a 50 krejcarů, u nejlevnější varianty byl tedy nárůst také o polovinu (6 krejcarů). Pravděpodobně vlivem inflace a zvětšování obsahu svazků došlo v průběhu následujících desetiletí k nárůstu ceny kalendářů. V 50. letech se cena pohybovala kolem 30 krejcarů za svazek, v 60. letech (kdy začalo dělení kalendářů na větší a menší vydání) byla cena 20 – 40 krejcarů, zde zároveň došlo ke sjednocení ceny kolku na 6 krejcarů. Od 70. let do začátku 20. století byla cena kolem 50 krejcarů (30 krejcarů za malé vydání), zdanění ve výši 6 krejcarů ze svazku již neznamenovalo tak podstatné zvýšení. Zrušení daně v roce 1900 umožnilo ještě větší kvantitativní nárůst tohoto typu literatury, zlatý věk kalendářů ale se ale již chýlil ke konci, během první světové války kalendáře zanikaly (tehdy pravděpodobně hlavně z důvodu nedostatku papíru v Rakousku), vznik nové republiky přežil pouhý zlomek titulů ze začátku století. Funkci kalendářů tehdy začaly přebírat jiné typy literatury a médií.

¹² Nelze určit, do které kategorie tento titul spadal (zdanění 6 nebo 12 krejcarů), údaj o něm je pouze v DOUCHA, F. Knižní slovník česko-slovenský...

Seznam bibliografických odkazů

- DOUCHA, František. *Knihopisný slovník česko-slovenský, aneb, Seznam knih, drobných spisův, map a hudebních věcí, vyšlých v jazyku národa česko-slovenského od roku 1774 až do nejnovější doby*. V Praze : I.L. Kober, 1865. viii, 320 s.
- LUKEŠ, Miloslav. *Tiskárny na Šumavě a trochu z historie*. Vyd. 1. Vimperk : M. Lukeš, 2007. 73 s. ISBN 978-80-254-0861-2.
- PUMPRLA, Václav. Lidé a čas : k dějinám kalendářů – 2. část.
In *KROK : kulturní revue Olomouckého kraje* [online]. 2006, roč. 3, č. 4 [cit 2011-06-04], s. 18-21. Dostupné na internete: <<http://www.vkol.cz/data/soubory/krok/krok0604.pdf>> . ISSN 1214-6420.
- WALLIS, Ladislav Michael. Vývoj institutu právo povinného výtisku (1).
In *Knihovna plus 2005* [online]. č. 1 [cit. 2011-05-31]. Dostupné na internete: <<http://knihovna.nkp.cz/knihovnaplus51/wallis.htm>> . ISSN 1801-5948.

Literatura

- LAISKE, Miroslav. *Časopisectví v Čechách 1650 – 1847 : příspěvek k soupisu periodického tisku, zejména novin a časopisů*. Praha : Státní knihovna ČSR-Nár. knihovna, 1960. 179 s.
- PUMPRLA, Václav. Lidé a čas : k dějinám kalendářů – 1. část.
In *KROK : kulturní revue Olomouckého kraje* [online]. 2006, roč. 3, č. 3 [cit 2011-06-04], s. 16-19. Dostupné na internete: <<http://www.vkol.cz/data/soubory/krok/krok0603.pdf>> . ISSN 1214-6420.
- VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. 1. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006. 1350 s. ISBN 80-7277-312-7.

Zákony

- Das Censur-Gesetz nebst Zusätzen, Ergänzungen und Erläuterungen* : systematisch geordnete Sammlung der bis zum Jahr 1841 über das Censurwesen bekannt gewordenen gesetzlichen Vorschriften : ein unentbehrliches Handbuch für Buchhändler, Leih- Bibliotheken, Antiquare, Litographen, Kunsthändler und Buchdrucker. Magdeburg : Wilhelm Heinrichshofen, 1841. 206 s.

Das neue Stempelpatent von 5ten Oktober 1802 für Böhmen, Ost- und Westgalizien, nebst der Kommerzialstadt Brody und dem Bukowiner Kreise, Österreich ob- und unter Ens, Mähren, Schlesien, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz und Gradiska. Prag : Caspar Widtmann, 1803. vi, 131 s.

Řád tiskový (1852). In *Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství Rakouské vydaný dne 27. května 1852 s nařízením o příslušnosti soudů trestních a řádem tiskovým.* Příručné vyd. úřední. Vídeň : Císařsko-dvorská a státní tiskárna, 1853, s. 204 – 223.

Zákon, jímžto se změňují některá vyměření zákona o tisku, zákonníka říšského na rok 1863 a zákona o řízení trestním u věcech tiskových (1868). In *Rakouský zákon o tisku a zákon o řízení trestním ve věcech tiskových doplněné změnami některých vyměření těchto zákonů ze dne 15. října 1868.* Praha : Jindř. Mercy, 1869, s. 151 – 155.

Zákon o řízení trestním u věcech tiskových (1862). In *Rakouský zákon o tisku a zákon o řízení trestním ve věcech tiskových doplněné změnami některých vyměření těchto zákonů ze dne 15. října 1868.* Praha : Jindř. Mercy, 1869, s. 145 – 151.

Zákon o tisku (1862). In *Rakouský zákon o tisku a zákon o řízení trestním ve věcech tiskových doplněné změnami některých vyměření těchto zákonů ze dne 15. října 1868.* Praha : Jindř. Mercy, 1869, s. 127 – 145.

Calendar stamp as a way to regulate the book calendars in the 19th century

Zdenka Bosáková

In the 18th and 19th century the book calendars subjected to tax through stamps. It influenced the way and extent of their publishing and distribution. Initially the amount of tax depended on the content of the calendar. In the 60th of the 19th century the amount of tax was unified. Not only the contents of the calendars but also the structure of their readers and the ways of distribution were diverse. In addition to paying taxes the publishers were required to hand in the obligatory copies.

„Podkarpatszkij kalendar“ – kalendár Prešovskej gréckokatolíckej eparchie v období prvej svetovej vojny

Michal Glevaňák

Gréckokatolícka cirkev prešla od druhej polovice 19. storočia zmenami, ktoré súviseli najmä s národnostnou politikou uhorskej vlády. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867) sa národnostné tlaky na gréckokatolícku cirkev začali výrazne stupňovať. Osobitne sa to prejavovalo po nastúpení vlády Kálmána Tiszu v roku 1875. Cielená politika otvorenej maďarizácie viedla k čiastočnej strate národného povedomia Rusínov, ktorí sa konfesionálne hlásili ku gréckokatolíckej cirkvi. K tomuto procesu prispievala elementárna ako aj vyššia edukácia nielen v štátnom, ale aj v cirkevnom školstve. Po zriadení „Academia Theologica“ spolu s kňazským seminárom v Prešove v roku 1880 sa začala pri výchove budúcich kňazov presadzovať maďarčina. Práve tým dochádzalo k postupnej strate národného vedomia. Presadzovanie maďarčiny obhajovali prešovskí cirkevní hodnostári, v menšej miere Mikuláš Tóth (1876 – 1884), ale najmä Ján Vályi (1884 – 1911) a Štefan Novák (1911 – 1918). K realizácii postupnej asimilácie Rusínov mala prispieť aj tlač, prostredníctvom vydávania učebníc, kníh, liturgických kníh, periodík alebo kalendárov.

V tomto príspevku sa chcem venovať práve kalendáru: „*Podkarpatszkij kalendar sz tüpikom na 1916 hod vöszokosznoj Imujuscij 366 dnej. V polyzu i upotreblenije grekokath. ruszkaho naroda*“,¹ ktorý počas prvej svetovej vojny splňal viacero úloh. Napriek tomu, že autori – zostavovatelia kalendára sa snažili presadzovať politiku maďarizácie, v zložitom vojnovom období nezabudli svojich čitateľov aj duchovne povzbudzovať, zabávať a informovať.

Hlavným redaktorom a zostavovateľom „Podkarpatského kalendára“ na rok 1916 bol gréckokatolícky kňaz Ivan (Ján, Joann) Kizák (1856 – 1929).² Na jeho zostavovaní sa podieľali aj Štefan Gojdič (Stefan Gojdics, 1887 – 1968)³ a Emil Suchý (Emilij Szuchy, 1885 – ?).

¹ Ďalej v hlavnom texte: „Podkarpatský kalendár“.

² РУДЛОВЧАК, О. Біля джерел сучасности. Розвідки, статті, нариси, s. 130.

³ Brat neskoršieho prešovského biskupa Pavla Petra Gojdiča, OSBM (1888 – 1960).

Ivan Kizák bol významným cirkevným, literárno-umeleckým ako aj spoločenským funkcionárom reprezentujúcim rusínsku (var. malorus'kú, karpatorus'kú) národnosť. Narodil sa v Pakostove 14. decembra 1856 v rodine učiteľa. Strednú školu absolvoval v Prešove, kde ešte vtedy nebol kňazský seminár, preto svoje teologické štúdiá začal a ukončil v Užhorode. Ordinovaný bol v roku 1885. Jeho prvou farnosťou boli od roku 1886 Bukovce (v tom čase Veľký Bukovec) pri Stropkove.⁴ Už na svojom prvom pôsobisku sa prejavoval ako schopný organizátor farského života. Založil chrámový zbor, čím zaujal prešovskú cirkevnú vrchnosť, a preto bol v roku 1890 preložený do Prešova, kde pôsobil v rokoch 1892⁵ – 1920 ako dirigent katedrálneho zboru pri Katedrále sv. Jána Krstiteľa.⁶ Od roku 1895⁷ až do roku 1929 bol pedagógom na učiteľskom ústave Preparandii⁸ pripravujúcom budúcich učiteľov pre cirkevné dedinské školy a tiež chrámových spevákov.⁹ V tom istom roku ho vymenovali za kanonika prešovskej kapituly. Bol dlhoročným inšpektorom cirkevných škôl, ktorých zriaďovateľom bola Prešovská eparchia. Pre elementárne školy vydával rôzne šlabikáre – „bukvare“, pre „národné školy“¹⁰ detské biblie, metodické príručky a liturgické modlitebníky.¹¹ Bol aj redaktorom rôznych ďalších periodík.¹²

Pre objasnenie prezentovanej problematiky treba uviesť, že cieľom maďarizačnej politiky v tomto období bolo zrušenie cyriliky a cielený prechod na latinku,

⁴ Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperjesiensis Pro Domini 1903 s. 213.

⁵ Schematismus, ref. 4, s. 213.

⁶ Magyar Katolikus Lexikon. Heslo Kizák Jan.

⁷ Schematismus, ref. 4, s. 213.

⁸ ХОМА, В. Завязтый Русин, культурный деятель I литератор (ИВАН КИЗАК, 14. 12. 1856 – 19. 10. 1929), s. 118 – 121. Učiteľský ústav bol zriadený 1. októbra 1895 ako výchovno-vzdelávacia inštitúcia. Zriaďovateľom a donátorom bola Prešovská eparchia, keďže štát odmietol poskytnúť materiálnu pomoc. Oficiálny názov ústavu (Preparandie): Prešovský kráľovský gréckokatolícky kantorsko-učiteľský seminár.

⁹ V hovorovej reči sa títo učители nazývali kantori (vedúci liturgického spevu v chráme) alebo „ďakovia“. Časom sa tieto dva pomenovania spojili a prevážil termín ďak, ktorým sa označoval aj chrámový spevák. Avšak samotné pomenovanie „ďak“ označovalo prepisovačov liturgických kníh. Práve oni pôsobili vo farnostiach, kde okrem liturgického spevu v chráme na zákazky miestneho farára alebo iných prepisovali rôzne knihy. Jedným z najznámejších ďakov na území východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny je Ivan Juhasevič. GLEVAŇÁK, M. Akafistník – cirkevnoslovanský manuskript Ivana Juhaseviča z roku 1789, s. 70 – 112.

¹⁰ KIZÁK, Joann. Malaja Biblia szvjascennaja isztorija Vetchaho o Novaho zavita dlya narodnych skol. Eperjes : Nyomatott a Szent Miklós püspüki Könyvnyomdában, 1916. 101 s. Učebnica je písaná latinkou v karpatorus'kom jazyku – jazyčím.

¹¹ Szbornik cerkvných pisznopinij vo cerkvach parochialných szoversajemöch. Szostavil Joann Kizák. Eperjes : Nyomatott és kiadja a Szent Miklós püspüki Könyvnyomdában, 1916. 508 s. Cirkevnoslovanské liturgické texty boli prepísané latinkou. Pre učiteľský ústav pripravil bilingválnu učebnicu liturgiky (karpatorus'kom jazyku, preklad do maďarčiny Emil Suchý) pod názvom: КРАТКИЙ ОУЧЕБНИКЪ ЦЕРКОВНАГО ОУСТАВА – A SZERTARTÁSMENET RÖVID TANKÖNYVE. Ungvár : Földesi Gyula Könyvnyomdája, 1912. 110 s.

pričom jazyk ako taký by bol dočasne zachovaný. Napriek tomu, že cirkevná hierarchia Prešovskej a Mukačevskej eparchie bola silne pod vplyvom týchto snáh, dokonca bola ich iniciátorkou a snažila sa to presadiť medzi kňazmi ako aj veriacimi, literatúra vydávaná spolkami alebo združeniami bola síce písaná latinkou, ale jazyk sa zachoval – karpatorus'ky – jazyčie.¹³ V Prešovskej eparchii najväčším iniciátorom týchto aktivít bol posledný „rakúsko-uhorský“ biskup Štefan Novák. Rok po svojom nastúpení sa 9. septembra 1915 stretla v Budapešti komisia pripravujúca zrušenie cyriliky v liturgických knihách a vo výučbe na cirkevných školách vo všetkých troch eparchiách (Prešov, Užhorod, Hajdúdorog). Spolu s biskupom Novákom prišli do Budapešti aj členovia prešovskej komisie: Jozef Vojtkovič, Štefan Seman, Mikuláš Russnák a Ivan Kizák.¹⁴ Vypracovaním metodických smerníc pre učiteľov bol poverený Štefan Seman (István Szémán-Szántay)¹⁵, pedagóg na učiteľskom ústave (Preparandii) v Prešove a taktiež významný folklorista, básnik, prekladateľ a inšpektor cirkevných škôl. Okrem iného pripravil rôzne modlitebné knižky a „bukvare“ – šlabikáre.¹⁶

Zaujímavé je však, že práve Štefan Novák sa ako mladý ambiciózný kňaz zapojil do hnutia tzv. mladých maďarských vlastencov, ktorých cieľom bolo úplné pomaďarčenie gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku. Prvým krokom tohto procesu malo

¹² Časopisy: „Nase otecsesztvo, poucsitelynöja i obscesztvennöja novinö“ (pod pokroviteľstvom preosj. jepiszropa dra. Sztefána Nováka, otvitsztvennoj redaktor Emilij Szuchy, za izdaniye Andrej Nemes otvitsztvujet), (1916 – 1918), (písaný latinkou v karpatorus'kom jazyku – jazyčím); „Церковь и Школа. Официальный органъ епархiального правительства пряшевскаго.“ (1919 – 1924). Časopis vychádzal rok po vzniku Československa a bol oficiálnym tlačovým orgánom Prešovskej eparchie. Spoluredaktorom bol Štefan Gojdič. Bolo to periodikum, ktoré spájalo cirkevnú hierarchiu s cirkevnými školami. Boli v ňom uverejňované ustanovenia, vyhlásenia eparchiálneho úradu ako aj konkurzy na miesta učiteľov. Toto periodikum bolo pokračovateľom „Egyház És Iskola“ (1918 – 1919), ktoré vychádzalo ešte aj po vzniku Československa. Ďalším periodikom bolo „Русская молодеж“ (1920 – 1921). РУДЛОВЧАК, ref. 2, s. 282.

¹³ Problematiku tohto jazyka treba vnímať v širšom kontexte. V otázke spisovného jazyka a kultúrnej orientácie sa duchovenstvo orientovalo na cirkevno-slovančinu, ktorá sa stotožňovala s rusínskym dialektom. Ukázalo sa, že ľud okrem bohoslužieb tomuto jazyku nerozumie. Začali používať zmes slov z dialektov, z čoho vznikla zmiešanina nazývaná až pohrdavo „jazyčie“. Existovala aj skupina národných funkcionárov Rusínov orientovaná na Rusko, ktorá presadzovala prijatie ruštiny ako ich spisovný jazyk. Problém spočíval v tom, že ruštinu duchovenstvo neovládalo.

¹⁴ ВОЛОШИН, А. Оборона кирилика. Як оборонялися підкарп[атські] русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом?

¹⁵ Po vzniku Československa sa ako uvedomelý Maďar nestotožnil s jeho vznikom, opustil republiku a odišiel do Maďarska. V roku 1925 bol vymenovaný za generálneho vikára Miškoveckého apoštolského gréckokatolíckeho eparchátu. SZÁNTAY-SZÉMAN, I. Általános helynök (1880 – 1960). Dostupné na internete:

<http://www.exarchatus.gportal.hu/gindex.php?pg=28522251>. Taktiež: РУДЛОВЧАК, ref. 2, s. 257.

¹⁶ РУДЛОВЧАК, ref. 2, s. 257.

byť už spomínané zavádzanie latinky namiesto cyriliky v cirkevnej správe, podpora maďarizácie cirkevných škôl, prepis liturgických kníh do latinky, ako aj necitlivé zavádzanie gregoriánskeho kalendára (jeseň 1915).¹⁷ Práve ich podporou si Štefan Novák získal priazeň vládnych kruhov. Napriek maďarskej orientácii Štefan Novák využil tieto kontakty, napr. ako ochranu pred perzekúciami svojho duchovenstva a veriacich počas prvej svetovej vojny.¹⁸ Proces maďarizácie gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku zašiel až tak ďaleko, že v roku 1912 došlo k erigovaniu gréckokatolíckej eparchie pre maďarských gréckokatolíkov v Hajdúdorode.¹⁹ Avšak národná identita a silná konfesiónalna príslušnosť spojená s jazykom a písmom neumožnila predstaviteľom v Prešovskej a Mukačevskej eparchii zrealizovať úmysel „totálnej“ maďarizácie svojich eparchií. Podarilo sa im síce eliminovať používanie cyriliky, ale úplné jej používanie sa im nepodarilo odstrániť.²⁰ Je zaujímavé, že pre mukačevského biskupa Štefana Pankoviča (1866 – 1874) boli dokonca maďarský jazyk, maďarská kultúra a maďarské organizácie jediným nositeľom „skutočného katolíckeho ducha“ v Uhorskej Rusi.²¹ Pre maďarské úrady bolo zavádzanie maďarského jazyka a gregoriánskeho kalendára do života gréckokatolíckej cirkvi prejavom akejsi obrany, keďže v cyrilike a juliánskom kalendári videli – ako uvádza Atanáž Pekar – „dva mosty k moskaľom“, ktoré spájali gréckokatolícku cirkev s pravoslávnym a jeho hlavným politickým predstaviteľom – Ruskom.²² Maďarské úrady zašli až tak ďaleko, že začali hľadať ekvivalenty k slovám, ktoré evokovali rôzne nadväznosti na vyššie spomínané cárske Rusko, o ktorých budeme ešte hovoriť.

„Podkarpatský kalendár“ patrí podľa vydavateľa a obsahu do skupiny náboženských kalendárov. V geografickom pomenovaní „podkarpatszkij“ je evidentná aj konfesiónalna príslušnosť redakcie a adresátov. Vyplýva to najmä z toho, že v Podkarpatskej Rusi bolo konfesiónalne najviac gréckokatolíkov. Zaujímavosťou je však aj to, že do tohto územia redakcia včlenila aj územie východného Slovenska, resp. Prešovskej eparchie. Kalendár pripravovala redakcia týždenníka „Nase ote-

¹⁷ ВАНАТ, І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини І. (1918 – 1938), s. 35.

¹⁸ ŽEŇUCH, P., VASIL, C. Cyrillic Manuscripts from East Slovakia, Slovak Greek Catholic : Defining Factors and Historical Milieu. Cyrilské rukopisy z východného Slovenska, Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti, s. 286.

¹⁹ Pápež Pius X. vydal zriaďovaciu bulu: *Christifideles Graeci Ritus*. K tomuto kroku predchádzali iniciatívy gréckokatolíckych hierarchov Prešovskej a Mukačevskej eparchie. Už v roku 1900 prišli do Ríma pod vedením prešovského biskupa Jána Vályiho maďarskí pútnici, ktorých zastrešovalo „Centrálne združenie gréckokatolíckych Maďarov“. Pútnici odovzdali pápežovi Levovi XIII. memorandum, v ktorom žiadali, aby do obradu gréckokatolíckej cirkvi bola zavedená maďarčina. Vatikán však tejto požiadavke nebol naklonený, ale musel sa dohodnúť na kompromise. Nakoniec bolo dovolené používať maďarčinu iba v neliturgických sláveniach, podobne ako ju používali v rímskokatolíckych obradoch. ПЕКАР, В. Атанасій. Нариси Історії Церкви Закарпаття, s. 107.

²⁰ Paradoxom je, že v komisii za zrušenie cyrilickej abecedy v knihách a časopisoch bol aj Ivan Kizák.

²¹ ПЕКАР, ref. 19, s. 99.

²² ПЕКАР, ref. 19, s. 110.

Obr. 1 Titulná strana „Podkarpatského kalendára“

Dni mesiaca, i svätých	RUSKIJ	RIMSKIJ	Skolice (ruskij) mes. (v rímsk. m.)
1 Piat.	Filón (Prvop. Cetr.)	14 Valentin	7 115 17
2 Vtor.	Sv. Seritenež Hozepodine	15 Fevd	9 19
3 Seer.	Seimon i Anna	16 Julijana	7 21
4 Četv.	Aršidor i Uodor	17 Szabina	6 22
5 Pjat.	Aganija (Oud. Str.)	18 Konstantin	4 24
6 Szabot.	Vitol' Fy.	19 Konrad	2 26

Nagy. o Kishon Szoty. 10. 7. 18. Ev. vektor. 600 of Lató ract. 114. Na 1. h. Ap. ract. 100. Ev. of Lató ract. 70.

Dni mesiaca, i svätých	RUSKIJ	RIMSKIJ	Skolice (ruskij) mes. (v rímsk. m.)
7 Negy.	Váth. i Lita	20 Anonim	1 015 27
8 Piat.	Theodor svätomoc.	21 Anonim	8 29 29
9 Vtor.	Nikolaj	22 Petr	384 30
10 Seer.	Charlontij	23 Petr Dvojzakovij	56 31
11 Četv.	Vlasi	24 Matěj	52 35
12 Pjat.	Meleč	25 Viktorin	50 37
13 Szabot.	Martinian Zadora Svob.	26 Anonim	48 38

Nagy. Miatopantaja. 10. 7. 18. Ev. vektor. 700 of Jona. ract. 63. Na 1. h. Ap. ract. 140. Ev. of Mató ract. 100.

Dni mesiaca, i svätých	RUSKIJ	RIMSKIJ	Skolice (ruskij) mes. (v rímsk. m.)
14 Negy.	Avraamij i Theodor Tirov	27 Nevd	6 46 5 40
15 Piat.	Onifim	28 Fevd, ract.	43 41
16 Vtor.	Plavil' i pr. mics.	29 Anonim	43 42
17 Seer.	Theodor Tirov i Mariat	30 Mark, Albin	41 44
18 Četv.	Lex Paps Rimskij	31 Elexa, Selarg.	30 45
19 Pjat.	Archipp Ap.	30 Anonim	37 47
20 Szabot.	Lex ep.	31 Kabitir	35 49

Nagy. Anonimantaja. 10. 7. 18. Ev. vektor. 600 of Jona. ract. 64. Na 1. h. Ap. ract. 112. Ev. of Mató ract. 77.

Dni mesiaca, i svätých	RUSKIJ	RIMSKIJ	Skolice (ruskij) mes. (v rímsk. m.)
21 Negy.	Timotej	31 Jacsevlava	6 33 5 30
22 Piat.	Četv. mics. ev. mics.	31 Anonim	31 51
23 Vtor.	Plavil'arp Fap.	7 Thoná Alvin.	29 53
24 Seer.	Ev. ev. 11. Jona. Kt.	8 Anonim Bona.	27 55
25 Četv.	Tarazij	9 Franciska	25 56
26 Pjat.	Postrij	10 40 mics.	23 58
27 Szabot.	Prokopij	11 Anonim	21 59

Nagy. i. ev. ev. postaja. 10. 7. 18. Ev. vektor. 600 of Jona. ract. 65. Na 1. h. Ap. ract. 109. Ev. of Mató ract. 2.

Obr. 2 Juliánsko-ruské kalendárium

cseszto“ . Môžeme predpokladať, že reálne existujú štyri ročníky z rokov 1916 – 1918.²³ V redakcii oficiálneho tlačového orgánu Prešovskej eparchie „Церковь и Школа“, ktorého redaktorom bol ešte stále Ivan Kizák, visel oznam o možnosti zakúpenia kalendára na rok 1920. Kalendár si bolo možné zakúpiť v kníhtlačiarňi sv. Mikuláša (Книгопечатна св. Николая).²⁴

²³ Magyar Katolikus Lexikon, ref. 6, uvádza pod heslom Jána (Ivana) Kizáka vyššie spomínané 4. ročníky. Autor štúdie má k dispozícii aj kalendár z roku 1917. Ivan Kizák v periodiku „Церковь и Школа“ zo 14. januára 1920 upozorňuje, že vyšiel „Подкарпатский русский календарь“, v ktorom je biografia dnešných významností; duchovné čítanie o Najsvätejšej rodine, v literárnej časti veľmi zaujímavé povesti ako aj poézia, zábavné poviedky, anekdoty a hádanky. K dispozícii tento výťažok nie je. Церковь и Школа. Официальный орган епархиального правительства пряшевского. Red. Иоанн кизакъ, роç. III, ç. 1, Пряшівъ, 1920, s. 7 – 8. „Nase otecseszto“ bolo považované: „za symbol zradu...“, mal nekalé úlohy: namiesto azbuky mal do miestnej ukrajinskej literatúry vniesť a schváliť latinku..., vymazať z ich pamäte vedomie jednoty s východnými Slovanmi a vniesť namiesto nej do ich vedomia svätostefanskú ideológiu. A táto epidémia, umelo živená v miestnom prostredí mala sa prostredníctvom tlače rozšíriť na celé Zakarpatsko“. РУДЛОВЧАК, ref. 2, s. 280.

²⁴ Церковь и Школа. Официальный орган епархиального правительства пряшевского. Red. Иоанн кизакъ, роç. III, ç. 1, Пряшівъ, 1920, s. 7 – 8.

Kalendár nebol určený presne vyhranenej vekovej alebo vzdelanostnej skupine, ale širokému publiku. V obsahu sa to odzrkadľuje prítomnosťou viacerých žánrov. Práve touto skutočnosťou sa kalendár stal obľúbeným titulom pre rozmanité čitateľské publikum. Je však poznačený propagandistickými témami, ako napr. výsledky bojov rakúsko-uhorskej armády.

„Podkarpatský kalendár“ ročník 1916 s hlavným redaktorom Ivanom Kizákom, pedagógom učiteľskej akadémie a kanonikom prešovskej gréckokatolíckej kapituly, pripravili Štefan Gojdič a Emil Suchý. Už sme spomenuli problematiku prechodu z cyriliky na latinku s maďarskou ortografiou. Tento proces môžeme chápať ako asimilačnú tendenciu uhorských úradov, ktorý začal začiatkom 20. storočia, najmä však počas prvej svetovej vojny.²⁴ Centrom tejto asimilačnej snahy sa stal práve Prešov, kde v rokoch 1915 – 1916 nastal v miestnych periodikách a školských učebniciach vydávaných gréckokatolíckou cirkvou úplný prechod na latinku. Ivan Kizák zdôvodňuje tento prechod ako určitú nevyhnutnosť, najmä pre mládež: „kotra vo skolyi magyarszkim bukvö ucsitsja, i tömi bukvami i piset“,²⁵ redakcia však spomína aj starších ľudí, ktorí dokonca už: „lypse csitajut magyarszkimi bukvö, ja ruszki“.²⁶ Preto bol tento kalendár vytlačený, ako píše Kizák, práve maďarskými písmenami²⁷, aby si ho mohol každý prečítať.

Kalendár má 189 strán textu a 3 strany reklám v maďarskom a karpatorus'kom jazyku.

Kalendár obsahuje tieto kapitoly:

1. Úvod
2. Miszjacoslov cerkovnoj na hod 1916 (s. 6 – 8)²⁸;
3. Monetö, milyi, zselyinodoroha i pocsta (s. 9 – 13)²⁹;
4. O stemplyach (s. 14 – 15)³⁰;
5. Asztronomicznaja csaszty (s. 16 – 20)³¹;
6. Csasztyijse upotrebyajemöja imena i deny prazdnovanija (s. 21)³²;

²⁵ ПУДЛОВЧАК, ref. 2, s. 257.

²⁶ „ktorá sa učí v škole maďarskými písmenami, a týmito písmenami aj píše“.

Podkarpatszkij kalendar sz tüpikom na 1916 hod, s. 3.

²⁷ „lepšie čítajú maďarskými písmenami ako rus'ky“ (cyrilika, pozn. autora). Podkarpatszkij kalendar sz tüpikom na 1916 hod, s. 3. Termín „rus'ky“ prezentuje jazyčie (pozn. autora).

²⁸ „maďarské písmená“ sú pre Kizáka latinka.

²⁹ „Zoznam cirkevných sviatkov v mesiacoch na rok 1916.“ V liturgickom živote gréckokatolíckej ako aj pravoslávnej cirkvi je dôležitá otázka paschálíi, pôstov a tzv. volníc, t. j., v ktorý deň je dišpenz od pôstnej disciplíny. Taktiež je uverejnený zoznam dní, v ktorých cirkev zakazuje konať svadby. Napr. v období tzv. petrovského pôstu, t. j. pred sviatkom Petra a Pavla alebo v deň sviatku „Statia vznešenej hlavy sv. Jána Krstiteľa“ (juliánsky kalendár: 29. augusta; gregoriánsky kalendár: 10. septembra). Taktiež sú uvedené pamätné dni cisárskej rodiny, zádušné soboty a pamätné dni na spomienky zosnulých.

³⁰ „Mena, dlžkové miery, železnica a pošta.“

³¹ „O pečiatkach.“

³² „Astronomické časti.“

7. Kalendár (russzkij a rimszkij) (s. 22 – 45)³³;
8. Usztav cerkovnoj na 1916-j vizzokosznöj hod. Odobren eparchialnöm pravitel'stvom prjasev'szkim pod No 2534/915 (s. 46 – 112)³⁴;
9. Ausztr.-uhorskij korolev'szkij dom (s. 114 – 116)³⁵;
10. Jeho Szvjatij'sesztvo Papa³⁶;
11. Episzkopö v Ausztrii i Uhorscinyi³⁷;
12. Fotografia pápeža Benedikta XV. (s. 117 – 118);
13. Fotografia biskupa Štefana Nováka (s. 119);
14. Dr. Sztefan Novák, jepiszkop prjasev'szkij, vlagyitely velikaho kreszta ordena Frantiszka Jozzifa. (s. 120 – 121)³⁸;
15. Komentár gróf Štefan Tiszó (s. 122 – 123);
16. Baron Emerik Ghillány miniszter, zemlegyilija (s. 124 – 125)³⁹
17. Komentár Štefana Szinyei-Merseho-šariškého župana (s. 126 – 128);
18. Duchovnoje cstenije (s. 129 – 141)⁴⁰;
- 1.9 Pocsitajme szv. Szerdce Iszuszovo! (s. 142 – 151)⁴¹;
20. Literaturnaja csaszty (s. 152 – 168)⁴²;
21. Csto szja sztalo cserez rok? (s. 169 – 176)⁴³;
22. Zabavnaja csaszty (s. 177 – 178)⁴⁴;
23. Zahadki (s. 180 – 182)⁴⁵;
24. Anekdotö (s. 183 – 186)⁴⁶;
25. Znamenitii jarmarki (s. 187 – 189).⁴⁷

³³ „Najčastejšie používané mená a sviatočné dni.“

³⁴ „Kalendár (rus'ký – juliánsky a rímsky – gregoriánsky).“

³⁵ „Cirkevný poriadok (ústav, typikon, ordo) na nasledujúci rok 1916, ktorý schválil prešovský eparchiálny úrad pod číslom 2534/915.“

³⁶ „Rakúsko-uhorský cisársky dvor. Menoslov, dátumy narodenia, prípadne úmrtia detí. Vnučka „jeho Velicesztva“ a taktiež následník trónu spolu so svojimi deťmi.“

³⁷ „Jeho svätosť pápež.“

³⁸ Rakúski a uhorskí biskupi. Tu sú vymenovaní gréckokatolícki „ruszkii“ biskupi v Uhorsku (prešovský, mukačevský a hajdudorošský), v Chorvátsku (križevacký a apoštolský administrátor so sídlom v Belehrade), biskupi z Haliče (ľvovský metropolita, premyšelský a stanislavský biskup) a nakoniec rumunskí biskupi (metropolita z Alba-Iulie, klužský, lugojský a veľkovaradínsky biskup).

³⁹ „Dr. Štefan Novák, prešovský biskup, nositeľ rádu veľkokríža Františka Jozefa.“

⁴⁰ „Minister poľnohospodárstva, barón Emerich Ghillány.“

⁴¹ „Duchovné čítanie.“

⁴² „Čítanie o Najsvätejšom Srdci Ježišovom.“

⁴³ „Literárna časť.“

⁴⁴ Čo sa stalo počas roka. V časti: „Vojna protiv moszkalev“ sa sumarizujú úspechy rakúsko-uhorskej armády v bojoch proti Rusku na území okolo Humenného, Zborova, Medzilaboriec, Poľska a západnej Haliče. Autor uvádza popis výzbroje ako aj počty vojakov žijúcich alebo padlých na oboch stranách.

⁴⁵ „Zábavná časť.“

⁴⁶ „Hádanky.“

⁴⁷ „Anekdoty.“

V ťažkých vojnových časoch musel biskup Štefan Novák voči svojim veriacim vystupovať nielen autoritatívne, ale aj s porozumením. Ivan Kizák ako autor článku „Dr. Szt Stefan Novák, jepiszkop prjasevszkij, vlagyitely velikaho kreszta ordena Frantiszka Joszifa. (s. 120 – 121)“ sumarizuje jeho pastoračné aktivity a nariadenia. Ako mladý a ambiciózný biskup začal hneď po svojom nástupe mnoho aktivít, ktoré súviseli predovšetkým s jeho politicko-národným presvedčením. Týkali sa najmä cirkevného školstva. Tieto ambície prerušilo vypuknutie vojny. Práve sa biskup vtedy: „obertal na duchovensztvo i virnikov podkarpatszkich..., upadajuscich duchom podkripyal, trebujuscim szkoroj pomosci pomahol“.⁴⁸ Nariadil svojomu duchovenstvu každú nedeľu a každý sviatok pri celebrácii liturgie modliť sa ekténiu za víťazstvo armády a taktiež sa spoločne modliť bohoslužbu Paraklis k Presvätej Bohorodičke za: „darovanije pobidö blahovirnomu kralyu nasemu na szvojich szoprotivnöh“.⁴⁹ Na prvý deň nového roka biskup nariadil obetovať všetkých veriacich Najsvätejšiemu Srdcu Ježišovmu. V rámci svojich pastoračných návštev okrem farností navštevoval aj vojenské tábory, kde pod holým nebom celebraval liturgiu, vojakov povzbudzoval rôznymi besedami a rozhovormi. Rozdal im viac ako 1 000 malých modlitebných knížiek, aby: „v okrutnoj borbi nezabövali sztatarisja o szpaszenii dusi szvojej“.⁵⁰ Biskup Štefan Novák v ťažkej vojrovej situácii vidiac nepriaznivý materiálny stav svojho duchovenstva ako aj veriacich žiadal o finančnú pomoc rôzne úrady a ministerstvá, či už ministerstvo kultu a výuky ako aj ministerstvo financií. Podarilo sa mu pre kňazov a „pivcoučiteľov“ „vybojovať“ finančnú pomoc (191 000 uhorských korún). Na základe týchto aktivít ho František Jozef ocenil svojim veľkokrížom.⁵¹

Môžeme konštatovať, že sa kňazi pôsobiaci vo funkciách na eparchiálnych úradoch v Prešove a Užhorode stotožnili s ideou jedného maďarského národa. K tomu prispela aj ich formácia, či už v Prešove, Budapešti alebo v Ostrihome.⁵² S realizáciou sa však už nestotožnilo všetko duchovenstvo. Postupne dochádza k implementácii liturgických textov k svätcom, ktorí sú uctievaní v rímskej cirkvi, ale sú zároveň príslušníkmi maďarského národa, resp. kráľmi. Tomuto sa nevyhol ani Ivan Kizák v „Podkarpatskom kalendári“ na rok 1916. V kapitole „Duchovnoje cstenije“ (s. 129 – 141) uverejnil liturgické texty a životopisy troch svätcov, resp. uhorských panovníkov. Aby proces asimilácie Rusínov bol úspešný, bolo treba pôsobiť aj na ich liturgický život. Totiž otázka bohoslužieb, spevov a liturgických textov bola pre veriacich gréckokatolíckej cirkvi citlivá.

⁴⁸ „Významné jarmoky.“

⁴⁹ „obracal sa na duchovenstvo a podkarpatských veriacich..., tých ktorí upadali na duchu posilňoval, a tým ktorí potrebovali čo najskôr pomôcť pomohol...“. Podkarpatszkij kalendar sz tûpikom na 1916 hod, s. 121.

⁵⁰ „za dar víťazstva nášmu pravovernému kráľovi nad svojimi nepriateľmi“. Podkarpatszkij kalendar sz tûpikom na 1916 hod, s. 121.

⁵¹ „aby sa v ukrutnom boji nezabudli starať o spásu svojej duše“. Podkarpatszkij kalendar sz tûpikom na 1916 hod, s. 121.

⁵² Podkarpatszkij kalendar sz tûpikom na 1916 hod, s. 121.

V kalendári boli uvedení títo svätci – panovníci:

- Sv. Štefan (7. augusta, Szv. Sztefana, ravnoapostolynaho pervaho korolya uhorszakho)⁵³;
- Sv. Imrich (23. oktobria, Szv. Emerika knyazja, gyivisztvennika)⁵⁴;
- Sv. Ladislav (14. junia, Szvjataho Ladislava, korolya uhorszakho iszpo-vidika)⁵⁵.

V úvode o každom svätcovi boli najprv uverejnené liturgické texty – tropár a kondák,⁵⁶ ktoré sa aplikovali počas celebrácie liturgie. Po nich nasledoval stručný životopis formou príbehu vyzdvihujúci konkrétne udalosti zo života svätca. V závere tejto kapitoly redaktor vyzdvihuje Maďarov, ktorí sa už 100 rokov po prijatí kresťanstva mohli chváliť tromi svätcami. Ďalej vyzýva čitateľov: „csitajme zsvoty tých szvjatöch i vozbugyme v szobi nagyiju, viru v buducsnosztzi nasej krajino. Kotora krajina taköszvjatö majet, jak nasa krajina, tota na velyo jeszty naznacsenä“.⁵⁷ Zavádzanie týchto liturgických spevov malo jediný cieľ – spomínaná asimilácia Rusínov. Sviatky uhorských panovníkov, Arpádovcov mali byť vo svojej podstate aj náhradou sviatkov typických pre byzantskú tradíciu ako sviatku sv. Paraskievu (14. októbra), sv. Borisa a Gleba (25. júla), sv. Olgy (11. júla). Problémom v očiach ministerstva kultu a výuky bol aj sviatok sv. Cyrila (14. februára) a Metoda (11. mája), spoločne mali sviatok 7. júla. Práve tento dátum podľa ministerstva mohol: „prerásť na slovanský sviatok, čo v skutočnosti na území Uhorska nie je za potreby“.⁵⁸

Maďarizačný proces v Prešovskej eparchie zašiel až tak ďaleko, že biskup Štefan Novák nariadil v bohoslužobných knihách vypustiť cirkevnoslovanské slová ako „Църрь“, „православный“, „соборная“ a nahradil ich ekvivalentmi „korol“, „blahovirnyj“, „katoličeskaja“. Tento zásah do liturgických kníh bol prejavom obavy z moskofilstva, resp. rusofilstva. Slovo „cár“ mohlo v ľuďoch evokovať nádej v oslobodení z poroby Ruskom.

⁵³ GLEVAŇÁK, M. Academia theologica episcopalis fragopoliensis od roku 1880 – výchovno-vzdelávacia inštitúcia pre kandidátov na kňazstvo Prešovskej gréckokatolíckej eparchie, s. 165 – 185.

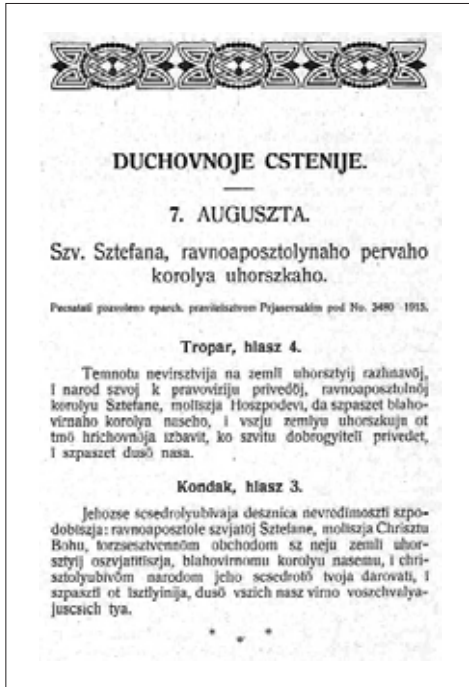
⁵⁴ „Sv. Štefan, apoštolom rovný, prvý uhorský kráľ“. Staršie „Cirkevné zborníky“ uvádzajú rôzny dátum sviatku sv. Štefana. Napr. v druhom vydaní zborníka „Церковный Сборник“ z roku 1885, ktorý vyšiel na sviatok sv. Cyrila a Metoda je sviatok vyššie spomínaného svätca daný na sviatok „sv. Vladimíra, apoštolom rovného (Bazila)“. Liturgické texty spoločne vychádzajú z toho, že obidvaja prijali kresťanstvo pre svoj národ. V zborníku písaný latinkou: „Sbornik cerkovnych piznopinij“ (1916) je sviatok sv. Štefana daný na 20. augusta dokonca aj s vlastnými liturgickými textami, ktoré mohol zrealizovať Ivan Kizák, keďže bol zostavovateľom tohto zborníka.

⁵⁵ „Sv. Imrich, knieža, divotvorca“.

⁵⁶ „Sv. Ladislav, uhorský kráľ, vyznávač“.

⁵⁷ Tropár je krátky pieseň, strofa, zostavená z niekoľkých riadkov, v ktorom sa ospevuje víťazstvo svätca, nejakej myšlienky alebo udalosti. Kondák je chválospev, poetické kázanie, chvála svätca alebo príbeh, ktorý sa oslavuje.

⁵⁸ „čítajme životopisy týchto svätcov a vzbudíme v sebe nádej, vieru v budúcnosť našej krajiny. Ktorá krajina má takýchto svätcov ako naša krajina, tak potom je tá na vela predurčená“. Podkarpatszkij kalendar sz túpikom na 1916 hod, s. 141.

Obr. 3 Liturgické texty – sviatok
sv. Štefana

Obr. 4 Reklamy

Záver

„Podkarpatszkij kalendar“ na jednej strane prezentuje pastoračnú starostlivosť o veriacich v ťažkých vojnových časoch, na druhej strane sa snaží čitateľov povzbudiť, zabaviť ako aj poučiť. Napriek všetkým týmto pastoračným cieľom, čo je samozrejmosťou cirkevného periodika, kalendar spĺňal aj ďalšiu výraznú propagandistickú úlohu. Tá sa týkala najmä promaďarskej politiky, ktorá spočívala v postupnej asimilácii Rusínov. Redakcia sa to pokúšala realizovať najmä v transkripcii textov. Vo svojich článkoch začala namiesto cyriliky používať latinku, a to aj napriek tomu, že texty boli písané karpatorus'kým jazykom – jazyčím. Taktiež začali zavádzať úctu k maďarským svätcom. Preto z liturgického kalendára odstránili tých svätcov, ktorí mohli vo veriacich evokovať náklonnosť k vtedajšiemu vojnovému nepriateľovi cárskemu Rusku.

Predkladaný príspevok sa snaží ponúknuť aj východiskové body pre ďalší výskum dejín gréckokatolíckej cirkvi v období prvej svetovej vojny. Na základe výsledkov bádateľskej činnosti by došlo k vytvoreniu komplexnej predstavy o živote cirkvi vo vyššie spomínanom období, ktoré v súčasnosti ešte stále chýba.

Pramene

Archív gréckokatolíckeho biskupského úradu
Fond Prezidiálne spisy, inv. č. 58, sign.26, r. 1915, s. 14 – 15.

Periodiká

Церковь и Школа. Официальный органъ епархіального правительства пряшевскаго.
Red. Іоаннь кизакъ, гоѣ. II, љ. 9, Пряшевъ, 1919, s. 57 – 58.

Podkarpatszkij kalendar sz tūpikom na 1916 hod vōszokosznōj Imujuscij 366 dnej.
V polyzu i upotreblenije greko-kath. ruszkaho naroda. Red. Joann Kizák.
Eperjes : Knihopecsatnya obscs. Szv. Nikolaja, 189 s.

Zoznam bibliografických odkazov

ВАНАТ, Іван. *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини I. (1918 – 1938).* Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі – відділ української літератури в Пряшеві, 1990, s. 27.

ВОЛОШИН, Августин. *Оборона кирилика. як оборонялися підкарп[атські] русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом?* [online].
[cit. 2012-03-11]. Dostupné na internete:
<<http://litopys.org.ua/volosh/volosh31.htm>>.

GLEVAŇÁK, Michal. Akafistník – cirkevnoslovanský manuskript Ivana Juhaseviča z roku 1789. In *Historické rukopisy a neznáme rukopisné diela vo fondoch historických knižníc v Prešove III.* Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. ISBN 978-80-85734-93-5, s. 70 – 112.

ХОМА, Василь. Завзятый Русин, культурный діятель I літератор (ІВАН ИЗА, 14.12.1856 – 19.10.1929). In *Русинський народний календарь на 2004 рік.* Зост. Александер Зозуляк. Пряшів : Русинська оброда, 2003, s. 118 – 121. ISBN 80-88769-50-7.

КРАТКИЙ ОУЧЕБНИКЪ ЦЕРКОВНАГО ОУСТІВА – A Szertartásmenet Rövid tankönyve. Ungvár : Földesi Gyula Könyvnyomdája, 1912. 110 s.

KIZÁK, Joann. *Malaja Biblia szojascennaja isztorija Vetchaho o Novaho zavita dlya narodnych skol.* Eperjes : Nyomatott a Szent Miklós püspüki Könyvnyomdában, 1916. 101 s.

Magyar Katolikus Lexikon [online]. [cit. 2012-04-07]. Heslo Kizák Jan. Dostupné na internete: <<http://lexikon.katolikus.hu/K/Kiz%C3%A1k.html>>.

МИКИТА, Александръ. *Руководство въ Церковный типиконъ которое въ душеполезное употребленіе юношества составилъ и дополнилъ др. Александръ Микита*. Ужгородъ, 1890, s. 33.

РУДЛОВЧАК, Олена. *Біля джерел сучасности. Розвідки, статті, нариси*. Пряшів : Словацке педагогічне видавництво в Братіславі – відділ української літератури в Пряшіві, 1981, s. 130.

ŽEŇUCH, Peter – VASIL, Cyril. *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia, Slovak Greek Catholic: Defining Factors and Historical Milieu. Cyrillské rukopisy z východného Slovenska, Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti*. Roma : Pontificio Instituto Orientale; Bratislava : Slavistický kabinet SAV; Košice : Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2003. 448 s. ISBN 88-7210-341-X.

ПЕКАР, В. Атанасій. *Нариси Історії Церкви Закарпаття, Том. I. Епархічне оформлення*. Roma : PP. Basiliani, 1967, s. 107.

Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperjesiensis Pro Domini 1903; Ab erecta Sede Episcopali anno 83. Eperjesini : Typis Árpádi Kósch, 1903, s. 213.

SZÁNTAY-SZÉMAN, István. *Általános helynök (1880 – 1960)* [online]. [cit. 2012-03-17]. Dostupné na internete: <<http://www.exarchatus.gportal.hu/gindex.php?pg=28522251>>.

Szbornik cerkovnôch pizsnopinij vo cerkvach parochialnôch szoversajemôch. Zost. Joann Kizák. Eperjes : Nyomtatta és kiadja a Szent Miklós püspök könyvnyomda, 1916. 512 s.

„Podkarpatszkij calendar“ the calendar of the Greek Catholic Eparchy of Prešov during the First World War

Michal Glevaňák

At the beginning of the 20th century but mainly during the First World War the Greek Catholic Church went through the process of hungarization that was manifested in various forms. One of them was abandonment of Cyrillic and establishment of Hungarian language as a liturgical language. Religious prints had to help to accomplish that process. One of these prints was „Podkarpatszkij calendar sz Tupik ...“ published in Prešov. It was an annual insertion of the weekly – Our otcieszto – poucsitelynőja obszesztvennőja novonő“. The calendar was published during the First World War. The calendar on the year 1916 is presented in the study. The editor was the priest from Prešov eparchy, prohungarian oriented professor Ivan (Joann) Kizák (1856 – 1929). Themes in the calendar are not only religious but also secular. The articles are written in Roman characters. The calendar also provides biographies of Hungarian saints – kings. The liturgical texts are the part of the biographies. It is the demonstration that the clerical hierarchy wanted the Greek Catholics of Ruthenian nationality to be gradually assimilated with the Hungarians.

Čítanie a čitateľské zvyky v zrkadle vývoja literárneho kánonu

Zita Perleczká

„S internetom sme sa vrátili do éry abecedy. A ak sme si vôbec volakedy mysleli, že sme sa stali obrazovo zameranou civilizáciou, tak nás počítač znovu navráti do Gutenbergovej galaxie.“¹ (Umberto Eco)

Jedna z najdiskutabilnejších tém dnešnej doby je čítanie. Nehovorí sa však iba o všeobecnom poklese záujmu o túto voľnočasovú aktivitu, ale najpesimistickejšie hlasy uvažujú dokonca nad možným zánikom knihy ako takej. Pri jednej príležitosti aj známy semiológ Umberto Eco zareagoval na túto otázku. *„Máme dve možnosti: buď zostane kniha nástrojom čítania, alebo vznikne niečo podobné, čím kniha nikdy neprestala byť, a to ani pred objavením kníhtlače (...). Možno sa zmenia ich zložky a strany už nebudú z papiera. Kniha ale zostane tým čím je.“²*

Ak nepretržitú existenciu knihy prijmem ako fakt, stále nám zostáva otázka: čo čítať? Prípadne, ako Harold Bloom tvrdí, vo veku televízie máme nastolený oveľa pragmatickejší problém, menovite: Ktorou knihou sa nebudeme zdržovať?³ V poslednom čase sa najviac skloňujú pojmy ako elitné a masové čítane, či elitná a masová literatúra. Pritom vymedziť hranice týchto kategórií vôbec nie je ľahké. Ešte do konca 60. rokov 20. storočia sa západná civilizácia riadila tzv. literárnym kánonom. Literárny kánon sa až dovtedy stotožňoval s kánonom mestskej vzdelanosti, alebo sa do značnej miery zhodoval s akademickým kánonom. (Patria tam texty „svetovej literatúry“ – západného pohľadu.⁴) Už od 20. rokov 20. storočia nastala akási „formalizácia“ kánonu americkej literatúry, čo znamenalo zvýšený záujem vzdelávacích inštitúcií o vyčlenenie samostatnej americkej literatúry z britského prostredia.⁵ Od polovice minulého storočia sa americká spoločnosť vysporiadala s novými otázkami a problémami multikulturalizmu. Najčastejšími spornými bodmi aj v otázkach literatúry boli „rasa“, „sexuálna orientácia“ a „vierovyznanie“.⁶ V 60. rokoch minulého

¹ CARRIÈRE, J.-C. Knih se jen tak nezbavíme, s. 13 – 14.

² CARRIÈRE, ref. 1, s. 14.

³ BLOOM, H. Kánon západní literatury, s. 540.

⁴ Lexikon teorie literatury a kultury, s. 371.

⁵ BUBÍKOVÁ, Š. Literatura v Americe, Amerika v literatuře, s. 49.

⁶ FARKAS, Z. Kánonvita és kánonháború az Amerikai Egyesült Államokban.

storočia sa stala feministická literárna kritika uznávanou metódou. Feminizmus, ako myšlienkový smer, vytykal a stále vytyka zástancom kánonu „necitlivosť k otázkam genderu“. Preto aj kritika feminizmu je zameraná na jednej strane na spochybnenie tradične vysoko cenených literárnych diel, na strane druhej na kanonizáciu dosiaľ zanedbaných písomností. Feminizmus spoločnosti tiež vyčíta, že literatúru písanú ženami hodnotí inak ako „ozajstnú“ literatúru, ktorá ja záležitosťou „bielych mužov“ (MALE WHITES).⁷ Harold Bloom vo svojom diele *Kánon západnej literatúry* na obviňovania reaguje takto: „*Smrť autora proklamovaná Foucoltom, Barthesom a mnohými ich epigonmi je ďalším antikanonickým mýtom, ktorý chce odvrhnúť všetkých „mrtoých, bielych Európanov“ – tak len na ukážku: Homéra, Vergília, Danteho, Chaucera, Shakespearea, Cervantesa, (...) Kafku, Prousta. Ak už ste ktokoľvek, nepochybujem, že títo autori sú živoší, ako vy, i keď to boli muži a pravdepodobne boli takisto „bieli“*. Na základe spoločenských zmien sa aj v literatúre čoraz hlasnejšie ozývali hlasy, ktoré žiadali zmenu tak, aby v kánone boli adekvátnym spôsobom zastúpení všetci autori bez ohľadu na pohlavie či pôvod. Radikálnejší chceli kánon „otvoriť“, zbaviť ho elitizmu a hierarchizmu. Práve v tomto období sa začalo rozsiahle prehodnocovanie dovtedy uznávaného kánonu. Táto situácia bola akademickým dopadom politických zmien a pravdepodobne i obrazom nástupu postmodernej paradigmy. Podľa Blooma však „*Všetky kánony, vrátane tých teraz tak módných antikánonov, sú elitárske, a pretože žiadny sekulárny kánon nie je nikdy uzatvorený, terajšie požiadavky na otvorenie kánonov pôsobia trochu zbytočne.*“⁸ „*Ak nemáme jeden kánon literatúry, ale mnoho kánonov, ak neexistuje jednotný proces formovania kánonu, ale skôr neustály výber textov, ak nie je výber založený na jedinom kritériu a ak nie je pred nutnosťou výberu úniku, napadať Kánon znamená zle pochopiť celú problematiku*“⁹ – tvrdí Wendell Harris. Podľa neho celkové uzatvorenie literárneho kánonu je nemožné, kánon je neustále otvorený systém pre nové alebo znovu objavené diela, kde kanonizované texty vždy predstavujú vzory a ideály.¹⁰ Prvé trhliny na strane jednotného kánonu a výnimočnosti čítania však nastali už dávno pred začiatkom 20. storočia. Podľa Antoniny Kłoskowskej vznik tzv. masovej kultúry spadá do obdobia priemyselnej revolúcie spolu s industrializáciou a urbanizáciou. Kniha, ktorá dovtedy stála v elitárskej pozícii, sa dočkala popularizácie. Prvé boli didaktické a moralizátorské spisy, ktoré spĺňali potreby nedeľných škôl, popritom sa rozšírili aj lacné brožúry (chapbooks).¹¹ „*Tlač ako prvá z masových komunikačných prostriedkov vytvorila veľké kolektívy nepriameho publika reagujúce takmer naraz na rovnaké podnety.*“¹² Tento zväčša pasívny príjem informácií riadi voľný čas členov masovej kultúry. „*Masová spoločnosť kultúru nechce, chce zábavu*“. Zábavným prie-

⁷ BUBÍKOVÁ, ref. 5, s. 66.; MORRISOVÁ, P. *Literatura a feminizmus*, s. 49 – 61.

⁸ BLOOM, ref. 3, s. 51.

⁹ BUBÍKOVÁ, ref. 5, s. 27.

¹⁰ BUBÍKOVÁ, ref. 5, s. 24, s. 32.

¹¹ KŁOSKOWSKÁ, A. *Masová kultura*. s. 68, s. 120 – 123.

¹² KŁOSKOWSKÁ, ref. 11, s. 123.

myslom ponúknutý tovar, ktorý slúži iba na „zabíjanie“ času, doslova skonzumuje.¹³ A neraz sa stáva, že na základe nesmiernej popularity sa niektoré žánre s dovedy neuznávaným štýlom prebijú do vyššej literatúry a niektorým z nich sa podarí aj svoju novú pozíciu udržať.¹⁴ „Prekonávateľom panujúceho literárneho kánonu, jeho tvorivých princípov je obvykle výrazná autorská individualita, ktorá spočiatku pracuje s vyprázdneným modelom literárnej tvorby, s formou dožívajúcej paradigmy, parodujúc jej postupy ju zároveň naplňa novým obsahom.“¹⁵ V každom prípade argumenty pre nevyhnutnosť vyčlenenia „uznávaných diel“, ale aj argumenty proti nemu pribúdajú do dnešného dňa a otázka zostáva stále nezodpovedaná. José Ortega y Gasset vo svojom známom manifeste píše nasledovne: „V Európe najnovšou „novotou“ je skončiť s diskusiami“, odmieta sa každá forma spolužitia, ktorá sama o sebe predpokladá uznanie objektívnych noriem“. „Niet kultúry, ak estetické polemiky neuznajú nutnosť správne hodnotiť umelecké dielo.“¹⁶

Čo je vlastne literárny kánon a ako ovplyvňuje naše čitateľské zvyky? Pôvodný význam gréckeho slova „kanon“ bol pravidlo alebo mierka. Tento pojem sa na začiatku vzťahoval na uznávané sväté texty ako protiklad „apokryfom“, „ukrytým“ alebo „falošným“ písomnostiam. V západnej kultúre vytváranie kánonov nadväzovalo na starý alexandrijský zvyk, keď poprední autori zhrnuli jednotlivé grécke texty na základe ich „jazykovej čistoty“ do zoznamu.¹⁷ V tomto kontexte literárne chápanie kánonu vychádzalo z antického vzoru v zmysle hodnotovej mierky či kritéria pre vytvorenie, ale predovšetkým pre posudzovanie umenia na základe otázky „Čím sa máme riadiť?“¹⁸ V dnešnom poňatí kánon totiž už nestelesňuje generáciami pozbierané vedomosti, ani jazykovú dokonalosť.¹⁹ Slovo kánon sa v súvislosti s literatúrou používa od konca 18. storočia a definuje, čo je nutné považovať za krásne a vznešené. Kánon tým poukazuje na diela, ktoré tieto hodnoty príkladne znázorňujú.²⁰ Západný kánon môže naučiť človeka a používať správne vlastnú samotu a tým rozšíri naše vnútorné ja, tvrdí Bloom. „Kánon vlastníme preto, lebo sme smrteľní, a prichádzame neskoro. Máme iba vymeraný úsek času, ktorý raz vyprší, pritom textov je tu naopak viac ako kedykoľvek predtým.“²¹ Kánon nám zároveň poskytuje motivačnú štruktúru, ktorá každému jedincovi dovoľuje usilovať sa o pravdu, spravodlivosť, krásu, priamosť, pospolitosť a lásku.²²

¹³ ARENDTOVÁ, H. Krize kultury, s. 129.

¹⁴ SZEGEDY-MASZÁK, M. Megértés, fordítás, kánon, s. 150.

¹⁵ Kontinuita a diskontinuita vývinového procesu poézie, prózy a drámy, s. 117.

¹⁶ ORTEGA Y GASSET, J. Vzbura davu, s. 93, s. 91.

¹⁷ SZEGEDY-MASZÁK, ref. 14, s. 184.

¹⁸ ASSMANN, J. Kultura a paměť, s. 105.

¹⁹ BUBÍKOVÁ, ref. 5, s. 16.

²⁰ Lexikon teorie literatury a kultury, ref. 4, s. 371.

²¹ BLOOM, ref. 3, s. 41.

²² ASSMANN, ref. 18, s. 111.

Potreba vytvorenia národných literárnych kánonov pochádza z prelomu 18. – 19. storočia od predstaviteľov romantizmu; musíme však spomenúť aj prvé „vernakulárne“ kánony z obdobia renesancie či francúzske a anglické pokusy o vytvorenia jednotného literárneho systému v 17. a 18. storočí.²³ Skoncipovanie kánonu jednotlivých národov, aj keď má svoje špecifiká (napr. obdobie socializmu vo východnom bloku), skrýva v sebe oveľa menej pascí ako prijatie tzv. svetového kánonu. Nielen preto, lebo nastolené, už „hotové“ koncepcie, akú nám napríklad ponúka Harold Bloom na konci svojho diela „Kánon západnej literatúry“ zápasia s podstatným problémom prekladov, ale aj preto, lebo z toho vyplývajú ďalšie nedostatky, ako napríklad vynechanie literatúry ďalekého východu kvôli veľkej odlišnosti od západnej literárnej tradície.²⁴ Keby aj existoval nejaký preložený text, kto garantuje jeho kvality, ktoré môžu udržať dané dielo v zozname prijatých diel svetového dedičstva aj pre národy čítajúce ho „iba“ v preklade? Harold Bloom kladie veľký dôraz aj na subjektívne pocity čitateľa, a tak „nechcene“ otvára cestu k vytváraniu najrôzno-nejších rebríčkov hodnôt, podľa ktorých môže čitateľ triediť a hodnotiť literárne diela. Existujú aj ďalšie slabé miesta jednotného kánonu: zasahovanie politiky v totalitných režimoch, cenzúra, názory mienkotvorných kritikov, citlivosť vydavateľstiev a ich schopnosť riadiť spoločenský vkus a módné vlny. Musíme si priznať, že na objektívne ohodnotenie kvalít jednotlivých literárnych diel nemáme žiadne miery ani prístroje. Oprieť sa dá o výrok Reného Welleka alebo Austina Warrena, podľa ktorého hodnotu literárneho diela môžeme posúdiť s Horatiom ako úspešné spojenie „dulce et utile.“²⁵

V našich končinách o prijatých dielach a spoločenskom úsudku do veľkej miery rozhoduje škola a školský systém. Častokrát začlenenie súčasného spisovateľa do schválenej učebnej osnovy pre tvorcov predstavuje hrozbu, že ich diela sa stanú skamenelinami alebo výstavnými kusmi na policiach. Pedagógovia napriek tomu bránia klasikov pedagogického procesu. Podľa nich uznávaní spisovatelia a ich diela stelesňujú všeobecne platné pedagogické príklady a úlohy. Zaoberajú sa s takými teoretickými otázkami, ktoré sú neustále aktuálne, a každá doba ich musí zodpovedať vlastným spôsobom, vlastnými metódami bádania a hľadaním pravdy. Na základe výsledkov vieme zdokumentovať nové tendencie vo výučbe a otvárať nové cesty v poznávaní.²⁶ Zatiaľ však nemáme jednoznačne pozitívne dôkazy o tom, že by výchovný proces sám o sebe stačil na záchranu nadčasových hodnôt. V poslednom období sa uskutočnili viaceré prieskumy na zmapovanie čitateľských zvykov jednotlivých krajín, ale existujú aj čiastkové výkazy čítania najmä zo stredoškolského prostredia na Slovensku.

²³ SZEGEDY-MASZÁK, ref. 14, s. 160.; BUBÍKOVÁ, ref. 5, s. 17 – 18.

²⁴ SZEGEDY-MASZÁK, M. Kánon és de(kon)strukció.

²⁵ POMOGÁTS, B. Az irodalmi kánonok átrendeződése és Kós Károly.

²⁶ NÉMETH, A. A neveléstörténet szakirodalmi kánonjai és a klasszikusok szerepe.

Velkým poučením pre nás môže byť kniha *Čtete? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize* z roku 2008 od Jiřího Trávnička. V kapitole *Jak se čte u nás a jinde* sa autor zaoberá čitateľskými prieskumami v rôznych štátoch. Zo Slovenska využíva údaje z prieskumu uskutočneného Literárnym informačným centrom v roku 2006. (Výsledky z Českej republiky poskytol prieskum z roku 2007 organizovaný Národnou knižnicou ČR a Ústavom pre českú literatúru AV ČR. Výskumu za zúčastnilo okolo 1 500 respondentov z oboch krajín). Z tohto hľadiska prieskum nemôže konkurovať prieskumu v USA z roku 2002, kde výskumníci získali 17 135 respondentov. Z uvedeného prieskumu vyplynulo, že 42 % občanov štátov Európskej únie neprečítalo za rok ani jednu knihu. Najlepšie na tom bolo Švédsko, kde 71 % obyvateľstva ročne prečítalo aspoň jednu knihu. Najhoršie dopadlo Portugalsko, kde tento pomer bol iba 33 percentný. Oficiálne vyhodnotenia zdôraznili ešte stále vysoké percento negramotnosti (v 90. rokoch 20. storočia viac ako 10 %) a nízky stupeň vzdelanosti na Pyrenejskom polostrove – na začiatku 21. storočia 81 % portugalskej populácie malo iba základné vzdelanie. Ďalší výskum zmapoval percento „vášnivých čitateľov“ – tento pojem predstavuje obyvateľa, ktorý ročne prečíta minimálne 50 kníh. V Českej republike sa našiel 6 % podiel horlivých čitateľov oproti 94 % väčšine.²⁷ Tento výsledok je alarmujúci najmä v porovnaní s odpoveďami uvedenými na podobnú otázku v roku 1991. Vtedy 60 % populácie uviedlo, že mesačne prečíta 2 – 4 knihy.²⁸ Čo sa týka nákupu kníh, Česká republika aj Slovensko patrili k špičke – 71% našich susedov zakúpilo aspoň jednu knihu za rok, Slovensko zaostávalo za nimi iba jedným percentom.²⁹ O kompetencii čitateľa nám výskum z roku 1991 prezradil, že skoro polovica čitateľov odložila knihu nedočítanú a 63,4 % respondentov sa priznalo, že pri čítaní „preskakovalo“ a vynechalo opisy prostredia (11,7 %), dlhé dialógy (11 %), vedľajšie dejové epizódy (9,5 %), cudzie a neznáme slová (8,7 %), úvahy (8,6 %) a viac pasáží (8 %). Ako menej rušivý element vnímal výklad historických súvislostí (3,2 %) a vnútorný opis postáv (0,5 %).³⁰ Zo zdroja z roku 2001 vyplýva, že v Českej republike v súčasnosti „občas preskakuje a číta iba to zaujímavé“ 17 % mládeže vo veku 15 – 19 rokov. Zvyšujúcim vekom sa táto tendencia stráca. Najstaršia veková kategória (60 rokov a viac) vynecháva pasáže len v 7 percentách. Tieto výsledky sa odzrkadľujú aj na problémoch hlbokého a (ne)kompetentného čítania čitateľov a ubúdajúcej schopnosti to prečítané prežívať a reflektovať na popísané hodnoty.³¹

Podľa výskumu Literárneho informačného centra z roku 2008 ubúda počet tých, pre ktorých „beletria je dennou potrebou“, pritom náročnú umeleckú tvorbu, ako najobľúbenejšiu formu literatúry uviedlo 24,5 % respondentov. Takmer 27 % preferovalo oddychovú literatúru a 26 % dalo prednosť literatúre odbornej. Najhoršie

²⁷ TRÁVNÍČEK, ref. 27.

²⁸ HAMAN, A. *Literatura z pohledu čtenářů*, s. 58.

²⁹ TRÁVNÍČEK, ref. 27.

³⁰ HAMAN, ref. 28, s. 65.

³¹ TRÁVNÍČEK, ref. 27.

výsledky boli zaznamenané vo vekovej kategórii 15 – 17 rokov. Oproti roku 2004, keď sa našlo v tomto veku ešte 8 % extenzívnych čitateľov, v roku 2008 toto číslo kleslo na 0 % . Pomer nezájmu o beletriu sa zvýšil z 18,2 % na 32,6 % . Negatívna tendencia bola síce očividná aj v ostatných vekových skupinách, ale výkyvy boli predsa len menšie. Najustálenejšou skupinou bola generácia 60+, v ktorej sa výsledky za posledných osem rokov takmer nezmenili. Pritom sa potvrdila hypotéza, že „extenzívni čitatelia beletrie sú zároveň aktívni aj v záujme o iné typy textov“. Tiež platí pravidlo, že aktívni čitatelia sa viac ako ostatní zaujímajú o ďalšie druhy umenia.³² „Paradoxné je, aká veľká časť populácie knihy označené ako náročnejšia umelecká literatúra odmieta takpovediac a priori, bez reálnej konfrontácie s recepciou náročnejšieho textu. Svedčí to zároveň o sebakritickom zhodnotení úrovne vlastného čítania...“³³ Pritom ľudia, ktorí uprednostňujú náročnejšiu formu literatúry, čítajú viac a častejšie ako ostatní. Zo zistených čísiel vyplynulo, že čitatelia krásnej literatúry sa od seba razantne nelíšia, v rôznom pomere a rozdielnou frekvenciou čítajú náročnejšiu, ale aj menej náročnú literatúru. O tom svedčí aj tabuľka obľúbených spisovateľov svetovej literatúry (s. 234).³⁴

Oproti roku 2002 sa v rebríčku poprednej dvadsiatky objavili spisovatelia komerčných bestsellerov. (Pojem bestseller pôvodne znamená knihu, ktorá sa najviac predáva, takže ak hovoríme o bestselleri, nevyhneme sa otázke ekonomicko-trhovej.) Je to špecifický typ beletrie prispôbený štandardným čitateľským vrstvám, ktorý obmedzuje napätie medzi umeleckým obrazom a realitou. Jeho jazyková stránka je štylizovaná tak, aby na seba upozornila čo najmenej, aby si čitateľ bez väčšej námahy intelektu mohol vytvoriť obrazný svet diela a vstúpiť do neho.³⁵ Zaujímavé je, do akej miery sa zhodujú základné črty bestsellerov a „nenáročnej“ literatúry. (Môže to jednoducho znamenať, že najľahší žánr sa predáva najlepšie.)

O niečo lepšie ako krásna literatúra sú na tom odborné texty, a to vďaka vysokoškolským študentom. Podľa českej ankety z roku 2008 ešte stále asi takmer 77 % študentov preferuje tlačенú formu odbornej literatúry oproti 3,3 % respondentom, ktorí s knihami vôbec nepracujú. Najviac čitateľov tejto skupiny v elektronických databázach hľadá iba plné texty a získané údaje pri učení kombinuje s vedomosťami učebníc a skrípt. Pozoruhodná je aj návštevnosť knižníc vo vekovej kategórii 20 – 25 rokov. Knižnicu alebo iný vedecký ústav či informačné centrum 2 – 3 krát týždenne navštevuje 42,4 % študentov.³⁶ Oveľa menšia je motivácia na základných a stredných školách.

³² RANKOV, P., VALČEK, P. Čítanie 2008 : výskum súčasného stavu a úrovne čítania v SR, s. 7, s. 17 – 19.

³³ RANKOV, VALČEK. ref. 32, s. 30.

³⁴ RANKOV, VALČEK. ref. 32, s. 30 – 31.

³⁵ HAMAN, ref. 28, s. 133 – 136.

³⁶ SLEZÁKOVÁ, L. Kde a jak hledají odborné informace vysokoškolští studenti a vyučující; PRÁZOVÁ, I. Jak studenti čtou?

2002	2008
Danielle Steelová 18,4 %	Danielle Steelová 15,5 %
Erich Maria Remarque 8 %	Dan Brown 6,7 %
Robin Cook 6,6 %	Robin Cook 6,3 %
Ernest Hemingway 6,6 %	Erich Maria Remarque 5 %
Dick Francis 4,2 %	Paulo Coelho 4 %
Jackie Collinsová 4 %	Lev Nikolajevič Tolstoj 2,9 %
Arthur Hailey 3,8 %	Ernest Hemingway 2,9 %
Alexandre Dumas 3,5 %	Agatha Christie 2,9 %
Lev Nikolajevič Tolstoj 3,3 %	F. M. Dostojevskij 2,7 %
Johannes Mario Simmel 3,3 %	Alexandre Dumas 2,7 %
Victor Hugo 3,3 %	Arthur Hailey 2,5 %
Agatha Christie 3,1 %	Rosamunde Pilcherová 2,3 %
Stephen King 2,8%	Mór Jókai 2,3 %
Heryk Sienkiewicz 2,6 %	Joy Fieldingová 2,1 %
John Steinbeck 2,6 %	Stephen King 1,9 %
Jules Verne 2,4%	John Grisham 1,9 %
Joseph Heller 2,4 %	Joanne Rowlingová 1,9 %
F. M. Dostojevskij 1,9 %	J. R. R. Tolkien 1,7 %
Karl May 1,9 %	Jackie Collinsová 1,7 %
Rosamunde Pilcherová 1,9 %	Johannes Mario Simmel 1,7 %

Tabulka 1. Obľúbení spisovatelia svetovej literatúry

Od roku 2008 do roku 2011 prebiehal veľký výskum čítania mládeže v Slovenskej republike. Celkový počet respondentov bol 12 393, z toho 54,16% chlapcov a 43,55 % dievčat. Výskum sa uskutočnil na 177 základných školách, 66 stredných odborných školách a 54 gymnáziách na území celého Slovenska. Výsledky potvrdili, že knižnica a knižničné služby pre mladého človeka nie sú nevyhnutnosťou. Takmer polovica odpovedajúcich tvrdilo, že o knižnicu záujem nemá. Potenciálni návštevníci týchto inštitúcií boli respondenti, ktorí nemali iné voľnočasové aktivity či koničky. Dôvodom toho, prečo školáci odmietajú knižnicu a preferujú počítač alebo sledovanie televízneho programu môže byť fakt, že učitelia od nich nevyžadujú čítanie povinnej (odporúčanej, mimočítankovej) literatúry, tvrdilo to v priemere 19,43 % žiakov. (Na základných školách je tento pomer 20,95 %.) Nemôžeme sa teda čudovať, že 14,86 % všetkých opýtaných neprečítalo ani jednu knihu za rok.³⁷

³⁷ KOPÁČIKOVÁ, J. et al. Čítanie mládeže v Slovenskej Republike: interpretácia výsledkov výskumu, s. 48, s. 56.

Osobitne sa skúmal pozitívny a negatívny vzťah k čítaniu. V celoslovenskom meradle 51,4 % žiakov na otázku, prečo číta, uviedlo odpoveď: „*čítanie ma baví*“. Len 38,1 % respondentov hovorilo, že číta z „*dôvodu rozvoja myslenia a vyjadrovania*“. „*Čítanie ako základnú stratégiu nadobúdania vedomostí a praktických či profesijných zručností*“ vnímalo v priemere len 25,3 % respondentov. Uvedené výsledky „demonštrujú slabé povedomie o čítaní“. Ako dôvod na nečítanie mládež najčastejšie uviedla nezáujem (48,6 %). V priemere 36,5 % odpovedajúcich si myslelo, že čítanie je únavné a ďalších skoro 34 % tvrdilo, že na čítanie čas nemá. Najhoršie výsledky sa zrodili na základných školách, kde „*čítanie nebaví*“ 62,7 – 69,1 % žiakov.³⁸

V dotazníku dostali miesto aj rôzne spolu nenápadne súvisiace výroky a od respondentov sa očakávalo, aby vyjadrili svoj súhlas respektíve nesúhlas s napísaným. Prvý výrok znel: „*V knihách je veľa zaujímavého a múdreho*“. V priemere 87,1 % respondentov s danou vetou súhlasilo. Oveľa menej – 78,3 % opýtaných súhlasilo s vetou „*Kto číta veľa kníh, je múdrejší*“, pričom sa očakávali podobné výsledky. Odpovede však poukazujú na to, že žiaci nepripúšťajú taký príčinnno-následný vzťah, múdrosť vnímajú abstraktne a nespájajú ju s vlastnou osobou. Na základe preskúmaných výsledkov sa potvrdilo, že najohrozenejšou kategóriou sú mladiství vo veku pätnásť rokov. Čo sa týka výberu vhodného čítania, údaje svedčia o absolútnej bezradnosti 13 – 17 ročných žiakov. S výrokom „*Je len málo dobrých kníh*“ úplne alebo čiastočne súhlasil viac ako 67 % opýtaných, pričom kladnú odpoveď na výrok „*Dobrych kníh je veľa, ale ťažké je si z nich vybrať*“ uviedlo 58,1 % respondentov. Za katastrofické čísla môže čoraz menšie spoločenské uznanie čítania a knihy vo všeobecnosti a súčasné povýšenie dôležitosti počítačových aktivít. Deti už nevnímajú čítanie ako hodnotu tvoriacu činnosť, dokonca v celoslovenskom pomere sa našlo 15 % respondentov, ktorí „*Neuznávajú svojich spolužiakov, ktorí čítajú veľa kníh*“. Chýba rodinnosúrodenecké pozadie čítania a rovesnícka interakcia sa tiež vytráca.³⁹ Posledným, možno však hlavným dôvodom nečítania je zlé alebo celkom chýbajúce usmernenie žiaka vo svete kníh a literatúry. „*Mladí ľudia čítajú málo najmä preto, lebo čítať nevedia a nie sú naučení nájsť si zaujímavý materiál na čítanie*“ – tvrdí výskum čítania mládeže v Bratislavskom kraji z roku 2009.⁴⁰ Podľa tohto dotazníka sa zistilo, že „*knihy v pracovných dňoch nikdy nečíta*“ 45,9 % opýtaných študentov základných a stredných škôl. Čo sa týka víkendových aktivít, čítanie skončilo na šiestom mieste z deviatich možností. Horšie skončili iba odpovede: „*chodím do prírody*“ (15,8%), „*iné*“ (13,5 %) a „*nemám voľný čas*“ (1,8 %).⁴¹ Pri otázke žánrovo-tematického záujmu mladistvých sa preukázali veľmi podobné výsledky v celoslovenskom, ale aj v krajskom prieskume. Najobľúbenejším žánrom bol jednoznačne hororový román. Na druhom mieste skončil román s tematikou života mládeže. V prvej šestke sa umiestnil aj

³⁸ KOPÁČIKOVÁ, ref. 37, s. 63 – 67.

³⁹ KOPÁČIKOVÁ, ref. 37, s. 69 – 73, s. 84.

⁴⁰ GAŠPAROVIČOVÁ, A. et al. Čítanie mládeže v Bratislavskom kraji, s. 95.

⁴¹ GAŠPAROVIČOVÁ, ref. 40, s. 21.

vojnový román, fantasy román či lúboštný príbeh. Ako respondenti zaradili Harryho Pottera (život mládeže či fantasy) alebo Pána prsteňov (vojnový román?) nie je známe, isté však je, že viac ako 20 % žiakov „by si nevybralo žiadnu knihu, lebo knihy nečíta“.⁴² Podobný výskum sa uskutočnil aj v Maďarsku v roku 2003, kde respondentmi boli žiaci VII. triedy základných škôl. Deti za najobľúbenejšiu knihu zvolili jednohlasne Harryho Pottera, na ôsmom mieste skončil Pán prsteňov. Ostatné priečky obsadili „iba“ jednotlivé žánre: romány zo života mládeže, rozprávky a fantasy knihy. Zaujímavý bol aj výber „hrdinov“ v tomto veku. U dievčat sa na prvých dvoch miestach umiestnili Harry Potter a Hermiona Grangerová, na piatom mieste Arwen (z Pána prsteňov), na deviatom Gandalf z toho istého románu. U chlapcov boli výsledky celkom podobné iba na mieste Arwena sa v odpovediach objavili Aragorn a Legolas, postavy známeho románu J. R. R. Tolkiena.⁴³ Na základe výsledkov môžeme skonštatovať, že na Slovensku aj v zahraničí sú najobľúbenejšími knižnými titulmi základných a stredných škôl séria Harry Potter, trilógia Pán prsteňov a Twilight sága.

Skúsme nájsť dôvod na šokujúcu odpoveď „čítanie je únavné, radšej si pozriem film“, ktorú uviedlo v priemere 36,5 % respondentov. Pre zaujímavosť som si vybrala sedem literárnych diel – prvé tri tvoria diela spisovateľov, ktorí za minulé roky získali Nobelovu cenu za literatúru. Tri sú práve knihy, žiakmi najviac preferované a posledný úryvok patrí Umbertovi Ecovi, ktorý niekoľko desaťročí báda podstatu kompetentného čítania. Na znázornenie som si zvolila metódu citovania cca 4 – 5 riadkových úryvkov, vždy z tej istej strany danej knihy (zvolila som si náhodne 50. stranu), aby nevzniklo podozrenie o nerovnakom postupe hodnotenia. Z danej strany diela som sa snažila vynechať časti dialogické. Pri výbere ukážok som si zvolila knihy vydané za posledné roky, často totiž študenti pri nečítaní argumentujú tým, že jazyk či tematika odporúčaných diel, napr. z 19. storočia, sú zastarané a tým sú pre nich nezrozumiteľné.

„Už keď bola celkom malá, medzi Justine a Alexandrom to veľmi neklapalo. Raz, po jednej z hádok, sa proti nim postavila a s očami plnými slz na nich zakričala: „Prečo ste mi nedali malého bračeka alebo sestričku, s ktorým by som sa mohla rozprávať, keď budete starí?“ Pamätala sa, áno, na zahanbený výraz na ich tvárach. Potom to už pustili z hlavy a všetko pokračovalo tak ako predtým, a ona s tým už nikdy znova nezačala.“⁴⁴

(Ritornel hladu: Jean-Marie Gustave Le Clézio)

„Keďže z obrusa hádzal do popolníka zoschnuté a pokrútené agátové listy, ponášal sa na Lillinho dôstojníka. Ale ruky mal neohrabané. Keď nám čašníčka postavila na stôl šálky a odišla, tú svoju si obrátil uškom k palcu, zaškrípala. Na palec sa mu

⁴² GAŠPAROVIČOVÁ, ref. 40, s. 90 – 91; KOPÁČIKOVÁ, ref. 38, s. 86 – 89.

⁴³ NAGY, A. Nemzeti kánon és/vagy globalizáció?.

⁴⁴ LE CLÉZIO, J.-M. G. Ritornel hladu, s. 50.

prilepili dve zrníčka cukru, ukazovákom si ich zotrel, šálku nadvihol a odchlipol si. Je riedka ako dámske pančuchy, povedal.“⁴⁵

(Dnes by som sa radšej nestretla: Herta Müller)

„Krčma Číňana Liaua sa v Talare sťahovala z miesta na miesto kvôli farárovi viac ráz. Otec Domingo, len čo zistil, že opäť funguje, uplatnil svoj vplyv na radnici a docielil ďalší zákaz jej prevádzky. Pár dni nato však krčma neďaleko odtiaľ v nejakej chatrči alebo domčeku znovu ožila. Napokon Číňan Liau vyhral. Teraz ju mal na okraji mestečka v sklade na dosky, ktorý sa využíval podľa potreby.“⁴⁶

(Kto zabil Palomina Molera?: Mario Vargas Llosa)

„Vnútrajšok chatrče bol hrozný. Neuveriteľne to tam zapáchalo po morských riasach, v škárah drevených stien skuvíňal vietor, kozub bol vlhký a prázdny. Boli tam len dve miestnosti. Ukázalo sa, že poživeň, ktorú strýko Vernon zadovážil, tvoria štyri balíčky zemiakových lupienkov a štyri banány. Strýko Vernon sa pokúsil zapáliť oheň v krbe, no prázdne obaly lupienkov len dymili a krútili sa.“⁴⁷

(Harry Potter a kameň mudrcov: J. K. Rowlingová)

„Keď Frodo o chvíľu vyšiel z pracovne, aby sa presvedčil, ako sa veci vyvíjajú, zastihol ju, ako snorí po všetkých kútoch a zákutiach a preklopkáva dlážky. Rozhodne ju odprevadil zo svojho obydlija, ale ešte predtým ju odľahčil o zopár malých (no dosť cenných) predmetov, ktoré jej akosi zapadli do zatvoreného dáždnika. Tvárila sa, akoby v mukách vymýšľala dajakú zdrvuujúcu poznámku na rozlúčku, ale keď sa na schodoch ešte obrátila, zomhla sa iba na slová:“⁴⁸

(Pán prsteňov 1. Spoločenstvo prsteňa: J. R. R. Tolkien)

„Vtom nás vyrušil Mike, plánoval po škole na parkovisku impozantnú bitku v snehovej metelici a chcel, aby sme sa pridali. Jessica nadšene súhlasila. Z toho, ako sa pozerala na Mika, bolo hneď jasné, že by sa zapojila do hocičoho, čo by navrhol. Ja som nehovorila nič. Budem sa musieť schovať v telocvični, kým sa parkovisko nevyprázdni. Po zvyšok obednej prestávky som prezieravo upierala oči na vlastný stôl.“⁴⁹

(Súmrak: Stephenie Meyerová)

„Ako to však už v takých prípadoch býva, na jednej strane Angelo a Ubertino kázali v zhode s učením cirkvi, na druhej ich slová prijímali davy jednoduchých ľudí

⁴⁵ MÜLLER, H. Dnes by som sa radšej nestretla, s. 50.

⁴⁶ LLOSA, M. V. Kto zabil Palomina Molera?, s. 50.

⁴⁷ ROWLINGOVÁ, J. K. Harry Potter a kameň mudrcov, s. 50.

⁴⁸ TOLKIEN, J. R. R. Pán prsteňov 1. Spoločenstvo prsteňa, s. 50.

⁴⁹ MEYEROVÁ, S. Súmrak, s. 50.

*a roznášali ich po celej krajine bez akejkolvek kontroly. Tak Taliansko zaplavili títo bratkovia alebo bratia chudobného života, ktorí sa mnohým videli nebezpeční.*⁵⁰

(Meno ruže: Umberto Eco)

Z náhodne vybraných citátov – aj keď ich dĺžka nepresahuje pár riadkov, je celkom jednoznačne viditeľný rozdiel jazykového spracovania témy. Oveľa väčšia je však priepasť v samotných témach. Kým „kvalitnejšia“ literatúra uprednostňuje motívy reálneho života, opis sociálneho prostredia a vnútorného prežívania jednotlivcov, mládežou obľúbené knižky sú odľahčené od náročnosti hlbšie siahajúcich opisov a vážnosti skutočných problémov, pričom agresivita a násilná smrť je súčasťou skoro každého príbehu. Hlavné je, aby príbeh zodpovedal očakávaným stereotypiám – základom príbehu musí byť nejaké dobrodružstvo. Na dvoch póloch stoja dobro a zlo, ktoré neprestajne proti sebe bojujú, samozrejme s konečným víťazstvom dobrého princípu. Štýl písania môže byť akokoľvek nenáročný, dôležité je, aby dej bol zrozumiteľný, rozprávkový. Špecifickým príkladom je detektívny román, ktorý predstiera hlbšiu zápletku, na rozuzlenie ktorej potrebuje čitateľ zapnúť aj svoj intelekt.⁵¹ Práve žáner detektívok využíva pri svojich románoch aj Umbero Eco. „Vysoké umenie obsahuje takmer vždy i prvky nižších druhov umenia (...) a používa niektoré prostriedky a metódy umeleckých produktov, ktoré sú určené pre menej náročné obecenstvo.“⁵² Takým spôsobom môže obsah presahovať formou očakávanú úroveň.

Problémom nie je čítanie ľahšieho žánru, skôr nečítanie inej literatúry. Kým predošlé generácie prešli všetkými „útrapami“ povinnej lektúry a dnes sa môžu voľne rozhodnúť pri výbere vhodného čítania, dnešní školáci čítajú iba témy, ktoré sú chronicky známe a veľakrát prečítanie týchto kníh znamená pre nich aj celkové skoncovanie s čítaním. Nemajú totiž možnosť výberu, lebo nevedia z čoho by si mohli vybrať. Neexistuje fórum (keďže škola netrvá na čítaní odporúčanej literatúry), ktoré by usmernilo študentov vo svete kníh, alebo presvedčilo mládež o zmysluplnosti čítania. Pričom „Vkus nie je koreň, ale plod umeleckej kultúry“ tvrdí Arnold Hauser, ktorý vo svojom diele „Filosofie dějin umění“ zdôrazňuje, že schopnosť rozlišovať veci dobré a zlé nie je otázkou spontánneho inštinktu.⁵³ Už viackrát spomenutý Eco vo svojom diele „O literatúre“ píše nasledovné: „Nie som taký idealista, aby som si myslel, že tým ohromným zástupom, ktorým chýba chlieb a lieky, môže priniesť úľavu literatúra. Ale jednu vec by som rád poznamenal: totiž, že oní nešťastníci, nech už sú ktokoľvek, ktorí v tlupách mariacich bezcieľne čas zabíjajú ľudí hádzaním kameňov z dialničných nadjazdov alebo pália po dievčatkách, sa nestávajú takými, pretože ich skazil počítačový NEWSPEAK*, ale pretože zostávajú vyradení z vesmíru knihy a z miest, kde by k nim prostredníctvom výchovy a debát

⁵⁰ ECO, U. Meno ruže, s. 50.

⁵¹ NAGYPÁL, I. Ponyva és irodalom.

⁵² HAUSER, A. Filosofie dějin umění, s. 205.

⁵³ HAUSER, ref. 52, s. 246.

dospeli odrazy sveta hodnôt, ktoré z kníh vychádzajú a znovu k nim odkazujú.“⁵⁴ Podľa Eca literatúra je nositeľom jazyka ako kolektívneho vlastníctva. Jazyk „kráča, kam sa mu zachce“, nemožno ho riadiť a doviesť k „optimálnemu“ cieľu. „Čítanie literárnych diel nás núti k vernosti a k rešpektovaniu v slobode interpretácií.“ Text nám prezradí, čo je nemožné meniť, čo nemôžeme spochybníť, on sám zostáva „parametrom svojich akceptovateľných interpretácií.“ Literárny text totiž môže mať „veľa zmyslov“, ale nie „hocikaké zmysly“.⁵⁵ „Podobne sa prihovárajú všetky veľké príbehy, ibaže pritom možno nahrádzajú Boha osudom, alebo neúprosnými zákonmi života. Funkcie „nemeniteľných“ príbehov je práve to: navzdory všetkým naším túžbam zmeniť osud, nás nechajú, aby sme sa dotkli nemožnosti ich zmeniť. A tak, či už vyrozprávajú akýkoľvek príbeh, vyrozprávajú zároveň aj ten náš, a preto ich čítame a milujeme. Potrebujeme ich „represívne“ ponaučenie. Hypertextová rozprava nás môže vychovávať k slobode a ku kreativite. To je dobre, ale nie je to všetko. „Už hotové“ rozprávania nás učí i umrieť. Verím, že táto výchova k osudu a k smrti je jednou z hlavných funkcií literatúry.“⁵⁶ Niečo veľmi podobné nám snaží vysvetliť vo svojom spise „Kríza kultúry“ Hannah Arendtová. Hovorí, že umelecké diela sú jediné veci, ktoré sa nevyhotovili pre konkrétnych ľudí, ale pre svet, ktorý má pretrvať vymešaný čas života smrteľníkov.⁵⁷

V dobe, keď mladá generácia preukázateľne nečíta, respektíve číta iba veľmi úzky výber kníh, sa nám natíska otázka: Oplatí sa spochybníť kanonizovanú literatúru alebo zoznam všeobecne uznávaných diel či autorov a zbaviť sa tak základného oporného bodu pre potenciálnych čitateľov? Môžeme otvárať nové cesty poznania, keď pre nekompetentnosť alebo nedostatočný záujem deťom robí problém získanie základných vedomostí z literatúry?

V minulosti sa opýtali vedúceho jedného z najväčších maďarských vydavateľstiev, čo si myslí o kánone a nestálosti literárneho kánonu. Jeho slová nie sú ani upokojujúce, ale ani nehrozia apokalypsou. Podľa Gézu Morcsányiho sa krásna literatúra naozaj stáva čoraz viac subkultúrnou záležitosťou. Vydavatelia, trh alebo rebríčky najčítanejších titulov jednotlivých kníhkupectiev si vytvárajú svoje vlastné „kánony“. Verí však tomu, že všetky knihy si nájdu svojich čitateľov, presne v takom počte, koľko potrebujú.⁵⁸

⁵⁴ ECO, U. O literatúre, s. 10. *v zátvorkách Eco ešte dodá, že väčšina ani nemá prístup k počítačom. Pre neaktuálnosť výroku, za posledné roky sa stal počítač súčasťou skoro každej domácnosti, som túto časť citátu neuviedla.

⁵⁵ ECO, U. et al. Interpretácia a nadinterpretácia, s. 136 – 137.

⁵⁶ ECO, ref. 55, s. 19.

⁵⁷ ARENDTOVÁ, ref. 13, s. 134.

⁵⁸ Morcsányi Géza az irodalmi kánon cseppfolyósságáról.

Zoznam bibliografických odkazov

- ARENDOVÁ, Hannah. *Krize kultury*. Praha : Mladá fronta, 1994. 157 s. ISBN 80-204-0424-4.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Praha : Prostor, 2001. 317 s. ISBN 80-7260-051-6.
- BÁRÁNY, Tibor. *Irodalmi kánon és kanonizáció*. [online]. [cit. 2012-05-20]. Dostupné na internete: <<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=487>>.
- BLOOM, Harold. *Kánon západní literatury*. Praha : Prostor, 2000. 637 s. ISBN 80-7260-013-3.
- BUBÍKOVÁ, Šárka. *Literatura v Americe, Amerika v literatuře*. Červený Kostelec : Pavel Mervart; [Pardubice] : Univerzita Pardubice, 2007. 190 s. ISBN 978-80-7395-030-9.
- CARRIÈRE, Jean-Claude. *Knih se jen tak nezbovíme*. Praha : Argo, 2010. 237 s. ISBN 978-80-257-0266-6.
- ECO, Umberto et al. *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava : Archa, 1995. 146 s. ISBN 80-7115-080-0.
- ECO, Umberto. *Meno ruže*. Bratislava : Sloart, 2006. 514 s. ISBN 80-8085-125-5.
- ECO, Umberto. *O literatuře*. Praha : Argo, 2006. 313 s. ISBN 80-7203-588-6.
- FARKAS, Zsolt. Kánonvita és kánonháború az Amerikai Egyesült Államokban. In *Lettre* [online]. 1997, č. 27. [cit. 2012-04-20]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00012/00011/farkas.htm>>.
- GAŠPAROVIČOVÁ, Anna et al. *Čítanie mládeže v Bratislavskom kraji*. Bratislava : Centrum vedecko-technických informácií SR, 2009. 108 s. ISBN 978-80-89354-03-0.
- HAMAN, Aleš. *Literatura z pohledu čtenářů*. Praha : Čs. spisovatel, 1991. 169 s. ISBN 80-202-0281-1.
- HAUSER, Arnold. *Filosofie dějin umění*. Praha : Odeon, 1975. 316 s.
- KŁOSKOWSKÁ, Antonina. *Masová kultura*. Praha : Svoboda, 1967. 271 s.

- Kontinuita a diskontinuita vývinového procesu poézie, prózy a drámy.*
Ed. Pašteková, Soňa a Podmaková, Dagmar. Bratislava : Veda, 2007.
239 s. ISBN 978-80-224-0976-6.
- KOPÁČIKOVÁ, Judita et al. *Čítanie mládeže v Slovenskej Republike : interpretácia výsledkov výskumu.* Košice : Slovenská asociácia knižníc, 2011. 100 s.
ISBN 978-80-8143-001-5.
- LE CLÉZIO, Jean-Marie Gustave. *Ritornel hladu.* Bratislava : Slovart, 2010. 204 s.
ISBN 978-80-8085-842-1.
- Lexikon teorie literatury a kultury.* Ed. Jiří Trávníček a Jiří Holý. Brno : Host, 2006.
912 s. ISBN 80-7294-170-4.
- LLOSA, Mario Vargas. *Kto zabil Palomina Molera?* Bratislava : Slovart, 2002.
167 s. ISBN 80-7145-595-4.
- MEYEROVÁ, Stephenie. *Súmrak.* Tatran, 2008. 480 s. ISBN –978-80-222-0550-4.
- MORRISOVÁ, Pam. *Literatura a feminizmus.* Brno : Host, 2000. 232 s.
ISBN 80-86055-90-6.
- MÜLLER, Herta. *Dnes by som sa radšej nestretla.* Bratislava : Artforum, 2011.
169 s. ISBN 978-80-89445-22-6.
- NAGY, Attila. *Nemzeti kánon és/vagy globalizáció?.* [online]. [cit. 2012-03-21].
Dostupné na internete: <<http://www.jamk.hu/ujforras/051016.htm>>.
- NAGYPÁL, István. *Ponyva és irodalom.* In *Nyugat* [online]. 1941, č. 6.
[cit. 2012-05-20]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00665/21307.htm>>.
- NÉMETH, András. *A neveléstörténet szakirodalmi kánonjai és a klasszikusok szerepe*
[online]. [cit. 2012-05-10]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00011/00134/pdf/2008-9-10.pdf>>.
- ORTEGA Y GASSET, José. *Vzbura davu.* Bratislava : Remedium, 1994. 247 s.
ISBN 80-85352-25-7.
- POMOGÁTS, Béla. *Az irodalmi kánonok átrendeződése és Kós Károly* [online].
[cit. 2012-04-15]. Dostupné na internete: <<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Pomogats.pdf>>

- PRÁZOVÁ, Irena. *Jak studenti čtou?: Výzkum čtenářů jako uživatelů informačních institucí se zaměřením na studenty s preferencí odborných textů* [online]. [cit. 2012-06-20]. Dostupné na internete: <<http://www.svkos.cz/data/xinha/sdruk/2008-4-336.pdf>>
- RANKOV, Pavol – VALČEK, Peter. *Čítanie 2008 : výskum súčasného stavu a úrovne čítania v SR*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008. 80 s. ISBN 978-80-899222-61-2.
- ROWLINGOVÁ, Joanne K. *Harry Potter a kameň mudrcov*. Bratislava : Ikar, 2000. 318 s. ISBN 80-7118-971-5.
- SLEZÁKOVÁ, Ludmila. *Kde a jak hledají odborné informace vysokoškolští studenti a vyučující* [online]. [cit. 2012-05-20]. Dostupné na internete: <<http://www.svkos.cz/data/xinha/sdruk/2008-4-343.pdf>>.
- SZEGEDY-MASZÁK, Mihály. *Kánon és de(kon)strukció* [online]. [cit. 2012-05-20]. Dostupné na internete: <nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/utohang.htm>.
- SZEGEDY-MASZÁK, Mihály. *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony : Kalligram, 2008. 445 s. ISBN 978-80-8101-035-4.
- TOLKIEN, John R. R. *Pán Prsteňov 1 : Spoločenstvo prsteňa*. Bratislava : Slovart, 2002. 383 s. ISBN 80-7145-706-X.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Jak se čte u nás a jinde* [online]. [cit. 2012-05-20]. Dostupné na internete: <<http://www.svkos.cz/data/xinha/sdruk/2008-4-319.pdf>>
- L i t e r a t ú r a**
- JABLONSKÁ, Mária. *Otvorené dielo – otvorený svet Umberta Eca*. Bratislava : Metodické centrum v Bratislave, 1993. 48 s. ISBN 80-85185-45-8.
- JIRÁK, Jan – KÖPPOVÁ, Barbara. *Média a spoločnosť*. Praha : Portál, 2007. 207 s. ISBN 978-80-7367-287-4.
- KOŁODZIEJSKA, Jadwiga. *Szerokie okno biblioteki*. Varšava : SBP, 2006. 161 s. ISBN 83-89316-57-9.
- KULCSÁR SZABÓ, Ernő. *A szövegek ártatlansága*. In *Alföld* [online]. 1999, roč. 50, č. 12. [cit. 2012-05-20]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00045/kulcsarszabo12.html>>.

LIBA, Peter. *Čitateľ a literárny proces*. Tatran, 1987. 390 s.

Morcsányi Géza az irodalmi kánon cseppfolyósságáról [online]. [cit. 2012-06-05].
Dostupné na internete: <[http://www.konyv7.hu/index.php?
akt_menu=563](http://www.konyv7.hu/index.php?akt_menu=563)>.

RADNÓTI, Sándor. Kánon és relativizmus. In *Alföld* [online]. 1996, roč. 47, č. 2.
[cit. 2012-04-16]. Dostupné na internete: <[http://epa.oszk.hu/00000/
00002/00002/radnoti.html](http://epa.oszk.hu/00000/00002/00002/radnoti.html)>.

SZEGEDY-MASZÁK, Mihály. A művészi értékek állandósága és változékonysága.
In *Alföld* [online]. 1997, roč. 48, č. 10. [cit. 2012-05-20]. Dostupné na
internet: <<http://www.epa.hu/00000/00002/00022/szegedy.html>>

Vybrané kapitoly z diel Terezy Kostyrko : O umeleckej kultúre, Antoniny
KŁoskowskej : Sociológia kultúry. Bratislava : Výskumný ústav kultúry,
1986. 167 s.

Reading and reading habits in the mirror of literary canon's development

Zita Perleczká

„What should we follow?“ This is the main question of the literary canon. Shouldn't we follow anything concrete? Since the 60's of the 20th century new ideas and movements resonates more loudly. There is calling for “opening” and redefinition of the term literary canon. It isn't certain, if it means loss of reliable clue in the wide world literary space. Already today, facts outline how young people cease reading. They declare that reading of compulsory or recommended literature isn't required from them in school. Mostly they used to read books, known from adaptations for screen and they put away other ones because of their difficulty. It is questionable if they reach for more valuable literature without first being advised. Only hope remained that every book will find its own reader.

„Staronový archív“

Sprístupnenie fondu pozostalosti vydavateľstva Gebauer – Schwetschke v Halle/Saale

Manuel Schulz

Úvod

Každý, kto pátra po sprístupnených historických archívnych fondoch vydavateľstiev, nájde odteraz v Halle/Saale to, čo hľadá. Od júla 2010 započal projekt sprístupnenia pozostalosti vydavateľského domu Gebauer – Schwetschke (1728 – 1930) s podporou fondu Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG). Je prístupný a rešeršovateľný na internete a sú k dispozícii aj originálne dokumenty z fondu.

Už na jar roku 2009 sa v ročenke *Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte*¹ upriamila pozornosť na pozostalosť vydavateľstva s tým, že jej význam by bolo treba objasniť vzhľadom na jej rozsah a pôvod. O rok neskôr sa začalo v rámci Interdisciplinárneho centra pre výskum osvietenstva v Európe (Interdisziplinäres Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung), (IZEA) na pôde Martin-Luther Universität Halle – Wittenberg s odkrývaním obsahovej stránky zbierky, pričom odborná koordinácia prebiehala v spolupráci s Mestským archívom v Halle (Stadtarchiv Halle) a Knihovednou sekciou na Univerzite Ludwiga-Maximiliana v Mníchove (Buchwissenschaft der Ludwig-Maximilian – Universität München). Kým až dosiaľ zostávala pozostalosť z aspektu jej výskumu v ústraní, na jar 2012 bolo možné na seminári pod názvom *Der Verlagsstandort Halle und seine buchhändlerische Vernetzung in Europa* po prvý raz diskutovať o nových výsledkoch a otvoriť perspektívy, ktoré by prezentovali toto prestížne vydavateľstvo ako zdroj historických prameňov pre interdisciplinárny vedecký výskum.²

Prvé miestne, v Halle/Saale založené vydavateľstvo *Gebauer – Schwetschke*, patrilo do prvej polovice 20. storočia k najrenomovanejším svojho druhu v regióne stredného Nemecka (Mitteldeutschland). Po jeho založení Johannom Justinom Gebauerom (1710 – 1772), ktorý zakúpením tlačiarne v roku 1733 položil základy svojho podnikania, sa čoskoro vyprofilovalo ako vydavateľstvo Lutherových diel v úprave jenského teológa Johanna Georga Walcha, rady morálnych týždenníkov,

¹ Išlo o príspevok [Pozn. red.]: CONRAD, Marcus. Ein deutscher Verlag der Aufklärung mit europäischer Ausstrahlung – zu Umfang, Struktur, Erschließung und Verwertbarkeit des Verlagsarchivs Gebauer – Schwetschke im Stadtarchiv Halle. In *Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte*, 2009, 18, s. 367 – 372.

² 20. – 22. marca 2012, Interdisziplinäres Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung an der Martin-Luther Universität Halle – Wittenberg.

ako aj dobre sa predávajúcej rozsiahlej neukončenej 66 zväzkovej³ série *Allgemeine Welthistorie*, ktorá bola rozšíreným prekladom v Londýne vychádzajúcej *Universal History*. Produkty vydavateľstva Gebauer našli odbyt v širšom európskom priestore. Na základe predplatiteľstva (prenumerácie) boli kontinuálne zasielané do Štrasburgu, Kodane alebo Pešti.

Po smrti princípála prevzal podnikanie jeho syn Johann Jacob Gebauer (1745 – 1818), ktorý vydavateľstvo viedol až do svojej smrti. Vydavateľský program obohatil o radu prírodovedných, pedagogických a osvietenských spisov. Súčasťou novín na trhu sa stali periodiká a mnohé prekladateľské projekty. Vďaka sobášnej politike sa v roku 1819 vydavateľstvo presunulo na jeho zaťa Carla Augusta Schwetschkeho, ktorého následníctvo nakoniec viedlo až k jeho rozpadu.⁴

Rozsah a obsah pozostalosti

Hodnotu pozoruhodne rozsiahleho archívu vydavateľstva je zatiaľ možné vyjadriť nasledovnými číslami: korešpondenciu vydavateľstva⁵, odoslanú za približne dvestoročné obdobie, uchováva Stadtarchiv Halle vo viac ako 200 archívnych škatuliach (približne 30 bežných metrov). Do júla 2012 sa podchytilo asi 37 500 dokumentov, ktoré možno vyhľadávať v internetovej báze dát⁶ a väčšina archíválií je z 18. storočia.

Skutočná hodnota archívu sa odkrýva však až po zohľadnení kvalitatívnych aspektov pozostalosti, ktorých prejavy je potrebné hľadať v obsahu a forme archíválií. Prvoradým je zachytenie skutočnosti, že ide o archív viacerých firiem, ktoré sa v rozličných epochách odlišovali v ťažisku svojej vydavateľskej činnosti, podieľali sa na spoločnom rozhodovaní o rozličných stratégiách knižného obchodu a obohacovali tak knižný trh.⁷ Všetky štyri podniky medzi svojich autorov počítali významných učencov, ktorých korešpondencia sa tu v mnohých prípadoch nachádza tiež, a tak umožňuje spätne posúdiť koncepciu a recepciu jednotlivých diel.⁸

³ Vráťane zväzkov doplnkov a výtahov išlo o 117 zväzkov. Porovnaj: CONRAD, Marcus. *Geschichte(n) und Geschäfte : Die Publikation der „Allgemeinen Welthistorie“ im Verlag Gebauer in Halle (1744 – 1814)*. Wiesbaden, 2010.

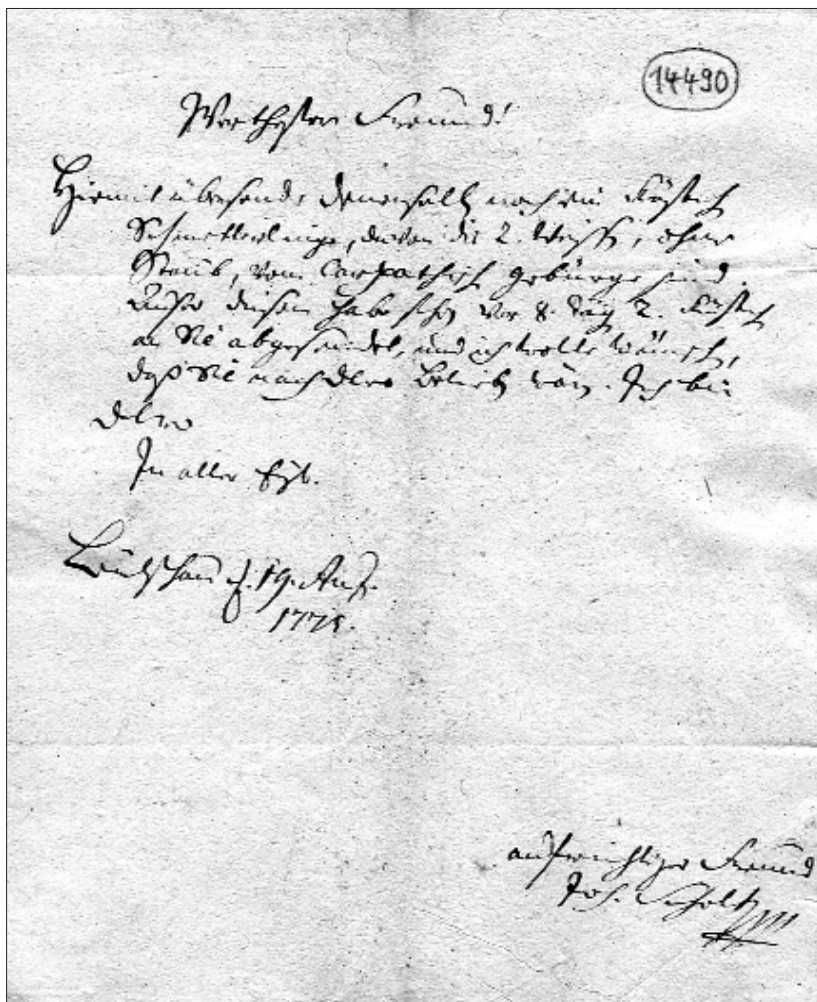
⁴ Podrobne v publikácii: NEUSS, Erich. *Gebauer – Schwetschke : Geschichte eines deutschen Druck- und Verlagshauses 1733 – 1933*. Halle, 1933.

⁵ Niektoré roky sú zdokumentované iba torzovito, Klopstockova korešpondencia k dielu *Messias* bola už prv osobitne vyňatá (Marienbibliothek Halle).

⁶ Dostupné na internete: <<http://www.izea.uni-halle.de/cms/index.php?id=217>>.

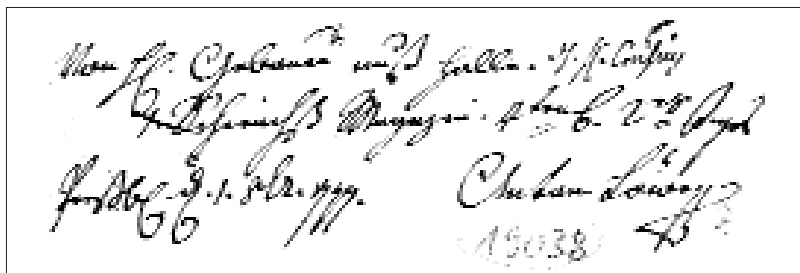
⁷ Napríklad Gebauer – Schwetschke (1819-1945), Hemmerde & Schwetschke (1788 – 1818) a Gebauer (1733 – 1819) ako aj písomnosti paralelne existujúceho Hemmerdeho kníhkupectva (1737 – 1788).

⁸ Práve v 18. storočí sa mohlo uznávané univerzitné mesto Halle s váženými profesormi rozmáhať. Títo svoje diela zverejňovali prostredníctvom hallských vydavateľov. V ére osvietenstva začlenili sa do zoznamu autorov vydavateľstva Gebauer mnohí učenci z rôznych vedných odborov (výrazne z teológie a filozofie), pričom svoje miesto si tu našli napríklad Siegmund Jacob Baumgarten, Georg Friedrich Meier, či Johann Salomo Semler, neskôr tu nachádzame mená ako Carl Friedrich Bahrdt, Christian Gottfried Schütz alebo August Hermann Niemeyer.

Obr. 1 List od J. Scholtza z Levoče (19. 8. 1775) o zásielke motýľov J. J. Gebauerovi

Popri spisoch rady skvelých autorov, obsahuje pozostalosť aj písomnosti týkajúce sa obchodných partnerov – úradných i súkromných osôb, ktoré ešte zdôrazňujú relevanciu propagovaného pramenného zdroja pre témy z dejín knižného obchodu a dejín spoločnosti. Uvedieme napríklad mnohé tlačiarenské privilégia a pozostalosti, alebo rokmi upevňované obchodné väzby s rôznorodými kníhkupcami v Európe, ktoré ešte umocňujú vnútorný potenciál výskumu vydavateľstva Gebauer – Schwetschke, ako aj bádanie v oblasti dejín knižného obchodu v regióne stredného Nemecka. Poskytuje taktiež množstvo listov privátneho obsahu, ktoré rámcujú každoročný obchodný ruch a jednotlivé procesy rozhodovania a dokumentujú popri tom i rodinný život, módu a spoločenské kontakty zo skorších čias.⁹

Obr. 2 Objednávka kníhkupca Antona Löweho z Bratislavy (1. 10. 1777)
na Schirachovo periodikum „Magazin der deutschen Critik“

Partneri na území dnešného Slovenska

Hoci sa obchodné styky prekvitajúcich vydavateľských centier v okolí Halle a Lipska koncentrovali na protestantizmom ovplyvnené severné Nemecko, nachádzame medzi obchodnými partnermi Gebauera, Schwetschkeho a Hemmerdeho mnohé obchody, ktoré tieto pomyselné hranice dokázali prekonať. Obchodný priesor doposiaľ sprístupnených dokumentov obsiahol aj kníhkupecké centrá južného Nemecka, oblasť Baltu, ako aj časti Škandinávie, severného Talianska, Francúzska a územie Habsburskej monarchie (Rakúsko, Uhorsko, Čechy, Sedmohradsko).¹⁰ Pozostalosť tak obsahuje i listy z územia dnešného Slovenska, ako napríklad objednávky bratislavských vydavateľov Antona Löweho a Filipa Ulricha Mahlera, ktorí si žiadali od vydavateľstva Gebauer radu spisov teologického obsahu, učebnice a zväzky už menovanej *Allgemeine Welthistorie*. Taktiež sa tu nachádza korešpondencia vo vzťahu k objednávke tlače kazateľa Eliáša Mileca (Miletz) (1691 – 1757) zo 40. rokov 18. storočia, ako aj rada obsahovo bohatých listov subrektora Jána Scholtza z Levoče, ktorý zdieľal s Gebauerom mladším vášeň pre krásy prírody a vymieňal si s ním na primeranej úrovni poznatky o pestovaní klinčekov, zbierkach motýľov a prírodných vedách.

Aké možnosti projekt vlastne pre účely výskumu poskytuje? Cieľom sprístupnenia je zjednotenie, usporiadanie pozostalosti a jej systematická registrácia.

⁹ V rámci doposiaľ sprístupnených archíválií sa tu popri formátom malých objednávkových lístkov a potvrdeniach nachádzajú i vzácnosti, napríklad účtovné knihy, zoznamy predplatiteľov, ako aj listy autorov, ktoré poskytujú rozhodujúce odhalenia vo vzťahu k anonymným dielam, čo umožňuje dodatočne potvrdiť či revidovať zodpovednosť za ne.

¹⁰ Porovnaj KERTSCHER, Hans – Joachim. Die Beziehungen der Halleschen Verlage Gebauer und Schwetschke zu Verlagen und Buchhandlungen der Habsburgermonarchie. In Kommunikation und Information in 18. Jahrhundert : Das Beispiel der Habsburgermonarchie. Frimmel, Johannes – Wögerbauer, Michal (Hg.). Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2009. s. 55 – 64.

K ďalším by malo patriť efektívne zabezpečenie priameho prístupu verejnosti k dokumentom pomocou internetovej databázy. Aby bolo možné nazrieť do listu, ako bol napríklad ten Scholtzov (*Obr. 1*), je v online databáze k dispozícii vyhľadávacie rozhranie na adrese: <<https://secure3.halle.de/dfg/start.fau?prj=iinterdfg>>. Pri vstupe do rešerše sú k dispozícii existujúce indexy, ktoré zahŕňajú polia ako „osoba/firma“, „miesta/ulice“, „odkazy na titul“, alebo plnotextové vyhľadávanie, ktoré obsahovo zachytáva aktuálnu signatúru spolu s kľúčovými slovami. Vyššie uvedené listy možno nájsť podľa označenia miesta – Levoča, ako aj „Karpaty“, či vďaka rešeršovaniu cielene zameranému na J. Scholtza, príp. plnotextovému vyhľadávaniu prostredníctvom kľúčového slova „motýle“. K dokumentom vydavateľstiev (*obr. 2*) nás naproti tomu nasmerujú polia ako „Miesto vydania : Inštitúcia“, pretože jednotlivé miesta sú bezprostredne kombinované s menami všetkých registrovaných vydavateľstiev.¹¹ Po kliknutí na výsledok vyhľadávania zo zoznamu so zobrazeným formálnym a obsahovým popisom možno aktuálny dokument prehliadať v originálnom zobrazení v rozlíšení od 300 dpi, zväčšovať a prípadne exportovať. Približne 35 000 z 37 500 registrovaných archiválií bolo možné online prehľadávať už v júli 2012.

Zhrnutie a perspektíva

Do septembra 2013 by malo byť ukončené sprístupnenie realizované Dr. Marcusom Conradom a Manuelom Schulzom. Dovtedy sa zaeviduje popri korešpondencii i menší počet súvisiacich zachovaných pôvodných rukopisov, ktorých úplnosť je ešte predmetom skúmania. Napriek tomu sa už v súčasnosti očakáva, že pomocou archívu Gebauer – Schwetschke bude možné názorne odhaliť jednotlivé kroky od výroby, cez distribúciu až po recepciu v rôznych etapách knižného obchodu a vyniesť na svetlo poznatky o stratégiách a mechanizmoch fungovania sietí v uplynulých storočiach. Konečne vznikol na základe postupného vedeckého vyhodnotenia prehľad o dejinách vydavateľstva a knižného obchodu v korešpondencii so vzťahom k politike, dobovej atmosfére a móde, ktorý tak pri porovnaní s ďalšími archívmi vydavateľstiev ponúka historiografii vzácne pramene. Sprístupnenie a digitálne uchovanie archívu vydavateľstva Gebauer – Schwetschke nepochybne prispeje k zabezpečeniu európskeho kultúrneho dedičstva a pomocou vyhľadávacích možností internetu a zamýšľaným prepojením s databázou autografov *Kalliope* (Staatsbibliothek Berlin) tak budú možnosti prístupu pre vedecké účely v budúcnosti oveľa jednoduchšie.

Preložila: Mgr. Petronela Bulková, PhD.

¹¹ Napr. pri zadaní dotazu „Preßburg“ budú výsledky nasledovné: „Preßburg: Korabinsky“, „Preßburg: Löwe“, „Preßburg: Mahler“ a „Preßburg: Weber“.

Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest :

Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten / Herausgegeben von Wynfrid Kriegleder, Andrea Seidler und Jozef Tancer. – Bremen : Ed. Lumière, 2012. – 288 s. – ISBN 978-3-934686-96-0.

Lívia Kurucová

Zborník *Deutsche Sprache und Kultur in Pest, Ofen und Budapest* (Nemecký jazyk a kultúra v Pešti, Budíne a Budapešti) je výstupom z konferencie, ktorá sa uskutočnila v júni 2010 v maďarskom meste Tata. Jej organizátormi boli *Institut für Europäische und Vergleichende Sprach- und Literaturwissenschaft* a *Institut für Germanistik* vienedskej univerzity spolu s *Institut für Ungarische Literatur* univerzity v Segedíne. Bol to už piaty ročník konferencie. So svojimi príspevkami na nej vystúpili vedeckí pracovníci z rôznych vedných odborov a z viacerých krajín.

Zborník svojim zameraním nadväzuje na štyri predchádzajúce ročníky: *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pressburg* (2002), *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungtarn/Burgenland* (2004), *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips* (2007) a *Deutsche Sprache und Kultur in Siebenbürgen* (2009). Príspevky v nich sú orientované predovšetkým na skúmanie nemeckého jazyka a kultúry, recepcie literatúry vydané v nemčine, na kultúrny a vedecký život v jednotlivých mestách. Dôležitú úlohu zohráva aj otázka interakcie medzi jazykovou a národnou identitou.

Zborník pripravili Wynfried Kriegleder, Andrea Seidler a Jozef Tancer. Obsahuje 24 štúdií zaradených do siedmych tematických okruhov. V prvom okruhu sa príspevky venujú predovšetkým jazykovým vzťahom (*Sprachliche Verhältnisse*). Nasledujúce okruhy sa zaoberajú najmä náboženskými (*Religiöse Verhältnisse*) a literárno-historickými vzťahmi (*(Literar-)historische Verhältnisse*), inštitúciami kultúrneho života a tlačou (*Institutionen des kulturellen Lebens/Pressewesen*). Tematické ťažisko zborníka tvoria príspevky o kultúrnych kontaktoch (*Kulturkontakte*) a otázkach identity (*Identitätsfragen*). Zborník uzatvárajú prípadové štúdie (*Fallstudien*).

Súčasťou niektorých príspevkov je ilustračný materiál, ktorý je priebežne zaradený do textu. Zborník je doplnený o menný register a zoznam autorov. Má in-

derdisciplinárne zameranie a informácie v ňom sú relevantné nielen pre bádateľov v zahraničí, ale aj u nás. Sú zaujímavé pre odborníkov z oblasti germanistiky, pre jazykovedcov, historikov, literárnych vedcov či výskumníkov dejín knižnej kultúry.

Diapazón spracovaných tém je široký. Príspevky sú pestré a obsahovo mnohostranné. Venujú sa napr. knižnej produkcii v Budapešti, jazykom, v ktorých bola vydávaná, distribúcií nemeckých kníh. Časť z nich sa zaoberá používaním nielen nemeckého jazyka v pozorovanej teritoriálnej oblasti, ale aj analyzuje rozdiely v používaných nemeckých dialektoch. Autori skúmajú históriu po nemecky hovoriacich oblastiach, nemecký literárny život v Budíne a Pešti, literárno-historickú problematiku hrdinských piesní v maďarskej literatúre a pod., poukazujú na rozdielne národné stereotypy, pokrývajú oblasť divadla a divadelníctva.

V niektorých štúdiách približujú život, pôsobenie alebo aktivity rôznych osobností kultúrneho či spoločenského života, ako boli napr. farár Georg Bauhofer, arcivojvodkyňa Mária Dorothea, Karl Maria Kertbeny, Lajos Hatvany, filmový teoretik Béla Balázs, detská pedagogička Theresia Brunszvik atď. Pri písaní príspevkov využívali aj rukopisné pramene, libretá, bábkové hry, cestopisy, dobové periodiká, denníky či korešpondenciu.

Väčšina štúdií je spracovaná na vysokej kvalitatívnej úrovni. Prinášajú nové informácie a aktuálne výsledky bádania. Otvárajú nedostatočne preskúmané sféry, upozorňujú na súvislosti. Sledovaná problematika je omnoho širšia a zložitejšia ako sa podarilo spracovať a jednotlivé oblasti, ktoré boli predmetom výskumu, nie sú ani zďaleka vyčerpané. V zborníku uverejnené štúdie môžu slúžiť ako podnet na nový výskum, resp. akýsi základ ďalšieho bádania.

Ukázalo sa, že nie je možné skúmanie kultúrnej histórie na teritoriálne či národnostne presne vymedzenom území. Treba sa pozeráť na súvislosti a vzťahy na nadnárodnej úrovni a prekračovať hranice vedných disciplín.

Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert

Herausgegeben von Christine Haug,
Franziska Mayer und Winfried Schröder. – Wiesbaden
: Harrasowitz Verlag, 2011. – 300 s. – (Wolfenbütteler
Schriften zur Geschichte des Buchwesens). –
ISBN 978-3-447-06478-1.

Petronela Bulková

Publikácia *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert* pod zostavovateľkou taktovkou Christine Haug, Franzisky Mayer a Winfrieda Schrödera sa venuje bádateľsky atraktívnej, u nás však relatívne málo prebádatej oblasti dejín knižnej kultúry – zakázanej literatúre a knižnému obchodu s týmto výnosným artiklom. Zborník je dedikovaný dvom významným nemeckým historikom – Petrovi R. Frankovi a Günterovi Mühlpfordtovi a predstavuje výstup z odborného stretnutia realizovaného v roku 2008 na pôde Herzog August Bibliothek (ďalej HAB) vo Wolfenbütteli. Podujatie chronologicky nadviazalo na predošlé aktivity knižnice z 90. rokov 20. storočia. HAB prostredníctvom udeľovaných štipendií cielene finančne podporila výskum problematiky formovania ilegálnych obchodných a komunikačných sietí, ako aj bádania venované fungovaniu literárneho „podsvetia“ (ťažiskovo na nemeckom jazykovom území). Zásluhou výskumného zámeru HAB sa za podpory Deutsche Forschungsgemeinschaft sformuloval projekt pod názvom „*Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit*“, v rámci ktorého bol zostavený čiastkový projekt pod názvom „*Herstellung, Vertrieb und Rezeption von Geheimliteratur im deutschsprachigen Kulturraum zur Zeit der Aufklärung*“. Celkový zámer kládol dôraz na intenzívnu medziodborovú spoluprácu, vďaka ktorej vznikla séria 12 pútavých a informačne bohatých štúdií, orientovaných na rozličné aspekty vzniku, šírenia a recepcie zakázanej literatúry v európskom komunikačnom priestore v priebehu 18. storočia.

Autori v nich mapujú nielen nemecký jazykový priestor, ale rekonštruujú topografiu distribučných sietí tajnej literatúry v rámci knižných trhov v krajinách Habsburskej monarchie, južnej Európy alebo oblasti Škandinávie. Kladú si otázky vo vzťahu k definovaniu kategórie zakázanej literatúry. Svoju pozornosť zameriavajú nielen na erotickú a pornografickú literatúru, ale aj na práce radikálnych osvietencov, ateis-

tické, protináboženské a protiklerikálne zamerané diela či jozefínske brožúry. Išlo o významný a lukratívny trhový artikel, recipovaný na rôznych spoločenských úrovniach utajeného alebo poloverejného charakteru.

Hlbšie poznanie zákonitostí šírenia zakázanej literatúry umožňuje demonštrovať, do akej miery boli intenzívne, úzke a dlhodobé komunikačné väzby medzi kníhkupcami a ich odberateľmi, ako sa konštituovalo autorské pozadie zakázanej spisby. Nuansy stratégie a taktiky obchodu so zakázanou literatúrou poukazujú na to, ako významne ich zdokonaľovanie prispelo k modernizácii a komercionalizácii knižného obchodu. Štúdie prinášajú množstvo relevantných informácií o okolnostiach vzniku, budovania a fungovania transnacionálnych komunikačných kanálov, priepustnosti hraníc a realizácii medzinárodného obchodu so zakázanou literatúrou či nelegálnymi dotlačami. Autori skúmajú charakter cenzúrnej politiky a zákonitosti dovozných praxí a odкрývajú utajené praktiky ich aktérov pri pašovaní prohibítnej literatúry. Charakterizujú tak nielen formy transferu zakázanej literatúry v kníhkupeckom i nekníhkupeckom obehú, ale aj nástroje utajenia identity jej vydavateľov a autorov. Práve úsilie o realizáciu knižného obchodu v merítku, ktoré presahovalo hranice jednotlivých štátov, nútilo vydavateľov a kníhkupcov k vytváraniu alternatívnych obchodných modelov, pričom v tejto oblasti významnú úlohu zohral komisijský obchod a rozsiahla sieť zaangažovaných distribútorov, znalých pomerov v jednotlivých krajinách.

Na stránkach publikácie sa opakovane stretávame so zdôrazňovaním kľúčového významu prekladovej literatúry pri šírení osvietených ideí, textov stavajúcich sa kriticky až radikálne voči náboženstvu, prízvukuje sa jej dôležitosť pri formovaní erotického románu ako osobitného literárneho žánru. Dozvedáme sa, ktoré krajiny a mestá predstavovali nenahraditeľné dopravné uzly v starostlivo budovaných tajných európskych distribučných sieťach a ako ich postavenie variovalo v historickom vývoji. Autori upozorňujú na fungovanie nástrojov propagácie prohibítnej spisby na knižnom trhu, či na spôsob popularizácie vybraných textov a ich autorov.

Publikácia prináša výsledky aktuálnych výskumov z jednej z najzaujímavejších oblastí dejín knižnej kultúry. Pútavo odkrýva zákulisie fungovania knižného trhu, jeho komunikačných osí, objasňuje zákonitosti cirkulácie špecifického druhu literatúry, ktorá vznikala mimo oficiálnych spoločenských štruktúr. Hoci sa autorskému kolektívu podarilo pokryť v tomto smere pomerne rozsiahly geografický priestor, predsa autori dokázali zároveň prihliadať na viaceré regionálne špecifiká vývoja knižných trhov, literárnej aj kníhkupeckej komunikácie. Zostavovatelia zborníka si uvedomujú, že túto širokú problematiku nie je možné vyčerpať v jedinej publikácii a jej ďalší výskumný potenciál vidia v regiónoch strednej a východnej Európy. Poznanky z týchto oblastí by mali doplniť mozaiku hodnotení šírenia osvietených ideí a ich vplyvu na spoločnosť v európskom komunikačnom priestore 18. storočia.

Zoznam autorov

Mgr. Zdenka BOSÁKOVÁ
Národní knihovna (Česká republika)

Mgr. Petronela BULKOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Michal GLEVAŇÁK
Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity v Prešove

PhDr. Daniel HUPKO, PhD.
Slovenské národné múzeum – Múzeum Červený Kameň

Mgr. Luboš KAČÍREK, PhD.
*Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave*

PhDr. Jaroslava KAŠPAROVÁ
Knižovna Národného múzea (Česká republika)

Doc. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
Lyceálna knižnica – Ústredná knižnica SAV v Bratislave

Mgr. Eszter KOVÁCS, PhD.
Országos Széchényi Könyvtár (Maďarsko)

Mgr. Lívia KURUCOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Judit LAUF
Magyar Tudományos Akadémia – Országos Széchényi Könyvtár (Maďarsko)

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
*Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave*

Dr. Franz Stephan PELGEN
Institut für Buchwissenschaft, Johannes Gutenberg-Universität Mainz (Nemecko)

Mgr. Zita PERLECZKÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Jan PIŠNA
Strahovská knihovna (Česká republika)

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Helena SAKTOROVÁ, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin

Manuel SCHULZ, M.A.
*Interdisziplinäres Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung,
Halle/Saale (Nemecko)*

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Doc. Dr. Petr VOIT, CSc.
*Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy –
Strahovská knihovna (Česká republika)*

Doc. Gabriela ŽIBRITOVÁ, PhD.

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2012

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 256.

Sadzba: Roman Piffel – Global.sk, s.r.o.
Tlač: EXPRESPRINT, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-35-9
ISSN 1337-0723